

YÖNETİM VE EKONOMİ YÖNEKO

Yıl: 2023 Cilt: 30

Sayı : 1

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS JOME

Year: 2023 Volume: 30 Issue:1

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

 MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

Y Ö N E T İ M
VE
E K O N O M İ
YÖNEKO

Yıl: 2023 Cilt: 30 Sayı : 1

ISSN:1302-0064
E-ISSN-2458-8253

JOURNAL OF
MANAGEMENT
AND
ECONOMICS
JOME

Year: 2023 Volume: 30 Issue: 1

ISSN:1302-0064
E- ISSN-2458-8253

 MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

YÖNETİM

VE

EKONOMİ (E-ISSN-2458-8253) / (ISSN-1302-0064)

Sahibi:

Yönetim Kurulu Adına İ.İ.B.F. Dekanı
Prof.Dr. Cüneyt Yenal KESBİÇ

Editör:

Prof.Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Yardımcı Editörler:

Doç.Dr. Coşkun ÇILBANT

Doç.Dr. Serkan CURA

Alan Editörleri:

Prof.Dr. Mustafa MIYNAT

Prof.Dr. Sibel SELİM

Doç.Dr. Ece DEMİRAY

Doç.Dr. Koray KAYALIDERE

Doç.Dr. Özgür Hakan ÇAVUŞ

Dr.Öğr.Üyesi Feyda SAYAN CENGİZ

Dr.Öğr.Üyesi İsmail BAŞARAN

Editörler Kurulu:

Prof.Dr. A. Kemal ÇELEBİ (MCBÜ)

Prof.Dr. Tuncer ÖZDİL (MCBÜ)

Prof.Dr. Mustafa MIYNAT (MCBÜ)

Prof.Dr. Hüseyin AKTAŞ (MCBÜ)

Prof.Dr. C. Erdem HEPAKTAN (MCBÜ)

Prof.Dr. Serhat BAŞTAN (MCBÜ)

Prof.Dr. Halit YANIKKAYA (GTÜ)

Prof.Dr. Anarkül URDALETOVA (MANAS)

Prof.Dr. İhsan IŞIK (ROWAN)

Prof.Dr. Mitchell CHARKIEWICZ (CCSU)

Prof.Dr. Nazmi SARI (USASK)

Prof.Dr. Pavel Vasilevich DRUZHININ (KRC)

Prof.Dr. Rainer WEHNER (FHWS)

Prof.Dr. Sławomir KALINOWSKI (İRWRPAN)

Prof.Dr. Syrgak KYDYRALIEV (AUCA)

Doç.Dr. Alparslan UĞUR (KKÜ)

Doç.Dr. Zümrüt ECEVİT SATI (İÜ)

Dil Editörleri

Doç.Dr. Deniz DİRİK (MCBÜ)

Arş.Gör. Fatin Şevki BULUT (MCBÜ)

Teknik Editör

Arş.Gör. Abdullah Marufoğlu (MCBÜ)

Sekreteryaya:

Arş.Gör.Dr. Osman GÜLDEN

Arş.Gör. Abdullah MARUFOĞLU

Arş.Gör. Fatin Şevki BULUT

Arş.Gör. Ayşe EFE

Arş.Gör.Dr. Can KARABIYIK

Arş.Gör. Erdi Bayram

Arş.Gör. Gizem KILIÇ AKYILDIZ

Arş.Gör. Hülya YEŞİLYURT TEMEL

Arş.Gör.Dr. Kahraman SÜVARİ

Arş.Gör.Dr. Mehmet SANDAL

Bu Sayımızın Hakem Kurulu

- Prof. Dr. Birol ERKAN (İSTE)
- Prof. Dr. Oytun MEÇİK (OGÜ)
- Prof. Dr. Tekin AKGEYİK (İstanbul Üniv.)
- Doç Dr. Emel YARIMOĞLU (Yaşar Üniv.)
- Doç. Dr. Erol BULUT (AHBÜ)
- Doç. Dr. Hüseyin ÖNDER (DPÜ)
- Doç. Dr. Kemal ERKİŞİ (Antalya Üniv.)
- Doç. Dr. Müzeyyen Esra ATUKALP (Giresun Üniv.)
- Doç. Dr. Özgür Hakan ÇAVUŞ (MCBÜ)
- Doç. Dr. Sevgi SEZER (Balıkesir Üniv.)
- Dr. Öğr Üyesi Duygu YÜCEL (Erciyes Üniv.)
- Dr. Öğr Üyesi Osman Nuri ŞAHİN (Alanya Üniv.)
- Prof. Dr. Melih ÖZÇALIK (MCBÜ)
- Prof. Dr. Sema OĞLAK (ADÜ)
- Doç Dr. Aysun KAHRAMAN (MCBÜ)
- Doç. Dr. Erdem CAN (Ankara Üniv.)
- Doç. Dr. Hamide ÖZYÜREK (OSTİM Teknik Üniv.)
- Doç. Dr. Kadir KARAGÖZ (MCBÜ)
- Doç Dr. Mehmet SONGUR (Dicle Üniv.)
- Doç. Dr. Özgür Emre KOÇ (Hitit Üniv.)
- Doç. Dr. Pelin MASTAR ÖZCAN (MCBÜ)
- Dr. Öğr. Üyesi Bade EKİM KOCAMAN (Başkent Üniv.)
- Dr. Öğr Üyesi Samiye EKİM DERTLİ (İSTE)

İletişim Adresi: Prof.Dr. A. Kemal ÇELEBİ

Manisa Celal Bayar Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Şehit Prof.Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140, Yunussemre, Manisa

Yönetim ve Ekonomi yılda dört sayı olarak yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergimiz TRDizin, EconLit, EBSCO,

ASOS, DOAJ, ProQuest ve SOBİAD veri tabanına kayıtlıdır.

Dergide yer alan yazılarda ileri sürülen görüşler yazarlara aittir, yayımlayan kurumu bağlamamaktadır.

©Copyright: MCBÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Mart 2023 Basım Yeri: M.C.B.Ü Matbaası – MANİSA

Tel: 0 (236) 201 80 44

Fax: 0 (236) 201 80 10

e-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr

URL: https://dergipark.org.tr/yonveek

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS (E-ISSN-2458-8253) / (ISSN-1302-0064)

Owner:

The Faculty of Dean
Prof.Dr. Cuneyt Yenal KESBIC

Editor:

Prof.Dr. A. Kemal CELEBI

Co-Editors:

Assoc.Prof.Dr. Coskun CILBANT Assoc.Prof.Dr. Serkan CURA

Field Editors:

Prof.Dr. Mustafa MIYNAT Prof.Dr. Sibel SELIM
Assoc.Prof.Dr. Ece DEMIRAY Assoc.Prof.Dr. Koray KAYALIDERE
Assoc.Prof.Dr. Ozgur Hakan CAVUS Assist.Prof.Dr. Feyda SAYAN CENGİZ
Assist.Prof.Dr. Ismail BASARAN

Editorial Board:

Prof.Dr. A. Kemal CELEBI (MCBU) Prof.Dr. Tuncer OZDIL (MCBU)
Prof.Dr. Mustafa MIYNAT (MCBU) Prof.Dr. Huseyin AKTAS (MCBU)
Prof.Dr. C. Erdem HEPAKTAN (MCBU) Prof.Dr. Serhat BASTAN (MCBU)
Prof.Dr. Halit YANIKKAYA (GTU) Prof.Dr. Anarkul URDALETOVA (MANAS)
Prof.Dr. Ihsan ISIK (ROWAN) Prof.Dr. Mitchell CHARKIEWICZ (CCSU)
Prof.Dr. Nazmi SARI (USASK) Prof.Dr. Pavel Vasilevich DRUZHININ (KRC)
Prof.Dr. Rainer WEHNER (FHWS) Prof.Dr. Sławomir KALINOWSKI (IRWIRPAN)
Prof.Dr. Syrgak KYDYRALIEV (AUCA) Assoc.Prof.Dr. Alparslan UGUR (KKU)
Assoc.Prof.Dr. Zumrut ECEVIT SATI (IU)

Language Editors:

Assoc. Prof. Dr. Deniz Dirik (MCBU) Res.Assist. Fatin Sevki BULUT (MCBU)

Technical Editor

Res.Assist. Abdullah Marıfoglul (MCBU)

Secretariat:

Res.Assist.Dr. Osman GULDEN Res.Assist. Abdullah MARUFOGLU
Res.Assist. Fatin Sevki BULUT Res.Assist. Ayse EFE
Res.Assist.Dr. Can KARABIYIK Res.Assist. Erdi BAYRAM
Res.Assist. Gizem KILIC AKYILDIZ Res.Assist. Hulya YESILYURT TEMEL
Res.Assist.Dr. Kahraman SUVARI Res.Assist.Dr. Mehmet SANDAL

The Advisory Board in This Issue

- Prof. Dr. Birol ERKAN (ISTE)
- Prof. Dr. Oytun MECİK (OGU)
- Prof. Dr. Tekin AKGEYİK (Istanbul Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Emel YARIMOGLU (Yasar Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Erol BULUT (AHBVU)
- Assoc. Prof. Dr. Huseyin ONDER – DPU
- Assoc. Prof. Dr. Kemal ERKIŞI (Antalya Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Muzeyyen Esra ATUKALP (Giresun Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Ozgür Hakan CAVUS (MCB)
- Assoc. Prof. Dr. Sevgi SEZER (Balıkesir Univ.)
- Assist. Prof. Dr. Duygu YUCEL (Erciyes Univ.)
- Assist. Prof. Dr. Osman Nuri ŞAHİN (Alanya Univ.)
- Prof. Dr. Melih OZCALIK (MCBU)
- Prof. Dr. Sema OGLAK (ADU)
- Assoc. Prof. Dr. Aysun KAHRAMAN (MCBU)
- Assoc. Prof. Dr. Erdem CAN (Ankara Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Hamide ÖZYÜREK (Technical Univ. of OSTİM)
- Assoc. Prof. Dr. Kadir KARAGOZ (MCBU)
- Assoc. Prof. Dr. Mehmet SONGUR (Dicle Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Ozgür Emre KOC (Hitit Univ.)
- Assoc. Prof. Dr. Pelin MASTAR OZCAN (MCBU)
- Assist. Prof. Dr. Bade EKİM KOCAMAN (Baskent Univ.)
- Assist. Prof. Dr. Samiye EKİM DERTLİ (ISTE)

Prof.Dr. A. Kemal ÇELEBİ
Manisa Celal Bayar University
The Faculty of Economic and Administrative Sciences
Şehit Prof.Dr. İlhan Varank Campus 45140, Yunusemre, MANİSA

Tel: 0 (236) 201 80 44
Fax: 0 (236) 201 20 10
e-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr
URL: <https://dergipark.org.tr/yonveek>

The Journal of Management and Economics is an international refereed journal published four times a year. The Journal of Management and Economics is indexed in TRDizin, EconLit, EBSCO, ASOS, DOAJ, ProQuest and SOBIAD.

The author(s) is (are) the sole responsible for the opinion and views stated in the articles.

©Copyright: MCBU The Faculty of Economic and Administrative Sciences – March 2023

YÖNETİM VE EKONOMİ

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Yıl: 2023 Cilt: 30 Sayı: 1 E-ISSN-2458-8253 / ISSN-1302-0064

İÇİNDEKİLER

Ali Naci KARABULUT	Gençlerin Kahve Dükkânı Algılarının, Lezzet Hissiyatları ile Karşılaştırılması.....	1
Hakan SARITAŞ Asım KAR Şevket PAZARCI	Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile CDS, VIX Endeksi ve Kredi Derecelendirmeleri İlişkisi.....	21
Levent SEZAL	Finansal Kırılganlık ile Makroekonomik Faktörler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Ampirik Bir Çalışma.....	41
Mehmet YAŞAR	Piyasa Yapısı ve Talebin Belirleyicileri: Türkiye Havalimanları Üzerine Bir Panel Veri Analizi.....	59
Mustafa BİLİK Üzeyir AYDIN	OECD Ülkelerinde Gelir Eşitsizliği-Gösteriş Tüketimi İlişkisi: Uzun Dönemli Bir Analiz.....	79
Sabriye Nur GÜNGÜNEŞ Alparslan UĞUR	Çocuklarda Vergi Algısına Yönelik Kırıkkale İlköğretim Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme.....	93
Sefa ÖZBEK	Panel Veri Yöntemi ile Seçilmiş Ülke Ekonomilerinde Fosil Yakıt Talebinin İncelenmesi.....	113
Selim ŞANLISOY Sevim Nurbanu YILDIZ	Hollanda Hastalığı: Endonezya-Palm Yağı Örneği.....	133
Servet SAY	Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Karlılık Konulu Çalışmaların Bibliyometrik Analizi.....	151
Şefika Eda ÇİÇEK	Türkiye’de Ekonomik Sorun Odaklı Sosyal Yardım Ağları Üzerine Bir Araştırma.....	167
Tuba GEZER Ümmüğülsüm AYSAN	Sosyal Politikaların Mutluluk Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği.....	179
YAZIM KURALLARI.....		197

JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY THE FACULTY OF
ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE SCIENCES JOURNAL

Year: 2023 Volume: 30 Issue:1 E-ISSN-2458-8253 / ISSN-1302-0064

CONTENTS

Ali Naci KARABULUT	Comparing the Young People's Coffee Shop Perceptions with Their Senses of Taste.....	1
Hakan SARITAS Asim KAR Sevket PAZARCI	The Relationship of Foreign Direct Investments and CDS, VIX Index and Credit Ratings in Turkey.....	21
Levent SEZAL	Examining the Relationship between Financial Fragility and Macroeconomic Factors: An Empirical Study on the Turkish Banking Sector.....	41
Mehmet YASAR	Determinants of Market Structure and Demand: A Panel Data Study on Turkish Airports.....	59
Mustafa BILIK Uzeyir AYDIN	The Relationship between Income Inequality and Conspicuous Consumption in OECD Countries: A Long-run Analysis.....	79
Sabriye Nur GUNGUNES Alparslan UGUR	A Study on Kirikkale Primary School Students on Perception of Tax in Children	93
Sefa OZBEK	Investigation of Fossil Fuel Demand in Selected Country Economies with Panel Data Method.....	113
Selim SANLISOY Sevim Nurbanu YILDIZ	Dutch Disease: The Case of Indonesia-Palm Oil.....	133
Servet SAY	Bibliometric Analysis of Studies on Corporate Social Responsibility and Profitability.....	151
Sefika Eda CICEK	A Research on Economic Problem Focused Social Help Networks in Turkey.....	167
Tuba GEZER Ummugulsum AYSAN	The Effect of Social Policies on Happiness: The Case of Turkey.....	179
	GUIDELINES FOR SUBMITTING ARTICLES.....	202

Comparing the Young People's Coffee Shop Perceptions with Their Senses of Taste

Ali Naci KARABULUT *

ABSTRACT

Today's coffee shops, have emotional and social functions beyond food and beverage consumption. The abundance of perceptual factors that are thought to be effective in consumers' coffee shop preferences leads to the questioning of the level of rationality in these choices. "Are basic elements such as taste, purity, and aroma of coffee the primary determinants of consumer decision-making? Or the variables that are more effective in consumer preferences are various perceptual elements?". With the field research conducted within the scope of these inquiries, young consumers were clustered according to their primary coffee shop preferences. Afterward, some perceptual differences of these clusters were measured and compared with each other, as well as their reactions to different branded coffees which they experienced through a blind tasting test. The findings show that there are differences between consumer clusters in terms of perceived quality of life impact, brand loyalty, customer-brand identification, and repurchase intention. In the blind tasting test, it is observed that only global branded coffee differs in terms of flavour and both global and national branded coffee differ in terms of repurchase intention.

Key Words: Coffee Shop, Young Consumer, Blind Tasting

JEL Classification: M31

Gençlerin Kahve Dükkânı Algılarının, Lezzet Hissiyatları ile Karşılaştırılması

ÖZ

Günümüz tüketicilerinin yoğun talep gösterdiği kahve dükkanları, yiyecek içecek tüketiminin ötesinde duygusal ve sosyal işlevlere de sahiptir. Tüketicilerin kahve dükkânı tercihlerinde etkili olduğu düşünülen algısal unsurların fazlalığı, bu seçimlerdeki rasyonalite düzeyinin de sorgulanmasına yol açmaktadır. "Kahve dükkanlarının çekirdek ürünü olan kahvenin; tadı, saflığı, aroması gibi temel unsurlar, tüketici karar mekanizmasının öncelikli belirleyicileri midir? Yoksa tüketici tercihlerinde daha etkili olan değişkenler, farklı algısal unsurlar mıdır?". Bu sorgulamalar kapsamında gerçekleştirilen saha araştırması ile genç tüketiciler öncelikli kahve dükkânı tercihlerine göre sınıflandırılmış ve bu sınıfların hem bazı algısal farklılıkları hem de kör tadım testi ile deneyimledikleri farklı markalı kahvelere ilişkin tepkileri ölçülerek birbirleriyle kıyaslanmıştır. Bulgular; algılanan yaşam kalitesi etkisi, marka sadakati, öz-imağ uyumu, müşteri-marka özdeşleşmesi ve yeniden satın alma niyeti değişkenleri bakımından, tüketici kümeleri arasında farklılık bulunduğunu göstermektedir. Kör tadım testinde ise lezzet bakımından sadece küresel markalı kahvenin ve tekrar satın alma isteği bakımından hem küresel hem de ulusal markalı kahvenin farklılaştığı gözlemlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kahve Dükkânı, Genç Tüketici, Kör Tadım

JEL Sınıflandırması: M31

* Dr. Öğr. Üyesi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Fethiye İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü. ankarabulut@mu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-9156-1732

(Makale Gönderim Tarihi: 29.01.2023 / Yayına Kabul Tarihi:07.03.2023)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1244119

Makale Türü: Araştırma Makalesi

INTRODUCTION

The coffee product is an important consumer commodity with production, consumption and distribution functions. Coffeehouses have an important place in Turkish culture since the Ottoman period as places that mediate social exchanges. However, today, as a result of the influence of modernity movements, western coffee culture (although originally borrowed from the East) has become more dominant; coffeehouses have been replaced by local and global chains, and Turkish coffee has been replaced by various western coffee varieties. Thus, coffee consumption in these new places has become a status indicator in society and the places chosen for coffee consumption have become one of the main indicators of class distinction (Akarçay, 2014, p. 183).

These places offer visitors the opportunity to relax, chat with friends or make new friends, as well as serving a wide range of beverages and patisserie products. Although people of different ages and status can still be found in these shops, which have a social characteristic (Bayındır & Önce, 2019, p. 1807), it is accepted that boutique coffee shops are generally preferred by conscious consumers who attach importance to the quality and aroma of coffee beans (Tüzün, 2018, p. 48). The fact that consumption in coffee shops has gone beyond an ordinary eating and drinking activity and gained different emotional and social dimensions is a transformation that has occurred as a result of a series of stages.

According to Kaya and Toker (2019, pp. 147, 148), coffee consumption is thought to consist of three periods from past to present. The first of these periods was the development of a water-soluble form of coffee (granules) by Japanese Dr Satori and the vacuuming process that could preserve its smell for a long time by a private company. In the second period, Alfred Peet developed the roasting technique of coffee beans and introduced a new preparation method to coffee. Later, Luigi Bazzera patented the espresso machine and coffee consumption became a rapidly spreading trend in the world. In this second period, coffee gained the dimension of a beverage consumed for pleasure. In the third period of coffee consumption, coffee began to be approached as a work of art, access to coffee varieties from different countries became possible, and the highest quality standard in coffee consumption emerged with changes in presentation styles. This third period is considered to be a period in which both coffee producers and coffee consumers became more conscious.

Consumers' increasing demand for coffee shops, especially in the last two decades, has attracted the attention of social scientists, and the number of academic studies on this subject in fields such as business, marketing and sociology has also increased during this period. However, due to the nature of social sciences, it is observed that most of these studies are based only on self-reported data. In addition, there is no academic study on the clustering of consumers in Turkey in terms of coffee shop preferences.

In the current study, which aims to contribute to the literature in these aspects, young consumers in Turkey are divided into clusters in terms of their coffee shop preferences and the perceptual or gustative differences between these

clusters are investigated. For this purpose, firstly, a detailed literature review was conducted on the subject and the existing conceptual elements, measurement materials and measurement methods in the literature were examined. With the literature findings obtained in this context, both the theoretical background on the subject was provided and a quasi-experimental research design could be made in order to collect original data specific to the research population.

The main studies related to the current research topic in the academic literature are summarised in the following section.

I. CONCEPTUAL FRAMEWORK

Akşit Aşık's (2017, pp. 320 - 321) research shows that the primary purpose of coffee consumption in Turkey is to benefit from the stimulating effect of coffee, but it is also seen that the rate of those who consume coffee because they like the taste of coffee and for relaxation is quite high. In addition, the findings of this study show that the most important factors influencing the choice of coffee are taste and presentation, and the most important factors influencing the choice of a coffee shop are; reasonable price, service quality and service speed, a wide range of coffee varieties and the decoration of the coffee shop. According to the findings of this study, coffee shops are mostly preferred for outdoor coffee consumption, and coffee consumption is mostly done with friends or family members. According to these findings, it is possible to say that consumers use coffee as a means of meeting their social needs.

According to Kaya and Toker (2019), the most consumed coffee types in Istanbul are Turkish coffee, espresso, filter coffee, instant coffee, and iced coffee. In addition, both coffee consumption and coffee imports are increasing in Turkey, and the most important reason for this increase is the increase in the demand for "third-generation" coffee types. It is thought that these coffee types are especially effective in the orientation of young consumers toward coffee products. The fact that new-generation coffee shops continue to be opened both in metropolises and in many small settlements is interpreted as an indication that the demand for such places will continue to increase.

Arslan (2019, p. 224) found that consumers generally consume Turkish coffee in coffee shops in Turkey, are mostly present in the evening hours, and consume coffee because they like the taste. According to the study, the factors that have the most influence on the preference of coffee shops are the availability of other beverages on the menu, hygiene, variety of coffee and beverages, and service quality. The findings of the study also show that the participants usually go to coffee shops to spend time with their friends, 46.9% of them prefer foreign chain coffee shops, and there are significant relationships between demographic characteristics and coffee shop preferences and between the frequency of going to coffee shops and average income level.

Erdoğan (2014, p. 80) found that the loyalty of Starbucks customers in Turkey towards this brand increases with the perceived quality level, which does not vary according to gender but varies according to age and educational status. He

also observed that the average brand loyalty of Starbucks cardholders was higher than that of non-cardholders.

The research of Baruönü Latif and Örs (2018, p. 150) shows that only 53% of coffee shop customers can identify the taste of the coffee they order. Again, according to the results of this research, it is seen that social value is effective on coffee consumption intention, but hedonistic consumption goals are not effective on intention. In addition, it is also among the findings of this study that people who do not recognise the taste of the coffee they drink get lower levels of pleasure from the coffee they consume.

Ratasuk and Suranasombop (2021, pp. 17-18) analysed Bangkok consumers' perceptions of coffee shops and found that product quality and service quality perceived by consumers in coffee shops positively affect both brand image and repurchase intention of coffee shops.

When the academic literature is analysed, it is seen that consumers are influenced by many internal and external stimuli in their coffee shop choices as in other purchasing processes. Perceived product quality, perceived value, perceived quality of life impact, brand loyalty, self-image congruence, consumer-brand identification and repurchase intention variables that are thought to be related to consumers' coffee shop choices will be briefly mentioned below.

Perceived product quality is defined as the consumer's judgemental evaluation of the overall superiority of a product (Tsiotsou, 2006, p. 210). Gölbaşı Şimşek and Noyan (2009, p. 147) found that perceived product quality directly affects brand trust, the perceived value of the product, and brand loyalty, as well as indirectly affects customer satisfaction. Ustaahmetoğlu's (2015, p. 171) field study conducted on university students in Turkey also shows that perceived product quality increases purchase intention. Furthermore, Yu and Fang (2009, pp. 1282-1283) show that the perceived product quality of coffee shops has an indirect effect on preference and intention by increasing perceived value as well as directly affecting coffee shop preference and purchase intention. It is also among the findings of their research that this indirect effect is higher for low-income consumers.

Perceived value emerges as a result of comparative evaluations made by customers between the product quality they perceive after the purchase and the sum of all monetary and non-monetary costs they incur (Han et al. 2018, p. 88). Accordingly, consumers make a cost-benefit comparison by evaluating whether the products they buy are worth the money and time they spend (Gölbaşı & Noyan, 2009, p. 128), and as a result of this comparison, as the value they perceive increases, their satisfaction levels and loyalty to the brand increase (Özbek, 2016, p. 80). The research of Kim et al. (2020, p. 6) also shows that consumers' perceived value of coffee shops positively affects their perceptual attitudes and behavioural intentions towards coffee shops.

The perceived quality of life impact is a concept that refers to the fact that consumers think that the product they use increases their quality of life. The perceived quality of life impact is thought to be a variable that emerges as a result

of general customer satisfaction and increases customer loyalty (Sirgy et al., 2008, pp. 259-260). Businesses aim to provide customer satisfaction in order to achieve marketing objectives such as repurchase rate, market share and profitability. The perceived quality of life impact is a concept that is related not only to achieving marketing objectives but also to increasing consumer welfare (Grzeskowiak & Sirgy, 2007, p. 291).

Brand loyalty is a feeling of commitment to a brand, which is evidenced by the consistent repurchase of the brand's products and recommending the brand to others. Ensuring customer satisfaction is seen as the foremost condition for achieving brand loyalty (Susanty & Kenny, 2015, p. 17). When a large number of consumers show a deliberate and biased purchase response towards one of the alternative brands, it is expected that this brand's market share, return on investment, bargaining power over supply/distribution channels and positive word-of-mouth communication will increase (Han et al. 2018, p. 89). Erlina and Hermawan's (2021, p. 94) research shows that the variable with the highest impact on the formation of loyalty towards coffee shops is physical evidence and the variable with the lowest impact is price.

Self-image congruence refers to the level of the consumer's ability to establish a connection between the image attributed to the brand and his/her own image (Grzeskowiak & Sirgy, 2007, p. 292). For consumers who tend to exhibit behaviours consistent with their perceptions, their self-image is an important internal reference (Dai and Pelton 2018, p.270). For this reason, the more consumers perceive the brand image as compatible with themselves, the more satisfied they are with the brand, the more likely they are to purchase the brand, and the more likely they are to think that the brand contributes to their quality of life (Grzeskowiak & Sirgy, 2007, p. 293). Customers' desire to express or enhance their self-image through their experiences in coffee shops should be the main criterion for evaluating the marketing success of coffee shops (Tangsupwattana & Liu, 2018, p. 523).

Customer-brand identification refers to the use of symbolic meanings of brands as a means for consumers to express their own identities. The concept is based on social identity theory and it is assumed that consumers are differentiated from each other with the brands they identify with and are divided into classes. It is seen that the frequency of use of the concept in the marketing literature has increased especially after the 2000s. (Işıkay & Başçı, 2020, p. 63). Susanty and Kenny (2015, p. 23), in their study comparing a global and a local coffee chain, concluded that the consumer-brand identification variable did not affect the customer satisfaction of the local coffee shop, but had a positive effect on the customer satisfaction of the global chain.

Repurchase intention is defined as the customer's willingness to continue purchasing the same products and services from the same store (Ratasuk & Buranasombop, 2021, p. 12). This variable is also called "revisit intention" in the form of the desire to come back to the same place or the possibility of purchasing a product from the same place again (Pangaribuan et al., 2020, p. 4). Repurchase

intention, which is accepted as a very important measure of business performance and sustainability (Ratasuk & Buranasombop, 2021, p. 12), is generally considered as a dependent variable in the consumer behaviour literature; customer satisfaction, brand loyalty, perceived quality, brand image, attitude, etc. (Ibrahim et al, 2021, p. 4; Kang et al., 2012, p. 812; Pangaribuan et al., 2020, p. 5; Ratasuk & Buranasombop, 2021, p. 16).

Yu and Yoon (2011, p. 5) clustered the customers of Cafe Bene, a national coffee chain in South Korea, according to price, atmosphere, comfort, taste and location variables and defined three different types of consumers as "atmosphere oriented", "comfort oriented" and "taste oriented". Accordingly, atmosphere-oriented consumers, who are mostly in their early 20s, are satisfied with the interior design and comfort of the store, but not with the price. Comfort-oriented consumers, who are mostly students and self-employed consumers, have the highest word of mouth and brand loyalty tendency. Consumers in this group show high levels of satisfaction with store location and store comfort. Taste-oriented consumers, who are mostly university graduates in their late 20s, have high scores for taste and location, but low scores for word of mouth.

Cruz-Flores et al. (2020) analysed the data collected from 600 Mexican consumers through a questionnaire survey and identified 3 different consumer clusters according to their coffee consumption habits: "Indifferent", "Pragmatic" and "Hedonic-Dependent". The Indifferent group, which comprised 28.8% of their sample, gave the lowest scores to all factors thought to influence coffee preference. The Pragmatic cluster, which had 29.6% of the respondents, is made up of consumers who are not interested in variables other than coffee being easy and convenient to consume. The Hedonic-Dependent consumers, the largest cluster with 41.5% of the respondents, on the contrary to the Pragmatic cluster, are most influenced by stimulating function and hedonism, place of consumption, mood, price, health, sensory attractiveness, forms of consumption, territorial, loyalty and ethics, while giving the lowest score to the practicality of consumption factor.

Kenney et al. (2022)'s study is the most similar to the design of our current study. In this study, three different branded coffees, one of which is considered low-end (everyday), one of which is considered medium-end, and one of which is considered high-end (gourmet) according to the scores of coffeereview.com, a subscription-based coffee rating website, were presented to 104 American consumers aged 18 and over through a blind tasting procedure and consumer reactions were measured. As a result of the cluster analysis conducted with the collected data, three different consumer clusters were reached. Cluster 1, consisting of 40 consumers, is equally familiar with high-end and mid-end coffee, but likes the high-end coffee the most and is most willing to purchase it. Cluster 2, consisting of 38 consumers, has a clear dislike of medium and low-end coffees, but feels neutral towards high-end coffee. These consumers also have low familiarity and willingness to buy scores for all coffee samples. Cluster 3, consisting of 26 consumers, has a higher liking, familiarity and willingness to buy for medium coffee than for other coffees.

As a result of the theoretical analysis of the subject, it is seen that there are many variables that are assumed to affect consumers' preferences for coffee shops, but there are relatively few academic studies that try to reveal the differences between consumer clusters in terms of the level of influence of these variables. There are no studies that have addressed the clustering of young consumers in Turkey in terms of their choice of coffee shops. Therefore, in order to understand whether there are differences among young consumers in terms of the level of influence of these perceptual variables, a field study was needed. The main research question developed in this context is defined as; "Are there differences among young consumers in terms of their perceptions of coffee shops, and if so, what are these differences?". The research hypotheses developed to answer this main research question are as follows:

H₁ : Young consumers can be categorised into different sub-clusters in terms of their primary coffee shop preferences.

H₂ : There are significant differences between young consumer clusters in terms of the perceptual elements they have.

H_{2.1} : There are significant differences between young consumer clusters in terms of perceived product quality.

H_{2.2} : There are significant differences between young consumer clusters in terms of perceived value.

H_{2.3} : There are significant differences between young consumer clusters in terms of perceived quality of life impact.

H_{2.4} : There are significant differences between young consumer clusters in terms of brand loyalty.

H_{2.5} : There are significant differences between young consumer clusters in terms of self-image congruence.

H_{2.6} : There are significant differences between young consumer clusters in terms of customer-brand identification.

H_{2.7} : There are significant differences between young consumer clusters in terms of repurchase intention.

H₃ : There are significant differences between young consumer clusters in terms of the level of flavour they feel about the coffees they taste without brand information.

H₄ : There are significant differences between young consumer clusters in terms of the repurchase desire they feel for the coffees they have tasted without brand information.

II. FIELD RESEARCH

A. Research Design

A quasi-experimental study was designed to answer the research question and test the research hypotheses. Before the experiment, data were collected by means of a questionnaire, which is one of the primary data collection techniques, to examine the perceptual and behavioural characteristics of consumers regarding coffee shops. Then, the participants were asked to taste coffee and their feelings and thoughts about these products were questioned. Since the data collection

method is based on self-reporting, it is assumed that the participants will show the necessary interest and seriousness to the research questions and give answers that reflect the truth. During the data collection process, there was no impression that would contradict this assumption.

The questionnaire consists of three parts. The first part of the questionnaire includes questions to measure consumers' demographic and some behavioural characteristics related to instant coffee consumption. In the second part, there is a 5-point Likert scale consisting of a total of 34 statements developed to measure 7 different perceptual variables compiled from previous studies in the literature (Grzeskowiak & Sirgy, 2007, p. 302; Kang et al. 2012, p. 813; Kim et al., 2017, p. 323; Kim & Lee, 2017, p. 239; Yu & Fang, 2009, p. 1279) to measure consumers' perceptions of coffee shops. In all previous studies in which different parts of this scale were cited, the validity of the scales was revealed by factor analyses.

The last part of the study, which was conducted after the coffee tasting, included questions measuring consumers' taste perceptions and purchase intentions of three different instant coffees tasted under equal temperature and presentation conditions, without brand information (blind tasting).

Before starting the data collection process, the comprehensibility of the scale was examined by conducting a pilot study and as a result of the data collected from 9 people, three statements were revised in order to make them more understandable. The research proposal was submitted to Muğla Sıtkı Koçman University Social and Human Sciences Research Ethics Committee and approval was obtained for its applicability in terms of scientific ethics.

After answering the Likert questions and before the third part of the scale, participants were served latte coffees from three different coffee shops, one global, one national and one local, in three identical thermos flasks, in three identical cardboard cups, in random order and in equal quantities (≈ 50 ml.). Participants were given the opportunity to taste the coffees, which were randomly presented to them and for which only the researcher had brand information, in the order of their choice and more than once to make comparisons. After the tasting, participants were asked to rate the flavour of each coffee on a scale of 1 to 10 and were asked whether they would buy each coffee again and drink it.

B. Population and Sample

The research population is young consumers born in 1995 and after, who are the customers of instant coffee shops in Fethiye district. These consumers are defined as "Generation Z" in sources such as Chillakuri and Mahanandia (2018, p. 34), McCrindle and Wolfinger (2014), Nagy (2017, p. 18), Oxford Advanced Learner's Dictionary (2022). Since it was not possible to reach the entire population in terms of time and cost, data were collected from a total of 105 participants using the convenience sampling method, one of the non-probability sampling methods. According to Gürbüz and Şahin (2017, p. 128), a sample size of 30-40 subjects is generally considered sufficient in experimental research designs. Therefore, it was concluded that the sample size reached was sufficient for data analysis.

The ages of the participants ranged between 16 and 25, with an average age of 22.58. The average monthly income of the participants was 2380.33 TL, while their average monthly expenditure in coffee shops was 175.20 TL. The proportion of women participating in the research is higher than that of men (68.6%). While 42% of the participants stated that they prefer global coffee chains, 58% of the participants stated that they prefer local or national coffee shops.

C. Data Analysis

The data were analysed in a series of successive stages with the help of IBM SPSS 22 package programme. Firstly, the demographic characteristics of the participants were analysed through descriptive analyses. Secondly, the conformity of the data to normal distribution was analysed by kurtosis and skewness values. The kurtosis values of the data vary between - 1.005 and 0.245, while the skewness values vary between -0.815 and 0.139. Since these values are between +2 and -2, it can be said that the data are suitable for normal distribution (Field, 2009; Gravetter & Wallnau, 2014).

Using the Cronbach Alpha coefficient, internal consistency of perceived product quality scale $\alpha=0,748$; internal consistency of perceived value scale $\alpha=0,729$; internal consistency of perceived quality of life impact scale $\alpha=0,682$; internal consistency of brand loyalty scale $\alpha=0,904$; internal consistency of self-image congruence scale $\alpha=0,823$; internal consistency of customer-brand identification scale $\alpha=0,789$; internal consistency of repurchase intention scale $\alpha=0,816$. Thus, it can be said that the scale used is quite reliable.

Subsequently, a two-stage clustering analysis was used to categorise consumers of instant coffee shops into groups according to some of their characteristics and preferences. Then, one-way variance (ANOVA) tests were conducted to determine whether these consumer groups differed in terms of some perceptual and symbolic factors that are theoretically accepted to influence consumption decisions. Finally, it was examined whether these consumer groups differed in terms of their taste perceptions and purchase intentions regarding coffees from different producers tasted under equal conditions.

III. FINDINGS

A. Cluster Analysis

Two-step cluster analysis based on the hierarchical clustering method was used to identify consumer segments in terms of gender, primary brand preference, monthly expenditure amount in instant coffee shops, and frequency of visits to preferred instant coffee shops. Since some variables included in the analysis are discrete and some are continuous, Log-likelihood was chosen as the distance measure and Schwarz's Bayesian Criterion (BIC) was chosen as the clustering criterion. The number of clusters was determined automatically.

Clusters were formed based on the average scores of the four selected variables. The name and average scores of each cluster are shown in Table 1.

Table 1. Cluster Results

	<i>Clusters</i>			
	<i>Global Preferential Women</i>	<i>National Preferential Women</i>	<i>Global Preferential Men</i>	<i>National Preferential Men</i>
Gender	Female (%100)	Female (%100)	Male (%100)	Male (%100)
Priority preference	Global coffee brands (100%)	National coffee brands (100%)	Global coffee brands (100%)	National coffee brands (100%)
Average monthly expenditure	190,00	124,04	354,41	111,88
Visit frequency	3.36	3.13	4.18	3.00
Percentages of Clusters	23,8	% 44,8	% 16,2	% 15,2

As a result of the clustering of the sample population according to gender, primary origin preference, average expenditure amount and frequency of visit variables; the hypothesis H_1 , which states that "Young consumers can be divided into different sub-clusters in terms of their preferences for primary coffee shops", is accepted.

All of the consumers in the first group were women and all of them stated that their primary preference was global coffee chains. Therefore, this group of consumers is labelled as "global preferential women". Consumers in the second cluster are also all women, but all of them stated that they prefer local or national shops for instant coffee consumption. Therefore, this consumer segment is labelled as "national preferential women". Similarly, the third cluster, which consists of male consumers who (primarily) prefer global coffee shops, is labelled as "global preferential men" and the fourth cluster, which consists of male consumers who (primarily) prefer national or local coffee shops, is labelled as "national preferential men".

B. Comparison and Analysis of Clusters in terms of Perceptual Variables

Whether the perceptions of coffee shop customers, who were divided into 4 clusters according to gender, brand preference, consumption amount and frequency of visit variables, differed in terms of their perceptions towards the coffee shops that are currently their primary preferences was tested with one-way variance (ANOVA) analyses.

Table 2. Findings Regarding the Differentiation of Consumer Segments According to Perceptual Elements

Variable	Variance Source	Sum of Squares	Degrees of Freedom	Mean Squares	F	Sig.
Perceived Product Quality	Between groups	4,688	3	1,563	,285	083
	Within groups	69,085	101	,684		
	Total	73,774	104			
Perceived Value	Between groups	11,943	3	3,981	,643	184
	Within groups	244,780	101	2,424		

	Total	256,724	104			
Self-image Congruence	Between groups	4,189	3	1,396		
	Within groups	81,907	100	,819	,705	171
	Total	86,096	103			
Perceived Quality of Life Impact	Between groups	7,751	3	2,584	,218	007*
	Within groups	61,258	100	,613		
	Total	69,010	103			
Brand Loyalty	Between groups	14,156	3	4,719	,114	000*
	Within groups	52,292	101	,518		
	Total	66,448	104			
Customer- Brand Identification	Between groups	6,977	3	2,326	,874	040*
	Within groups	81,745	101	,809		
	Total	88,723	104			
Repurchase Intention	Between groups	10,642	3	3,547	,226	007*
	Within groups	84,776	101	,839		
	Total	95,418	104			

* p < 0,05

According to the results of the analyses, it is seen that consumer segments differ significantly in perceived quality of life impact, brand loyalty, customer-brand identification and repurchase intention variables. In terms of perceived product quality, perceived value and self-image congruence variables, no differentiation was observed between consumer segments at 95% confidence interval. Thus, "*H_{2,3} : There are significant differences between young consumer clusters in terms of perceived quality of life impact.*" "*H_{2,4} : There are significant differences between young consumer clusters in terms of brand loyalty.*"; "*H_{2,6} : There are significant differences between young consumer clusters in terms of customer-brand identification.*" and "*H_{2,7} : There are significant differences between young consumer clusters in terms of repurchase intention.*" hypotheses are accepted and "*H_{2,1} : There are significant differences between young consumer clusters in terms of perceived product quality.*"; "*H_{2,2} : There are significant differences between young consumer clusters in terms of perceived value.*" and "*H_{2,5} : There are significant differences between young consumer clusters in terms of self-image congruence.*" hypotheses are rejected.

Tukey multiple comparison test was applied to determine from which groups the detected differences originated. The findings of this test are shown in Table 3.

Table 3. Tukey Multiple Comparison Test Results

	Group	Global Preferential Women	National Preferential Women	Global Preferential Men	National Preferential Men
Perceived Quality of Life Impact	1				2,6833
	2	3,4000	3,3989	3,5882	
Brand Loyalty	1		2,9326		2,6094
	2	3,5233		3,6225	
Customer - Brand Identification	1	2,5200	2,1011	2,7206	2,0625
	2				
Repurchase Intention	1		2,7234		2,3958
	2	3,1067		3,3922	
	Group	Global Preferential Women	National Preferential Women	Global Preferential Men	National Preferential Men
Perceived Quality of Life Impact	1				2,6833
	2	3,4000	3,3989	3,5882	
Brand Loyalty	1		2,9326		2,6094
	2	3,5233		3,6225	
Customer - Brand Identification	1	2,5200	2,1011	2,7206	2,0625
	2				
Repurchase Intention	1		2,7234		2,3958
	2	3,1067		3,3922	

According to the results of the Tukey multiple comparison test, national preferential men differ from other consumer clusters in terms of perceived quality of life impact. The test results reveal that male consumers who prefer national coffee shops perceive the impact of this preference on their quality of life lower than the other clusters. Global preferential men perceive that their preferred coffee shop contributes the most to their quality of life (3.5582). They are followed by global preferential women (3.4), national preferential women (3.3989) and national preferential men (2.6833).

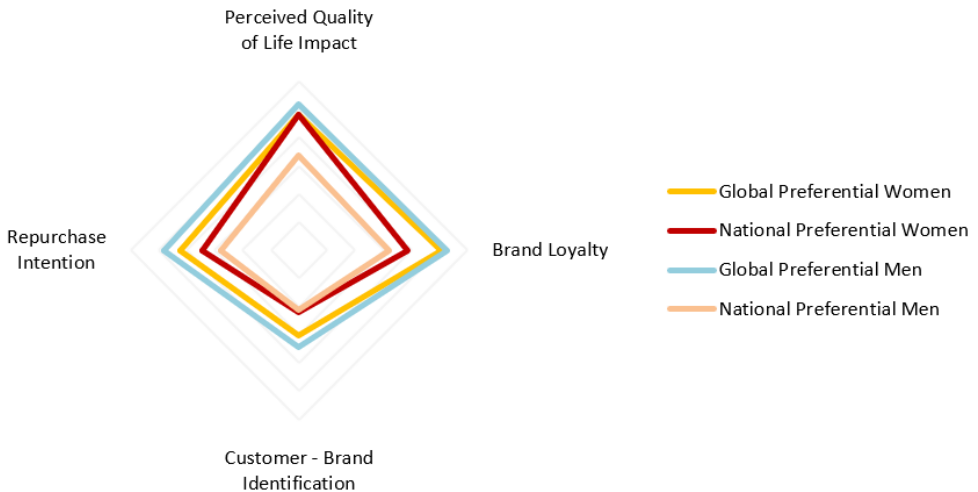
When the brand loyalty variable is analysed, it is observed that national preferential consumers differ negatively from global preferential consumers. National preferential men (2.6094) and national preferential women (2.9326) are less loyal to their preferred coffee shops than global preferential women (3.5233) and global preferential men (3.6225).

In the variable of customer-brand identification, no grouping can be made between consumer clusters. While global preferential men (2,7206) is the consumer cluster with the highest score in terms of this variable, national preferential men (2,0625) is the cluster with the lowest score.

In the repurchase intention variable, consumers who show a preference for global brands are differentiated with higher scores than those with national preferences. In other words, female (3.1067) and male (3.3922) consumers who prefer global coffee chains are more determined to maintain this preference than national preferences.

When these four variables, in which significant differences are observed between consumer clusters, are analysed together, an outlook as shown in Figure 1 emerges. Accordingly, while global preferential men have the highest scores in all of these variables, national preferential men have the lowest scores. It is observed that the differences observed in terms of these variables in female consumers are less than male consumers. The perceptions of global preferential women in terms of these four variables are quite close to those of global preferential men. While national preferential women have almost the same level of perceptions as national preferential women in terms of perceived quality of life impact, they are similar to national preferential men in terms of customer brand identification, and are in the middle of the other clusters in terms of brand loyalty and repurchase intention.

Figure 1. Perceptual Differences between Consumer Clusters

C. Comparison and Analysis of Clusters in terms of Blind Tasting Test

The data collected before the blind tasting test is summarised in the section above. Table 4 shows the taste and repurchase intention data for the coffees from three different coffee shops, which were tasted by the participants after the Likert scale.

Table 4. Flavour Score Averages and Repurchase Intention Rates of Coffees

Variable	N	Minimum	Maximum	Arithmetic Mean	Standard Deviation
Taste – Global Brand	105	1	10	6,37	2,423
Taste – National Brand	105	1	10	5,62	2,585
Taste – Local Brand	105	1	10	5,90	2,410
Repurchase Intention – Global Brand	105	1 (1 buy) %47,6	2 (1 don't buy) %52,4		
Repurchase Intention – National Brand	105	1 (1 buy) %31,4	2 (1 don't buy) %68,6		
Repurchase Intention – Local Brand	105	1 (1 buy) %37,1	2 (1 don't buy) %62,9		

As a result of the blind tasting test, " H_3 : There are significant differences between young consumer clusters in terms of the level of flavour they feel about the coffees they taste without brand information." and " H_4 : There are significant differences between the young consumer clusters in terms of the repurchase desire they feel about the coffees they have tasted without brand information." hypotheses are accepted.

The coffee with the highest average score in terms of flavour is the coffee of the global chain brand (6.37). It is followed by local brand (5.90) and national brand (5.62). In terms of willingness to repurchase, the proportion of respondents (47.6%) who said that they would repurchase the global brand coffee is in the first place, followed by the local brand (37.1%) and the national brand (31.4%). The fact that the means of flavour and willingness to repurchase of the coffees change in parallel with each other shows that the measurement is consistent in terms of these two variables.

One-way analysis of variance was used to investigate whether three different coffees differed in terms of flavour score and repurchase intention. The results of the analysis of variance are shown in Table 5.

Table 5. ANOVA Results Regarding the Differentiation of Coffees in Terms of Flavour and Repurchase Intention

Variable	Variance Source	Sum of Squares	Degrees of Freedom	Mean Squares	F	Sig.
Flavour - Global Brand	Between groups	62,113	3	20,704	3,813	,012*
	Within groups	548,401	101	5,430		
	Total	610,514	104			
Flavour - National Brand	Between groups	20,547	3	6,849	1,026	,384
	Within groups	674,215	101	6,675		
	Total	694,762	104			
Flavour - Local Brand	Between groups	3,474	3	1,158	,195	,900
	Within groups	600,374	101	5,944		
	Total	603,848	104			
Repurchase Intention - Global Brand	Between groups	2,879	3	,960	4,158	,008*
	Within groups	23,312	101	,231		
	Total	26,190	104			
Repurchase Intention - National Brand	Between groups	1,871	3	,624	3,034	,033*
	Within groups	20,758	101	,206		
	Total	22,629	104			
Repurchase Intention - Local Brand	Between groups	1,240	3	,413	1,793	,153
	Within groups	23,274	101	,230		
	Total	24,514	104			

* $p < 0,05$

According to the results of the analyses, there is a significant differentiation between consumer segments only for the product of the global branded chain coffee shop. National and local branded coffees do not differentiate between consumer segments in terms of both flavour scores and purchase intention.

Tukey's multiple comparison test was applied to determine which groups were responsible for the differences in the global coffee chain's product. The findings of this test are as shown in Table 6.

Table 6. *Tukey Multiple Comparison Test Results Regarding Differences Between Clusters*

	<i>Group</i>	<i>Global Preferential Women</i>	<i>National Preferential Women</i>	<i>Global Preferential Men</i>	<i>National Preferential Men</i>
Flavour – Global Brand (0 - 10)	1 2	6,68 6,68	5,66	7,82	6,44 6,44
Repurchase Intention – Global Brand*	1 2	1,48	1,64	1,18	1,63
Repurchase Intention – National Brand*	1 2	1,76	1,60	1,94	1,56

* 1- Repurchase 2- No Repurchase

According to the results of the comparison test, the cluster of consumers who gave the highest average score to the flavour of global branded coffee was global preferential men (7.82), while the cluster with the lowest average score was national preferential women (5.66). The main reason for the differentiation between clusters is the difference in scores between these two clusters. In terms of flavour scores, global preferential women (6,68) and national preferential men (6,44) are very close to each other and according to Tukey test, these two clusters can be grouped with both global preferential men and national preferential women.

When the willingness to repurchase is analysed, it is seen that the highest willingness is among global preferential men (1.18). They are followed by global preferential women (1.48), national preferential men (1.63) and national preferential women (1.64), respectively.

When the two findings are evaluated together, global preferential men are the consumer cluster with the highest both taste perception and repurchase intention for the global chain coffee brand. On the other hand, national preferential women are the cluster with the lowest both flavour score and repurchase intention. Global preferential women are in the middle of these two clusters in terms of both flavour score and willingness to repurchase. National preferential men are the cluster of consumers with the lowest repurchase intentions, despite giving high flavour scores to the global coffee taste. This shows that flavour is not a determining variable in the coffee shop preference of national preferential men.

When the repurchase intention for the product of the national coffee chain is analysed, it is seen that the repurchase intention of both male and female consumers with global preferences differs negatively from that of consumers with national preferences. The repurchase intention of these consumers for national branded coffee is considerably lower compared to the global branded product. The repurchase intention of national preferential consumers for national branded coffee

is positively differentiated with a slight increase compared to the global branded product.

CONCLUSION

Young consumers show high demand for third generation coffee shops. Beyond coffee consumption and other eating and drinking purposes, these places are also visited for sociocultural benefit expectations. When the academic literature is examined, it is seen that many emotional and perceptual factors such as perceived product quality, perceived value, perceived quality of life impact, brand loyalty, self-image congruence, customer brand identification, etc., which are thought to cause the demand for these shops, are mentioned.

The field research conducted to test the impact levels of these theoretical elements on different young consumer profiles and to examine the relationship of these perceptual elements with a more rational measure, taste sensation, has significant results.

When consumers were clustered according to their gender and the coffee shop they prefer, four clusters were obtained: global preferential women, national preferential women, global preferential men and national preferential men. It was observed that there were differences between these consumer clusters in terms of perceived quality of life impact, brand loyalty, customer-brand identification and repurchase intention variables. Accordingly, while global preferential men have the highest scores in all of these variables, national preferential men have the lowest scores. It is observed that the differences observed in terms of these variables in female consumers are less than male consumers. The perceptions of global preferential women in terms of these four variables are quite close to those of global preferential men. While national preferential women have almost the same level of perceptions as global preferential women in terms of perceived quality of life impact, they are similar to national preferential men in terms of customer brand identification, and are in the middle of the other clusters in terms of brand loyalty and repurchase intention.

When all the findings of the blind taste test are evaluated together, it is seen that there is a consistency between product flavour and repurchase intention variables. In terms of these two variables, the product with the highest average score was global branded coffee, followed by local branded product and national branded product, respectively. Again, when it is examined whether these two variables differ according to the consumer clusters, it is seen that there is an inter-cluster differentiation only in the global branded product in terms of taste. In terms of willingness to repurchase, no differentiation was observed only for the local branded product.

Therefore, consumers who expressed a preference for global branded coffee shops found this product tastier than other consumers in the blind tasting test and wanted to buy more. Consumers who stated that they prefer national branded coffee shops did not find national branded coffees tastier than global branded coffees, but they wanted to buy more. This difference in the willingness to

repurchase the national branded product seems to be due to the fact that consumers with global preference are less willing to purchase this product.

When young consumers in Turkey are grouped according to their primary coffee shop preferences, it is observed that consumer clusters differ in terms of both perceptual variables related to coffee shops and responses to instant coffee products from different producers. These findings are similar to the findings of studies such as Cruz-Flores et al. (2020), Kenney et al. (2022) and Yu & Yoon (2011, p. 5), which indicate that there are significantly differentiated consumer clusters in coffee consumption.

The findings of the research have both academic and managerial implications. First of all, it is seen that the reasons why consumers prefer coffee shops do not only consist of rational variables such as product quantity, flavour and price, but also many perceptual variables have an impact on preference. Young consumers differ in terms of the coffee shops they prefer as well as the perceptual elements they have about these shops. Therefore, it can be said that coffee shop businesses should carry out activities that can positively affect the perceptual elements of their brands beyond raising their product and service standards. On the other hand, the fact that the perceived taste sensation differs in a way that may affect the repurchase intention of some young consumers suggests that it is necessary to invest in product quality in order to win some of the young consumers.

Finally, it should be stated that the study has some limitations. Due to research cost and time factors, the main population was narrowed down to only young consumers, the subjects were selected only from Fethiye district by convenience sampling method, product tasting was done only with unflavoured latte product, all factors affecting the consumer decision-making process could not be taken into account and many variables in the literature (such as perceived service quality, brand image, brand community belonging, risk aversion tendency, satisfaction level, trust level, ethnocentrism level) were excluded from the scope. Based on this study, it is hoped that future academic studies that can be carried out in different places, at different times, on different main audiences, in different contexts, with larger samples and probabilistic sampling methods can contribute to the understanding of the factors affecting consumers' coffee shop preferences by eliminating the deficiencies arising from the limitations of the current study.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Dr. Ali Naci KARABULUT tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

REFERENCES

Akşit Aşık, N. (2017). Changing coffee consumption habits and a research on Turkish coffee, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5 (4), 310-325.

- Akarçay, E. (2014). Kâh Kahvehane Kâh Caf : A Theoretical Introduction on Coffee Consumption in Globalising Eskişehir, Galatasaray University Journal of Communication, Special Issue-2, 181-202.
- Arslan, F. (2019). Consumers' Coffee Consumption Habits and Coffee Shop Preferences: A Research in Antalya Province, *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 3(2), 224-234.
- Baru n  Latif,  . and  rs, M. (2018). Factors Affecting Second Wave Coffee Preference: Do We Know the Coffees We Drink? *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 6(4), 150-173.
- Bayındır, B. and  n el, S. (2019). Reasons for University Students to Prefer Coffee Shops: The Case of Anadolu University, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(3), 1806-1820.
- Chillakuri, B. and Mahanandia, R. (2018), "Generation Z entering the workforce: the need for sustainable strategies in maximising their talent", *Human Resource Management International Digest*, 26 (4), 34-38.
- Cruz-Flores, M., Espinoza-Ortega, A., Thom -Ortiz, H., & Vizcarra-Bordi, I. (2020). Motives for coffee consumption at coffee shops in Mexico. *Coffee Science-ISSN 1984-3909*, 15, e151757-e151757
- Dai, B. and Pelton, L. E. (2018). Exploring consumers' skincare retail patronage. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 43, 269-277.
- Erdoğan, F. (2014). The Effect of Brand Value on Customer Loyalty and a Field Application on Chain Coffee Shops, Istanbul Gelisim University, Institute of Social Sciences, Master's Thesis, Istanbul.
- Erlina, E. and Hermawan, D. (2021). Marketing Mix on Customer Loyalty at Coffee Shop in Bandung. *Aptisi Transactions on Management (ATM)*, 5(1), 89-96.
- Field, A. (2009). *Discovering Statistics Using SPSS*. SAGE Publishing, London, UK.
- Gölbaşı Şimşek, G. and Noyan, F. (2009). A model test for brand loyalty in the mobile phone device market in Turkey, *METU Development Journal*, 36 (June), 121 - 159.
- Gravetter, F.J. and Wallnau, L.B. (2014). *Essentials of Statistics for the Behavioral Sciences*. Eight Edition, Wadsworth Cengage Learning, Belmont, CA, USA.
- Grzeskowiak, S. and Sirgy, M.J. (2007). Consumer Well-Being (CWB): The Effects of Self-Image Congruence, Brand-Community Belongingness, Brand Loyalty, and Consumption Recency. *Applied Research Quality Life*, 2007/2, 289-304.
- G rb z, S. and Şahin, F. (2017). *Research Methods in Social Sciences: Philosophy - Method - Analysis (4th Edition)*, Se kin Publishing, Ankara.
- Han, H., Nguyen, H. N., Song, H., Chua, B. L., Lee, S., & Kim, W. (2018). Drivers of brand loyalty in the chain coffee shop industry. *International Journal of Hospitality Management*, 72, 86-97.
- IŞıkay, T. and Başçı, A. (2020). Consumer - Brand Identification in terms of Social Identity Theory and a Research, *Marmara University Journal of Economics and Administrative Sciences*, 42 (1) 63-90.
- Ibrahim, B., Aljarah, A., & Sawaftah, D. (2021). Linking social media marketing activities to revisit intention through brand trust and brand loyalty on the coffee shop facebook pages: Exploring sequential mediation mechanism. *Sustainability*, 13(4), 2277.
- Kang, J., Tang, L., Lee, J. Y., & Bosselman, R. H. (2012). Understanding customer behaviour in name-brand Korean coffee shops: The role of self-congruity and functional congruity, *International Journal of Hospitality Management*, 31 (3), 809-818.
- Kaya, G. and Toker, S. (2019). Analysing of Coffee Consumption Habits: Istanbul Case (Analysing Of Coffee Consumption Habits: Istanbul Case). *International Journal Of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 2(3), 146-164.
- Kenney, A. L., Phan, U. T. X., & Adhikari, K. (2022). Applying acceptability and emotion to understand the consumer's consumption habits and involvement with coffee. *Journal of Sensory Studies*, 37(1), e12713.
- Kim, K., Choi, H. J., & Hyun, S. S. (2020). Coffee house consumers' value perception and its consequences: Multi-Dimensional approach. *Sustainability*, 12 (4), 1663.

- Kim, S-H., Kim, M., & Holland, S. (2017). How Customer Personality Traits Influence Brand Loyalty in the Coffee Shop Industry: The Moderating Role of Business Types, *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 19 (3), 311-335.
- Kim, S-H and Lee, S. (2017). Promoting customers' involvement with service brands: evidence from coffee shop customers, *Journal of Services Marketing*, 31 (7), 733-744.
- McCrandle, M. and Wolfinger, E. (2009). *The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations*. Sydney, Australia: A UNSW Press Ltd.
- Nagy, S. (2017). The impact of country of origin in mobile phone choice of generation Y and Z. *Journal of Management and Training for Industries*, 4(2), 16-29.
- Oxford Advanced Learner's Dictionary, (2022). Retrieved 25.12.2022, Access link: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/generation-z?q=generation+z>
- Özbek, V. (2016). The Regulatory Effect of Perceived Service Quality in the Relationship Between Perceived Risk and Perceived Value, *International Review Of Economics And Management*, 4 (3), 62-83.
- Pangaribuan, C. H., Sofia, A., & Sitiñjak, M. F. (2020). Factors of coffee shop revisit intention and word-of-mouth mediated by customer satisfaction. *Journal of Management and Business*, 19(1).
- Ratasuk, A. and Buranasombop A. (2021). Contributions of Marketing Factors on Customer Repurchase Intentions in Convenience Store Coffee Shops in Bangkok and Mediating Role of Brand Image, *Asian Administration and Management Review*, 4 (2), 11-22.
- Sirgy, M. J., Lee, D-J., Kamra, K. and Tidwell, J. (2008). What Determines Perceived Quality-of-life Impact of Mobile Phones? A Model Based on the Consumption Life Cycle, *Applied Research Quality Life*, 3, 251-268.
- Susanty, A. and Kenny, E. (2015). The relationship between brand equity, customer satisfaction, and brand loyalty on coffee shop: Study of Excelso and Starbucks. *ASEAN Marketing Journal*, 7 (1), 14-27.
- Tangsupwattana, W. and Liu, X. (2018). Effect of emotional experience on symbolic consumption in Generation Y consumers. *Marketing Intelligence & Planning*, 36 (5), 514-527.
- Tsiotsou, R. (2006). The role of perceived product quality and overall satisfaction on purchase intentions, *International Journal of Consumer Studies*, 30 (2), 207-217.
- Tüzün, A. (2018). *Reasons for Consumers to Prefer Boutique Coffee Shops: A Research in Ankara Province*, Batman University, Institute of Social Sciences, Master's Thesis, Batman.
- Ustaahmetoğlu, E. (2015). The Effects of Product Scarcity Messages, Perceived Quality and Perceived Value on Purchase Intention, *Journal of Consumer and Consumption Research*, 7 (1), 157-177.
- Yu, H. and Fang, W. (2009). Relative impacts from product quality, service quality, and experience quality on customer perceived value and intention to shop for the coffee shop market, *Total Quality Management*, 20 (11), 1273-1285.
- Yu, J-P & Yoon, N-S (2011). The Market Segmentation of Coffee Shops and the Difference Analysis of Consumer Behavior: A Case based on Caffe Bene. *Journal of Distribution Science*, 9, 5-13.

Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile CDS, VIX Endeksi ve Kredi Derecelendirmeleri İlişkisi

Hakan SARITAŞ* Asım KAR** Şevket PAZARCI***

ÖZ

Küresel finansal risk göstergeleri ile ülkeye özgü kredi risk göstergeleri ülkelere giren doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) üzerinde farklı etkilere neden olmaktadır. Bu risklerle birlikte kredi derecelendirme kuruluşları tarafından ülkelere verilen kredi derecelendirme notları da uluslararası yatırım kararlarını dolayısıyla doğrudan yabancı yatırımları etkileyebilmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada, Türkiye için 2002:Q1-2021:Q4 dönemi boyunca VIX endeksi, CDS primleri ve kredi derecelendirme notlarının DYY üzerindeki etkilerinin araştırılması amaçlanmıştır. Araştırmada metodoloji olarak ARDL sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. ARDL sınır testi sonucuna göre, Türkiye’de DYY ile VIX endeksi, CDS primleri ve kredi derecelendirme notlarının uzun dönemli bir ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. ARDL eşbütünleşme analizinde tahmin edilen uzun dönem katsayılarına göre, Türkiye’ye giren DYY üzerinde VIX endeksinin ve Moody’s kredi derecelendirme notlarının etkisinin negatif ve anlamlı olduğu; Fitch tarafından verilen kredi derecelendirme notlarının ise pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğu sonuçlarına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Doğrudan yabancı yatırımlar, Kredi Derecelendirmeleri, VIX Endeksi, CDS Primleri.

JEL Sınıflandırması: C22, F20, G24

The Relationship of Foreign Direct Investments and CDS, VIX Index and Credit Ratings in Turkey

ABSTRACT

Global financial risk indicators and country-specific credit risk indicators cause different effects on foreign direct investments (FDI) coming to countries. Along with these risks, the credit ratings given to the countries by the credit rating agencies can also affect the international investment decisions and thus the foreign direct investments. From this point of view, in this study, it is aimed to investigate the effects of VIX index, CDS premiums and credit rating grades on FDI for Turkey during the period 2002:Q1-2021:Q4. ARDL bounds test approach was used as a methodology in the research. According to the ARDL boundary test result, it has been determined that there is a long-term relationship between FDI and VIX index, CDS premiums and credit rating grades in Turkey. According to the long-term coefficients estimated in the ARDL cointegration analysis, it was concluded that the effect of the VIX index and Moody's credit rating ratings on the FDI entering Turkey was negative and significant, and the credit ratings given by Fitch had a positive and significant effect.

Key Words: Foreign Direct Investments, Credit Ratings, VIX, CDS Premium.

JEL Classification: C22, F20, G24

* Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü. hsaritas@pau.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-7789-782X

** Arş. Gör. Pamukkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü asimk@pau.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-5763-1434

*** Arş. Gör. Nişantaşı Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü sevket.pazarci@nisantasi.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-3675-909X

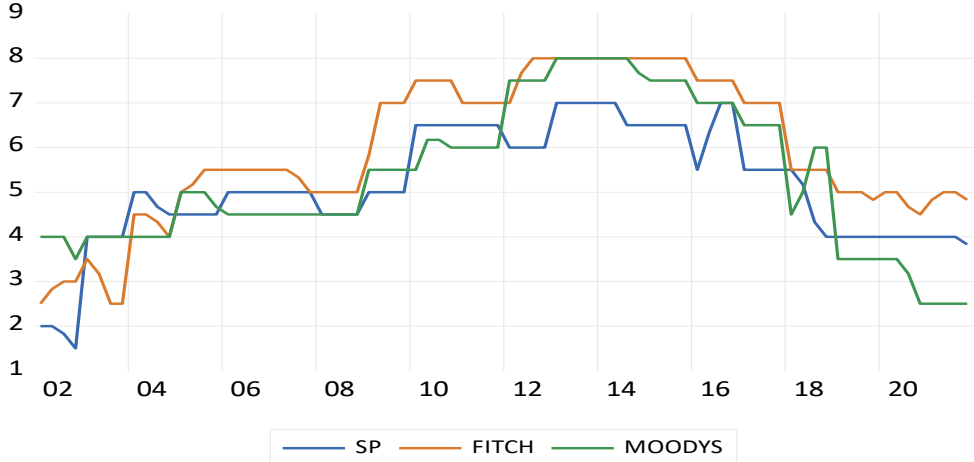
GİRİŞ

Küresel sermaye hareketliliğinin hızlanması ve beraberinde neden olduğu finansal entegrasyon süreçlerinin gelişimi, uluslararası ekonomik ilişkiler üzerinde olası birçok etkiyi meydana getirmektedir. Bu ilişkiler açısından hareketle, çeşitli ekonomik ve finansal krizlerin küresel piyasalardan doğarak dünya ekonomisine yayılabildiği ve ülkelerin makro iktisadi gelişmişlik düzeyleri ile finansal piyasalara olan entegrasyonu ve duyarlılıkları nispetinde (2008 finansal krizi gibi), bu krizlerin yayılımlarından etkilendikleri gözlemlenmektedir. Küresel finansal oynaklığın ve riskin temel göstergesi olarak nitelendirilen VIX endeksi ile ülkelere özgü finansal riskin kalibresini temsil eden CDS primleri ve yine kredi derecelendirme kuruluşlarının politik-ekonomi düzleminde açıkladıkları ülkeye özgü riskleri temsil eden kredi derecelendirme notları, bu krizlerin en önemli ex-ante sinyalleri olarak ileri sürülmektedirler.

Kredi derecelendirme notları, ülkeye özgü kredi değerliliğindeki risklerin belirlenmesinde kredi derecelendirme kuruluşları tarafından verilmektedir. Bu kuruluşların ülkelerin kredi değerliliğini ve riskini derecelendirdikleri raporların, yabancı yatırımcıların doğrudan yatırım yapacakları ülke seçimine eğilimleri bakımından dolaysız etkiye sahip önemli risk faktörlerinden biri olduğu kabul edilmektedir. Zira uluslararası yatırımcının doğrudan yatırımlar için dikkate aldığı farklı unsurlar bulunmaktadır. Bu unsurlar yapılacak yatırımın güvenlik düzeyi, kârlılığı ve sermayenin likiditeye dönüşüm hızı ile ülkeden çıkarabilme hızı şeklinde sıralanabilir. Bu faktörlerin belirlenmesi ve ölçülmesi açısından kredi derecelendirme kuruluşlarının belirledikleri ve sundukları ülke kredi riski derecelendirmesi ve notlarının açıklanmasının oldukça önemli olduğu vurgulanmaktadır (Erkan ve Demircioğlu, 2011:211).

Kredi derecelendirme kuruluşlarının, kredi notlarını belirlerken dikkate aldıkları makro iktisadi göstergeler kişi başına düşen milli gelir, ekonomik büyüme, enflasyon, mali disiplin, dış denge, dış borç ve iktisadi kalkınma olarak Cantor ve Packer (1996:39) tarafından öne sürülmüştür. Diğer taraftan kredi derecelendirme kuruluşlarının ülkelere verdikleri kredi notlarını belirleme sürecinde yalnızca makro iktisadi göstergeleri dikkate almamakta, bunun yanı sıra sosyal ve siyasal olaylar, jeopolitik ve askeri güç faktörleri, politik izlenimler vb. gibi çeşitli unsurları da içerdiği ve dolayısıyla bu notların subjektif yönlerinin de olabileceğini söylemek mümkündür. Bu açıdan kredi derecelendirme notları, ekonomik-politiği mümkün olan kaotik bir finansal risk göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Şekil 1. Türkiye'nin Kredi Derecelendirme Notları: S&P, Fitch & Moody's

Kaynak: S&P, Fitch ve Moody's tarafından verilen kredi derecelendirme notları TRADING ECONOMICS veri tabanından alınmış olup, Tablo 3'te yer alan denklik tablosu kullanılarak yazarlar tarafından sayısallaştırılarak düzenlenmiştir.

Şekil 1'de Türkiye'nin üç kredi derecelendirme kuruluşu tarafından verilen kredi derecelendirme notları gösterilmektedir. 2002 yılı itibariyle artış trendine giren kredi notları, 2012 ve 2016 yılları arasında en yüksek değerlerine ulaştığı, 2014 yılından sonra da düşüş trendine girdiği görülmektedir. Türkiye'nin göstermiş olduğu başarılı makro ekonomik performans ve beraberindeki güçlü finansal koşulların sağlanması sonucunda kredi notlarının artışında önemli etken olduğu söylenebilmektedir.

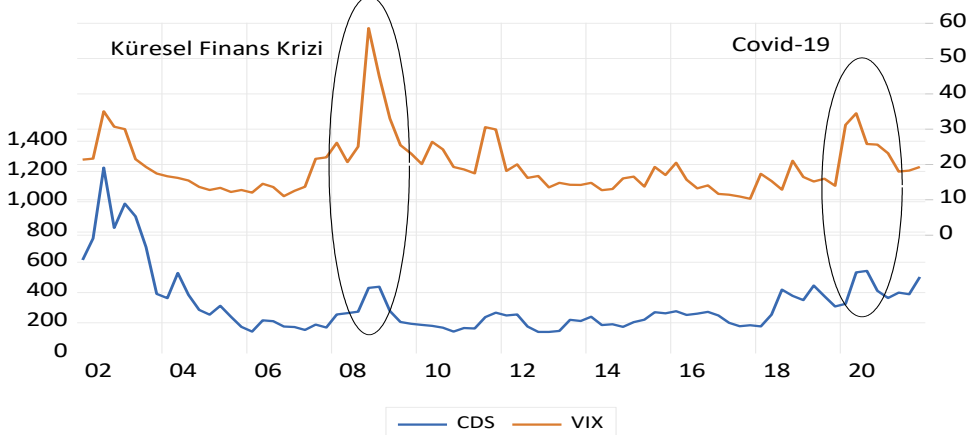
Kredi derecelendirme kuruluşları hakkında yapılan teorik tartışmalar genel olarak bu kuruluşlar tarafından verilen notların ülke ekonomileri ve uluslararası konjonktür hareketleri için önemli bir belirleyicisi olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca bu çalışmalar, kredi derecelendirme kuruluşlarının denetlenmesi, verilen notların subjektif olmamasını sağlamak için kuruluşların hesap verilebilirliği ve güvenilirliğinin sağlanması ve korunması üzerine yoğunlaşmaktadır. Kredi derecelendirme kuruluşlarının piyasalar için önemini artacağını vurgulayan Suadiye (2006), bu kuruluşların uluslararası standartlara uygun olması için denetlenmesi ve düzenlenmesini gerektiğini ifade etmiştir. Yazıcı (2009) ise kredi derecelendirme kuruluşlarının denetiminin sağlanması gerektiğini, aksi takdirde bu kuruluşların güvenilirliğinin sorgulanmasına yol açabileceğini söylemiştir. Gür ve Öztürk (2011), kredi derecelendirme kuruluşlarının şeffaf bir metodolojiye ve denetlenebilir bir yapıya sahip olması ve gerektiğini ve böylece ekonomiler üzerindeki olumsuz etkilerin azaltılabileceğini ifade etmişlerdir. 2008 küresel finansal krizi sonrasında güvenilirlikleri başta ABD ve AB tarafından sorgulanan kredi derecelendirme kuruluşlarını inceleyen Yardımcıoğlu ve Bora (2013), Türkiye'ye verilen kredi notlarının subjektif olduğuna işaret etmişlerdir. Kredi derecelendirme kuruluşlarının subjektifi ekseninde araştıran Gülmez ve Gündoğan (2014), objektifliği tesis etmekte zorlanan bu kuruluşların kredibilitesinin

sorgulanmaya başlandığını ve bilhassa gelişmekte olan ülkeler açısından derin iktisadi etki ve sonuçlara neden olduğunu açıklamışlardır.

Kredi temerrüt takasları (Credit Default Swaps-CDS premium) primleri ülkelerin veya şirketlerin arasındaki borcun temerrüde girme olasılığını ifade ederken, kredi derecelendirme notları ilgili ülkenin borçlarını ödeyebilme gücünü hem ekonomik hem politik göstergelere göre belirlemekte ve bu hususlardaki kredibilitesini dikkate almaktadır (Aizenman vd., 2013:39). Bu açıdan CDS primleri, ülke kredi riskindeki volatilitenin daha istikrarlı bir göstergesi olarak yorumlanabilir (Ericsson vd., 2009:112).

ABD’deki S&P 500 borsasındaki finansal oynaklığın bir göstergesi olan VIX endeksi, küresel risk iştahını ölçen bir endeks olarak kabul görmektedir. Küresel finansal risk ve oynaklığın göstergesi olan VIX endeksi ile ülkeye özgü finansal risk göstergeleri olan CDS ve kredi derecelendirme notları, küresel finansal entegrasyonun gelişimi ve uluslararası doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) kapsamında değerlendirildiğinde, çok uluslu şirketlerin ve uluslararası yatırımcılarının doğrudan yatırım kararlarını etkileyen temel finansal göstergeler olarak işaret edilmektedirler.

Şekil 2. Türkiye’nin CDS primi ve VIX endeksi

Kaynak: CDS verileri BLOOMBERG TERMINAL ve VIX endeksi verileri FRED veri tabanından alınmış olup, yazarlar tarafından düzenlenmiştir.

Şekil 2’de Türkiye’nin kredi risk primi (CDS) ve VIX endeksinin zaman içerisindeki değerleri gösterilmektedir. Her iki finansal göstergenin hareketlerinin benzerlik taşıdığı görülmektedir. Özellikle, 2008 Küresel Finans Krizi ve Covid-19 pandemisinde hem CDS hem VIX endeksi aşırı büyüklükte tepki vermiştir. Bu iki göstergenin yükselme dönemlerinde yatırım yapma iştahlarının azalması ve dolayısıyla yurtdışı portföy ve doğrudan yatırımların düşmesi beklenmektedir. Ayrıca, kredi derecelendirme kuruluşlarının raporlarında CDS primlerini dikkate alması, ülke riskinin kredi derecelendirmesinde önemini ortaya koymaktadır. Özetle, doğrudan yabancı yatırımların (DYY) belirlenmesinde uluslararası finansal oynaklığı ölçen VIX endeksinin ve ülke riskini ölçen CDS primlerinin içinde yer aldığı modelin daha uyumlu iktisadi sonuçlar vermesi beklenmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, 2002:Q1-2021:Q4 dönemi boyunca çeyreklik veriler kullanarak Türkiye ekonomisi için doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), CDS primi, VIX endeksi ve kredi derecelendirme notları (S&P, FITCH ve MOODYS) arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu ilişkilerin ampirik analizi için ARDL sınır testi yöntemi kullanılmıştır. Bu metodolojiyle, hem küresel finansal risk unsurlarının temsilcisi olarak VIX endeksinin ve ülkeye özgü riskleri temsilen CDS primlerinin hem de kredi derecelendirme notlarının doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ile olası uzun dönem ilişkileri Türkiye ekonomisi için kapsamlı olarak araştırılabilmekte ve bu değişkenlerin Türkiye'ye DYY (net girişlerin) üzerindeki muhtemel etkilerinin büyüklüğü tahmin edilebilmektedir. Çalışmanın bu yönleriyle yani, Türkiye için farklı finansal risk unsurları ve kredi derecelendirme notlarının DYY üzerine olası etkilerinin ARDL sınır testi yaklaşımıyla incelenmesi ve uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesinin konuyla ilgili ampirik literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmı şöyle devam etmektedir. Birinci kısımda konuyla ilgili ampirik literatür yer almaktadır. İkinci kısımda çalışmada kullanılan veri seti ve model tanıtılmakta, üçüncü kısımda ise çalışmada kullanılan ekonometrik metodolojiye yer verilmektedir. Dördüncü kısımda ampirik analizden elde edilen bulgular incelenmektedir. Sonuç kısmında yer alan değerlendirmeler ve politika önerileriyle çalışma sona ermektedir.

I. KONUyla İLGİLİ AMPİRİK LİTERATÜR

Doğrudan yabancı yatırımlar (DYY) ile kredi derecelendirme notları arasındaki ilişkiyi küresel ve ülkeye özgü risk göstergelerini de dikkate alarak inceleyen ampirik çalışmalara yönelik literatür taraması Tablo 1'de verilmiştir. Konuyla ilgili ampirik literatür taraması yapılırken öncelikle Tablo 1'de Panel A'da uluslararası literatürdeki çalışmalar gösterilmekte, Panel B'de ise Türkiye üzerine yapılan çalışmalar sunulmaktadır. Tablo 1'de hem uluslararası hem Türkiye üzerine literatürde yer alan çalışmalara ilişkin sırasıyla makale künyesi, örneklem bilgisi & veri setinin hangi dönemi kapsadığı, çalışmalarda kullanılan ekonometrik metodolojiler ile değişkenler hakkındaki bilgiler ve ulaşılan bulgular gösterilmektedir. Konuyla ilgili önceki çalışmaların yer aldığı Tablo 1'de görüldüğü üzere, bu çalışma Türkiye ekonomisine gelen DYY'nin belirleyicileri olarak ülke risk primini temsilen CDS primi, küresel finansal risk düzeyini temsilen ise VIX endeksi ve kredi derecelendirme kuruluşları tarafından verilen notları uzun dönemli perspektifle analiz ederek literatürden farklılaşmaktadır.

Tablo 1. Literatür Taraması

<i>Künye</i>	<i>Örneklem & Dönem</i>	<i>Metodoloji</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Bulgular</i>
Panel A: Uluslararası Literatür Taraması				
Bevan ve Estrin (2004)	18 Gelişmiş ülke & 11 Orta ve Doğu Avrupa Ülkesi	-Panel Veri Analizi	-DYY -Kredi derecelendirme notları	-Kredi derecelendirme notlarının, DYY üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı saptanmıştır.
	1994-2000			

Hakan Sarıtaş & Asım Kar & Şevket Pazarıcı / Türkiye’de Doğrudan Yabancı Yatırımlar ile CDS, VIX Endeksi ve Kredi Derecelendirmeleri İlişkisi

Gande ve Parsley (2004)	85 ülke 1996:01-2002:12	-Çoklu Regresyon Yöntemi	-Portföy yatırımları -Kredi derecelendirme notları	-Kredi derecelendirme notlarının, portföy yatırımlarını asimetrik olarak etkilediği sonucuna varılmıştır. Derecelendirme notlarındaki düşüşler ve sermaye kaçışları arasındaki ilişkinin güçlü olduğunu fakat derecelendirme notlarındaki olumlu gidişatın sermaye hareketliliğiyle bir korelasyonun olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır.
Kim ve Wu (2008)	51 Gelişmekte olan ülke 1995-2003	-Panel regresyon analizi	-Yerli finansal sektör -Uluslararası sermaye girişleri -S&P	-Uzun vadeli yabancı para birimi cinsinden kredi notlarının uluslararası sermaye girişine pozitif katkı sağladığı belirtilmiştir. -Uzun vadeli yerel para birimi cinsinden kredi notlarının, yabancı sermaye girişlerinde negatif etkilere yol açtığı ifade edilmiştir.
Iliescu ve Dinu (2011),	Romanya 2000-2010	-EKK	DYY S&P	-KDN'nin, DYY ile zayıf bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır
Jaramillo ve Tejada (2011),	35 gelişmekte olan ülke 1997-2008	-Panel Veri Analizi	EMBI Moody's S&P Fitch	-Analiz sonucunda yatırım olanağı sağlayan kredi notundaki artışın, makro iktisadi değişkenlerin negatif etkiye neden olduğu ifade edilmiştir.
Kanlı ve Barlas (2011)	Gelişmekte olan ülkeler	-Wilcoxon İşaretili Sıra Testi	DYY Kredi derecelendirme notları	-Aanalizde kredi derecelendirmelerinin DYY'yi etkilemediği bulgusuna rastlanılmıştır. Ayrıca, KDN'nin PY'ye pozitif katkı sağladığı gözlemlenilmiştir.
Walch ve Wörz (2012)	11 AB ülkesi 1995-2011	-Panel veri analizi	-Kredi derecelendirme notları -DYY	-Kredi notlarının ara seviyelerindeki yükselişinin DYY üzerindeki etkisi pozitif iken, yüksek kredi not düzeylerindeki artışın DYY'yi negatif etkilediği dolayısıyla kredi derecelendirme notlarının DYY üzerinde asimetrik bir etkisinin olduğu ortaya konulmuştur.
Emara ve El Said (2015)	23 gelişmekte olan ülke 1990-2012	-Dinamik Panel: GMM	Farklı sermaye akımı türleri -Kredi derecelendirme notları	-Kredi notlarının DYY ve PY üzerine istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir etkisinin bulunduğu saptanmıştır. Ayrıca finansal krizlerin varlığı durumunda kredi notlarının DYY'yi etkilediği fakat PY üzerinde böyle bir etkisinin olmadığı ifade edilmiştir.
Mugobo ve Mutize (2016)	Güney Afrika 2004-2014	-EKK	DYY Moody's S&P Fitch	-Ampirik bulgular, kredi derecelendirme notları ile DYY arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğunu ve DYY'nin en fazla Moody's'in notlarına duyarlı olduğunu göstermiştir.
Bulut vd. (2017)	134 ülke 2000-2016	-Panel Veri Analizi	Yatırımlar Moody's S&P Fitch	-Ampirik sonuçlara göre, Moody's ve S&P notlarının yatırımlar üzerinde pozitif ve anlamlı, Fitch ile yatırımlar arasında negatif ve anlamsız bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre elde edilen sonuçlara göre, kredi notlarının sermaye akışını geliştirmiş ülkelerde

				pozitif, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ise negatif yönde etkilediğini ifade etmişlerdir.
Kanlı ve Aydoğuş (2017)	Gelişme durumuna göre ülke gruplandırılması 2000-2012	-Panel veri analizi	DYY Moody's S&P Fitch	Elde ettikleri ampirik bulgular, kredi derecelendirme notlarının DYY üzerindeki etkisinin gelişmekte olan ülkeler için pozitif ve anlamlı olduğunu fakat gelişmiş ülkeler için anlamsız olduğunu ortaya koymuştur.
Yılmaz vd. (2017)	-11 Gelişmekte olan ülke -Moody's ile S&P için: 1992-2015 -Fitch için:1997-2015	-Panel Nedensellik	DYY Portföy Yatırımları Moody's S&P Fitch	-Elde ettikleri sonuçlara göre, üç kredi derecelendirme notunun da DYY'nin nedeni olduğu saptanmıştır. Bununla birlikte, Fitch'ten PY'ye bir nedensellik ilişkisi gözlemlenirken, diğer kredi kuruluşları için böyle bir ilişkinin bulunmadığı belirtilmiştir.
Cai vd. (2018)	31 OECD ülkesi ve 72 OECD dışı ülke 1985-2012	-Çoklu Regresyon Yöntemi	DYY Moody's S&P Fitch	-Analiz sonucunda, öncelikle hem yatırım yapan hem de yatırım yapılan ülkelerin kredi notlarının DYY ile ilişkili olduğu ifade edilmiştir. Kredi derecelendirme notu yüksek olan bir OECD ülkesine daha çok DYY akımının olduğunu, öte yandan, OECD dışı ülkelerin kredi derecelendirme notları düşükken daha fazla DYY çektiğini ve aldığını ortaya koymuşlardır.
Aimon ve Akbari (2019)	Endonezya 1998-2016	-VECM	DYY Moody's S&P Fitch	Ampirik bulgular, Fitch'in verdiği notların DYY üzerinde anlamlı pozitif bir etkisinin bulunduğunu ancak S&P ve Moody's tarafından verilen notların herhangi bir etkisinin bulunmadığını göstermiştir.
Sandalcılar vd. (2019)	Kırılğan 8'li 2005-2016	-Panel Eşbütünleşme -Panel Nedensellik	DYY Moody's	Ampirik bulgular, değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını ve Moody's notundan DYY'ye tek yönlü bir nedenselliğin olduğunu ortaya koymuştur.
İnançlı ve Albayrak Demir (2020)	Türkiye, Yunanistan, Portekiz, İspanya, İtalya ve BRICS 2007-2017	-Panel Nedensellik	DYY Moody's	Ampirik araştırmada, Rusya, Çin ve Türkiye için kredi derecelendirme notları DYY'nin nedenseli olarak belirtilmiştir. Diğer ülkeler içinse, kredi notları ile DYY arasında bir nedensellik ilişkisine rastlanılmamıştır.

Panel B: Türkiye Üzerine Literatür Taraması

Emir vd. (2013)	Türkiye 1992:Q1-2010:Q4	-Johansen Eşbütünleşme & ECM	DYY S&P Seçili makroekonomik değişkenler	-Ampirik sonuçlara göre, kredi derecelendirme notu ile DYY arasında uzun dönemli pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu ancak bu ilişkinin zayıf olduğu ortaya koyulmuştur. Kısa dönemde, derecelendirme notlarının DYY üzerinde bir etkisinin bulunmadığı söylenmiştir.
Bayar ve Kılıç (2014)	Türkiye 1995:01-2013:07	-Johansen Eşbütünleşme -Granger Nedensellik	DYY Moody's S&P Fitch	-Ampirik bulgular KDN ve DYY arasında uzun dönemde pozitif bir ilişkinin bulunduğunu ve KDN'den DYY'ye doğru bir nedensellik olduğunu göstermiştir.

Akçayır ve Doğan (2016)	Türkiye 1992Q2-2015Q1	-ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	Toplam NSA Moody’s S&P Fitch	-Araştırmada, toplam NSA ile KDN arasında uzun dönemli pozitif bir ilişkinin olduğu sonucuna varılmıştır.
Çolak (2017)	Türkiye 2005:01-2016:09	-Johansen Eşbütünleşme -Granger Nedensellik	DYY Moody’s Seçili Makroekonomik değişkenler: (GSYİH, TÜFE, işsizlik)	-Analiz sonucunda, Moody’s’in verdiği derecelendirme notlarının DYY ve diğer makroekonomik değişkenlerle uzun dönemli bir ilişkisinin olduğu fakat KDN ile hem DYY hem diğer değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı gözlemlenmiştir.
Vergili vd. (2018)	Türkiye 2006:01-2017:11	-Johansen Eşbütünleşme	DYY S&P	-Analizde, kredi derecelendirme notları ile DYY’nin uzun dönemli bir ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.
Keskin (2021)	Türkiye 1998:Q1-2019:Q3	-ARDL Sınır Testi Yaklaşımı -Johansen Eşbütünleşme	DYY Portföy Yatırımları Moody’s S&P Fitch	-Ampirik bulgular, kredi derecelendirme notları ile DYY arasında bir ilişkinin bulunmadığını, ancak notların portföy yatırımları üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğunu ortaya koymuştur.
Sarıtaş vd. (2021)	Türkiye 2010:2-2020:2	-ARDL Sınır Testi Yaklaşımı	Bist100 Moody’s, S&P Fitch CDS	-Analiz sonucunda CDS, KDN ve BIST 100 endeksi arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, CDS ve KDN’nin BIST 100 endeksi üzerindeki etkilerinin negatif ve anlamlı olduğu bulgusuna varılmıştır.
Türkseven vd. (2021)	Türkiye 1992-2019	-Johansen Eşbütünleşme	DYY Moody’s S&P Fitch Kişi başı GSYİH	-Analiz sonuçlarına göre, KDN ile DYY arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu saptanmıştır. Ayrıca, KDN ile DYY arasında çift yönlü nedensellik bulgusunun olduğu ifade edilmiştir.

Not: DYY: Doğrudan Yabancı Yatırımları, PY: Portföy Yatırımları, KDN: Kredi Derecelendirme Notlarını ve NSA: Net Sermaye Akımlarını temsil etmektedir.

II. VERİ VE MODEL

Bu araştırmada Türkiye’de 2002:Q1-2021:Q4 dönemi boyunca çeyreklik veriler kullanarak doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), CDS primi, VIX endeksi ve kredi derecelendirme notları (S&P, FITCH ve MOODY’S) arasındaki ilişki analiz edilmektedir. Bu ilişki aşağıdaki model çerçevesinde analiz edilecektir.

$$DYY = f(CDS, VIX, S\&P, FITCH, MOODY’S) \quad (1)$$

Analizde kullanılan bu değişkenlere ilişkin bilgiler Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Analizde Yer Alan Değişkenler*

Değişkenler	Açıklaması	Dönem ve Kaynak
DYY	DYY (% GSYH’ye oranı, logaritmik)	2002:Q1-2021:Q4, TCMB-EVDS
CDS	Kredi Temerrüt Takasları (logaritmik)	2002:Q1-2021:Q4, BLOOMBERG
VIX	Volatilite Endeksi (logaritmik)	2002:Q1-2021:Q4, FRED
S&P	Kredi Notu, Sayısallaştırılmış (logaritmik)	2002:Q1-2021:Q4, TRADING ECONOMICS
FITCH	Kredi Notu, Sayısallaştırılmış (logaritmik)	2002:Q1-2021:Q4, TRADING ECONOMICS
MOODY’S	Kredi Notu, Sayısallaştırılmış (logaritmik)	2002:Q1-2021:Q4, TRADING ECONOMICS

*Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Değişkenlerin tamamının logaritması alınarak hepsi aynı forma dönüştürülmüştür. Bu sebeple değişkenler arasındaki fonksiyonel ilişkinin tam logaritmik ekonometrik spesifikasyonu (2) numaralı eşitlikte olduğu gibi yazılabilir.

$$\ln DYY = \beta_0 + \beta_1 \ln CDS + \beta_2 \ln VIX + \beta_3 \ln S\&P + \beta_4 \ln FITCH + \beta_5 \ln MOODY'S + U_t \quad (2)$$

Eşitlik (2)'de yer alan ekonometrik modelin tam logaritmik spesifikasyon özelliğine sahip olması, analiz sonucunda tahmin edilen katsayıların esneklik olarak yorumlanabilmesini ve iktisadi yorumların daha anlaşılır hale gelmesini sağlamaktadır.

Kredi derecelendirme notlarının sayısal değerleri Gande ve Parsley (2005) ile Ismailescu ve Kazemi (2010) tarafından oluşturulan yöntemlerin S&P, Fitch ve Moody's kredi derecelendirme kuruluşlarının raporları kapsamında kullanılarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, S&P'nin kredi derecelendirme (harf) notlarının karşılığına düşen sayısal değerler Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. S&P'nin Kredi Harf Notlarının Görünümü ve Sayısal Değerler Atanması

Kredi Notu	Sayısal Değer
AAA	17
AA ⁺	16
AA	15
AA ⁻	14
A ⁺	13
A	12
A ⁻	11
BBB ⁺	10
BBB	9
BBB ⁻	8
BB ⁺	7
BB	6
BB ⁻	5
B ⁺	4
B	3
B ⁻	2
CCC ⁺ ile CCC ⁻ arasındaki notlar	1
CCC ⁻ altındaki notlar	0
SD (Seçici varsayılan)	-1
Kredi Görünümü Notlandırması (Değişim)	
Pozitif	0.5
Pozitif görünüm	0.25
Sabit durum	0
Negatif görünüm	-0.25
Negatif	-0.5

Kaynak: (Gande ve Parsley, 2005; Ismailescu ve Kazemi, 2010)

S&P kredi derecelendirme kuruluşuna ait notlandırma sisteminin, Fitch ve Moody's kredi derecelendirme kuruluşları tarafından belirlenen derecelendirme notlarına düşen karşılıklarına Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4. S&P, Fitch ve Moody’s Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Not Sistemleri ve Denklikleri

S&P Kredi Derecelendirme Kuruluşu Notları (Harf)	Fitch Kredi Derecelendirme Kuruluşu Notları (Harf)	Moody’s Kredi Derecelendirme Notları (Harf)
AAA	AAA	Aaa
AA	AA	Aa
A	A	A
BBB	BBB	Baa
BB	BB	Ba
B	B	B
CCC	CCC	Caa
CC	CC	Ca
R	C	C
SD	RD	

Kaynak: S&P, Fitch ve Moody’s Kredi Derecelendirme Kuruluşları

III. METODOLOJİ

Doğrudan Yabancı Yatırım (DYY), CDS primi, VIX endeksi ve kredi derecelendirme notları arasındaki uzun dönemdeki ilişki eşbütünleşme yaklaşımı çerçevesinde incelenecektir. Serilerdeki eşbütünleşme ilişkisinin varlığının testinden önce serilerin birim kök özelliklerinin incelenmesi gerekmektedir. Bunun için çalışmada Genişletilmiş Dickey ve Fuller (ADF) (1981) ve Philips ve Peron (PP) (1988) birim kök testlerinden faydalanılmıştır.

Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen sınır testi yaklaşımı, seriler arasında aynı dereceden durağan olmasına gerek duymayarak eşbütünleşme ilişkisinin varlığını sınamaktadır. Sınır testi yaklaşımı kullanılırken dikkat edilmesi gereken nokta, değişkenlerin ikinci dereceden durağan olmamasıdır. Serilerin, düzey veya birinci farklarında durağan olması durumunda ise bu test uygulanabilmektedir (Pesaran vd., 2001: 290). Bundan dolayı sınır testinden önce serilerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bunun için de bu çalışmada ADF ve PP birim kök testlerinden yararlanılmıştır.

Dickey ve Fuller (1981) çalışmalarında Y_t serisinin hata teriminde oluşan otokorelasyon problemini gidermek için bağımlı değişkeninin gecikmeli değerlerini denklemin sağ tarafına ekleyerek Genişletilmiş Dickey Fuller birim kök testini geliştirmişlerdir. ADF tipi regresyon aşağıdaki denklemde gösterilmektedir.

$$\Delta Y_t = \varphi + \delta t + \omega Y_{t-1} + \sum_{j=2}^k \beta_j \Delta Y_{t-j+1} + u_t \quad (3)$$

Denklem (3)’te yer alan φ sabit terimi, t trendi, δ trend katsayısını, Y_{t-1} bağımlı değişkenin bir dönem önceki gecikme değerlerini ve u_t ise hata terimini belirtmektedir. ADF testi sonucunda elde edilen t (\hat{t}) istatistik değerleri, denklem X’de yer alan regresyona göre belirlenen tablo kritik değerlerinden küçük olduğu durumda Y_t serisinin durağan olduğu şeklinde karar vermek mümkündür. Bir diğer ifadeyle $H_0: \omega = 0$ şeklindeki Y_t serisinin birim kök sürece sahip olduğunu ifade eden boş hipotez reddedilebilmektedir. Böylelikle, Y_t serisinin durağan bir sürece sahip olduğunu söylemek mümkündür. Şimdiye kadar bahsedilen ADF birim kök testi otokorelasyonu parametrik yaklaşımla çözerken, çalışmada kullanılan bir diğer test olan Philips ve Peron (1988) ise parametrik olmayan yaklaşımla çözmektedir. Bu çalışmada bu iki geleneksel birim kök testinden yararlanılarak serilerin kaçınıcı dereceden durağan olduğu noktasına karar verilmektedir.

Bu çalışmada Türkiye’de doğrudan yabancı yatırımlar, CDS primi, VIX endeksi ve kredi derecelendirme notları arasındaki uzun dönemli ilişkileri analiz etmek için Paseran, Shin ve Smith (2001) tarafından önerilen sınır testi yaklaşımından yararlanılmıştır. Bunun için aşağıdaki denklem 4’te yer alan model tahmin edilmektedir:

$$\begin{aligned}
 DYY = & \beta_0 + \beta_1 DYY_{t-1} + \beta_2 CDS_{t-1} + \beta_3 VIX_{t-1} + \beta_4 S\&P_{t-1} + \beta_5 FITCH_{t-1} \\
 & + \beta_6 MOODYS_{t-1} + \sum_{i=0}^m \beta_7 \Delta DYY_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_8 \Delta CDS_{t-i} \\
 & + \sum_{i=0}^m \beta_9 \Delta VIX_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{10} \Delta S\&P_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{11} \Delta FITCH_{t-i} \\
 & + \sum_{i=0}^m \beta_{12} \Delta MOODYS_{t-i} \\
 & + u_t
 \end{aligned} \tag{4}$$

Çalışmada ilk olarak, ARDL modeli için en uygun gecikme uzunluğu bulunmaktadır. Modelde yer alan veriler çeyreklik frekansta olduğundan maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak verilmiş ve uygun gecikme uzunluğu Akaike Bilgi Kriterine göre seçilmiştir. Otokorelasyonu test etmek için Breush-Godfrey Otokorelasyon testi, değişen varyansı test etmek için ise White testi kullanılmıştır.

Modelde uzun dönemli ilişkinin varlığı, eşbütünleşme olmadığına işaret eden boş hipotez, eşbütünleşme olduğuna işaret eden alternatif karşısında test edilerek belirlenmektedir. Hipotezin sınanması için ise F istatistik değerleri kullanılmaktadır. Ardından bu değerler Pesaran vd.’nin (2001) hesapladığı kritik değerler ile karşılaştırılmaktadır. I(0) ve I(1) şeklinde iki kısımdan oluşan bu kritik değerlerden I(0) alt sınırı I(1) ise üst sınırı oluşturmaktadır. F istatistik değerinin üst sınırın üzerinde olması durumunda, seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi yoktur boş hipotezi reddedilmekte, yani seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmektedir.

F istatistik değerinin I(1) üst sınırının üzerinde kalması durumunda eşbütünleşme yoktur boş hipotezi reddedilmektedir. Aksi takdirde, I(0) alt sınırının altında kalması durumunda eşbütünleşme yoktur boş hipotezi kabul edilmekte yani seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunmamaktadır. Eğer F istatistik değerinin I(0) ve I(1) değerlerinin arasında kalması durumunda kararsız bölgeye düşmesi anlamına gelmekte ve herhangi bir karara varılamamaktadır. Özetle, F istatistik değerinin I(1) üst sınır değerinin üzerinde yer alması durumunda analizin diğer aşamasına geçilerek uzun dönemli katsayılar yorumlanıp politika analizi yapılabilir hale gelmektedir.

IV. AMPİRİK BULGULAR

A. Birim Kök Analizi

Ampirik analizde yer alan seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığını araştırılabilmek için öncelikle değişkenlerin birim kök içerip

içermediği, bir başka ifadeyle kaçınıcı dereceden entegre olduklarının belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 5’te, bu seriler için genişletilmiş Dickey ve Fuller (ADF) ve Phillips ve Perron (PP) birim kök test sonuçları sunulmuştur.

Tablo 5. ADF (1981) ve PP (1988) Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	Model	Düzyey		Birinci Fark	
		ADF	PP	ADF	PP
DYY	Sabit	-2.186 (1)	-3.479** [4]	-14.419*** (0)	-14.714*** [1]
	Sabit & Trend	-2.937 (1)	-4.897*** [5]	-14.332*** (0)	-15.186*** [2]
CDS	Sabit	-2.277 (0)	-2.220 [5]	-8.059*** (0)	-8.133*** [9]
	Sabit & Trend	-2.086 (0)	-1.815 [6]	-7.724***(1)	-9.851*** [14]
VIX	Sabit	-3.265** (0)	-3.267** [1]	-9.815*** (0)	-10.219*** [6]
	Sabit & Trend	-3.248* (0)	-3.251* [1]	-9.754*** (0)	-10.166*** [6]
S&P	Sabit	-3.168** (0)	-3.134** [10]	-9.858*** (0)	-9.949*** [4]
	Sabit & Trend	-2.729 (0)	-2.571 [17]	-10.269*** (0)	-11.567*** [11]
FİTCH	Sabit	-1.846 (4)	-2.739* [16]	-3.954*** (3)	-8.296*** [38]
	Sabit & Trend	-1.232 (4)	-1.690 [39]	-4.813*** (4)	-15.255*** [37]
MOODYS	Sabit	-0.537 (0)	-0.778 [11]	-8.872*** (0)	-8.923*** [13]
	Sabit & Trend	1.177 (3)	1.396 [78]	-7.927*** (2)	-13.483*** [77]

*Not: ADF testinde değişkenlerin optimal gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) ne göre belirlenmiş ve maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmıştır. PP testinde ise Barlett spektral tahmin yöntemi kullanılmış ve Newey-West Bandwidth otomatik seçimine göre bant genişliği belirlenmiştir. Parantez () içindeki değerler optimal gecikme uzunluğunu ve köşeli parantez [] içindeki değerler ise bant genişliğini göstermektedir. ADF ve PP birim kök testlerinde kritik değerler sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde sabitli model için -3.459, -2.874 ve -2.573; sabit ve trendli model için -3.998, -3.429 ve -3.138’tir. Ayrıca ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.*

Tablo 5’teki sonuçlara göre, ARDL eşbütünleşme analizinde bağımlı değişken olarak yer alan DYY değişkeninin birim kök içerdiği ve I(1) olduğu görülmektedir. VIX değişkeni ise hem ADF hem PP birim kök testlerine göre, düzey değerlerinde %5 anlamlılık seviyesinde durağan olduğu, yani I(0) olduğu tespit edilmiştir. CDS ve S&P, FITCH ve MOODYS kredi derecelendirmen notları değişkenlerinin fark değerleri için ise ADF hem PP birim kök testlerine göre birinci farkında %1 anlamlılık düzeyinde durağan oldukları, yani I(1) süreç içerdikleri görülmektedir. Böylelikle bağımlı değişken olan DYY’nin birinci farkında durağan olması “I(1)” ve bağımsız değişkenlerin hem I(0) hem I(1) sürece sahip olması sonucunda değişkenler ARDL eşbütünleşme yaklaşımında kullanıma uygun hale gelmiştir.

B. ARDL Sınır Testi Analiz Sonuçları

Eşbütünleşme analizi kapsamında durağanlık dereceleri tespit edilen değişkenler için kurulan ARDL modeli (5) numaralı denklemde gösterilmektedir.

$$\begin{aligned}
DYY = & \beta_0 + \beta_1 DYY_{t-1} + \beta_2 CDS_{t-1} + \beta_3 VIX_{t-1} + \beta_4 S\&P_{t-1} + \beta_5 FITCH_{t-1} \\
& + \beta_6 MOODYS_{t-1} + \sum_{i=0}^m \beta_7 \Delta DYY_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_8 \Delta CDS_{t-i} \\
& + \sum_{i=0}^m \beta_9 \Delta VIX_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{10} \Delta S\&P_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{11} \Delta FITCH_{t-i} \\
& + \sum_{i=0}^m \beta_{12} \Delta MOODYS_{t-i} \\
& + u_t
\end{aligned} \tag{5}$$

ARDL eşbütünleşme yaklaşımıyla hem sabit hem sabit ve trendli modeller için tahmin yapılabilmekte iken, Ek 1'deki grafiklerde analizde kullanılan serilerin trend davranışı sergilemedikleri görüldüğü için bu çalışmada yalnızca sabitli model için ARDL eşbütünleşme denklemi tahmin edilmiştir. ARDL sınır testi sonuçlarına göre, ARDL (3, 3, 0, 0, 4, 0) sabitli modeli tahmin edilmiş ve sonuçlar Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. ARDL (3, 3, 0, 0, 4, 0) Sınır Testi Sonuçları

Eşbütünleşme	F-istatistik	Anlamlılık Seviyesi	I(0) - I(1)
ARDL (3, 3, 0, 0, 4, 0)	5.509***	%10	2.35 - 3.50
		%5	2.78 - 4.01
		%1	3.72 - 5.16

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

ARDL (3, 3, 0, 0, 4, 0) sabitli modeli için elde edilen F istatistiği değerinin 5.509 olduğu ve bütün anlamlılık düzeylerinde I(1) üst sınırlarından büyük olduğu tespit edilmiştir. Böylece ARDL (3, 3, 0, 0, 4, 0) sabitli modeli F-istatistiğinin tüm anlamlılık düzeyleri için istatistiksel olarak anlamlı olması, değişkenler arasında eşbütünleşme yoktur şeklindeki H_0 hipotezinin reddedildiğini ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Bu bulgudan hareketle DYY, CDS primi, VIX endeksi, S&P, FITC ve MOODYS kredi derecelendirme notlarının Türkiye ekonomisi için uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini söylemek mümkündür.

Tablo 7. ARDL (3, 3, 0, 0, 4, 0) Uzun Dönem Katsayıları

Uzun Dönem Katsayıları	Katsayı	T-istatistik
CDS	-0.349	-1.114
VIX	-0.584**	-2.035
S&P	-0.633	-0.674
FITCH	2.559***	3.856
MOODYS	-1.949***	-3.952
Hata Düzeltme Modeli		
ECM (-1)	-0.636***	-5.984
Diagnostik Test Sonuçları		
Breusch-Godfrey LM Test	2.119*	0.090
Heteroskedasticity Test (White)	19.545	0.190
Ramsey Reset Test	0.481	0.620

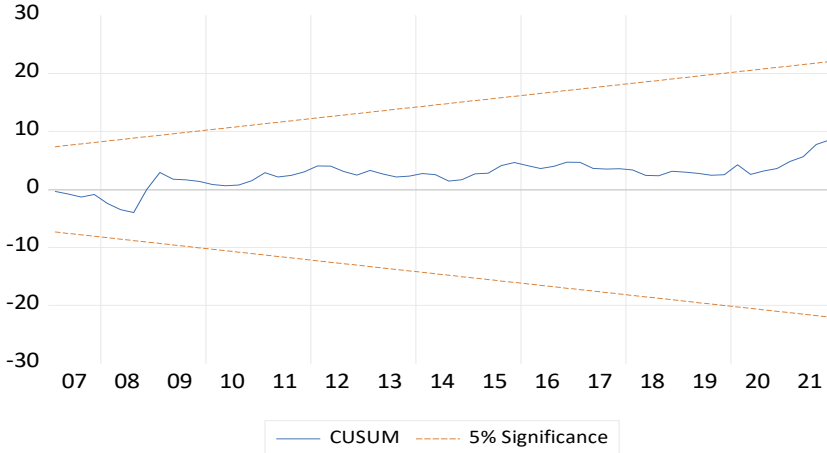
Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Analizde kullanılan değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu saptandıktan sonra açıklayıcı değişkenler için uzun dönem katsayıları

tahmin edilmiş ve Tablo 7’de gösterilmiştir. VIX endeksi, FITCH ve MOODYS’in DYY üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. DYY üzerinde VIX endeksinin ve MOODYS kredi derecelendirme notunun anlamlı etkisi negatif iken, FITCH’in etkisi pozitifdir. VIX endeksi ve MOODYS kredi derecelendirme notundaki %1’lik artış, doğrudan yabancı yatırımları (DYY) sırasıyla %0.58 ve %1.94 oranında azaltmaktadır. Ancak Moody’s tarafından verilen kredi notlarının DYY üzerinde negatif ve anlamlı olduğu görülen bu ampirik bulgu, teorik beklentiyle uyumlu gözükmemektedir. FITCH kredi derecelendirme notundaki %1’lik bir artış ise doğrudan yabancı yatırımların %2.55 oranında artmasına neden olmaktadır. CDS ile S&P kredi derecelendirme notunun doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığını sonucuna varılmıştır. Ayrıca modelin diagnostik test sonuçlarına göre, değişkenler arasında otokorelasyon ve değişen varyans sorununun bulunmadığı ve model spesifikasyon hatasının olmadığını söylemek mümkündür.

ARDL (3, 3, 0, 0, 4, 0) sabitli modeli için tahmin edilen kısa dönem hata düzeltme katsayısı ECM (-1) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Böylelikle hata düzeltme mekanizmasının (Error Correction Mechanism) çalıştığı ortaya koyan bu modelde, ECM katsayısı -0.636 olarak tahmin edilmiştir. Bu katsayı değişkenler arasında uzun dönem denge üzerinde ortaya çıkan kısa dönemli sapmaların yaklaşık olarak 1.5 dönem (4.5 ay) sonra tekrar uzun dönem dengesine döneceğini ifade etmektedir.

Şekil 3. ARDL (3, 3, 0, 0, 4, 0) CUSUM Testi

Modelde yapısal kırılmaların varlığını inceleyen CUSUM testine göre, mavi çizginin kırmızı kesik çizginin içinde kalması sonucunda modeli etkileyen bir yapısal kırılmanın bulunmadığını söylemek mümkündür. Şekil 3'teki ARDL (3, 3, 0, 0, 4, 0) modeli için elde edilen CUSUM test sonuçları incelendiğinde, %5 anlamlılık düzeyinde ilgili alanın dışına bir sapmanın olmadığı ve dolayısıyla modeli etkileyen bir yapısal kırılmanın bulunmadığı gözlemlenmiştir.

SONUÇ

Doğrudan yabancı yatırımlar, CDS primi, VIX endeksi, S&P, FITCH ve MOODYS kredi derecelendirme notları ilişkisi Türkiye ekonomisi için 2002:Q1-

2021:Q4 dönemi için bu çalışmada incelenmiştir. ARDL eşbütünleşme testinde ulaşılan ampirik bulgular, bu değişkenlerin eşbütünleşik olduğunu ve aralarında uzun dönem ilişkisinin bulunduğunu göstermiştir.

Analiz sonucunda VIX endeksi ile MOODYS kredi derecelendirme notunun DYY üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisinin olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. VIX endeksinin DYY üzerindeki negatif ve anlamlı etkisi teorik beklentiyle uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Zira VIX endeksindeki artışın uluslararası finansal risk unsurlarının arttığını ve olumsuzluğa işaret etmesi, Türkiye ekonomisine yönelen doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde olumsuz etkilere yol açmakta ve Türkiye için DYY'nin daralmasına neden olmaktadır. Özetle, VIX endeksi Türkiye'ye gelen DYY için önemli bir finansal gösterge olmaktadır. Uluslararası finansal yatırımcıların bu göstereyi dikkate alarak karar verdikleri, dolayısıyla politika yapıcıların da bu göstereyi yakından takip etmeleri önerilmektedir. Teorik olarak kredi derecelendirme notlarında gerçekleşen artışın, ülkeye giren DYY'yi artırması beklenmektedir (Kanlı ve Barlas, 2011:5). Analizden elde edilen bulgular, FITCH'in kredi notundaki artışın teorik beklentiyle uyumlu olarak Türkiye ekonomisine giren DYY'yi artırdığını ve pozitif katkı sağladığını göstermektedir. Analiz sonucunda, modelde yer alan S&P kredi notunun pozitif fakat anlamsız olduğu ve bu bulgunun Emir vd., (2013) ile Keskin (2021)'in sonuçlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Diğer taraftan MOODYS'in kredi notundaki artışın Türkiye'nin olumlu finansal duruş sergilediğini göstermesi ve gelen DYY'yi artırması beklenirken, analizde MOODYS katsayısı negatif ve anlamlı olarak tahmin edilmiştir. Bu ampirik bulgu, Bulut vd. (2017:102)'nin belirttiği Moody's kredi derecelendirme kuruluşu tarafından verilen kredi notlarının gelişmekte olan ülkelerde yatırımları negatif etkiye sebep olduğu sonucuyla benzer gözükmektedir. Öte yandan CDS priminin DYY üzerinde anlamlı bir etkisinin olmaması da teorik beklentiyle uyumlu gözükmektedir. Zira CDS priminin ülke özgü finansal riskleri içermesi nedeniyle, daha çok portföy yatırımlarının CDS primini dikkate alarak bir ülkeye yöneldiği söylenebilir.

Sonuç olarak, Türkiye ekonomisine yönelen doğrudan yabancı yatırımların Türkiye'ye özgü finansal riskleri gösteren CDS primleri yerine uluslararası finansal risk unsurlarını ve belirsizlikleri gösteren VIX endeksini daha çok dikkate aldığını söylemek mümkündür. Kredi derecelendirme kuruluşları tarafından verilen kredi notlarının ise Türkiye ekonomisine giren DYY'ler üzerinde farklı büyüklükte ve yönde etkilere sahip olduğu ve bu notların sınırlıda olsa Türkiye'nin ekonomik-politiğiyle ilgili olduğu ifade edilebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

1. yazar %40 oranında, 2. yazar %30 oranında ve 3. Yazar %30 oranında katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

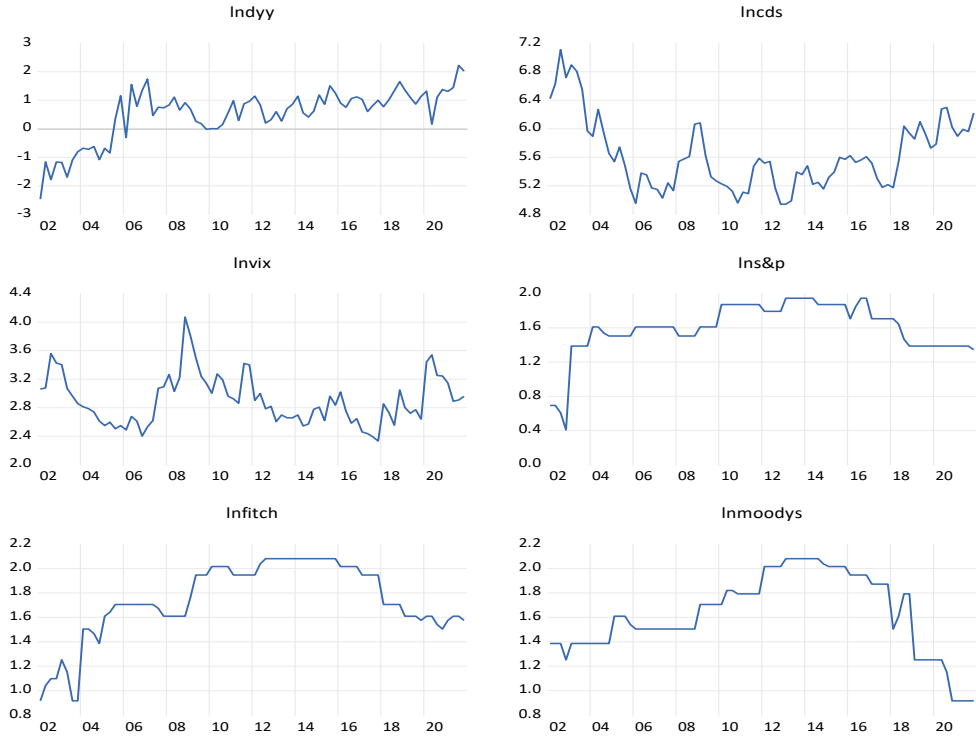
Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Aimon, H., & Akbari, F. (2019, April). Analysis of the relationship between credit rating and foreign direct investment in Indonesia. In *2nd Padang International Conference on Education, Economics, Business and Accounting (PICEEBA-2 2018)* (pp. 1002-1012). Atlantis Press.
- Aizenman, J., Hutchison, M., & Jinjara, Y. (2013). What is the risk of European sovereign debt defaults? Fiscal space, CDS spreads and market pricing of risk. *Journal of International Money and Finance*, 34, 37-59.
- Akçayır, Ö., & Doğan, B. (2016). Ülke kredi derecelendirme notlarının uluslararası sermaye hareketleri üzerine etkisi: Türkiye Örneği. *International Congress on European Union Relations, Economics, Finance and Econometrics (EUREFE'16)* 14-16 July, Aydın.
- Bayar, Y., & Kilic, C. (2014). Effects of sovereign credit ratings on foreign direct investment inflows: evidence from Turkey. *Journal of Applied Finance and Banking*, 4(2), 91.
- Bevan, A. A., & Estrin, S. (2004). The determinants of foreign direct investment into European transition economies. *Journal of comparative economics*, 32(4), 775-787.
- Bulut, E., YENİPAZARLI, A., & KAVAK, G. (2017). Seçilmiş ülke ve ülke gruplarında kredi derecelerinin yatırımlar üzerindeki etkisi. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 80-104.
- Cai, P., Gan, Q., & Kim, S. J. (2018). Do sovereign credit ratings matter for foreign direct investments?. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 55, 50-64.
- Cantor, R., & Packer, F. (1996). Determinants and impact of sovereign credit ratings. *Economic policy review*, 2(2).
- Çolak, Y. (2017). Türkiye'nin Makroekonomik Değişkenleri ile Kredi Notları Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Moody's Örneği. *Uluslararası Ekonomi İşletme ve Politika Dergisi*, 1(1), 61-74.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1057-1072.
- Emara, N., & El Said, A. (2015). Revisiting sovereign ratings, capital flows and financial contagion in emerging markets. *Revisiting Sovereign Ratings, Capital Flows, and Financial Contagion in Emerging Markets*, 3-22.
- Emir, M., Uysal, M., & Doğru, B. (2013). Ülkenin risklilik durumu ile ülkeye gelen doğrudan yabancı yatırım arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*.
- Ericsson, J., Jacobs, K., & Oviedo, R. (2009). The determinants of credit default swap premia. *Journal of financial and quantitative analysis*, 44(1), 109-132.
- Erkan, M., & Demircioğlu, M. Y. (2011). Türkiye'ye verilen derecelendirme notlarının doğrudan yabancı yatırım girişine etkisinin yıllar itibariyle incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(1), 209-239.
- Gande, A., Parsley, D., Gande, A., & edu David, O. V. (2004). Sovereign credit ratings and international portfolio flows. In Unpublished Working paper, Vanderbilt University. Available at <http://www.imf.org/external/np/seminars/eng/ecbin>. (Accessed November 15, 2010.).
- Gande, A., & Parsley, D. C. (2005). News spillovers in the sovereign debt market. *Journal of Financial Economics*, 75(3), 691-734.
- Gülmez, A., & Gündoğan, H. (2014). Uluslararası politik iktisat çerçevesinde kredi derecelendirme kuruluşlarının Türkiye uygulaması. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 65-90.
- Gür, T. H., & Öztürk, H. (2011). Ülke riski, derecelendirme kuruluşları, aksaklıklar ve yeni düzenlemeler. *Sosyoekonomi Dergisi*, 2, 69-92.
- Iliescu, E. M., & Dinu, F. A. (2011). Country risk importance on investment decision making. *Economia Seria Management*, 14(2), 371-379.
- Ismailescu, I., & Kazemi, H. (2010). The reaction of emerging market credit default swap spreads to sovereign credit rating changes. *Journal of Banking & Finance*, 34(12), 2861-2873.
- Jaramillo, L., & Tejada, M. M. M. (2011). *Sovereign credit ratings and spreads in emerging markets: does investment grade matter?*. International Monetary Fund.

- Kanlı, N. K., & Aydoğuş, O. (2017). Ülke risk faktörlerinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki belirleyici etkisi. *Ege Akademik Bakış*, 17(2), 179-190.
- Kanlı, İ.B. & Barlas, Y. (2011). Eşiği Aşınca: Kredi Notunun Yatırım Yapılabilir Seviyeye Yükselmesinin Etkileri. *TCMB Çalışma Tebliği*, No:11/23.
- Keskin, N. (2021). Ülke Kredi Notlarının Portföy Yatırımları ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 28(2), 333-353.
- Kim, S. J., & Wu, E. (2008). Sovereign credit ratings, capital flows and financial sector development in emerging markets. *Emerging markets review*, 9(1), 17-39.
- Mugobo, V., & Mutize, M. (2016). The impact of sovereign credit rating downgrade to foreign direct investment in South Africa. Risk governance & control: financial markets & institutions, 6(1), 14-19.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of applied econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Sandalcılar, A. R., Altın, A., & Çolak, Y. (2019). Kırılgan 8'lide Makroekonomik Değişkenler ile Kredi Notları Arasındaki İlişki. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (23), 257-276.
- Sarıtaş, H., Kılıç, E., & Nazlıoğlu, E. H. (2021). CDS Primleri ve Derecelendirme (Raiting) Notları ile BIST 100 Endeksi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Maliye ve Finans Yazıları*, (116), 73-92.
- Suadiye, G. (2006). Kredi derecelendirme ve finansal piyasalar üzerindeki etkileri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(6).
- Vergili, G., Öztürk, M. B., & Balat, A. Türkiye'nin Ülke Kredi Notları ile Doğrudan Yabancı Yatırımları Arasındaki Uzun Dönemli İlişki: Standard&Poors Örneği, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(25), 629-637.
- Walch, N., & Wörz, J. (2012). The Impact of Country Risk Ratings and of the Status of EU Integration on FDI inflows in CESEE Countries. *Focus on European Economic Integration*, 3(8), 26.
- Türkseven, D. N., Özdilek, E., & Kutlar, S. (2021). Doğrudan Yabancı Yatırım, Kredi Notu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 371-401.
- İnançlı, S., & Demir, Ö. A. (2020). Kredi derecelendirme notlarının doğrudan yabancı sermaye yatırımları üzerindeki etkileri: ülke örnekleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5), 4184-4203.
- Yardımcıoğlu, M., & Bora, K. (2016). Uluslararası kredi derecelendirme kuruluşlarının çalışma prensipleri, işleyişleri, küresel dünyadaki rol ve işlevleri. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 111-118.
- Yazıcı, M. (2009). Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Önemi Ve Denetimi. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1(82), 4-20.
- Yılmaz, T., Zeren, F. & Balıkçı, B. (2017). Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Sermaye Akımları Üzerinde Etkisi: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama. (Ed. Şakir Sakarya, Sinan Aytekin, Hasan Hüseyin Yıldırım, Melek Aksu), 21. *Finans Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Balıkesir Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü, 18-21 Ekim. Balıkesir, 417-432.

Ek-1

SUMMARY

Global financial risk indicators and country-specific credit risk indicators cause different effects on foreign direct investment (FDI) entering countries. In addition to these risks, the credit ratings given to countries by credit rating agencies can also affect international investment decisions and thus foreign direct investments. The VIX index, which is considered as the main indicator of global financial volatility and risk, and CDS premiums, which represent the caliber of country-specific financial risk, and credit ratings, which represent country-specific risks, also announced by credit rating agencies on the political-economic level, are the most important ex-ante signals of these crises. they are driven.

In this context, the main purpose of the study is to examine the relationship between foreign direct investments (FDI), CDS premium, VIX index and credit ratings (S&P, FITCH and MOODY'S) for the Turkish economy using quarterly data in the 2002:Q1 period. -2021:Q4 period. The ARDL bounds test method was used for the empirical analysis of these relationships. With this methodology, the possible long-term relationships between the VIX index representing global financial risk factors, CDS premiums representing country-specific risks, foreign direct investments (FDI) and credit rating ratings for Turkey can be investigated comprehensively. economy and the effects of these variables on FDI (net). The magnitude of possible effects on inputs can be estimated.

Unlike previous studies on the subject, this study differs from the literature by analyzing the CDS premium representing the country risk premium, the VIX index representing the global financial risk level, and the ratings given by credit rating agencies as the determinants of FDI coming to the Turkish economy with a long-term perspective.

The numerical values of the credit ratings were determined by using the methods developed by Gande and Parsley (2005) and Ismailescu and Kazemi (2010) within the scope of the reports of S&P, Fitch and Moody's credit rating agencies.

The long-term relationship between Foreign Direct Investment (FDI), CDS premium, VIX index and credit ratings will be analyzed within the framework of the cointegration approach. Before testing the existence of a cointegration relationship in the series, it is necessary to examine the unit root properties of the series. For this purpose, Extended Dickey and Fuller (ADF) (1981) and Philips and Peron (PP) (1988) unit root tests were used.

The bounds test approach developed by Pesaran, Shin, and Smith (2001) tests the existence of a cointegration relationship between the series, without requiring them to be stationary at the same degree. The point to be considered when using the bounds test approach is that the variables are not quadratic stationary. This test can be applied if the series are stationary at their level or first difference.

As a result of the analysis, it has been determined that the VIX index and MOODYS credit rating have a negative and statistically significant effect on FDI. It is empirically supported that the increase in FITCH's credit rating contributed positively to the increase in foreign direct investments entering the Turkish economy. On the other hand, it was seen that CDS premium and S&P credit ratings did not have a significant effect on FDI. Since CDS premium includes country-specific financial risks, it can be said that portfolio investments are directed towards a country when CDS premium is taken into account.

Finansal Kırılganlık ile Makroekonomik Faktörler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Türk Bankacılık Sektörü Üzerine Ampirik Bir Çalışma

Levent SEZAL*

ÖZ

Bankacılık sektörü, bir ülke ekonomisinde gerek yerine getirdiği işlevi gerekse büyüklüğü bakımından finansal sistemin en büyük parçasıdır. Yerine getirdiği bu işlevi nedeniyle sektörde meydana gelebilecek daralma ya da genişleme finansal istikrar bakımından önem arz etmektedir. Sektör kaynaklı kırılganlıkların finansal sistemin büyük bir çoğunluğuna yayılması ve reel kesim üzerinde olumsuz etkilere sebep olması, kırılganlıkların önceden görülmesi ve önlenmesi noktasında çaba sarf edilmesini elzem bir hale getirmektedir.

Bu çalışmada, Türk bankacılık sektörünün finansal kırılganlıklarına etki eden makroekonomik faktörlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Finansal kırılganlığın göstergesi olarak Türk bankacılık sektörünün “takipteki krediler/toplam krediler” oranı esas alınmıştır. Finansal kırılganlıkla ilişkisi olduğu düşünülen makroekonomik değişkenler ise kredi risk oranı, tüketici fiyat endeksi, işsizlik oranı, BİST 100 Endeksi ve imalat sanayi üretim endeksi olarak belirlenmiştir. Çalışma 10/2008 ile 08/2022 tarihleri arası aylık verilerden oluşmaktadır. Değişkenlerin durağanlık seviyeleri Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testleri ve yapısal kırılmalı Zivot-Andrews birim kök testleri vasıtasıyla araştırılmıştır. Değişkenler arasında nedenselliğin olup olmadığı, nedensellik ilişkisi varsa yönlerinin tespit edilmesi için karşılıklı olarak “Toda-Yamamoto” yöntemiyle analiz edilmiştir. Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre ise, %5 anlamlılık seviyesinde imalat sanayi üretim endeksi ve BİST 100 endeksi değişkenlerinden finansal kırılganlık değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Ancak, ülke risk primi, işsizlik oranı ve tüketici fiyat endeksi değişkenlerinden finansal kırılganlık değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Bu analizin sonucunda, finansal kırılganlık ile imalat sanayi üretim endeksi ve BİST 100 endeksi arasında bir ilişkinin olduğu yani bu iki endeksteki değişikliklerin finansal kırılganlığı etkilediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık Sektörü, Finansal Kırılganlık, Makroekonomik Faktörler
JEL Sınıflandırması: C22, G17, G21

Examining the Relationship between Financial Fragility and Macroeconomic Factors: An Empirical Study on the Turkish Banking Sector

ABSTRACT

The banking sector is the largest part of the financial system in terms of both its function and size in a country's economy. The contraction or expansion that may occur in the sector due to this function it fulfills is important in terms of financial stability. The fact that sector-based vulnerabilities spread to the majority of the financial system and cause negative effects on the real sector makes it essential to make efforts to anticipate and prevent vulnerabilities.

In this study, it is aimed to reveal the macroeconomic factors affecting the financial fragility of the Turkish banking sector. The Turkish banking sector “non-performing loans/total loans” ratio

* Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler MYO, leventsezal@ksu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-8873-7335

(Makale Gönderim Tarihi: 21.11.2022 / Yayına Kabul Tarihi: 12.12.2022)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1208143

Makale Türü: Araştırma Makalesi

is taken as the indicator of financial fragility. Macroeconomic variables thought to be related to financial fragility; credit risk ratio, consumer price index, unemployment rate, BIST 100 Index and manufacturing industry production index. The study consists of monthly data between 10/2008 and 08/2022. Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips Perron (PP) unit root tests and Zivot-Andrews unit root tests with structural break have used to determine the stationarity levels of the variables. Whether or not there is causality between the variables, and if there is a causal relationship, the directions were analyzed using the "Toda-Yamamoto" method. According to the results of the Toda-Yamamoto causality test, a causal relationship was found from the manufacturing industry production index and BIST 100 index variables to the financial fragility variable at the 5% significance level. However, no causality relationship was found from country risk premium, unemployment rate and consumer price index variables to financial fragility variable. As a result of this analysis, it has been concluded that there is a relationship between financial fragility, manufacturing industry production index and BIST 100 index, that is, changes in these two indices affect financial fragility.

Key Words: Banking Sector, Financial Fragility, Macroeconomic Factors

JEL Classification: C22, G17, G21

GİRİŞ

Ülke ekonomilerinin kalkınmaları ve büyümelerinde, kaynakların dengeli bir şekilde dağılımını sağlayan bankacılık sektörü büyük bir öneme sahiptir. Finansal sistemin en büyük oyuncuları bankalardır. Tasarruf sahiplerinin ellerinde bulunan atıl fonların ihtiyacı olan kesime aktarılması konusundaki fonksiyonu bankaları önemli kılmaktadır. Bankacılık sektörüne yönelik sorunların çıkması ekonomik dengelerin bozulmasına sebebiyet verebilmektedir. Bu bakımdan sektörde kırılganlığı etkileyen faktörlerin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Uluslararası piyasalarda ortaya çıkan krizler, ülke ekonomilerinin yapısal özellikleri, makroekonomik değişkenler ve piyasaların değişen koşulları, bankacılık sektörünü ve içinde bulunduğu tüm finansal sistemi etkilemektedir. Bu olumsuz gelişmeler bankaların kırılganlıklarını arttırmakta, istikrarsızlığa ve belirsizliğe yol açmaktadır. Bu nedenlerle bankacılık sektörünün etkin ve güçlü bir yapıya sahip olması, ülke ekonomilerinin dış şoklardan etkilenmemesi ya da bu etkinin sınırlı seviyelerde kalması açısından önemlidir.

Kırılganlık kavramının finansal piyasalarda kendine yer bulmasıyla birlikte, akademik çevrelerde bu kavram birçok akademisyen tarafından farklı şekillerde ele alınmış ve bir araştırma konusu haline gelmiştir. Küresel ekonomilerde finansal serbestleşme ve ticaret hacimlerindeki artışlar, ekonomi alanında hızlı değişimlerin yaşanmasına ve finansal sistemin büyümesine neden olmuştur. Finansal kırılganlık kavramı finansal sistemde meydana gelen bu büyüme ile birlikte önem kazanmıştır (Şimşek vd, 2019: 49). Finansal kırılganlık, piyasalarda gerçekleşebilecek küçük çapta şokların ekonomiyi, büyük çapta finansal krizlerin içerisine çekebilecek aşırı düzeyde duyarlılığa sahip bir durum olarak ifade edilmektedir (Allen ve Gale, 2004: 1015). Lagunoff ve Schreft (2001) finansal kırılganlığı “finansal sistem içerisinde gerçekleşebilecek küçük çapta ve rutin denilebilecek şokların neden olduğu büyük ölçekli finansal krizlere karşı olan duyarlılık” olarak tanımlamıştır.

Finansal kırılganlık ekonomileri olumsuz etkilemekte ve piyasalarda istikrarsızlığa neden olmaktadır. Finansal serbestleşme sonrasında finansal enstrüman sayısı, sermaye hareketleri, spekülatif finansal işlem sayıları artmakta,

bunun neticesinde bankacılık sisteminin işleyişine yönelik hassasiyetler oluşmaktadır. Oluşan hassasiyetlerden dolayı finansal kırılganlıkla birlikte finansal krizler ortaya çıkmaktadır (Gabel, 1997: 111).

Ülkemizde finansal aracı kurumları denildiğinde ilk akla gelen bankalar olmaktadır. Bankalarla birlikte sigorta şirketleri ve diğer aracı kurumlar da finansal sistem içerisinde önemli bir paya sahiptir. Bankalar para piyasasında yer alan; “para, sermaye, kredi ticareti yapan ve sermaye birikimi ve transferine yardımcı olan kuruluşlardır” (Pala, 1993: 3). Küreselleşme sürecinin yanında teknoloji alanındaki gelişmeler, ülke ekonomilerini birbirleri ile daha fazla bağımlı hale getirmiştir. Bankalar, gerek oluşturduğu istihdam gerekse aktif büyüklükleri bakımından ekonomilerde önemli bir konuma sahip olup, siyasi ve ekonomik gelişmelerden ziyadesiyle etkilenmektedirler.

Finansal olarak kırılgan bir yapı, dış şoklara karşı ekonominin ve finansal sistemin savunmasız kalmasına, bankacılık sisteminin zayıflamasına neden olmaktadır. Bu sebeple finansal kaynaklı krizlerin ülke ekonomilerine olan etkisini azaltmak için finansal kırılganlığı etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve kırılganlığın ölçülmesi önem arz etmektedir (Topaloğlu, 2018: 16).

Finansal kırılganlıklar, bazı makroekonomik faktörlerdeki dalgalanmalarla kendini göstermektedir. Her ülke, ekonomisinde, hangi göstergelerin, kendilerine yönelik kriz sinyali verdiğini ve bu dalgalanmaların hangi politikalarla normale dönebileceğini doğru zamanlama ile sorgulamalıdır. Bu sebeple, ekonomik ve finansal istikrarın birlikte oluşturulmasında politika yapıcı ve karar verici mekanizmanın, makroekonomik gelişmelerin bankacılık sektörünün kırılganlığına etkisini bilmesi önemlidir.

Finansal kırılganlık, son yıllarda bilhassa yükselen ekonomileri negatif yönde etkisi altına alan bir sorun olarak görülmektedir. Krizlerin olumsuz etkileri, piyasanın değişen şartları, makroekonomik faktörlere yönelik zafiyetler ve ekonominin yapısal özellikleri, bankaların finansal yapılarında değişikliklere sebep olmakta ve kırılganlığı tetiklemektedir. Ekonomide, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'nın (GSYH) gerektiği kadar büyümemesi, yüksek enflasyon, yüksek döviz kuru, yüksek faiz oranları sistemde farklı finansal riskleri ortaya çıkarabilir. Bu nedenlerden ötürü geçmişte yaşanan bankacılık krizleri genellikle ekonominin zayıf olduğu dönemlerde kendini hissettirmiştir.

Bu çalışmada, bankaların finansal kırılganlıklarına makro düzeyde ilişkisi olduğu düşünülen faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Buradan hareketle, öncelikle finansal kırılganlıkla ilgili olarak daha önce yapılan çalışmaların yer aldığı literatür incelemesine yer verilmiştir. İkinci bölümde çalışmada kullanılan analizler, kullanılan yöntemler ve veri seti açıklanmıştır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise analiz bulguları ve sonuç kısmına yer verilmiştir.

I. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Finansal kırılganlığın ele alındığı Türk bankacılık sektörüne ilişkin çalışmaların, bankacılık sektörüne özgü değişkenlerin ve makroekonomik değişkenlerin belirleyiciliğinin araştırılması noktasında farklılaştığı görülmektedir. Diğer taraftan finansal kırılganlık üzerine uluslararası literatürde yapılan

çalışmalara bakıldığında, bankaya özgü değişkenler, bankaların denetimi ve makroekonomik değişkenlerin oluşturduğu çalışmalar yer almaktadır. Bu bakımdan gerek bankacılık sektörüne ilişkin gerekse makroekonomik değişkenlerin finansal kırılganlık üzerine etkilerinin araştırıldığı çalışmaların bir kısmı Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Literatür İncelemesi

Yazarlar	Ülke	Yöntem	Bulgular
Keeley (1990)	ABD	Panel Veri Analizi	Rekabette meydana gelen artışın bankaların değerini azalttığı, aynı zamanda varlık riskindeki artış ve sermayedeki azalışın bankaların temerrüt riskinin artmasına neden olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.
Zwet and Swank (2000)	Hollanda	Panel Veri Analizi	Çalışmada, makroekonomik faktörlerin finansal kırılganlığı pozitif yönde etkilediği ve bu etkinin gelişmekte olan ülkelerde daha önemli olduğu ortaya çıkarılmıştır.
Claessens and Laeven (2004)	50 Ülke	Panel Veri Analizi	Analiz sonucunda rekabette meydana gelen artışın finansal istikrarı arttırdığı tespit edilmiştir.
Pesola (2005)	Avrupa Ülkeleri	Panel Veri Analizi	Araştırma sonucunda, makroekonomik parametrelerde yaşanan bir değişimin bankacılık sektörü üzerinde kırılganlığı arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Jones ve Krause (2006)	Latin Amerika	Panel Veri Analizi	Çeşitli makroekonomik gelişmelerin yanında, artan kredi hacminin kırılganlığı arttırdığı gözlemlenmiştir.
Jimenez vd. (2007)	İspanya	Panel Veri Analizi	Analiz sonucunda, piyasadaki yoğunlaşmanın bankacılık risk ölçüsü olarak kullanılan geri ödenmeyen ticari kredileri etkilemediği görülmüştür.
Kocabay (2009)	Türkiye	Panel Veri Analizi	Çalışmada, rekabet-istikrar ve rekabet-kırılganlık ilişkilerinin geçerlilik arz ettiği sonucuna ulaşılmıştır.
Penas ve Alkan (2010)	Türkiye	Panel Veri Analizi	Analiz sonucunda hissedarların, vade uyumsuzluklarındaki artışlar, para birimi uyumsuzlukları ve takipteki krediler gibi finansal kırılganlık göstergelerine olumsuz tepki verdiğini ve hissedarların finansal kırılganlık göstergelerinin gelecekteki kârlar üzerindeki etkisine ilişkin endişelerini gösterdikleri belirlenmiştir.
Ghosh (2010)	Hindistan	Panel Veri Analizi	Çalışmada, hızlı bir şekilde büyüyen kredi hacminin içerdiği potansiyel riskleri en aza indirebilmek için bankaların finansal kırılganlıklarını azaltabilmek ve istikrarı sağlayabilmek için risk bazlı denetime öncelik verilmesi gerektiği tespit edilmiştir.
Emek (2013)	Türkiye	Veri Zarflama Analizi	Çalışma sonucunda rekabet ve istikrar arasında ilişkisinin mevcut olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Bruno vd. (2013)	Fransa	Panel Veri Analizi	Analiz sonucunda, finansal kırılganlığı minimize eden bir kaldıraç değerinin varlığı tespit edilirken, bu değer bankaların genel iş ortamına, teminatların beklenen değerine ve risksiz faiz oranına bağlı olduğu da tespit edilmiştir.
Barışık ve Demirel (2014)	Türkiye	Panel Veri Analizi	Çalışmanın sonucunda Türkiye’de bankacılık sektöründe kırılganlığı döviz kuru baskısının ve CDS primlerinin arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Klomp ve Haan (2015)	94 Ülke	Panel Veri Analizi	Çalışma sonucunda, düzenleme ve denetleme faaliyetlerinin sıkılaşmasının, finansal kırılganlığı azalttığı tespit edilmiştir.
Korkmaz vd. (2016)	Türkiye	Panel Veri Analizi	Yapılan analizler sonucunda finansal kırılganlık ile yoğunlaşma arasında çift yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Kında vd. (2016)	71 Ülke	Panel Veri Analizi	Banka karlılığının, likiditesinin ve takipteki krediler için ayrılan karşılıkların düştüğü dönemlerde emtia fiyatlarındaki olumsuz şokların, finansal kırılganlığı ve krizlerin ortaya çıkma olasılığını etkilediği belirlenmiştir.
Egan vd. (2017)	ABD	Panel Veri Analizi	Çalışma sonucunda %18’in altında sermaye ihtiyacı olan bankaların sistemde önemli istikrarsızlığa ve finansal kırılganlığa neden olduğu tespit edilmiştir.
Tarakaçoğlu (2018)	Türkiye	Kruskal-Wallis Analizi, Mann Whitney U testi	Araştırma sonucunda, Türk finans sisteminde kırılganlık sonucunda meydana gelen 2000-2001 ve 2008 kriz dönemlerinde karlılık, aktif kalitesi ve likidite oranlarının olumsuz yönde etkilendiği sonucuna varılmıştır.
Topaloğlu (2018)	Türkiye	Panel Veri Analizi	Analiz neticesinde, takipteki kredi oranı ile banka büyüklüğü arasında anlamlı ve negatif ilişki tespit edilirken; likidite oranı ile anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir.
Şimşek vd. (2018)	Türkiye	ADF Birim Kök Testi, Granger Nedensellik Analizi	Elde edilen sonuçlara göre Türkiye için kırılganlık üzerinde işsizlik ve enflasyon oranının etkili olduğu görülmüştür.

Atukalp (2021)	Türkiye	Ng-Perron Birim Kök Testi ve ARDL Sınır Testi	Analiz sonucuna göre, kredi temerrüt takası, döviz kuru ve enflasyonun hem kısa hem de uzun dönemde Türkiye'deki finansal kırılganlığı pozitif etkilediği, faiz oranının ise sadece uzun dönemde pozitif etkilediği, kısa dönemde ise herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir
----------------	---------	---	---

Tablo 1'de gösterilen literatür taraması sonucunda yapılan çalışmalar incelendiğinde dünyada ve Türkiye'de finansal kırılganlığa ilişkin çalışmaların birçoğunda kullanılan analiz yönteminin panel veri analiz olduğu görülmüştür. Bunun dışında bazı çalışmalarda ARDL sınır testi (Atukalp, 2021), Granger nedensellik analizi (Şimşek vd., 2018) ve veri zarflama analizi (Emek, 2013) gibi farklı analizlerin de uygulandığı tespit edilmiştir. Çalışmamızda kullanılan analiz yönteminin literatürdeki çalışmaların genelinden farklı olması, çalışmanın özgün yanını oluşturmaktadır.

II. YÖNTEM VE VERİ SETİ

Çalışmanın bu bölümünde Türk bankacılık sektöründe finansal kırılganlığa etki eden makroekonomik faktörlerin belirlenmesine ilişkin uygulanan analizler hakkında bilgi verilmiştir.

A. Araştırmanın Yöntem ve Amacı

Bankacılık sektöründe, doğru stratejilerin belirlenebilmesi, bankacılık faaliyetlerinin düzenli bir şekilde uygulanabilmesi için bunların gerçekleşmesine engel teşkil edecek durumların ortaya çıkarılması veya muhtemel tehlikelerin gerçekleşmeden önce tespit edilmesi önem arz etmektedir.

Bankacılık sektöründe, banka performansının artırılması, stratejik fırsatların değerlendirilmesi ve bankacılık faaliyetlerinin rekabet ortamında doğru bir şekilde tespit edilmesine engel teşkil edilecek durumların ortaya çıkarılması ya da olası tehlikelerin gerçekleşmeden önce rekabet ve finansal kırılganlık arasındaki ilişkinin ortaya konması önem taşımaktadır.

Bu kapsamda çalışmada, Türk bankacılık sektörünün finansal kırılganlığına tesir eden makroekonomik faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada finansal kırılganlığı etkileyebilecek faktörler ele alınarak, değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için zaman serisi analizlerinden yararlanılmıştır. Değişkenlerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesi için literatür tarafından tavsiye edilen uygun birim kök ve durağanlık testleri üzerinden ilerletilmiştir. Bu bağlamda, Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips Perron (PP) birim kök testleri ve yapısal kırılmalı Zivot-Andrews birim kök vasıtasıyla ilgili serilerin durağanlık dereceleri araştırılmıştır. Değişkenler arasında nedenselliğin olup olmadığı, nedensellik ilişkisi mevcutsa yönlerinin tespit edilmesi karşılıklı analiz şeklinde "Toda-Yamamoto" yöntemiyle test edilmiştir.

B. Veri Seti

Çalışma 10/2008 ile 08/2022 tarihleri arası aylık verilerden oluşmaktadır. Araştırmaya konu olan verilerin analizinde "Eviews Programı" kullanılmıştır. Araştırmanın tarih aralığının belirlenmesinde, verilerin ulaşılabilir en eski tarihi 10/2008 olduğu için başlangıç noktası olarak bu tarih baz alınmıştır. Toplam 14 yılı ve 167 ayı içeren değişkenlere ait veri seti, Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK), Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) ve investing.com internet

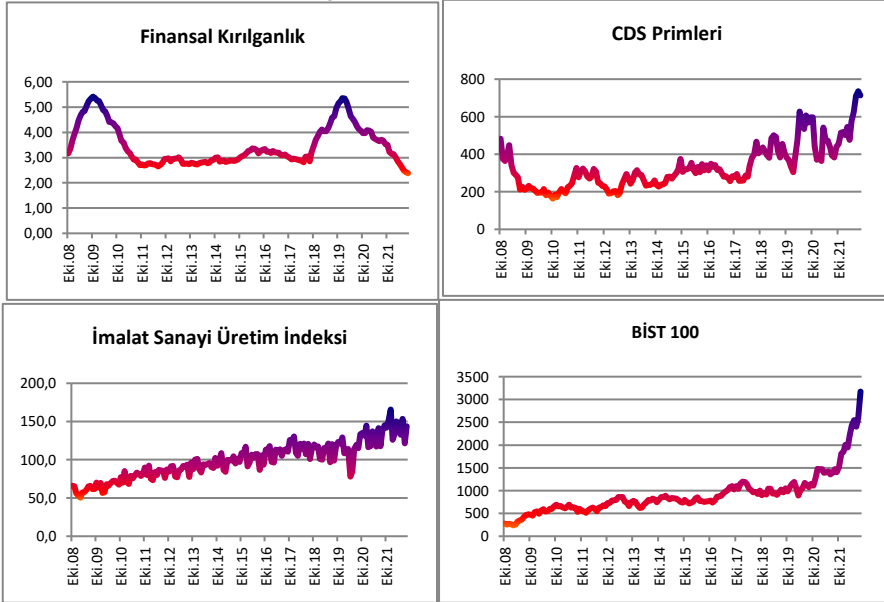
adreslerinden temin edilmiştir. Analizde kullanılan değişkenlere ilişkin açıklamalar, kısaltmalar ve verilere ait bilgiler Tablo 2’de sunulmuştur.

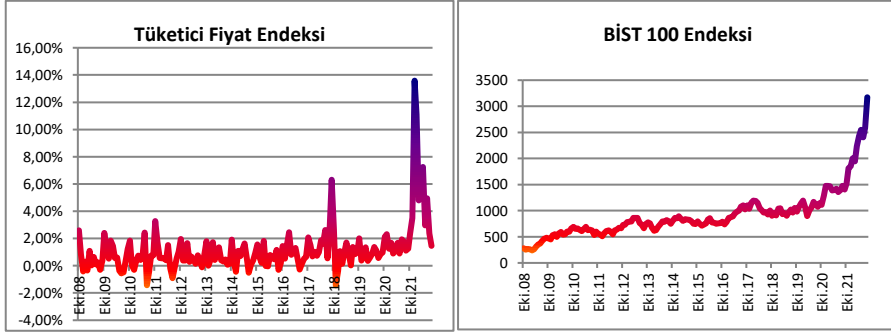
Tablo 2. Veri Setine İlişkin Açıklamalar

Değişkenler	Değişkenlerin Açıklamaları	Zaman Aralığı	Veri Periyodu	Kaynak
FK	Finansal Kırılganlık			
CDS	Kredi Risk Primi	10/2008		bddk.org.tr, tbb.org.tr,
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi	-	Aylık	tuik.gov.tr,
İÖ	İşsizlik Oranı			investing.com
BİST 100	BİST 100 Endeksi	08/2022		
İSÜE	İmalat Sanayi Üretim Endeksi			

Çalışmamızda, finansal kırılganlık değişkeninin göstergesi olarak Türk bankacılık sektörü “takipteki krediler/toplam krediler” oranı esas alınmıştır. Finansal kırılganlıkla ilişkisi olduğu düşünülen diğer değişkenler ise kredi temerrüt oranı (CDS), tüketici fiyat endeksi (TÜFE), işsizlik oranı (İÖ), BİST 100 Endeksi (BİST 100) ve imalat sanayi üretim endeksi (İSÜE) olarak belirlenmiştir. Çalışmada kullanılan değişkenlerin belirlenmesinde, Rojas (1998), Corsetti, vd. (2001), Ahumada ve Budnevich (2002), Penas ve Alkan (2010), Kinda vd. (2012), İftikhar (2015), Korkmaz vd. (2016), Bostandzic (2016) ve Topaloğlu (2018) tarafından yapılan çalışmalardan faydalanılmıştır.

Şekil 1. Değişkenlere Ait Zaman Serisi Grafikleri

C. Augmented Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Analizlerde kullanılan serilerin birim kök içerip içermediğinin tespit edilmesinde Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi araştırmacılar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Bu birim kök testini, AR(1) sürecini temel alan Dickey-Fuller (DF) birim kök testinin farklı bir versiyonu olarak nitelendirmek mümkündür. Ancak zaman serisinde/serilerinde daha yüksek mertebeden (dereceden) bir korelasyon bulunması halinde, ε_t (hata/artık terimleri) temiz dizi özelliğini kaybetmektedir. ADF testinde ise bu problemin çözümü için AR(1) sürecinden ziyade AR(p) sürecinden faydalanarak eşitliğe “p” gecikmeli fark terimleri dâhil edilmiştir (Dickey & Fuller, 1979). Böylelikle, sabit terimsiz ve trendsiz (none), sabit terimli (intercept), sabit terimli ve trendli (intercept & trend) ADF denklemleri sırasıyla:

$$\Delta y_t = \delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (\text{sabit terimsiz ve trendsiz}) \quad (1) \quad \Delta y_t =$$

$$\mu + \delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (\text{sabit terimli}) \quad (2)$$

$$\Delta y_t = \mu + \beta t + \delta y_{t-1} + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (\text{sabit terimli ve trendli}) \quad (3)$$

şeklinde. 1, 2 ve 3 numaralı denklemlerde μ sabit terime, t trende, p gecikme sayısına ve ε_t ise hata terimi serisine karşılık gelmektedir. ADF denklemlerinin her üçü için de, temel hipotezler aynı şekilde oluşturulmakta ve serinin birim kök içerdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla temel hipotezde durağan dışı bir serinin varlığı belirtilir. (Gujarati, 2015: 328).

D. Phillips-Perron (PP) Birim Kök Testi

Phillips-Perron (PP, 1988), ADF birim kök testindeki klasik yaklaşımın aksine hatalar arasında zayıf bir ilişkinin olmasının yanında dağılımının da heterojen olabileceği görüşünü savunmaktadırlar. Philips ve Perron parametrik olmayan test sürecini hata teriminin otokorelasyonsuz olmasına bağlı olarak ele almaktadırlar (Kaya ve Köksal, 2018: 27). Bu testle aslında hatalarla ilgili varsayımlardan yola çıkarak Dickey-Fuller test süreci daha kapsamlı bir hale getirilmiştir. Burada hata terimi varyansının zamana bağlı olarak değiştiği ve varyans değerlerindeki sürekli değişimin heteroskedasitiye işaret ettiği savunulmaktadır. PP testinde temel alınan yardımcı regresyon denklemi:

$$\Delta y_t = a y_{t-1} + x_t^t \delta + \varepsilon_t \quad (4)$$

şeklinde. 4 numaralı denklemde $a = \rho - 1$, “ x_t ” deterministik bileşenler (sabit terim veya sabit terim ve trend) ve “ ε_t ” hata (artık) terimleri dizisidir. PP testinde, temel ve alternatif hipotezler “ $H_0: \alpha = 0$ ve $H_1: \alpha < 0$ ” şeklinde oluşturulmakta ve temel

hipotez serinin birim kök içerdiğini belirtmektedir (Çağlayan ve Saçaklı, 2006:123).

E. Zivot-Andrews Birim Kök Testi

Zivot-Andrews (1992), Perron (1989)'un kırılma zamanını (T_B) dışsal olarak aldığı varsayımını eleştirerek, farklı bir yaklaşım önermiştir. Zivot Andrews (1992) yaklaşımı kırılma zamanını (T_B) model tarafından içsel olarak tahmin etmektedir. Çünkü kırılma zamanı eğer Perron (1989)'daki gibi dışsal olarak alınırsa hipotez testlerinin sonuçlarının birim kökün reddi yönünde değiştiğini varsaymıştır.

$$\text{Model A: } y_t = \mu^A + \theta^A DU_t(\lambda) + \beta^A t + \alpha^A y_{t-1} + \sum_{j=1}^k C_j^A \Delta y_{t-j} + e_t \quad (5)$$

$$\text{Model B: } y_t = \mu^B + \gamma^B DT_{*t}(\lambda) + \beta^B t + \alpha^B y_{t-1} + \sum_{j=1}^k C_j^B \Delta y_{t-j} + e_t \quad (6)$$

$$\text{Model C: } y_t = \mu^C + \theta^C DT_t(\lambda) + \gamma^C DT_{*t}(\lambda) + \beta^C \alpha^C y_{t-1} + \sum_{j=1}^k C_j^C \Delta y_{t-j} + e_t \quad (7)$$

Model A sabitte kırılma modelini, Model B trendde kırılma modelini, Model C ise sabit ve trendde kırılma modelini ifade etmektedir. DU_t , olası her bir kırılma tarihinde (T_B) meydana gelen ortalama bir kayma için bir gösterge kukla değişkendir. DT_{*t} , trend gecikmeli değişkendir.

Her üç modeldeki sıfır hipotezi $\alpha = 0$ 'dır, y_t 'nin herhangi bir yapısal kırılmayı dahil etmeden bir kayma ile bir birim kökü içerdiğini belirtir. Alternatif hipotez $\alpha < 0$ ise, serinin zaman içinde bilinmeyen bir noktada meydana gelen tek-zamanlı bir kırılma ile trend-durağan bir süreçte olduğunu ifade eder (Zivot ve Andrews, 1992: 254).

Zivot ve Andrews, her noktayı potansiyel bir kırılma tarihi (T_B) olarak değerlendirir ve olası her kırılma tarihi için regresyon oluşturur. Tüm olası kırılma noktalarından (T_B), $\hat{\alpha} (= \alpha - 1) = 1$ 'i test etmek için tek taraflı t istatistiğini minimum yapan bir kırılma noktası seçerek (T_B) işlem yapar. Zivot ve Andrews'e göre uç noktaların varlığı, istatistiklerin asimptotik dağılımının sonsuza doğru sapmasına neden olur. Bu nedenle, kırılma alanı örneklemin son noktaları dahil edilmeyecek şekilde seçilmelidir.

F. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi

Granger (1969) testi için serilerin durağan hale getirilmesi gerekirken, Toda-Yamamoto (1995)'da böyle bir zorunluluk söz konusu değildir. Diğer bir deyişle, seriler durağanlık derecesine duyarlı olmaksızın analize dahil edilmektedir. Bu durum, serilerin daha fazla bilgi içermesini ve başarılı sonuçların ortaya konmasını sağlamaktadır (Çil Yavuz, 2006: 169). Toda-Yamamoto (1995) testinin yapılabilmesi için öncelikle VAR modeli yardımıyla gecikme uzunluğunun (p) tespit edilmesi gerekmektedir. İkinci aşamada, gecikme uzunluğuna (p) en yüksek bütünlük derecesi (d_{max}) ilave edilir. Toda-Yamamoto nedensellik yaklaşımında tahmin edilen VAR ($m+d_{max}$) modeli eşitlik 8 ve 9'daki denklemlerden oluşmaktadır (Toda ve Yamamoto, 1995: 227).

$$Y_t = \omega + \sum_{i=1}^m a_{1i} x_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} Y_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \delta_{1j} X_{t-j} + \sum_{j=m+1}^{d_{max}} \theta_{1j} Y_{t-j} + \varepsilon_{1t} \quad (8)$$

$$X_t = \varphi + \sum_{i=1}^m a_{2i} X_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_{2i} Y_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{dmax} \delta_{2i} X_{t-i} + \sum_{j=m+1}^{dmax} \theta_{2i} Y_{t-i} + \varepsilon_{2t} \quad (9)$$

Denklemin hipotezleri aşağıdaki şekilde olmaktadır:

H₀: Y'den X'e doğru bir nedensellik ilişkisi yoktur.

H₁: Y'den X'e doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.

III. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde Türk bankacılık sektöründe finansal kırılganlık ile makro faktörler arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek amacı ile uygulanan testler ve elde edilen bulguların sonuçları sunulmuştur.

A. Birim Kök Testi Sonuçları

Zaman serileri ile çalışıldığında, doğru model seçimini yapmak için değişkenlerin durağanlık özelliklerinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Bu sebepten ötürü, bu çalışmada ilk olarak serilerin birim kök içerip içermediği incelenmiştir. Değişkenlerin birim kök içerip içermediğinin araştırılması için gerçekleştirilen ADF, PP ve yapısal kırılmaların da dikkate alındığı Zivot-Andrews birim kök testlerinin sonuçları aşağıda tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 3. ADF ve PP Birim Kök Testi Düzey Sonuçları

Değişken	ADF Birim Kök Testi				Phillips-Perron Birim Kök Testi			
	Sabit Terimli	Kritik Değer	Sabit Terimli & Trendli	Kritik Değer	Sabit Terimli	Kritik Değer	Sabit Terimli & Trendli	Kritik Değer
FK	-2,7741	-2,8788	-2,7640	-3,4371	-1,8442	-2,8788	-1,8803	-3,4371
CDS	-1,2953	-2,8788	-3,8755	-3,4371	-1,2176	-2,8788	-3,7797*	-3,4371
BİST	4,4196	-2,8788	-3,7220	-3,4371	4,7942	-2,8788	5,4610	-3,4371
100								
IO	-2,7048	-2,8802	-3,3751	-3,4371	-2,7200	-2,8788	-2,6845	-3,4371
TÜFE	3,7861*	-2,8790	-4,4553*	-3,4374	6,1950*	-2,8788	-6,9790*	-3,4371
İSUE	-0,1396	-2,8802	-1,9441	-3,4392	-2,4194	-2,8788	-10,0288*	-3,4371

Not: * %5 önem seviyesini ifade etmektedir.

Tablo 3'te değişkenlerin ADF ve PP birim kök testi sonuçları gösterilmektedir. Hem ADF hem de PP birim kök testlerinin temel hipotezleri ilgili değişkenin birim kök içerdiği yönündedir. Söz konusu temel hipotez CDS, tüketici fiyat endeksi ve imalat sanayi üretim endeksi değişkenleri için reddedilmektedir. Dolayısıyla söz konusu üç değişkenin durağan, diğer bir deyişle I(0) olduğu anlaşılmaktadır. Ancak diğer tüm değişkenler için temel hipotez reddedilememekte ve birim kök varlığı dolayısıyla bu değişkenlerin düzeyde durağan olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır.

ADF ve PP birim kök testleriyle, finansal kırılganlık, BİST 100 endeksi ve işsizlik oranı değişkenlerinin yalnızca düzeyde durağan olmadıkları sonucuna ulaşılmış ancak durağanlık dereceleri belirlenmemiştir. Dolayısıyla bu değişkenlerin birinci farkları aynı sürece tekrar tabi tutulmuştur.

Tablo 4. ADF ve PP Birim Kök Testi Fark Sonuçları

Değişken	ADF Birim Kök Testi				Phillips-Perron Birim Kök Testi			
	Sabit Terimli	Kritik Değer	Sabit Terimli & Trendli	Kritik Değer	Sabit Terimli	Kritik Değer	Sabit Terimli & Trendli	Kritik Değer
FK	-3,9281*	-2,8791	-3,8798*	-3,4376	-6,1952*	-2,8789	-6,2687*	-3,4372
BİST 100	-1,5693	-2,8793	-2,0727	-3,4379	-9,0009*	-2,8789	-9,2599*	-3,4372
IO	-2,7662	-2,8802	-2,7666	-3,4392	10,7428*	-2,8789	-10,1224*	-3,4372

Not: * %5 önem seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 4’te birinci farkları alınmış finansal kırılganlık, BİST 100 ve işsizlik oranları değişkenlerine ilişkin ADF ve PP birim kök testi sonuçları paylaşılmaktadır. Serinin birim kök içerdiğini belirten temel hipotez tüm değişkenler için reddedilmektedir. Bu durumda ADF ve PP birim kök testlerine göre söz konusu değişkenler I(1) süreci sergilemektedir. Ancak ADF ve PP birim kök testleri seride/değişkende meydana gelen yapısal kırılma/kırılmaları dikkate almamakta bu durumda da olası bir yapısal kırılmayı birim kök gibi algılayabilmektedir. Bu aşamada ilgili serilerde yapısal kırılma olup olmadığını kontrol etmek için değişkenler bir de kırılmaların da dikkate alındığı Zivot ve Andrews yapısal kırılmalı birim kök testine tabi tutulmuştur.

Tablo 5. Zivot-Andrews Birim Kök Testi Sonuçları

Zivot-Andrews Model(C)										
Değişkenler	Düzyer Test İstatistiği	Düzyer Kırılma Tarihi	Kritik Değer			1.Fark Test İstatistiği	1. Farkın Kırılma Tarihi	Kritik Değer		
			%1	%5	%10			%1	%5	%10
FK	-4,2547	09/2018	-5,57	-5,08	-4,82	-5,2388**	01/2020	-5,57	-5,08	-4,82
BİST 100	-0,8461	07/2020	-5,57	-5,08	-4,82	-5,1188**	06/2020	-5,57	-5,08	-4,82
IO	-3,3495	10/2018	-5,57	-5,08	-4,82	-9,5866*	06/2018	-5,57	-5,08	-4,82

Not: *, ** ve *** sırasıyla, %1, %5 ve %10 önem seviyelerini ifade etmektedir.

Tablo 5’te tek yapısal kırılmanın dikkate alındığı Zivot-Andrews kırılmalı birim kök testinin sonuçları yer almaktadır. Model C ise sabit ve trendde kırılma modelini ifade etmektedir. Birim kök testinin temel hipotezinde, ilgili serinin kırılma varlığında birim kök içerdiği ifade edilirken alternatif hipotezinde ise serinin yapısal kırılma varlığında durağan olduğu belirtilmektedir. Hem sabit terimde hem de trenddeki bir kırılmanın hesaplandığı test istatistikleri incelendiğinde tüm değişkenler için temel hipotez reddedilmektedir. Böylelikle söz konusu serilerin yapısal kırılma varlığında durağan olduğu anlaşılmaktadır.

B. Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi Sonuçları

Veriler arasındaki nedensellik ilişkisinin tespitinde kullanılan geleneksel Granger (1969) Nedensellik Testinde serilerin durağan olması şartı aranmaktadır. Ancak düzey değerlerinde durağan olmayan serilerin farkı alındığında bilgi kaybı ortaya çıkmaktadır. VAR (Vector Autoregression) modelinin temeline dayanan Toda-Yamamoto’nun (1995) geliştirdiği teste ise serilerin durağan olup olmaması

dikkate alınmaz. Dolayısıyla söz konusu test, serilerin düzey değerleri kullanılarak modelin tahmin edilmesine imkan tanır (Toda-Yamamoto, 1995: 225- 250).

Seriler arasında nedenselliğin tespiti yapılırken, serilerin gecikme uzunluğu (k) “Schwarz (SC) kriterine” göre, maksimum bütünleşme derecesi (d_{max}) ise Zivot-Andrews (ZA) birim kök testine göre bulunmuştur. Sonrasında bu modele ilişkin (k) gecikmeli değerlere “Wald İstatistiği” uygulanmış ve değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olup olmadığı karşılıklı olarak tespit edilmiştir. Tablo 6 ve Tablo 7’de Toda-Yamamoto Nedensellik testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları-1

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	d_{max}	k	Ki-Kare Test İstatistiği	Ki-Kare P - Değeri	İlişki ve Yönü
CDS	FK	2	2	1.783974	0.4098	Yok
BİST 100		2	2	0.810534	0.6668	Yok
IO		2	2	11.06787	0.0040*	FK → IO
TÜFE		2	2	15.67059	0.0004*	FK → TÜFE
İSUE		6	6	17.93111	0.0064	Yok

*: %5 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Optimal gecikme uzunluğu Schwarz (SC) kriterine göre belirlenmiştir, d_{max} = Zivot-Andrews birim kök testine göre maksimum durağanlaşma seviyesi, k=VAR gecikme uzunluğu

Tablo 6’ya göre FK değişkeninden IO ve TÜFE değişkenlerine doğru bir nedensellik söz konusudur. Analizin ki-kare p değeri 0,05’ten küçük olduğu için H_0 (temel) hipotezi reddedilmiş, alternatif hipotez H_1 kabul edilmiştir. Diğer taraftan FK değişkeninden CDS, BİST 100 ve İSUE değişkenlerine doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

H_0 : Bağımsız değişken bağımlı değişkenin Granger nedeni değildir.

H_1 : Bağımsız değişken bağımlı değişkenin Granger nedenidir.

Tablo 7. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları-2

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	d_{max}	k	Ki-Kare Test İstatistiği	Ki-Kare P - Değeri	İlişki ve Yönü
FK	CDS	2	2	4.869122	0.0876	Yok
	BİST 100	2	2	6.287602	0.0431*	BİST 100 → FK
	IO	2	2	1.222256	0.5427	Yok
	TÜFE	2	2	4.82956	0.0894	Yok
	İSUE	6	6	24.21368	0.0005*	İSUE → FK

*: %5 düzeyinde istatistiki olarak anlamlıdır. Optimal gecikme uzunluğu Schwarz (SC) kriterine göre belirlenmiştir, d_{max} = Zivot-Andrews birim kök testine göre maksimum durağanlaşma seviyesi, k=VAR gecikme uzunluğu

Tablo 7’de elde edilen bulgulara göre, CDS, IO ve TÜFE değişkenlerinden FK değişkenine %5 anlamlılık seviyesinde kurulan temel hipotezin reddedilemediği görülmektedir. İSUE ve BİST 100 değişkeninden FK değişkenine doğru %5 anlamlılık seviyesinde kurulan temel hipotezin reddedilebildiği görülmektedir.

H_0 : Bağımsız değişken bağımlı değişkenin Granger nedeni değildir.

H_1 : Bağımsız değişken bağımlı değişkenin Granger nedenidir.

Daha açık bir ifadeyle İSUE ve BİST 100 değişkenlerinden FK değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Ancak CDS, IO ve TÜFE değişkenlerinden FK değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Bu analizin sonucunda, finansal kırılabilirlik ile imalat sanayi üretim endeksi ve BİST 100 endeksi arasında bir ilişkinin olduğu yani bu iki endekste ki değişikliklerin finansal kırılabilirliği etkilediği sonucuna varılmıştır.

SONUÇ

Küreselleşmenin getirmiş olduğu yeni dünya düzeni ile 19. yüzyıla kadar dünyada yaşanan krizlerin temel sebebi kıtlıklar ve savaşlar iken 19. yüzyıldan sonra kapitalist ekonomik sistemlerin etkisi ile finansal piyasaların hareketlilik kazanması ve gelişmesi ile birlikte krizler şekil değiştirmeye başlamıştır. Ülkelerin birbirleri ile etkileşim halinde olması sebebiyle krizlerin yayılma hızı da büyük oranda artmıştır. Yapısal bozuklukları olan ülkelerin, finansal krizlerin etkisi ile zaten kırılgan olan ekonomilerinin kırılganlıklarının daha da arttığı görülmektedir. Finansal sistem içerisinde önemli bir paya sahip olan bankacılık sisteminin dış şoklara karşı savunmasız kalması, ekonomide ve piyasalarda dengesiz dönüşüm, istikrarsızlıklar ve sonucunda da kriz olarak geri dönen kısır bir döngünün oluşmasına neden olmaktadır.

Ülkeler daha fazla yabancı sermaye çekmek için 1980’li yıllardan sonra finansal serbestleşme sürecini hızlandırmıştır. Bu nedenle ekonomilerde makroekonomik dönüşümler yaşanmaya başlanmış ve bu durum finansal piyasaların büyümesine neden olmuştur. Bu büyüme sonucunda yabancı ve portföy yatırımlarındaki artış, sermaye hareketleri üzerindeki kontrollerin kaldırılması, finansal araçların çeşitlendirilmesi gibi gelişmelerle finansal serbestleşme süreci tamamlanmıştır. Bununla birlikte 1990’lı yıllara gelindiğinde, spekülatif amaçlı yabancı kaynak girişlerinde artış, ekonomide yaşanan istikrarsızlıklar, finansal kırılganlığı artırarak krizlerin oluşmasına neden olmuştur. Bu durum “büyüme-istikrarsızlık-kriz” döngüsünü oluşturmuştur. Yapısal ekonomik sorunlar, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin finansal kırılganlıklarını artırmıştır. Diğer taraftan finansal serbestleşme ile ortaya çıkan sağlıklı olmayan finansman koşulları da krizlerin oluşumuna katkı sağlamıştır.

Finansal serbestleşme süreciyle birlikte ülkemizde, Kasım 2000 tarihinde ve sonrasında Şubat 2001 tarihinde ve sonrasında 2008 yılında ortaya çıkan küresel kriz olmak üzere üç önemli kriz yaşanmıştır. Dünyadaki genel eğilime paralel olarak Türkiye’nin başlatmış olduğu finansal serbestleşme başarılı bir şekilde sonuçlanamamıştır. Bunun başlıca sebebini, uygulanan reformların aşamalı ve koordineli bir şekilde gerçekleştirilememesi olarak göstermek mümkündür (Kılıcı, 2017: 57-58). Günümüze gelindiğinde 2020 yılı başından itibaren Covid-19 kaynaklı salgın hastalığın beraberinde getirdiği küresel ekonomilerdeki daralma tüm dünyada olduğu gibi zaten kırılgan bir yapıya sahip olan Türkiye ekonomisini de etkisi altına almıştır.

Bu çalışmada, Türk bankacılık sektöründe 2008-2022 döneminde finansal kırılganlığına etki eden makroekonomik faktörlerin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışmada finansal kırılganlığı etkileyebilecek faktörler ele alınarak, değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemek için zaman serisi analizlerinden yararlanılmıştır. Değişkenlerin durağanlık seviyelerinin belirlenmesi için, çalışma literatür tarafından tavsiye edilen uygun birim kök ve durağanlık testleri üzerinden ilerletilmiştir. Bu bağlamda, Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve PhillipsPerron (PP) birim kök testleri ve yapısal kırılmalı Zivot-Andrews birim kök testi vasıtasıyla ilgili serilerin durağanlık dereceleri araştırılmıştır. Değişkenler arasında

nedenselliğin olup olmadığı, nedensellik ilişkisi mevcutsa yönlerinin tespit edilmesi karşılıklı olarak “Toda-Yamamoto” analizi yöntemiyle test edilmiştir.

Yapılan birim kök testi sonuçlarına göre, ülke risk primi, tüketici fiyat endeksi ve imalat sanayi üretim endeksi değişkenlerinin durağan, diğer bir deyişle I(0) olduğu anlaşılmıştır. Ancak diğer tüm değişkenler için temel hipotez reddedilememekte ve birim kök varlığı dolayısıyla bu değişkenlerin düzeyde durağan olmadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu aşamada ilgili serilerde yapısal kırılma olduğundan şüphe edilmiş ve durağanlık derecelerinin güvenilir bir şekilde belirlenebilmesi için, değişkenler bir de kırılmaların da dikkate alındığı Zivot ve Andrews yapısal kırılmalı birim kök testine tabi tutulmuştur. Hem sabit terimde hem de trenddeki bir kırılmanın hesaplandığı test istatistikleri incelendiğinde tüm değişkenler için temel hipotez reddedilmiş ve söz konusu serilerin yapısal kırılma varlığında durağan olduğu anlaşılmıştır.

Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçlarına göre ise, %5 anlamlılık seviyesinde finansal kırılma değişkeninden işsizlik oranı ve tüketici fiyat endeksi değişkenlerine doğru bir nedensellik tespit edilmiştir. Diğer taraftan finansal kırılma değişkeninden ülke risk primi, BİST 100 ve imalat sanayi üretim endeksi değişkenlerine doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Karşılıklı yapılan testlerde imalat sanayi üretim endeksi ve BİST 100 endeksi değişkenlerinden finansal kırılma değişkenine doğru bir nedensellik ilişkisi tespit edilirken, ülke risk primi, işsizlik oranı ve tüketici fiyat endeksi değişkenlerine doğru bir nedensellik ilişkisine rastlanılmadığı görülmüştür. Bu analizin sonucunda, finansal kırılma ile imalat sanayi üretim endeksi ve BİST 100 endeksi arasında bir ilişkinin olduğu yani bu iki endeksteeki değişikliklerin finansal kırılma etkilediği sonucuna varılmıştır.

BİST 100 Endeksinin yükselmesi oldukça fazla yatırımcının menkul kıymet yatırımlarını tercih ettiği şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak söz konusu yatırımcılar küçük bir ekonomik olumsuzlukta borsada çok hızlı bir satış baskının ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Sıcak para çıkışı olarak nitelendirilen bu durum ekonomide yaşanan olumsuzlukların finansal piyasalara hızlı bir şekilde yansması sonucunu doğurmakta ve kriz nedenlerinden biri olabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin borsa endeksleri olumsuz değişimler öncü kriz göstergelerinden biri olarak kabul edildiğinden finansal kırılma ile ilişkisi de analiz sonuçlarını destekleyici niteliktedir. Yani borsa endeksleri yükseldiği ölçüde finansal kırılma da artmaktadır.

Türkiye gibi yükselen finansal piyasalara sahip gelişmekte olan ve yakın geçmişinde çeşitli kriz tecrübeleri bulunan bir ülke için uygulanmış olmasının literatüre önemli katkılar yapacağı düşünülmektedir. Bankacılık sektörünün kırılma yapısını analiz eden ve kırılma etkileyen faktörlerin belirlenmesine yönelik olarak yurt içinde yapılmış çalışmalarla karşılaştırıldığında, bu çalışmanın temel savlarıyla uyumlu bulgulara sahip olduklarını söyleyebilir. Elde edilen sonuçlar, literatürdeki diğer çalışmaların sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Türkiye ekonomisinin son yıllarda yaşamış olduğu; işsizlik oranları, tüketici fiyatları endeksi, BİST 100 endeksi, imalat sanayi üretim endeksi ve ülke risk primindeki değişimler, istikrarsız yapı dikkate alındığında çalışmaların bulgularının bankacılık kırılganlık endeksindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada, daha güncel döneme ilişkin incelemelerin ve tespitlerin yer alması literatüre katkı sağlamaktadır.

Çalışmada makroekonomik faktörlerin bankaların finansal kırılganlığı etkilediği bulgusu, finansal istikrarda meydana gelen olumsuz değişimlerin finansal kırılganlığı artırması teorik hipotezi ile uyumluluk arz etmektedir. Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, makroekonomik faktörler ve bankaların finansal kırılganlıkları ilişkisini inceleme bağlamında, bankacılık sektör gruplarının kamu, yerli özel ve yabancı sermayeli bankalar şeklinde ayrı ayrı incelemesi yapılabilir. Farklı kırılganlık ve makroekonomik göstergelerinin kullanılmasıyla, finansal kırılganlık ile farklı değişkenlerin ilişkisinin ölçülmesiyle elde edilecek bulguların para ve sermaye piyasaları açısından katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Dr. Öğr. Üyesi Levent SEZAL tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Ahumada, A. And Budnevich, C. (2002). Some Measures of Financial Fragility in the Chilean Banking System: An Early Warning Indicators Application. L. Hernandez ve K.S. Hebbel, (Eds.), *Banking, Financial Integration and International Crisis*, 175-197
- Allen, F. and Gale, D. (2004). Financial Fragility, Liquidity And Asset Prices. *Journal of the European Economic Association*, 2 (6), 1015-1048.
- Atukalp, M. Esra. (2021). Makroekonomik Değişkenlerin Finansal Kırılganlık Üzerine Etkisi. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(3). 695-708. Doi:10.24988/ije.202136313
- Barışık, S., ve Demirel, B. (2014). Finansal Kırılganlık ve Türk Bankacılık Sektörü İçin 2002-2011 Dönemi Finansal Kırılganlık Endeksi. *TİSK AKADEMİ*(1), 119-136.
- Bostandzic, D. (2016). Bank Fragility and Interconnectedness. World-Finance-Conference.
- Bruno, O., Cartapanis, A., and Nasica, E. (2013). Bank Leverage, Financial Fragility and Prudential Regulation. Bank Leverage, Financial Fragility and Prudential Regulation. *Working Paper*, No: 14, 1-36.
- Claessens, S. and Laeven, L. (2004). What Drives Bank Competition? Some International Evidence. *Journal of Money, Credit and Banking*, Issue: 36, Volume: 3, 563-584.
- Corsetti, G., Pesenti, P. and Roubini, N. (2001). Fundamental Determinants of the Asian Crisis: The Role of Financial Fragility and External Imbalances. In *Regional and Global Capital Flows: Macroeconomic Causes and Consequences*, University of Chicago Press, NBER-EASE, 10, 11-41.
- Çağlayan, E., ve Saçaklı, İ. (2006). Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Sıfır Frekansta Spektrum Tahmincisine Dayanan Birim Kök Testleri İle İncelenmesi. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1),122-137.
- Çil Yavuz, N. (2006). Türkiye'de Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyümeye Etkisinin Testi: Yapısal Kırılma ve Nedensellik Analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 7 (2): 162-171.

- Dickey, D. and Fuller, W. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427-431.
- Egan, M., Hortaçsu, A. and Matvos, G. (2017). Deposit Competition and Financial Fragility: Evidence from the US Banking Sector. *American Economic Review*, 107 (1), 169-216.
- Emek, U. (2013). *Bankacılık Sisteminde Rekabet ve İstikrar İnkileminin Analizi: Türkiye Örneği*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Ghosh, S. (2010). Credit Growth, Bank Soundness and Financial Fragility: Evidence from Indian Banking Sector. *MPRA Paper*, 3, 15-24.
- Grabel, I. (1997). Speculation-Led Development in the Third World, Dynamics of Globalization and Development. *Recent Economic Thought Series II*, 10-24.
- Granger, C.W.J. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-spectral Methods. *Econometrica*, 37(3), 424-438.
- Gujarati, D. (2015). *Econometrics by Example*. London, United Kingdom: Mcmillan International Higher Education.
- Iftikhar, S. F. (2015). Financial Reforms and Financial Fragility: A Panel Data Analysis. *Int. J. Financial Studies*, 3, 84-101.
- Jimenez, G., Lopez, J. and Saurina, J.(2007). How Does Competition Impact Bank Risk Taking?" *Banco de Espana Working papers*, No: 1005.
- Jones, L. N., and Krause, A. S. (2006). Latin American Banking Fragility, 1983-2002: An Assesment of the Causes and A Closer Look at the Role Played by Foreign Banks. *Emory University Department of Economics Working Papers*, 7-13.
- Kaya, E., ve Köksal, Y. (2018). Bankacılık Sektörü Finansal Kırılgnanlığı ve Kredi Riski İlişkisi Üzerine Bir Uygulama. Human society and education in the changing world, (Ed. Yılmaz, E., ve Sulak, S. A.), Konya: Palet Yayınları.
- Keeley, M. C. (1990). Deposit Insurance, Risk and Market Power in Banking. *The American Economic Review*, Issue: 80(5), 1183-1200.
- Kılıcı, E. N. (2017). Bankacılık sektörü bilançolarındaki kırılgnanlıklar ile krizler arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi; Türkiye örneği, 2000-01 krizleri. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 54(631), 55-64.
- Kinda, T., Mlachila, M. and Ouedraogo, R. (2016). Commodity Price Shocks and Financial Sector Fragility. *IMF Working Papers*. 16-38.
- Klomp, J. and De Haan, J. (2015). Bank Regulation And Financial Fragility İn Developing Countries: Does Bank Structure Matter? *Review of Development Finance*, 5, 82-90.
- Kocabay, S. A. (2009). *Bank Competition and Banking System Stability: Evidence From Turkey*. Middle East Technical University master thesis.
- Korkmaz, Ö., Erer, D., ve Erer, E. (2016). Bankacılık Sektöründe Yoğunlaşma İle Finansal Kırılgnanlılık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (2007-2014). *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(Ocak), 127-146.
- Lagunoff, R. And Schreft, S. (2001). A Model of Financial Fragility. *Journal of Economic Theory*, 99, 220-264.
- Pala, F. (1993). *Banka Muhasebesi ve Maliyet Sistemi*. Bursa, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, U.Ü. Basımevi.
- Penas, M. F., ve Tümer Alkan, G. (2010). Bank Disclosure and Market Assessment Of Financial Fragility: Evidence from Turkish Banks' Equity Prices. *Journal of Financial Services Research*, 37(2), 159-178.
- Pesola, J. (2005). Banking Fragility and Distress: An Econometric Study Macroeconomic Determinants. *Bank of Finland Research Discussion Papers*. 40, 145-160
- Phillips, P., and Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Rojas, S. L. (1998). Early Warning Indicators of Banking Crises: What Works for Developing Countries?, *InterAmerican Development Bank*.
- Şimşek, N. , Hazar, A. ve Babuşçu, Ş. (2019). Türkiye'nin Finansal Kırılgnanlığına Etki Eden Makro Ekonomik Faktörler. *Ekonomi ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 1 (1-2) , 48-74.

- Tarakcıoğlu Altınay, A. (2018). Türk Bankacılık Sektöründe Kırılganlık, Finansal Krizlerin Kamu ve Özel Sermayeli Bankalara Etkisinin Sermaye Yeterliliği ve Aktif Kalitesi Rasyosu İle Tespiti Ve Karşılaştırılması (1990-2015 Dönemi) . *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3 (2) , 544-563. DOI: 10.29106/fesa.358675
- Toda, H. Y., and Yamamoto, T. (1995). Statistical Inference In Vector Autoregressions With Possibly Integrated Processes. *Journal Of Econometrics*, 66(1), 225-250
- Topaloğlu, E. E. (2018). Bankalarda Finansal Kırılganlığı Etkileyen Faktörlerin Panel Veri Analizi ile Belirlenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13 (1) , 15-38. DOI: 10.17153/oguibf.344856
- Zivot, E., and Andrews, D.W.K., (1992). Further Evidence on the Great Crash, the Oil Price Shock and the Unit Root Hypothesis. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10, 251-270.
- Zwet, A. and Swank, J. (2000). Financial Fragility And Macroeconomic Performance. *DNB Staff Reports*, 52, 1- 23.

SUMMARY

The banking sector, which provides a balanced distribution of resources, has a great importance in the development and growth of national economies. The biggest players of the financial system are banks. The function of transferring the idle funds of the savers to the people in need makes banks important. The emergence of problems in the banking sector may lead to the deterioration of economic balances. In this respect, it is important to determine the factors affecting fragility in the sector. The crises in the international markets, the structural features of the national economies, the macroeconomic variables and the changing conditions of the markets affect the banking sector and the entire financial system. These negative developments increase the fragility of banks and cause instability and uncertainty. For these reasons, it is important for the banking sector to have an effective and strong structure, in order that the economies of the countries are not affected by external shocks or that this effect remains at a limited level.

In this study, it is aimed to reveal the macroeconomic factors affecting the financial fragility of the Turkish banking sector in 2008-2022. In the study, the factors that may affect financial fragility were discussed and time series analyzes were used to examine the relationship between the variables. In order to determine the stationarity levels of the variables, appropriate unit root and stationarity tests recommended by the literature were used. In this context, the stationarity degrees of the related series were investigated by means of Augmented Dickey-Fuller (ADF) and PhillipsPerron (PP) unit root tests and Zivot-Andrews unit root with structural break. Whether there is causality between the variables, and if there is a causal relationship, the determination of their directions was tested with the "Toda-Yamamoto" analysis method.

According to the unit root test results, it is understood that the variables of country risk premium, consumer price index and manufacturing industry production index are stationary, in other words I(0). However, the basic hypothesis cannot be rejected for all other variables and it has been concluded that these variables are not stationary at the level due to the presence of unit root. At this stage, it was suspected that there was a structural break in the related series and in order to determine the degree of stationarity reliably, the variables were subjected

to the Zivot and Andrews structural break unit root test, which also took into account the breaks. When the test statistics in which the breaks in both the constant term and the trend are calculated are examined, the basic hypothesis is rejected for all variables. It is understood that the series in question are stationary in the presence of structural break.

According to the results of the Toda-Yamamoto causality test, a causality from the financial fragility variable to the unemployment rate and consumer price index variables was determined at the 5% significance level. On the other hand, no causality relationship was found from financial fragility variable to country risk premium, BIST 100 and manufacturing industry production index variables. While a causal relationship was found from the manufacturing industry production index and BIST 100 index variables to the financial fragility variable in the reciprocal tests, it was seen that no causality relationship was found between the country risk premium, unemployment rate and consumer price index variables. Turkey's economy has experienced in recent years; The changes in unemployment rates, consumer price index, BIST 100 index, manufacturing industry production index and country risk premium reveal the effects of the findings of the studies on the banking fragility index when the unstable structure is taken into account. In this study, the examinations and determinations of the more recent period contribute to the literature.

The finding in the study that macroeconomic factors affect the financial fragility of banks is compatible with the theoretical hypothesis that negative changes in financial stability increase financial fragility. In future studies, in the context of examining the relationship between macroeconomic factors and financial fragility of banks, banking sector groups can be examined separately as public, domestic private and foreign capital banks. It is thought that the findings to be obtained by measuring the relationship between financial fragility and different variables by using different fragility and macroeconomic indicators can contribute to money and capital markets.

Determinants of Market Structure and Demand: A Panel Data Study on Turkish Airports

Mehmet YAŞAR*

ABSTRACT

The aim of this research is to reveal the factors that determine the number of airlines at the airport and the demand for the market. In addition, another objective of the research is to reveal the market structure and the changes in the market structure using concentration measurement tools is another research purpose. The twenty-eight airports in Turkey were examined by panel data analysis between the years 2007-2018. Regarding the market structure in general, decreases have been observed in the concentration values over time. In other words, airports have become more competitive over time. The panel data results show that the number of airlines at airports is strongly influenced by the number of passengers in the relevant market, the city's GDP, the number of university students, the number of visitors, and the hub airport. On the other hand, it is evident that the number of airline carriers operating in the relevant market, the city's GDP, its population, the number of university students, the presence of a hub airport, and the number of tourists have a substantial impact on the demand at airports. Results obtained in this research will contribute to the literature by providing new models of market structure and demand. It is thought that the research will guide airline companies and airport managers in terms of predicting demand.

Key Words: Airports, Panel Data, Air Travel Demand, Market Structure, Competition.

JEL Classification: L11, L93, R41.

Piyasa Yapısı ve Talebin Belirleyicileri: Türkiye Havalimanları Üzerine Bir Panel Veri Analizi

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, havalimanındaki havayolu şirketi sayısını ve pazara olan talebi belirleyen faktörleri ortaya koymaktır. Ayrıca yoğunlaşma ölçüm araçları ile pazar yapısını ve pazar yapısındaki değişimi ortaya çıkarmak da bir diğer araştırma amacıdır. Türkiye'deki yirmi sekiz havalimanı, 2007-2018 yılları arasında panel veri analizi ile incelenmiştir. Genel olarak piyasa yapısına bakıldığında, yoğunlaşma değerlerinde zaman içinde düşüşler gözlenmiştir. Diğer bir deyişle, havalimanları zamanla daha rekabetçi hale gelmiştir. Panel veri sonuçları ilgili pazardaki yolcu sayısının, şehrin GSYH'sinin, üniversite öğrencisi sayısının, turist sayısının ve Hub Havalimanı'nın, havalimanlarındaki havayolu sayısını anlamlı bir biçimde etkilediğini göstermektedir. Diğer taraftan ilgili pazardaki havayolu işletmesi sayısının, şehrin GSYH'sinin, havalimanının bulunduğu şehirde yaşayan nüfusun, üniversite öğrencisi sayısının, Hub Havalimanı'nın varlığının ve turist sayısının havalimanlarındaki talep üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçların, pazarın yapısı ve talebe ilişkin sunduğu yeni modeller ile yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Araştırmanın talebi tahmin etme konusunda havayolu şirketlerine ve havalimanı yöneticilerine yol göstereceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Havaalanları, Panel Veri, Havayolu Talebi, Pazar Yapısı, Rekabet.

JEL Sınıflandırması: L11, L93, R41.

*Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, Sivil Havacılık Yüksekokulu, Havacılık Yönetimi Bölümü, myasar@kastamonu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-7237-4069

(Makale Gönderim Tarihi: 24.10.2022 / Yayına Kabul Tarihi: 06.02.2023)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1193780

Makale Türü: Araştırma Makalesi

INTRODUCTION

The importance of airports in air transport can be explained in more than one dimension. First, the airport is a meeting point in the airline-airport contact. Every flight begins and ends at an airport. In addition, the airline's representative offices, ticket sales offices and station offices of the airlines are located at the airports to represent the airline (Doganis, 2005, pp. 6-9). Airports also appear as places where competition between airlines takes place. In this context, airports can be treated in different dimensions, both as a competitive marketplace where the competition takes place and as an opportunity to provide technical facilities (Graham, 2008, p.2).

The volumetric increases seen in air transport have resulted from some revisions made by the countries in economic regulations (Hanlon, 2007, p.113). Firstly, the revision of the air transport regulations in the United States of America (USA) and then in Europe and the reorganization of some rules that prevent competition have played a key role in the growth and development of the airline industry (Doganis, 2002, p. 65; Doganis, 2006, p. 32). These regulations, which are called deregulation in the US and liberalization in Europe, have been implemented to make the market more competitive and to establish new airlines, to open new routes and to increase the number of passengers carried out (Orhan and Gerede, 2013, p. 36).

The two most important developments in Turkish civil aviation have come to the fore because the airports have affected the level of competition and, therefore the market structures. These are the liberalizations of 1983 and 2003 (Gerede and Orhan, 2015, p. 167). Undoubtedly, the most important result of liberalization is the removal of barriers to market access and entry, and paving of the way for airlines to move freely in the desired market. Evaluated in this context, the first liberalization movement paved the way for the establishment of airlines and increased the number of airlines (Gerede, 2010, p. 88). This development, which at first sight appears to be positive for the industry,, has also laid the foundations for the emergence of some problems. Airlines that entered the market soon withdrew after going bankrupt (Gerede, 2010, p. 86). Considering the prestige of air transport for the countries, it is a negative situation for the industry to cease operations shortly after the establishment of airlines. This fluctuating process continued for a long time and the airlines other than Turkish Airlines went bankrupt or operated as charter airlines. In this context, it can be said that a general evaluation of the first liberalization movement did not achieve the desired results. It can be seen that the technical details of the economic regulations as well as the fault of the airlines play a role in the formation of such a situation. Although it is seen that some arrangements have been made in the name of liberalization, it is seen that the regulations of that time contain some elements that restrict the activities of airlines (Gerede and Orhan, 2015, p. 171).

1983 is a turning point for the Turkish air transport industry but there is another important development that shapes the current structure of the industry. The liberal policies that came to the fore in the early 2000s, were met with the

regulations of 2003. In this context, in September 2003, the General Directorate of Civil Aviation, which had previously restricted the entry of private airlines into the market, was abolished and the barriers to the entry of these airlines into the domestic market were completely removed, and this development significantly changed the market structure (Gerede, 2011, p. 536).

It can be said that there were two important events that influenced the change of the market structure in Turkey. In 1983, the first of these events, the way was opened for the establishment of private airlines and new players entered the market. For this reason, it can be said that in the general framework, the market structure has escaped from the previous monopoly. However, as a result of subsequent developments, it can also be observed that the market is returning to monopolistic characteristics, although it is not complete monopoly. The other development is the domestic liberalization of 2003, which has contributed to the evolution of the market structure to its current form. The results of the 2003 domestic liberalization changed the previous situation of the market structure and ensured a country-wide leap in numerical values such as the number of passengers, the number of flights and the number of cargo carried.

There are many studies on market structure and demand in different contexts. However, in these studies on air transport, the factors that determine the market structure have not been emphasized very much. Undoubtedly, it is important to find out whether the relevant market is in a monopoly-duopoly-oligopoly or fully competitive structure, but the existence of factors that pave the way for the formation of such situations is also important. In line with this information, in this study, unlike previous studies, has emphasized the factors that determine the market structure and has developed a model to identify these factors. In addition, unlike previous studies, the factors influencing demand were examined by taking into account the factors affecting the competitive structure of the market. In this context, the aim of this research is to reveal the factors that are thought to influence the market structure and demand of the civil air transport market. In this context, 28 airports in Turkey between 2007 and 2018 have been analyzed and the market structure and the factors that were thought to have an impact on demand have been evaluated.

I.COMPETITION AND MARKET STRUCTURE

Market structures are a tool to classify the degree of dominance of the market supplier. In this classification, market structures are assessed in four different sections, which are between monopoly and perfect competition market (Celebi and Fuller, 2012, p. 1176). If firms that are between monopoly and perfect competition market show characteristics close to monopoly, the market is likely to be monopoly. On the other hand, if there is dominance of a few firms with a decisive power in the market, it is considered to be an oligopoly (Gwartney et. All, 2008, p. 244). In today's conditions, markets are considered to be somewhere between these two extremes (monopoly-perfect competition), with exceptions. In particular, air transport is said to have oligopolistic market characteristics (Hanlon, 2007, p. 67). Knowledge of market structures provides important clues about the

degree of competition. For example, there is no competition in a monopoly market, but there is a high level of competition in perfectly competitive markets. Therefore, the structure of the market can be crucial for many variables such as price, market entry and exit decisions, supply and demand (Graham et al., 1983; Hurdle et al., 1989).

Another factor to consider in relation to market structures is the concept of market or market concentration. Concentration means that a small number of firms dominate the entire market (McConnell, 2018, p. 258). Therefore, there is an inverse relationship between concentration and competition. While highly concentrated markets represent the markets formed by a small number of firms with one or a high market share, medium or less concentrated markets indicate markets where competition is relatively high (Parkin, 2011, p. 238). Measuring concentration is important for understanding market structures. For this reason, researchers have developed a number of measurement tools. A review of the literature reveals many measurement tools, but some stand out because they are easy to calculate and often preferred (Pan, 2005, p. 847). One of the most frequently referenced ones is the N firm concentration ratio, expressed as CR_n , which gives the market share of the first firm in the relevant market (Parkin, 2011, p.238).

The market share of the first four or eight companies, referred to as CR4 and CR8, has been criticized because it does not take the whole market into account and only considers the market share of the first four or eight firms. Another measurement tool is the Herfindahl-Hirschman Index (HHI), which is obtained by taking the squares of the market shares of all firms in the relevant market (Hannan, 1997, p. 23; McConnell et al., 2018, p. 258). Unlike CR4-CR8, the HHI considers all firms and provides more reliable results on market structure (Shen and Li, 2010, p. 221). Due to these characteristics, the market structure is measured by HHI. Detailed information on the HHI is given in the following sections.

II. LITERATURE REVIEW

In the literature, it is possible to find many studies in different industries regarding the above-mentioned situations (market structure, demand, number of firms, etc.). Rhoades (1995), Hannan (1997), Kumar et al. (2011) and Akomea and Adusei (2013) in the banking sector, Tatlı (2018) in the white goods sector, Akan (2012) in the manufacturing industry, Borenstein et al. (1999), Pehlivanoglu and Tekçe (2013) in energy industry, Blažková (2016) in food industry, Kaynak (2016) in clothing industry and Robinson (2011) in health industry, using concentration indices, they examined the relationship between market structure and variables such as price and profitability. Looking at the studies related to airline industry, one can also find studies investigating the market structure as well as studies on the relationship between market structure and price differentiation, entry and impact on competition (Abramowitz and Brown, 1993; Zhang and Round, 2009). Belobaba and Acker (1994) evaluated the structure of the origin-destination markets in the US to show the changes after deregulation. Lijesen et al. (2002) examined market concentration in city pairs and found that market concentration and airline mergers as well as airline network structures affected concentration. Lijesen (2004)

emphasised the level of concentration and competition in the civil aviation industry by regulating the HHI. Stavins (2001) examined the effect of market concentration on price differentiation and found that price cuts were lower in intensive markets. Giaume and Guillou (2004) conducted Stavins' study in the context of the European domestic market and focused on the relationship between price differentiation and concentration. Dai et al. (2014) focused on the relationship between price diversification and market concentration in the US air transport industry. Yang (2016) finds that the level of concentration and the entry of low-cost carriers have affected the demand. Yasar and Kiraci (2018) examined market structures in the world markets and analyzed the market structures of seven regions around the world with HHI, CR_n, Entropy and CCI indices. Sarıbaşı and Thompson (2015) in Turkey, Kiraci and his colleagues (2017) at the largest airports in Turkey, Yasar and Gerede (2018) have conducted research on city-pair markets in domestic and have concluded that the industry has not reached perfect competition market structure.

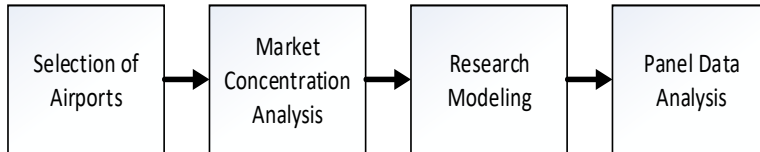
Among the studies on demand forecasting, Ippolito (1981) measured the success of service quality components in forecasting demand. It was found that components such as flight frequency and the number of seats, which are among the fare-related components, have a positive effect on the price. In addition, the price elasticity of demand is directly related to the flight distance. Jorge-Calderón (1997) focused on the factors affecting demand on international city-pair markets in Europe, and found that frequency is more effective than aircraft size on short-haul routes, but the opposite was observed for long routes. In addition, discounted tickets increase demand on short-haul routes. Abed et al. (2001) studied the demand for international air transport in Saudi Arabia. In the research, it has been revealed that total expenditures and population are the most appropriate variables explaining the demand. Bhadra (2002) examined the demand in the US city-pair markets and stated that as a result of the research, income, ticket price, and hub airports affect demand. Fare inelasticity also occurs when the flight distance is shorter. Sivrikaya and Tunç (2013) conducted a demand forecast in the Turkish domestic city-pair market. Their findings show that offering direct flights on the route significantly increases demand. In addition, variables such as population and number of beds also have a positive impact on demand. Wei and Hansen (2016) examined the factors that determine the passenger demand in a hub-and-spoke network and found that airlines can attract more passengers by increasing the frequency rather than using larger aircraft, and thereby increasing demand. Dantas et al. (2017) used a new forecasting method in demand forecasting. The researchers compared the old forecasting models with the method they used and stated that the new model they used produced findings that are more accurate. Aderamo (2017) examined the determinants of demand in the Nigerian context with a multiple regression model and revealed that agricultural production, manufactory production, GDP, Inflation and Consumer Price Index had a significant effect on demand. Wang et al. (2018) investigated the key determinants of demand and pricing in China and India. It has been revealed that having an LCC on the flight route increases demand by lowering

prices. The research also indicates that market concentration is positively related to demand.

III. METHODOLOGY

In this part of the research, information about the path followed in the research is given. This research was designed to determine market structures in airport markets and to identify factors determining market structure. In this context, the airports that are the subject of the research have been selected. The selection of airports is based on the suitability of the data set. Once the airports had been selected, the market structures of each airport between the years determined were revealed using the HHI, one of the concentration measurement tools. Then it was followed by modelling. Finally, the research was completed with panel data analysis. Figure 1 shows the research process.

Figure 1. Research Pattern

This research was designed based on two main findings. The first one is to reveal market competition at selected airports and the other is to determine the factors that are thought to be effective in determining the market structure and demand. In this context, 28 Turkish airports which data were obtained between the years 2007 and 2018 were included in sample data. In order to carry out the concentration analyses in the research, the required market shares were obtained from the Official Airline Guide database, the number of passengers from the DGCA, the population and GDP values from the Turkish Statistical Institute, the number of students from the Council of Higher Education and the number of tourists from the Ministry of Culture and Tourism. In the research, the various findings mentioned above were obtained through different methods. The first one is to reveal market competition. Market competition was calculated using Herfindahl-Hirschman Index (HHI), which is often used in this field. The HHI is obtained by summing the squares of the market shares of the companies in the market. The HHI is calculated as follows (Rhoades, 1993, p. 188; Parkin, 2011, 238; McConnell *et al.*, 2018, p. 258).

$$HHI = \sum (S_i)^2 \quad (1)$$

S_i = market share of firms (airlines)
 $i = 1, \dots, n$

After the acquisition of HHI values, the endpoints of the relevant market are set in a place where there is a perfect competition market and a monopoly market. The index value is between 0 and 10000. If the HHI value of the relevant market is the highest value of 10000, there is only one firm in the market and this market is a monopoly. Although a value of 0 indicates perfect competition in theory, it is very difficult to find this value in real market conditions. It has been reported that an HHI between 0-2000 indicates low concentration, between 2000-

4000 moderate concentration, between 4000-10000 high concentration (Su, 2003, p. 12). Contrary to this classification, the US Department of Justice's horizontal merger updates use the ranges 0-1500, 1500-2500 and 2500-10000 (DOJ, 2010, p. 19). In some studies, the 0-1000, 1000-1800 and 1800-10000 range is used as the criterion (Pehlivanoglu and Tekçe, 2013, p. 375).

Panel data analysis was used to identify the factors that are likely to be effective in determining market structure and demand. Panel data refers to data containing observations from several units over time. For this reason, the observations in the panel data have two dimensions. The first is the size of the section indicated by the subscript *i*, and the other is the time series dimension indicated by the subscript *t* (Hsiao, 2007, p.1). It is called panel data analysis to estimate the economic or financial relationships by means of the panel data models created by using the panel data, in other words, by the cross-sectional data with time dimension. Panel data analysis is a commonly used method for testing theories and revealing relationships in the social sciences (Finkel, 1995, p.1). The panel data equations can be presented as follows (Hsiao, 2007, p. 2):

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}X_{it} + \epsilon_{it}$$

Here, Y_{it} shows dependent variable, α_{it} shows constant, $\beta_{it}X_{it}$ shows independent variable and ϵ_{it} shows error terms.

A. Econometric Model

The models examined in the study are the number of firms and the demand for the market. Two models have been developed to determine the number of firms in a market and the factors affecting demand. The first model examines the factors that are likely to affect the number of firms in the competitive market. The second model examines the determinants of market demand.

There were 10 independent variables, which are thought to be determinants of the number of firms and demand, used in the research. In this context, the province-based GDP value of the relevant market, the population of the city, the number of university students in the city, the number of domestic, foreign, and total tourists, the distance of the market to the nearest hub airport, whether the airport is a hub and whether there is a high-speed train connection in the city are the independent variables. The information about the variables in the study, their abbreviations and data sources in the model are given in Table 1.

Table 1. Variable Definitions

Variable Type	Variable Name	Data Used	Data Source	Abv.
D	Number of Firms*	Number of Airlines in the Airport	DGCA	FIR M
D	Demand*	Total Number of Airport's Passenger	Eurostata Database	PAX
I	City GDP	GDP of the City	Turkish Statistical Institute	GDP
I	Population	Number of People Living in the City	Turkish Statistical Institute	POP
I	Student	Number of University Students	Council of Higher Education	STD
I	Foreign Tourist	Number of Foreign Tourists by City	Ministry of Culture and Tourism	FTR
I	Citizen Tourist	Number of Citizen Tourists by City		CTR
I	Total Tourist	Number of Total Tourists by City		TTR

I	Hub Distance	Distance between Airport and Nearest Hub	Own Calculation	DIS T
DM	Airport Hub	Airport Network Structure	Own Calculation	HUB
DM	HSR Existence	High Speed Train Locations	Own Calculation	HSR

*Variables are also used for independent variable in the Model 1 and 2 respectively.
D: Dependent; I: Independent; DM: Dummy Variable

The econometric models developed within the scope of the study are as follows.

$$\text{Model1: } FIRM_{it} = \beta_0 + \beta_1 PAX_{it} + \beta_2 GDP_{it} + \beta_3 POP_{it} + \beta_4 STD_{it} + \beta_5 FTR_{it} + \beta_6 CTR_{it} + \beta_7 TTR_{it} + \beta_8 DIST_{it} + \beta_9 HUB_{it} + \beta_{10} HSR_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$\text{Model2: } PAX_{it} = \beta_0 + \beta_1 FIRM_{it} + \beta_2 GDP_{it} + \beta_3 POP_{it} + \beta_4 STD_{it} + \beta_5 FTR_{it} + \beta_6 CTR_{it} + \beta_7 TTR_{it} + \beta_8 DIST_{it} + \beta_9 HUB_{it} + \beta_{10} HSR_{it} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$FIRM_{it}$ = Number of airlines in airport i at year t

PAX_{it} = Number of passengers in airport i at year t

GDP_{it} = GDP value of the city where the airport i is located at year t

POP_{it} = Population of the city where the airport i is located at year t

STD_{it} = Number of students of the city where the airport i is located at year t

FTR_{it} = Number of foreign tourists of the city where the airport i is located at year t

CTR_{it} = Number of domestic tourists of the city where the airport i is located at year t

TTR_{it} = Number of total tourists of the city where the airport i is located at year t

HUB_{it} = Dummy variable: If the market is a hub the value is 1 otherwise 0.

HSR_{it} = Dummy variable: If the market has a HSR connection, the value is 1 otherwise 0.

$DIST_{it}$ = Distance between relevant market and nearest hub airport

Models developed to determine the number of firms and the factors affecting the demand are shown in equations (2) and (3) above. Model 1 and Model 2 aim to reveal the factors that determine the number of firms (FIRM) and demand (PAX), respectively. The explanations of the variables are given below.

Market Structure: The number of firms has an important place in the market structure to be one of the monopoly, monopolistic or oligopoly or perfect competition markets because the number of firms involved in the market is of primary importance for the market to be included in one of these forms. Market structure variable is the dependent variable in the study and is represented by the number of airlines in the airport.

Demand: Demand is one of the dependent variables in the study. The number of passengers is expressed on an annual basis as the total number of passengers arriving at the airport or departing from the airport.

City GDP: GDP represents the total output of all final goods and services produced in a country over a given period of time (McConnell et al., 2018, p. 532). Therefore, GDP affects the income, consumption, and preferences of the residents in that country or region and indirectly affects the structure of the market. In the study, for each year, the GDP of the city where the airport is located is considered as another independent variable.

Population: Population is one of the key determinants of air transport demand. It is possible to find research showing that the population has a direct or indirect effect on airline passenger demand (Marin, 1995; Suryani et al., 2010). It is very likely that airline supply will be shifted to areas where the population is very high or dense. Population, which has an impact on supply, demand, and production amounts, is also expected to have an impact on the structure of the relevant market. For this reason, the independent variable of the study is the population, which indicates the number of inhabitants within the provincial boundaries of the relevant airport or region.

Student: Another variable used in the research is the number of students living in the city where the airport is located. This is thought to influence demand and the number of companies, especially considering the mobility created by the students living outside the city where they are studying.

Tourist Numbers: One of the most important catalysts of air transport is tourism (Duval, 2013). In line with this information, the number of tourists included in the research was examined under three different headings as domestic tourists, foreign tourists, and total tourists.

Hub Distance: It gives the distance of the airport to the nearest hub airport.

Airport Hub: This is a dummy variable. If the airport in the current market is an airport used as a center, it takes the value 1, otherwise 0.

HSR Existence: This is a dummy variable. If there is a high-speed train connection in the city where the airport is located, it takes the value 1, otherwise 0.

IV. FINDINGS AND COMMENTS

The findings of the study are given in two parts. The first one is the findings related to the market competition in the airports. This is followed by the models that are considered to be effective in determining the market structure and the findings related to the model obtained.

A. Airport Market Competition

In this section, the market competition results obtained by using HHI in the selected airports of the period 2007-2018 are included. The index value is between 0 and 10000 and the value of 10000 shows that there is only one firm in the market, and we can say there is no competition.

Table 2. HHI Results

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
IST	5090	5357	5649	5742	5653	5585	5784	5811	5825	5901	6000	6501
SAW	4887	2560	2966	3951	4522	5516	5231	5099	4922	4921	5169	4981
AYT	1359	1532	1221	1081	925	932	947	901	954	1154	1145	1070
ADB	3267	3439	2712	2436	2329	2535	2809	2730	2655	2924	2878	2872
ESB	6558	7404	7040	6775	6286	5788	6417	6318	6134	5945	5699	5746
DLM	1920	2431	1696	1451	1344	1116	1153	1098	1133	1479	1562	1614
BJV	3586	4201	2565	1949	1497	1684	1779	1773	1877	2190	2657	2513
ADA	5722	4763	3542	4308	3577	3418	3372	3347	3065	2922	3238	3211
DIY	6388	5516	4794	5960	4153	3980	4613	4779	5277	4370	4587	3847
EZS	10000	10000	6760	5769	4845	4743	3853	3827	4050	3948	4848	4982
ERZ	6270	5590	6038	9880	8251	6917	7553	6153	7125	6695	5962	5558
GZT	6380	6147	5502	4264	4271	3803	3600	3531	3677	3942	3873	3686
KYA	10000	10000	7884	4706	4919	4935	4811	4867	4916	4470	4162	4363
ASR	7691	7863	5327	4174	4011	4269	3595	3694	3663	3418	3518	3736
SZF	9608	7206	5150	5062	3967	3626	4107	4186	3861	3881	4407	3958
TZX	5579	5032	4161	5030	3714	3851	4153	4162	3869	3729	3575	4149
VAN	5704	5648	5126	6436	5089	5875	5423	6750	6054	5808	5407	4079
AJI	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	10000	9155
KSY	8798	6551	6557	9757	10000	10000	7161	10000	9102	6157	5959	5092
MSR	10000	10000	10000	10000	10000	10000	6843	5936	5796	5594	5443	5244
BAL	10000	10000	10000	10000	10000	6582	7284	6976	6713	6177	5946	6234
DNZ	10000	10000	10000	10000	10000	9928	6547	5039	5140	5204	4704	4850
ERC	10000	10000	10000	10000	10000	8981	5917	5096	5217	5126	5307	6387
MLX	7588	7216	6561	5571	4357	3903	4306	4079	4108	4205	4389	4218
MQM	10000	10000	8112	6968	6263	7543	7520	5943	5584	5447	5436	5621
VAS	6690	5590	6740	6142	5593	5108	5034	5240	5187	5197	5151	5121
YEI	8214	7469	10000	6429	4681	5229	10000	6032	9387	9890	9563	9552
EDO	10000	10000	10000	7927	10000	10000	4869	6864	3305	3418	4263	4939
Market Structure		Competitive	Nearly Competitive	Moderate	Almost Monopoly	Monopoly						
HHI Range		0-2000	2001-4000	4001-8200	8201-9999	10000						
Biggest Market Share		% 1-15	% 16-35	% 36-89	% 90-99	% 100						

Table 2 shows that concentration values decrease over time. This means that these airports are becoming more competitive over time. For some airports, the monopoly status has not changed in all the selected years, while for others, the monopoly status has changed over time and has become increasingly competitive. Looking at the evolution of concentration levels at airports, there are many different situations. For example, the concentration values at Istanbul Atatürk Airport have increased in recent years, while at the Sabiha Gökçen Airport there have been increases and decreases in some years. However, both airports have had a stable outlook in terms of concentration changes in recent years. In addition, it is possible to say that airports in holiday regions are more competitive than others. Antalya International Airport is the most competitive airport. Dalaman and Bodrum-Milas airports follow Antalya. The concentration level of Izmir Adnan Menderes Airport in terms of market structure has decreased over time. After the presentation of the market competition, the study continues with the analysis of the factors that are considered to be effective in the market structure.

B. Panel Data Analysis for Determinants of Airport Market Structure and Demand

In this part of the study, which is determined in the context of the factors that determine the market structure and demand, firstly descriptive statistics are given. Table 3 show the descriptive statistics of the variables used in the research.

Table 3. Descriptive Statistics

Variable	Obs	Mean	Std.	Min	Max
FIRM	336	11	16	1	81
GDP	336	8.929	4.024	2766,7	20882,71
POP	336	1700506	1928392	31318	9769000
PAX	336	4813362	1,05E+07	12992	6,80E+07
STD	336	80691,65	140139,6	1083	773740
FTR	336	219175,3	490163	0	2465276
CTR	336	376845,5	478701,1	30	3097497
TTR	336	596928,7	865714,7	1942	3642438
DIST	336	610	348	0	1156
HUB	336	0,107143	0,309756	0	1
HSR	336	0,107143	0,309756	0	1

The number of airlines operating at the airports in the selected years ranged from 1 to 81. The concentration values also range from 303 to 10000. The average is 5792. The number of passengers is between 12992 and 68.1 million and the population is between 31318 and 9.76 million.

The correlation matrix, cross-section dependence, and unit root test results for the variables utilized in the study are all given in the remaining parts of this section of the study. The results of the tests to choose the appropriate model, the preliminary test, and the resistant standard error test are also included in this part. Table 4 first provides details of the regarding correlation matrix.

Table 4. Correlation Matrix

	FIRM	GDP	POP	PAX	STD	FTR	CTR	TTR	HUB
FIRM	1,000	0,725	0,724	0,588	0,640	0,026	0,011	0,023	-0,520
GDP	0,725	1,000	0,735	0,544	0,738	0,020	0,022	0,029	-0,844
POP	0,724	0,735	1,000	0,619	0,858	0,061	0,008	0,043	-0,675
PAX	0,588	0,544	0,619	1,000	0,608	0,238	-0,067	0,100	-0,400
STD	0,640	0,738	0,858	0,608	1,000	0,092	-0,013	0,047	-0,632
FTR	0,026	0,020	0,061	0,238	0,092	1,000	0,139	0,718	-0,030
CTR	0,011	0,022	0,008	-0,067	-0,013	0,139	1,000	0,786	-0,020
TTR	0,023	0,029	0,043	0,100	0,047	0,718	0,786	1,000	-0,033
HUB	-0,520	-0,844	-0,675	-0,400	-0,632	-0,030	-0,020	-0,033	1,000

The correlation matrix between the independent variables is shown in Table 4. Multicollinearity is a problem when there is a high correlation (above 0.80) between the independent variables included in the regression model. The correlation coefficients between the variables are well below the critical value when the correlation matrix of the independent variables is analyzed. After the correlation matrix is given, the results of the analysis regarding the cross-section dependence will be given in Table 5.

Table 5. Cross-Sectional Dependence Test Results

Variables	Breusch-Pagan LM		Pesaran scaled LM		Bias-corrected scaled LM		Pesaran CD	
	Stat	Prob	Stat	Prob	Stat	Prob	Stat	Prob
FIRM	1606,892	0,0000	43,67602	0,0000	42,40329	0,0000	28,00143	0,0000
GDP	3357,178	0,0000	107,3333	0,0000	106,0606	0,0000	57,45878	0,0000
POP	3289,114	0,0000	104,8578	0,0000	103,5851	0,0000	37,0904	0,0000
PAX	3492,9	0,0000	112,2695	0,0000	110,9967	0,0000	58,40797	0,0000
STD	4091,889	0,0000	134,0545	0,0000	132,7818	0,0000	63,82772	0,0000
FTR	528,2857	0,0000	4,447489	0,0000	3,174762	0,0015	3,631231	0,0013
CTR	702,0269	0,0000	10,76639	0,0000	9,493667	0,0000	3,102347	0,0019
TTR	704,06	0,0000	10,84034	0,0000	9,567609	0,0000	4,496704	0,0000

Table 5 shows cross-sectional dependence test results of the variables. The hypotheses H_0 "no cross-sectional dependency exists" is rejected for all variables. Therefore, stationarity levels must be determined by applying second generation unit root tests to the series. The results of the second generation unit root analysis will be presented after the information on the cross-section dependency is provided in Table 5.

Table 5. CADF Unit Root Test Results

Variables	Model	Stat.	Critical Values		
			1%	5%	10%
FIRM	Constant	-11,4	-2,85	-2,47	-2,28
	Constant and Trend	-1,94	-6,40	-4,89	-4,00
GDP	Constant	-3,183	-2,85	-2,47	-2,28
	Constant and Trend	-1,72	-6,40	-4,89	-4,00
POP	Constant	-21,03	-2,85	-2,47	-2,28
	Constant and Trend	-1,309	-6,40	-4,89	-4,00
PAX	Constant	-2,099	-2,85	-2,47	-2,28
	Constant and Trend	-2,252	-6,40	-4,89	-4,00
STD	Constant	-3,627	-2,85	-2,47	-2,28
	Constant and Trend	-1,133	-6,40	-4,89	-4,00
FTR	Constant	-1,571	-2,85	-2,47	-2,28
	Constant and Trend	-0,773	-6,40	-4,89	-4,00
CTR	Constant	-1,538	-2,85	-2,47	-2,28
	Constant and Trend	-0,758	-6,40	-4,89	-4,00
TTR	Constant	-2,025	-2,85	-2,47	-2,28
	Constant and Trend	-0,667	-6,40	-4,89	-4,00
DIST	Constant	-	-2,85	-2,47	-2,28
	Constant and Trend	-0,173	-6,40	-4,89	-4,00

Table 5 shows unit root test results of the variables. According to this, all variables except PAX, FTR, CTR, TTR and DIST are stationary at level. In this case, variables, other than PAX, FTR, CTR, TTR and DIST, can be used in the analysis with level values. The variables mentioned above are included in the model after performing the first difference.

In the panel data, it should be decided which of the classical models, fixed effects model and random effects models are appropriate. In this context, the F-test was used to test the validity of the classical model against the fixed effects, the Breusch-Pagan LM test was used to test the suitability of the classical model against the random effects model and the Hausman test was applied to make a suitable choice between fixed effects and random effects models.

Table 6. Model Determination Results

	F Test		LM Test		Hausman	
	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.	Stat.	Prob.
Model 1	92,183328	0,0000	906,3541	0,0000	580.76	0,0000
Model 2	1,27252	0,1721	3,454764	-0,0631	2792.23	0,0000

The test results show that (see Table 6) the fixed effects model is appropriate for all models. After the model determination results, Table 7 gives information about variance (heteroscedasticity) and autocorrelation results.

Table 7. Heteroscedasticity and Autocorrelation Results

	Modified Wald		Durbin Watson	Baltagi-Wu
	Stat.	Prob.	Stat.	Stat.
Model 1	1.5e+05	0,0000	.60726018	1.0585528
Model 2	6.3e+05	0,0000	1.0586404	1.2742544

As predicted by the fixed effects model, Table 7 shows the variance (heteroscedasticity) and autocorrelation test findings for Models 1 and Model 2. The Modified Wald test is used to check for heteroscedasticity in the fixed effects model (Models 1 and 2). The H_0 hypothesis was rejected for both models, according to the results of the Modified Wald test. This demonstrates that there is a heteroscedasticity issue and that the variance is not constant in Models 1 and 2. The DW autocorrelation test of Bhargava, Franzini and Narendranathan, and Baltagi and Wu's LBI autocorrelation tests, are used to examine if autocorrelation exists in the fixed effects models. The presence of autocorrelation is indicated by a statistical value less than 2, although the literature does not provide a critical value for the DW and LBI autocorrelation tests. Both models can be stated to have autocorrelation because the statistical values obtained for each model are fewer than 2.

Table 8 gives the results of model 1, where we used the market structure (FIRM) as the dependent variable.

Table 8. Model 1 Panel Regression Results

Variable	Coef.	Std.Err.	z	P>z
PAX	1.60e-06	6.00e-08	26.68	0.000
GDP	.0014287	.000249	5,74	0.000
POP	-3.06e-07	7.73e-07	-0.40	0.695
STD	-.0000716	.0000121	-5.94	0.000
FTR	7.34e-06	3.96e-06	1,86	0.074
CTR	.0000101	2.63e-06	3,85	0.001
TTR	-.0000107	4.36e-06	-2,45	0.021
DIST		(omitted)		
HUB	10,5013	3,06	3,42	0,002
HSR	0	(omitted)		
C	-4,08	.5888109	-6,94	0.000
R ²	0.8689 (Overall)			
N	308			

According to the results of the fixed effects model, it can be seen that the number of passengers in the relevant market (PAX), the GDP of the city, the number of university student (STD), the number of tourists (foreign (FTR), citizens (CTR) and total (TTR)) and the presence of a hub airport (HUB) significantly affect the number of airlines at airports. Looking at the coefficients, PAX, GDP, FTR, CTR and HUB have a positive effect on the number of airlines. STD has a negative effect on the number of airlines. Looking at the other variables,, POP, distance between the relevant market and nearest the hub (DIST) and the presence of HSR do not have a significant effect on the number of airlines competing at the airport.

To increase their market share and earn above-average profits, airline companies make the markets with a high number of passengers their primary target when making their market choices. The number of firms is expected to increase in such markets. In the research, the positive and significant relationship between the number of passengers and the number of airlines in the market confirms the above statements. Another component that affects the number of firms in the market is GDP. GDP is one of the indicators of the level of welfare. If the welfare level is high in a region, the demand for airlines will increase (Fleurbay and Blanchet,

2013). If the demand is high in the market, the number of firms seeking to benefit from this high demand will increase accordingly. The positive relationship between GDP and the number of firms found in the research confirms the above statements. Tourism is one of the most important drivers of air travel. The high density of visitors to a region will result in more travel, particularly by air. A region with high demand is expected to have several airlines ready to meet that demand. This effect is confirmed by the strong correlation between the number of tourists and the number of airlines operating in the market. When an airport is designated as a hub airport, such airports are known as central airports and the passenger flow here is quite high (Doganis, 2006). Research has shown that hub airports increase the number of companies. Another component of the number of firms is the population. Population has been linked to demand in many studies, and positive relationships have been found in these studies (Steiner, 1967; Abed et al., 2011; Bhadra and Wells, 2005; Dobruzskes et al., 2011). As mentioned above, the high number of passengers will encourage companies to enter this market. Contrary to predictions, the study did not find a significant relationship between demand and population. The fact that students travel from the cities where they live to the universities where they will study creates a passenger flow. On this basis the number of students included in the model was expected to have a positive effect, but a negative relationship was obtained in the research. Table 9 gives the results of model 2, where we used demand (PAX) as the dependent variable.

Table 9. Model 2 Panel Regression Results

Variable	Coef.	Std.Err.	z	P>z
FIRM	416680.2	24756.32	16.83	0.000
GDP	-517,395	128,853	-4.02	0.000
POP	1,095	.3739609	2.93	0.007
STD	45,073	4,852	9.29	0.000
FTR	-2,365	2,456	-0.96	0.344
CTR	-3.908	1,131	-3.45	0.002
TTR	4,315	2,307	1.87	0.072
DIST	0	(omitted)		
HUB	-8393440	1335508	-6.28	0.000
HSR	0	(omitted)		
C	167019.3	342611.3	0.49	0.630
R ² =	0.9225 (Overall)			
N	308			

According to the results of the fixed effects model, the number of firms in the relevant market (FIRM), the GDP of the city, the number of people living in the city where the airport located (POP), the number of university students (STD), the existence of a hub airport (HUB), and the number of tourists (CTR and TTR) have a significant effect on the demand at airports. Looking at the coefficients, FIRM, POP, STD and TTR have a positive effect on the demand. On the other hand, GDP, CTR and HUB have a negative effect on the demand. Looking at the other variables, the number of foreign tourists (FTR), DIST and the existence of HSR do not have a significant effect on the demand.

The first factor affecting demand is the number of airlines in the market. As the number of airlines increases, the flights offered from that market to other

destinations will increase. In addition, as more airlines enter the market, the variety of destinations offered will increase. In this way, passengers who want to fly to different destinations from that market will be more likely to find a flight for any time and place they wish. This situation is expected to increase the demand. The positive and significant relationship obtained in the study confirms this situation. As recalled in the previous section, population has been associated with demand in many studies and positive relationships have been found between these two factors (Steiner, 1967; Abed et al., 2011; Bhadra and Wells, 2005; Dobruzskes et al., 2011). In this study, as in previous studies, a positive relationship was found between demand and population. As in the model where the number of firms is the dependent variable, it is thought that the relationship between the number of students and the demand will be positive. When the coefficients of the model are examined, there is a positive relationship between the number of university students residing in the city and the demand for airlines. This is probably due to the mobility created by students studying at universities outside the city.. The number of tourists is another factor that has been found to affect demand. As mentioned in the previous section, tourism plays an important role in promoting air travel. This evidence is consistent with positive impact of tourist numbers on demand. However, it is a point that needs to be stressed once more in subsequent studies because similar impacts were not shown on the number of local and foreign tourists.

Hub airports are home to network airlines, which generally operate a hub-and-spoke network strategy. These airlines, with their large and extensive networks, aim to get passengers to their desired destinations at all times.. When the targets are realized, the revenue passenger-km and load factor will increase (Hanlon, 2007, p. 77). Thus, the demand in this market will increase. However, it can be seen that the dummy effect of the hub airport is in the opposite direction. One measure of the welfare state is the GDP. In a region with a high level of welfare, the demand for airlines will increase (Fleurbaey and Blanchet, 2013). Contrary to what was expected in this research, the effect of GDP on demand is found to be negative. It is believed that the unique features of airports played an important role in the emergence of this situation.

Another variable that is likely to affect demand is the distance from the airport to the nearest hub. As the distance increases, it makes more sense for the airlines to use the hub-and-spoke network structure. This is because someone living in a city very close to the airport is likely to travel to the hub airport by other means of transport rather than by air (Philips et al., 2005). However, as the distance to the central airport increases, passengers will prefer connecting flights to reach their main destination, and this will require the people living in these regions to prefer to air transport. However, in this study, the distance of the airport from the nearest hub did not have a significant effect. It is expected that if a high-speed train is located close to an airport, it will have a negative effect on demand because it is a significant substitute. The study does not indicate the dummy effect of the high-speed train on demand.

CONCLUSIONS

This study examines the determinants of demand and market structure at airports, first discusses concentration levels and changes in the concentration levels in the 12-year time series of the airports. In general, decreases have been observed in the concentration values over time. In other words, airports have become more competitive over time. Some airports have remained monopolies in all years, some of which have changed in recent years. With the domestic liberalization in 2003, airlines except for Turkish Airlines entered the market. Concentration values are examined in the early years, especially only at the airports of the concentration of high-level concentration is still observed in the continuation of the monopoly form is observed, but over time with the introduction of other airlines in the market by providing access to monopoly and monopoly markets close to an increasingly competitive structure has been observed. At airports where flights to international markets were available, there was no sharp increase or decrease in the concentration values, especially in the pre-2003 period. Undoubtedly this situation is not directly observed in the data set, but it is possible to make such a comment as the current flights of the airports continue in this direction.

In the research, variables that are effective on demand and market structure have been revealed. Firstly, the number of passengers in the relevant market, the GDP of the city, the number of university students, the number of tourists and the existence of a hub airport have a significant effect on the number of airlines at the airport. The number of passengers, the GDP, the number of tourists and the presence of a hub airport have a positive effect on the number of airlines in the market, on the other hand, the number of students has a negative effect. In addition, the number of firms in the relevant market, the GDP of the city, the number of living people in the city where the airport is located, the number of university students, the existence of a hub airport, the number of tourists (local and total) have a significant effect on the demand at airports. The number of airlines in the market, the population, the number of students and the total number of tourists have a positive effect on the demand. On the other hand, the GDP of the city, local tourists and the presence of a hub airport have a negative effect on the demand.

In the hub-and-spoke network structure, hub airports are responsible for collecting passengers arriving from nearby airports and transferring them to their final destinations. For this reason, the distance to the surrounding airports is important when selecting the location of an airport. In particular, if one of the surrounding airports is the central airport, a location may be chosen taking into account that this situation will affect the demand. This situation, which also emerged from the research, will guide the decision-makers.

The research is expected to help airlines and airport managers forecast demand.. In future research, the market and the number of years observed can be increased. In addition, more comprehensive models can be obtained by adding new variables. The high-speed train option is included in the research models as it is expected to affect demand. However, due to the nature of the data set, this effect

could not be identified in the study. It would be useful to re-examine this situation in future research.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

REFERENCES

- Abed, S. Y., Ba-Fail, A. O., & Jasimuddin, S. M. (2001). An econometric analysis of international air travel demand in Saudi Arabia. *Journal of air transport management*, 7(3), 143-148.
- Abramowitz, A. D., & Brown, S. M. (1993). Market share and price determination in the contemporary airline industry. *Review of Industrial Organization*, 8(4), 419-433.
- Aderamo, A. J. (2010). Demand for air transport in Nigeria. *Journal of Economics*, 1(1), 23-31.
- Akan, Y. (2002). Türk İmalat Sanayinde Yoğunlaşma: 1980-86. *İktisat İletme ve Finans*, 17(198), 91-97.
- Akomea, S. Y., & Adusei, M. (2013). Bank recapitalization and market concentration in Ghana's banking industry: A Herfindahl-Hirschman Index analysis. *Global Journal of Business Research*, 7(3), 31-45.
- Belobaba, P. P., & Van Acker, J. (1994). Airline market concentration: an analysis of US origin-destination markets. *Journal of Air Transport Management*, 1(1), 5-14.
- Bhadra, D. (2002). Demand for air travel in the United States: Bottom-up econometric estimation and implications for forecasts by origin-destination pairs. In *AIAA's Aircraft Technology, Integration, and Operations (ATIO) 2002 Technical Forum* (p. 5861).
- Bhadra, D., and Wells, M. (2005). Air travel by state: Its determinants and contributions in the United States. *Public Works Management & Policy*, Vol. 10 No. 2, pp. 119-137.
- Blažková, I. (2016). Convergence of Market Concentration: Evidence from Czech Food Processing Sectors. *Convergence*, 8(4).
- Borenstein, S., Bushnell, J., & Knittel, C. R. (1999). Market power in electricity markets: Beyond concentration measures. *The Energy Journal*, 65-88.
- Celebi, E., & Fuller, J. D. (2012). Time-of-use pricing in electricity markets under different market structures. *IEEE Transactions on Power Systems*, 27(3), 1170-1181.
- Dai, M., Liu, Q., & Serfes, K. (2014). Is the Effect of Competition on Price Dispersion Nonmonotonic? Evidence from the U.S. Airline Industry. *The Review of Economics and Statistics*, 96(1), 161-170.
- Dantas, T. M., Oliveira, F. L. C., & Repolho, H. M. V. (2017). Air transportation demand forecast through Bagging Holt Winters methods. *Journal of Air Transport Management*, 59, 116-123.
- Dobruszkes, F., Lennert, M., and Hamme, G. V. (2011). An analysis of the determinants of air traffic volume for European metropolitan areas. *Journal of Transport Geography*, Vol. 19 No. 4, pp. 755-762, doi:10.1016/j.jtrangeo.2010.09.003.
- Doganis, R. (2002), *Flying off course: The economics of international airlines*, Routledge.
- Doganis, R. (2005), *The airport business*, Routledge.
- Doganis, R. (2006), *Airline business 2nd edition*, Routledge.
- Duval, D. T. (2013). Critical issues in air transport and tourism. *Tourism Geographies*, Vol. 15 No. 3, pp. 494-510, doi:10.1080/14616688.2012.675581.
- Field, A. (2009), *Discovering statistics using SPSS*, Sage publications.
- Finkel, S. E. (1995). Causal analysis with panel data (No. 105). Sage.
- Fleurbay, M., and Blanchet, D. (2013). *Beyond GDP: Measuring welfare and assessing sustainability*, Oxford University Press.

- Gerede, E. (2010). The Evolution of Turkish Air Transport Industry: Significant Developments and the Impacts of 1983 Liberalization. *Journal of Management & Economics*, 17(2).
- Gerede, E. (2011). Türkiye'deki Havayolu Taşımacılığın İlişkin Ekonomik Düzenlemelerin Havayolu İşletmelerine Etkisinin Değerlendirilmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 505-537.
- Gerede, E., & Orhan, G. (2015). Türk havayolu taşımacılığında ekonomik düzenlemelerin gelişim süreci. E. Gerede içinde, *Havayolu taşımacılığı ve ekonomik düzenlemeler teori ve Türkiye uygulaması*, 163-208.
- Giaume, S., & Guillou, S. (2004). Price discrimination and concentration in European airline markets. *Journal of Air Transport Management*, 10(5), 305-310.
- Graham, A. (2008). *Managing Airports 3rd edition: An international perspective*. Butterworth-Heinemann.
- Graham, D. R., Kaplan, D. P., & Sibley, D. S. (1983). Efficiency and competition in the airline industry. *The Bell Journal of Economics*, 118-138.
- Gwartney, J., Stroup, R., & Sobel, R. Macpherson, D. (2008). *Microeconomics: Private and Public Choice*. South-Western, Cengage Learning.
- Hanlon, P. (2007). *Global airlines 3rd edition*. Butterworth-Heinemann.
- Hannan, T. H. (1997). Market share inequality, the number of competitors, and the HHI: An examination of bank pricing. *Review of Industrial Organization*, 12(1), 23-35.
- Hsiao, C. (2007). Panel data analysis—advantages and challenges. *Test*, 16(1), 1-22.
- Hurdle, G. J., Johnson, R. L., Joskow, A. S., Werden, G. J., & Williams, M. A. (1989). Concentration, potential entry, and performance in the airline industry. *The Journal of Industrial Economics*, 119-139.
- Ippolito, R. A. (1981). Estimating airline demand with quality of service variables. *Journal of Transport Economics and Policy*, 7-15.
- Jorge-Calderón, J. D. (1997). A demand model for scheduled airline services on international European routes. *Journal of Air Transport Management*, 3(1), 23-35.
- Kaynak, S. (2016). Giyim Eşyası İmalatı Piyasa Yapısı ve Yoğunlaşma Oranı: Türkiye'nin İlk 500 Sanayi Kuruluşu Üzerine Bir Uygulama. *Bülent Ecevit Üniversitesi Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 12(30), 21-37.
- Kiracı, K , Yaşar, M , Kayhan, S , Ustaömer, T . (2017). A Concentration Analysis In The Turkish Domestic Air Transportation Industry using with CRm and Herfindahl-Hirschman Indexes. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 16 (3), 687-704. DOI: 10.21547/jss.287910
- Kumar, M., Arora, A., & Lahille, J. P. (2011). Construct of credit risk management index for commercial banks. *Banks and Bank Systems*, 6(1).
- Lijesen, M. G., Nijkamp, P., & Rietveld, P. (2002). Measuring competition in civil aviation. *Journal of Air Transport Management*, 8(3), 189-197
- Lijesen, M. G. (2004). Adjusting the Herfindahl index for close substitutes: an application to pricing in civil aviation. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 40(2), 123-134.
- Marin, P. L. (1995). Competition in European aviation: Pricing policy and market structure. *The Journal of Industrial Economics*, 141-159.
- McConnell, C. R., Brue, S. L., & Flynn, S. M. (2018). *Economics: Principles, Problems and Policies*. McGraw-Hill Education.
- Orhan, G., & Gerede, E. (2013). A study of the strategic responses of Turkish airline companies to the deregulation in Turkey. *Journal of Management Research*, 5(4), 34-63.
- Pan, C. M. (2005). Market structure and profitability in the international tourist hotel industry. *Tourism Management*, 26(6), 845-850.
- Parkin, M. (2011). *Economics*. Addison-Wesley.
- Pehlivanoglu, F., & Tekçe, E. (2013). Türkiye elektrik enerjisi piyasasında Herfindahl-Hirschman ve CRm endeksleri ile yoğunlaşma analizi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(28), 363-386.

- Phillips, O. R., Weatherford, L. R., Mason, C. F., and Kunce, M. (2005). Passenger leaks and the fate of small community air service. *Economic Inquiry*, Vol. 43 No. 4, pp. 785-794.
- Rhoades, S. A. (1993). The herfindahl-hirschman index. *Fed. Res. Bull.*, 79, 188.
- Rhoades, S. A. (1995). Market share inequality, the HHI, and other measures of the firm-composition of a market. *Review of industrial organization*, 10(6), 657-674.
- Robinson, J. C. (2011). Hospital market concentration, pricing, and profitability in orthopedic surgery and interventional cardiology.
- Saribas, H., & Tekiner, I. (2015). Türkiye Sivil Havacılık Sektöründe Yoğunlaşma/Concentration in Turkish Civil Aviation Market. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 52(610), 21.
- Shen, J., & Li, H. (2010). An Empirical Analysis on Industrial Organization Structure of Chinese Software Service Outsourcing. *Journal of Service Science and Management*, 3(02), 218.
- Sivrikaya, O., & Tunç, E. (2013). Demand forecasting for domestic air transportation in Turkey. *The Open Transportation Journal*, 7(1).
- Stavins, J. (2001). Price discrimination in the airline market: The effect of market concentration. *Review of Economics and Statistics*, 83(1), 200-202.
- Steiner, S., Bozicevic, A., and Mihitec, T. (2008). Determinants of European air traffic development. *Transport Problems*, Vol. 3, pp. 73-84.
- Suryani, E., Chou, S. Y., & Chen, C. H. (2010). Air passenger demand forecasting and passenger terminal capacity expansion: A system dynamics framework. *Expert Systems with Applications*, 37(3), 2324-2339.
- Su, K. T. (2003). Rekabet hukukunda teşebbüslerin hâkim durumunun belirlenmesinde pazar gücünün ölçülmesi. *Rekabet Kurumu*.
- Tatlı, H. Piyasa Yoğunluğunun Ölçülmesi: Beyaz Eşya Sektörü Üzerine Bir Uygulama. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(Özel Sayı 1), 64-84.
- The U.S. Department of Justice (DOJ), *Horizontal Merger Guidelines*, 2010.
- Wang, K., Zhang, A., & Zhang, Y. (2018). Key determinants of airline pricing and air travel demand in China and India: Policy, ownership, and LCC competition. *Transport Policy*, 63, 80-89.
- Wei, W., & Hansen, M. (2006). An aggregate demand model for air passenger traffic in the hub-and-spoke network. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 40(10), 841-851.
- Yang, C. W. (2016). Entry effect of low-cost carriers on airport-pairs demand model using market concentration approach. *Journal of Air Transport Management*, 57, 291-297.
- Yaşar, M., & Gerece, E. (2018). Türkiye havayolu iç hat şehir çiftlerindeki pazar yapılarının piyasa yoğunlaşması ölçütleri ile belirlenmesi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 171-197.
- Yaşar, M., & Kiracı, K. (2018). Dünya Pazarlarında Piyasa Yapısı: Havayolu Sektöründe Rekabetin Ampirik Olarak Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(3), 731-744.
- Zhang, Y., & Round, D. K. (2009). Policy implications of the effects of concentration and multimarket contact in China's airline market. *Review of Industrial Organization*, 34(4), 307-326.

OECD Ülkelerinde Gelir Eşitsizliği-Gösteriş Tüketimi İlişkisi: Uzun Dönemli Bir Analiz

Mustafa BİLİK* Üzeyir AYDIN**

ÖZ

Bu çalışmada, OECD ülkelerinde gelir dağılımı ve tüketim harcamaları incelenmektedir. Bu çerçevede 34 OECD ülkesini ve 1970-2021 dönemini kapsayan veri seti kullanılmıştır. Çalışmada hem içsellik problemini gidermek hem de uzun dönemde dinamik süreci daha iyi açıklayabilmek amacıyla "Dinamik panel veri" tekniği uygulanmıştır. Buna ek olarak, söz konusu ilişki üç farklı gelir dağılımı göstergesi üzerinden incelenmiştir. Bu sayede, nispi gelir hipotezinin uzantıları olarak ele alınan, Frank (2014) ve Christensen ve Morgan (2005) hipotezleri test edilmiş, ayrıca uygulama sonuçlarının dirençli olup olmadığını sorgulanmıştır. Elde edilen bulgular gelir eşitsizliğindeki artışın toplam harcamaları artırdığını göstermektedir. Bu sonuç "Gösteriş tüketimi" olgusunu doğrulamakta ve dolayısıyla Duesenberry (1949)'nin hipotezini destekleyen katsayı ile örtüşmektedir. Buna göre, gelir eşitsizliğindeki artış, gösteriş tüketimi üzerinden toplam harcamaları artırmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tüketim Harcamaları, Gelir dağılımı, Panel veri Analizi.

JEL Sınıflandırması: D12, D31, C23

The Relationship between Income Inequality and Conspicuous Consumption in OECD Countries: A Long-run Analysis

ABSTRACT

This study analyzes the relationship between income distribution and consumption expenditures in OECD countries. In this framework, a data set covering 34 OECD countries and the period 1970-2021 is used. In the study, the "Dynamic panel data" technique is applied to eliminate the endogeneity problem and to better explain the dynamic process in the long run. In addition, the relationship analyzed through three different income distribution indicators. The hypotheses of Frank (2014) and Christensen and Morgan (2005), which are considered extensions of the relative income hypothesis, are tested, and it is also questioned whether the results are robust. The findings show that an increase in income inequality increases total expenditures. This result confirms the "conspicuous consumption" phenomenon and therefore supporting Duesenberry's (1949) hypothesis. Accordingly, an increase in income inequality increases total expenditures through conspicuous consumption.

Key Words: Consumption Expenditures, Income Distribution, Panel Data Analysis.

JEL Classification: D12, D31, C23

GİRİŞ

Bireylerin satın alma gücü, tüketim kalıplarına ve harcama alışkanlıklarına yansımaktadır. OECD (2022) raporu, üyelerin farklı gelir dağılımına sahip olduğunu, bazı ülkelerde beklenenden daha düşük, bazılarında ise beklenenden daha yüksek eşitsizlik olduğunu göstermektedir. Gelir dağılımının harcamalar

*Dr., Bağımsız Araştırmacı, mustafabilik16@gmail.com , ORCID Bilgisi: 0000-0003-4425-9316

** Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, uzeyir.aydin@deu.edu.tr , ORCID Bilgisi: 0000-0003-2777-6450

(Makale Gönderim Tarihi: 09.01.2023 / Yayına Kabul Tarihi:06.03.2023)

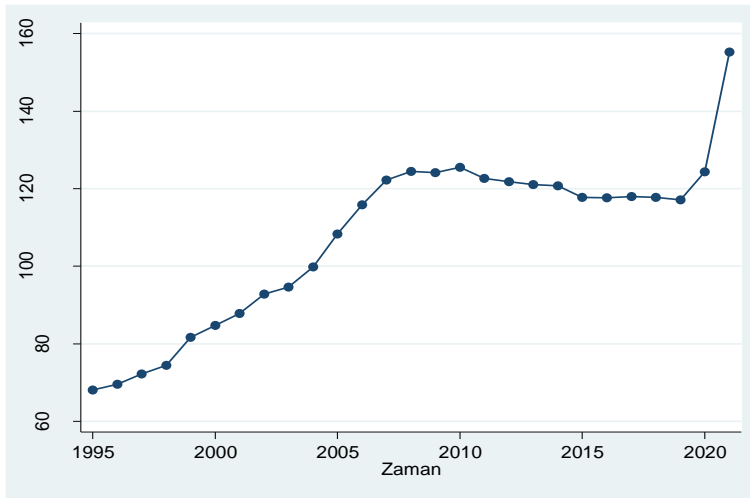
Doi Number: 10.18657/yonveek.1231336

Makale Türü: Araştırma Makalesi

üzerindeki etkisi, iki yönden gerçekleşmektedir. Gelir adaletsizliğindeki artış, yüksek marjinal tüketim eğilimi kanalından, harcamalar üzerinde aşağı yönlü bir baskı olmaktadır. Ayrıca, orta-yüksek gelir gruplarında gösteriş tüketimini tetiklemekte, bu yönden de hanehalkı borcunu artırarak, yüksek gelir gruplarının spekülatif varlıklara yönelimini artırarak, balon oluşumuna sebep olabilmektedir.

Gelir ve servetteki eşitsizlikler eğitim, barınma, sağlık ve diğer zorunlu hizmetlere erişimde eşitsizliğe yol açabilir. Bu hizmetlere yetersiz erişim, yaşam koşullarını ve genel sağlığı doğrudan etkilemektedir. Aynı zamanda, yüksek eşitsizlik, düşük tasarruf, yatırım ve üretkenlik gibi büyüme ve kalkınmayı sınırlayabilecek sorunlar yaratabilmektedir. Bu çerçevede hanehalkı borç oranı artmakta, ekonomi finansal piyasalardaki şoklara karşı dayanıksız hale gelmektedir.

Şekil 1. Hane Halkı Borcu/GSYİH, OECD Ortalaması (1995-2021)

Kaynak: OECD Veri tabanı.

Şekil 1 'de OECD ortalama hane halkı borcu zamana göre gösterilmektedir. 2007-2008 döneminde başlayan küresel kriz ortamında borç oranında bir azalma meydana gelmiş olsa da 2017 sonrasında keskin bir artış görülmektedir. Kuşkusuz bu artış, ekonomide kısa ve uzun dönemde istikrarsızlıkları beraberinde getirmektedir. Günümüz ekonomik koşullarında, bireylerin temel amacı tüketim maksimizasyonu olarak ele alınabilir. Bu doğrultuda, harcamalar, ekonomik verimliliği etkileyerek işsizliğe veya enflasyona yol açabilmektedir. Özetle gelir eşitsizliğinden kaynaklanan bu döngüsel süreçler istikrarsız ekonomilere neden olabilmektedir. Bu nedenle, gelir dağılımında adaletin sağlanması, sürdürülebilir büyüme hedefi doğrultusunda önem arz etmektedir.

Özellikle gelir eşitsizliği, ekonomik büyüme ve sosyal adalet arasındaki ilişkiyi ele almak açısından önemlidir. Aynı şekilde, hanehalkı borç oranı da finansal istikrar ve tüketim harcamaları arasındaki dengeyi belirlemek açısından büyük önem arz etmektedir. Son olarak, gösteriş tüketimi konusu, bireylerin sosyal statülerini ve statülerini koruma arzularını yansıtmakta ve tüketim tercihlerini etkilemektedir. Bu nedenle, OECD ülkelerinde bu konuların araştırılması ve bu

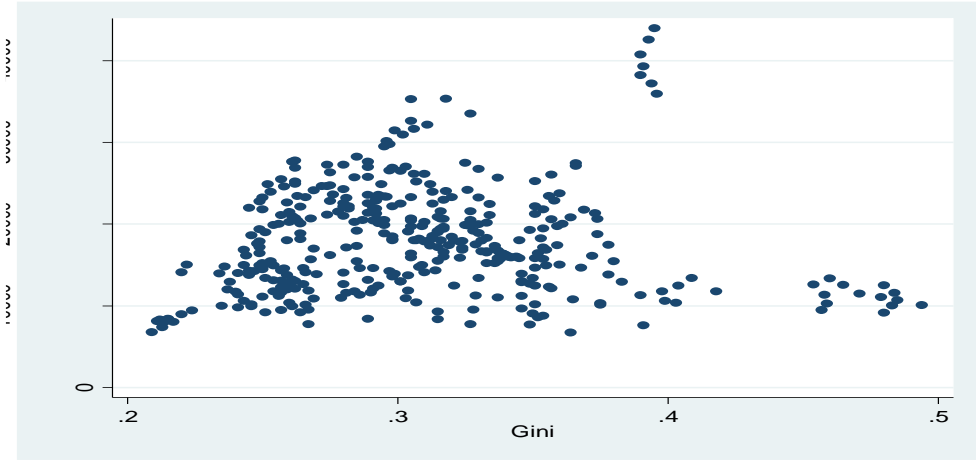
temel üç makroekonomik olgunun anlaşılması, ekonomik ve sosyal refahı artırma ve aynı zamanda olası bir finansal riske karşı önlem oluşturacak politikaların üretilmesi açısından büyük önem arz eder. Yukarıda bahsedilen bütün olgusal ilişkilerin açıklanması bu çalışmanın motivasyonunu oluşturmaktadır

Bu çalışmada, hanehalkı harcamaları ve gelir dağılımı ilişkisi, OECD ölçeğinde araştırılmaktadır. Bu çerçevede, 34 OECD üyesi ülkelere ilişkin 1995-2021 dönemini kapsayan veri seti analiz edilmektedir. Birinci bölümde kuramsal çerçeve ele alınmakta, ikinci bölümde uygulamalı literatüre yer verilmektedir. Üçüncü bölümde veri seti ve yöntem sunulmakta, dördüncü bölümde ise uygulama bulguları analiz edilmektedir. Beşinci bölümde sonuçlar değerlendirilerek, politika önerilerine yer verilmektedir.

I. KURAMSAL ÇERÇEVE

Bir ekonomide mevcut gelir dağılımı, başlıca ekonomi politikası konularından biridir. Karar birimlerinin elde ettiği gelir ve bu gelirin toplam içindeki payını inceleyerek, ekonominin nasıl yapılandırıldığına dair bir fikir edinmek mümkündür. Kısaca gelir dağılımı, kaynakların nispeten eşit paylara bölünüp bölünmediğini ya da bir uçta yoğunlaşma olup olmadığını ortaya koyma eğilimindedir.

Şekil 2. Gini katsayısı-Tüketim harcaması İlişkisi

Kaynak: OECD Veri tabanı

Çalışmada, üç farklı gelir eşitsizliği göstergesi üzerinden, bulguların tutarlı olup olmadığı test edilmektedir. Bu göstergeler Gini ve Palma katsayıları ve P90/P10 oranıdır. Gini endeksi veya Gini katsayısı, İtalyan istatistikçi Corrado Gini tarafından 1912'de geliştirilen istatistiksel bir dağılım ölçüsüdür. Bu katsayı, bir popülasyondaki gelir dağılımını ölçen, ekonomik eşitsizliğin bir göstergesi olarak kullanılır. Katsayı 0 ila 1 (veya %0 ila %100) arasında herhangi bir değer alabilir. Sıfır katsayısı, bir nüfus içinde tamamen eşit bir gelir veya servet dağılımını gösterir. Bir katsayısı, popülasyondaki bir kişi tüm geliri alırken diğer bireylerin hiçbir şey kazanmadığı bir eşitsizliği temsil eder. Şekil 2'de Gini katsayısı-Tüketim harcaması ilişkisi gösterilmektedir. Buna göre, Gini katsayısı üzerinden, gelir

dağılımı kötüleştiğçe tüketim harcamalarındaki değişkenliğin yükseldiği, ayrıca ortalama tüketim harcamalarının yükseldiği ifade edilebilir.

Palma katsayısı ise nüfusun en zengin %10'luk kesiminin toplam gelirinin, en fakir %40'lık kesimin toplam gelirine oranıdır. Bu oranın Gini katsayısından temel farkı, düşük gelir düzeylerindeki değişimlere daha duyarlı olmasıdır. Son olarak p90/p10 oranı ise en zengin %10' luk dilimin en düşük gelirli %10'luk dilimin toplam gelirine oranı olarak ifade edilmektedir. Çalışmada üç farklı gelir dağılımı göstergesinin kullanılması, düşük gelir gruplarının gelirlerindeki değişmelerin etkisinin daha iyi anlaşılması ve karşılaştırılmasını sağlamaktadır.

Çalışmanın bu kısmında, tüketim fonksiyonları ile ilgili kısaca bilgi vermek, yararlı görülmektedir. Keynesyen tüketim fonksiyonuna dayanan Mutlak Gelir Hipotezi'ne göre toplam tüketim, harcanabilir gelirin bir fonksiyonudur. Keynes'in hipotezini uzun dönem zaman serisi ile test eden Kuznets (1946), uzun dönemde tüketimin gelirin bir fonksiyonu değil, daha ziyade bir oranı olduğu bulgusunu elde etmiştir. Kısa ve uzun dönem veriler arasındaki bu tutarsızlık literatüre "tüketim bulmacası" olarak geçmiştir. Tüketim bulmacasına ilişkin, Duesenberry (1949)'nin "Nispi gelir hipotezi", Modigliani ve Brumberg (1954 and 1980)'in "Yaşam Döngüsü Hipotezi", Friedman (1957)'in "Sürekli Gelir Hipotezi" ortaya konmuştur. Literatürde, gelir dağılımı ile hane harcamalarını ilişkilendiren çalışmalar, Nispi gelir hipotezinin uzantıları olarak karşımıza çıkmaktadır. Frank (2014), en üst %10'luk gelir dilimi üzerinden, bir bütün olarak alt kesimlerdeki hanelerin harcamalarında bir artış meydana geldiğini göstermektedir. Morgan ve Christensen (2005) öykünme teorisinden yararlanarak, gelir dilimlerindeki farklılıklar üzerinden hane harcamalarını incelemektedir. Buna göre hanehalkları sosyal konumlarını koruma amacıyla, gelir düzeyi değişmese de tüketim harcamalarını azaltmamaktadır. Çalışmada bu iki hipotez, özellikle Palma katsayısı ve p90/p10 oranı üzerinden analiz edilmektedir.

II. LİTERATÜR TARAMASI

Gelir dağılımı ile tüketim harcamaları üzerine sunulan literatür üç grup altında toplanmıştır. İlk grupta toplulaştırılmış veriden yola çıkan makro boyutlu çalışmalar yer almaktadır. İkinci grupta birey veya hanehalkının tüketim davranışlarını ele alan mikro boyutlu çalışmalara yer verilmektedir. Üçüncü grup çalışmaların içinde de gösteriş tüketimi olgusuna yönelik çalışmalar özetlenmektedir. İlk grupta yer alan literatürün öne çıkan ortak yanı Keynesgil bakış açısıyla veya karşıt eleştirel bakış açısıyla yüksek ve düşük gelirli hanelerin marjinal tüketim eğilimi farklılıklarının analizinin yapılmış olmasıdır. Bu çalışmalarda gelir dağılımı ile tüketim harcamaları ilişkisinin varlığı kabul edilmekle birlikte yönü üzerinde bir uzlaşma sağlanamamıştır. Literatür, tek ülke örneklemini içeren kesit veri analizlerinden, zaman serileri ve birden çok ülke grubunu içeren panel veri analizlerine kadar birçok analiz türünü içermektedir. Bu çalışmalarda genellikle toplulaştırılmış tüketim harcamaları bağımlı değişken olarak ele alınırken tüketim harcamalarını etkileyen değişkenler ile gelir dağılımı değişkenlerinin bağımsız değişken olarak analize dahil edildiği görülmektedir. Buna karşın bu çalışmaların birçoğunda harcanabilir gelirin dağılımının zorunlu ve

lüks mal gruplarında yarattığı farklı etki dikkate alınmamıştır. Yine, bazılarında gösteriş tüketimi ve harcama akımları gibi tüketicilerin psikolojik ve sosyal güdülerinin analiz dışında tutulduğu görülmektedir.

Gelir dağılımının tüketim harcamaları üzerinde etkisini araştıran çalışmaların başında Bilkey (1956)'in ABD için 1914-1952 dönemini kapsayan çalışması gelmektedir. Çalışmada Veblen ve Keynesgil yaklaşımlar karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Ele alınan dönemde tüketim harcamaları üzerinde gelir dağılımının etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Devamında birçok çalışma literatürde yer almıştır. Çalışmaların çoğunda gelir eşitsizliğindeki artışın, harcamaları azalttığı bulunmuştur (Van Doorn; 1975, Blinder; 1975, Della Valle & Oguchi; 1976, Borooah & Sharpe; 1986, Khan; 1987, Bunting; 1991, Stockhammer, Onaran & Ederer; 2009, Wunder; 2012, Stockhammer; 2012, Carvalho & Rezai; 2016, Kim, Setterfield & Mei; 2015). Buna karşın bu grupta yer alan bazı çalışmalarda ise gelir dağılımı ile tüketim eğilimi arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır (Schmidt-Hebbel & Serven; 2000, Prante; 2018, Cuaresma, Kubala & Petrikova; 2018).

Literatür araştırması ikinci grubunda birey veya hanehalkının tüketim davranışlarını ele alan mikro boyutlu çalışmalara yer verilmektedir. Bu gruptaki çalışmalarda ağırlıklı olarak Engel yasaları referans alınmaktadır. Mikro çalışmalarda öne çıkarılan temaya bağlı olarak birçok farklı sonuca ulaşıldığı görülmektedir. Bilkey (1956) gelir dağılımı iyileştikçe gıda ve konut harcaması payının arttığını, giyim ve ulaştırmanın payının düştüğünü bulmuştur. Garner (1993)'a göre gelir dağılımında eşitsizlik giyim, eğlence ve ev bakım harcamalarını önemli ölçüde etkilemiştir. Jin, Li & Wu (2011)'ya göre gelir dağılımında eşitsizliğin artması, eğitim harcamalarında azalmaya sebep olmuştur. Pinstrup-Andersen & Caicedo (1978), et tüketiminin gelir esnekliğinin gelir grupları arasında önemli ölçüde farklılaştığını bulmuştur. Bu grupta yer alan çalışmaların önemli bir kısmı gelir dağılımının harcamalar ve tasarruflar üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmalara göre gelir eşitsizliği tüketim dağılımında eşitsizliğe yol açmaktadır. Buna göre gelir dağılımı kötüleştikçe gelir düzeyi yüksek hane halklarında tüketim eğilimi azalmakta tasarruf eğilimi artmaktadır (Schmidt-Hebbel & Serven; 2000, Dynan, Skinner & Zeldes; 2004, Gordon & Dew-Becker; 2007, Drechsel-Grau & Schmid D.; 2014, Şengür & Taban; 2016, Fisher et al.; 2015, Bilik;2020). Buna karşın gelir düzeyi düşük olan hane halklarında ve genç nüfusta ise gelir dağılımının kötüleşmesi tüketim eğilimini arttırmaktadır (Airola & Juhn; 2001, Christen & Morgan; 2005, Jin, Li & Wu; 2011, Gan; 2013, Bilik; 2020).

Literatür taramasında yer verilen üçüncü grupta gelir dağılımı ile gösteriş tüketimi arasındaki ilişkiye yönelik çalışmalar değerlendirilmiştir. Literatürde gösteriş tüketimine özgü çalışmalar genellikle, sosyal statü sağlama ve marka bağımlılığı olguları üzerine yoğunlaşmaktadır. Giyim, takı-tasarım, mobilya, ulaşım araçları gibi toplum tarafından görülen ürünlerde gösteriş etkisinin ortaya çıkması daha yüksek ihtimaldir. Nitekim literatürde gösteriş tüketiminin mevcut olduğu ve marka bağımlılığının olduğunu ortaya koyan çok sayıda çalışma yer

almaktadır (Chao & Schor; 1998, Bloch, Rao & Desai; 2004, Alpizar, Carlsson & Johansson-Stenman; 2004, Ordabayeva & Chandon; 2010, Özçelik ve Torlak; 2011, Heffetz; 2011, Charles & Lundy; 2013, Stiglitz; 2015, Carr & Jayadev; 2015, Kapeller & Schütz; 2015, Jaikumar & Sarin; 2015, Fligstein, Hastings & Goldstein; 2017, Bellet & Colson-Sihra; 2018, Assimos vd., 2019, Tokgöz; 2020). Bu çalışmalarda gelir adaletsizliği gösteriş tüketimi ve sosyal statü üzerinden harcamalarda artışa yol açtığı vurgulanmaktadır. Kırsal yerleşim merkezlerinde bu olgunun daha baskın olduğu ifade edilmektedir. Gelir dağılımı kötüleştiğçe (zengin ve fakir haneler arasındaki gelir farkındaki artış), harcamalar artmakta ve gösteriş tüketimine sebep olmaktadır. Bu çalışmalara göre gösteriş tüketimine yol açan faktörlerin başında sosyal dürtüler ve kişilik özellikleri gelmektedir. Bunların yanı sıra gelir dağılımının da gösteriş tüketimi üzerine etkisine vurgu yapılmaktadır. Gelir dağılımında meydana gelen bozulma gösteriş tüketimini arttırmakta, buradan yayılım etkisi göstererek bozucu makroekonomik sonuçları yaratabildiği ifade edilmektedir. Bunun en önemli sebeplerinden biri olarak gelir dağılımındaki adaletsizliğin ithalatı arttırıcı yönde etki yarattığının belirtilmesidir (Dideh; 2020, Demir; 2020).

Bireyin, kendini daha üst sosyal sınıfta hissetme güdüsü daha fazla borçlanmayla sonuçlanmakta ve bu durumun toplumsal bir boyut kazanmasıyla ekonomide kredi-fiyat balonu oluşmakta ve lüks mal ithalatı artmaktadır. Diğer bir ifadeyle gelir dağılımındaki bozulma kredi-fiyat balonunun ve olası ekonomik krizlerin oluşmasının temel sebeplerinden biri olarak değerlendirilmektedir (Fligstein, Hastings & Goldstein: 2017). Diğer yandan gösteriş tüketimi, gelir adaletsizliğinin kalıcı olmasına da yol açabilmektedir. Dolayısıyla gelir dağılımı ile tüketim harcamaları arasında çift yönlü bir nedensellik ve bir değiş-tokuş söz konusu olabilmektedir. Moav & Neeman'ın 2008 yılında yaptıkları çalışmada, sosyal statüleri oturmuş olduğundan dolayı, toplumdaki daha eğitilmiş bireylerin gösteriş tüketimlerinin düşük olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu yapıdaki bireylerin tasarruf düzeylerinin yüksek olduğu ve bu tasarrufları beşerî sermayeye harcadıkları sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim ve kültür düzeyi düşük olan kişilerde ise durum tam tersidir. Bu bireyler, sosyal statü elde etmek ve değer görmek amacıyla tüketim harcamalarını yüksek tutma hatta borçlanma eğilimindedirler. Bu eğilimler makroekonomik bir kısır döngü yaratarak tasarruf ve yatırımların düşük olmasına, makroekonomik üretim ve değer yaratma sürecinin zayıf kalmasına, gelir düzeyinin düşük düzeyde seyretmesine yol açmaktadır. Bu durum sosyal bozulmaları beraberinde getirecek sonuçlar da yaratabilmektedir.

Eğitim ve kültür düzeyi düşük olan düşük gelirli bireyler, harcama davranışlarını oluştururken kendilerinden iki kat daha yüksek gelir elde edenleri referans aldıkları literatürde ulaşılan bir diğer sonuçtur. Bu durum bu kişileri borçlanmaya, nihayetinde borcun sürdürülemez boyuta ulaşmasına ve iflase neden olmaktadır. Arkasından gelen süreç sosyal çözümler olup aile bölünmeleri, hastalık, kaza, istikrarsızlık, işsizlik gibi daha vahim sonuçlar ortaya çıkabilmektedir (Moav & Neeman; 2008, Wilkinson ve Pickett; 2010, Zhu; 2011, Bertrand & Morse; 2013, Drechsel-Grau & Schmid D.; 2014, Bilik; 2020).

III. VERİ VE YÖNTEM

Tablo 1’de tanımlayıcı istatistikler gösterilmektedir. Buna göre Palma ve Gini katsayıları ve p90/p10 oranına bakıldığında eşitsizliğin değişkenlik gösterdiği ifade edilebilir. OECD ortalama gelir düzeyi 20979 ABD doları iken, ortalama tüketim harcaması 14824 ABD doları düzeyindedir.

Tablo 1. Tanımlayıcı İstatistikler

Değişken	N	Ortalama	Std. H.	Min	Maks
Palma	480	1.284	0.605	0.68	7.14
p90/p10	480	4.476	2.064	2.6	23
Harcanabilir Gelir	997	20979.94	9915.836	1104.547	54854.31
Tüketim	975	14824.13	7225.452	806.5941	43945.66
Gini	480	0.317	0.062	0.209	0.626

Bilindiği üzere, gelir ve tüketim değişkenleri arasında içsellik söz konusudur. Çalışmada hem içsellik problemini gidermek hem de uzun dönemde dinamik süreci daha iyi açıklayabilmek amacıyla “dinamik panel veri” tekniği uygulanmıştır.

Bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin bağımsız değişken olarak yer aldığı modeller dinamik modeller olarak adlandırılmaktadır. Bu süreç, EKK tahmincilerinin tutarsız ve sapmalı olmasına neden olmaktadır. Genel olarak dinamik modeller, aşağıdaki gibi ifade edilmektedir (Hsiao, 2003):

$$y_{it} = \gamma y_{i,t-1} + \beta_t x_{it} + \eta_i + \lambda_t + \varepsilon_{it} \quad i = 1, \dots, N \text{ ve } t = 1, \dots, T \quad (1)$$

Burada y_{it} , bağımlı değişken ve x_{it} bağımsız değişken vektörünü, η_i birim etkileri, λ_t zaman etkilerini ve son olarak ε_{it} hata terimini ifade etmektedir. Sapmalı EKK tahmincileri problemini gidermek amacıyla, GMM tahmincisi önerilmiştir. Bu çerçevede, literatürde ilk olarak Arellano ve Bond (1991) tahmincisi ele alınmaktadır. Burada birinci farklar, araç değişkenler olarak karşımıza çıkar. Bir diğer yaklaşım ise Arellano ve Bover (1995) tarafından geliştirilen sistem GMM yaklaşımıdır. Burada, fark denklemleri ile düzey denklemleri birleştirilmiştir. Arellano ve Bover (1995, 1998), bu yaklaşımın diğer GMM yaklaşımlarına göre daha etkin tahminci ürettiği sonucuna varmıştır. Bu sonuç ayrıca Blundell vd. (2000) tarafından desteklenmiştir.

Çalışmada, gelir dağılımı ve tüketim harcamaları ilişkisini incelemek amacıyla, sistem GMM yaklaşımından yararlanılmıştır. Buna ek olarak üç farklı gelir dağılımı göstergesi üzerinden, tahmin sürecinin dirençliliği sınanmaktadır. Önceki kısımda ifade edildiği gibi, söz konusu göstergeler Gini katsayısı, Palma katsayısı ve p90/p10 oranıdır. Bu çerçevede, tarafımızca oluşturulan üç denklem aşağıdaki gibi ifade edilebilir;

$$lc = \alpha + \beta_1 lc_{t-1} + \beta_2 ly_{it} + \beta_3 lpalma_{it} + \eta_i + \lambda_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$lc = \alpha + \beta_1 lc_{t-1} + \beta_2 ly_{it} + \beta_3 lgini_{it} + \eta_i + \lambda_t + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

$$lc = \alpha + \beta_1 lc_{t-1} + \beta_2 ly_{it} + \beta_3 lp90/p10_{it} + \eta_i + \lambda_t + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

GMM tekniğinde, değişkenlerin durağan olduğu varsayılmaktadır. Bu nedenle çalışmada kullanılan değişkenlere ilişkin panel birim kök testi yapılmıştır. Söz konusu testler aşağıdaki Tablo 2’de yer almaktadır. Tabloda, tüm değişkenlerin düzey değerinde durağan olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, sistem GMM

yaklaşımının kullanımına ilişkin varsayım karşılanmaktadır. İzleyen süreçte, sistem GMM tahmininden elde edilen bulgulara yer verilmektedir.

Tablo 2. Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	Levin, Lin ve Chu (LLC)	Im, Pesaran and Shin W-stat	ADF - Fisher Chi- square	PP - Fisher Chi- square
lc	-21,826 (0.0000)	-9,8999 (0.0000)	300,19 (0.0000)	323,85 (0.0000)
ly	-18.0256 (0.0000)	-4.943 (0.0000)	224.543 (0.0000)	231.426 (0.0000)
lgini	-3,656 (0.0000)	-1,892 (0.0292)	69,896 (0.1003)	85.7575 (0.0064)
lpalma	-4,0631 (0.0000)	-2,5034 (0.0062)	78.866 (0.0237)	100.23 (0.0003)
lp9010	-2,727 (0.0032)	-1,925 (0.0271)	71,712 (0.0768)	86,751 (0.0053)

Seriler arasında yatay kesit bağımlılığından dolayı, ikinci nesil birim kök testi (Pesaran, 2007) uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 3’de yer almaktadır. Buna göre, incelenen serilerin düzey değerinde, her iki modelde de durağan olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla, sistem GMM yaklaşımına göre analiz yapılabilmektedir.

Tablo 3. Panel Birim Kök Testi Sonuçları (Pesaran, 2007)¹

	Constant		Constant and Trend	
	Lags	CADF-stat	Lags	CADF-stat
<i>Inc</i>	1	-4.524	1	-7.683
<i>Lny</i>	1	-4.340	1	-7.366
<i>Lngini</i>	1	-5.330	1	-7.101
<i>Lnpalma</i>	1	-5.326	1	-6.509
<i>P9010</i>	1	-5.702	1	-6.846

Kaynak: Tarafımızca elde edilmiştir.

IV. UYGULAMA BULGULARI

Tablo 4’te uygulama bulguları gösterilmektedir. Burada, lc toplam tüketim harcamasını, ly toplam harcanabilir geliri, lgini, lpalma ve lp90/p10 gelir eşitsizliği göstergelerini ifade etmektedir. Tabloda yer alan sonuçlar yorumlanmadan önce sistem GMM yaklaşımının elde ettiği tahmincilerin tutarlılığı hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. Bu çerçevede, değişkenlerin bir bütün olarak anlamlı olup olmadığını gösteren Wald testi, araç değişkenlerin geçerli olup olmadığını gösteren Sargan testi ve otokorelasyon olup olmadığını gösteren Arellano-Bond (AB) testi yapılmış ve elde edilen bulgular tabloda sunulmuştur. Buna göre, katsayıların bütünsel olarak anlamlı olduğu, araç değişkenlerin geçerliliği ve modelde otokorelasyon sorunu olmadığı ifade edilebilir.

¹ Maksimum gecikme uzunluğu 4 olarak alınmış ve optimal gecikme uzunlukları, Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir.

CADF istatistiği kritik değerleri, sabitli modelde -4.11 (%1), -3.36 (%5) ve -2.97 (%10) (Pesaran 2007, table I(b), p:275) ; sabit ve trendli modelde -4.67 (%1), -3.87 (%5) ve -3.49 (%10) (Pesaran 2007, table I(c), p:276).

Panel istatistiği kritik değerleri, sabitli modelde -2.57 (%1), -2.33 (%5) ve -2.21 (%10) (Pesaran 2007, table II(b), p:280) ; sabit ve trendli modelde -3.10 (%1), -2.86 (%5) ve -2.73 (%10) (Pesaran 2007, table II(c), p:281).

Tablo 4. GMM Bulguları

Bağımsız Değişkenler	(1)	(2)	(3)
	lc	lc	lc
L.lc	0.705*** (0.0560)	0.700*** (0.0562)	0.699*** (0.0563)
ly	0.273*** (0.0548)	0.277*** (0.0549)	0.281*** (0.0558)
lpalma	0.0383*** (0.0127)		
lgini		0.0677*** (0.0209)	
lp9010			0.0442*** (0.0148)
Constant	0.143* (0.0793)	0.238*** (0.0752)	0.0658 (0.0819)
N x T	379	379	379
N	34	34	34
Sargan Chi2	584.01 (0.0000)	582.37 (0.0000)	588.68 (0.0000)
AR (1) (p değeri)	-3.34 (0.001)	-3.32 (0.001)	-3.26 (0.001)
AR (2) (p değeri)	-1.91 (0.057)	-1.91 (0.057)	-1.91 (0.057)

Tabloya göre, tüketim harcamasının birinci farkında meydana gelen yüzde 1 artış, cari tüketim harcamalarını sırasıyla %0,70 ve %0,69 oranlarında arttırmaktadır. Bu bulgu tüketimin istikrarlı olduğunu ifade eden Duesenberry (1949)'un “Nispi Gelir Hipotezi” ile tutarlıdır. Dolayısıyla tüketim harcamalarında “Mandal/Takoz” etkisinden söz edilebilir.

Gelir düzeyinde meydana gelen %1 düzeyinde bir artış, toplam harcamaları sırasıyla %0,27 ve %0,28 düzeylerinde arttırmaktadır. Modelde, tüketim harcamasının gecikmeli değerinin yer alması bu sonucu kabul edilebilir düzeyde olmasını sağlamaktadır. Gelir eşitsizliği göstergelerine bakıldığında, Gini katsayısında, palma ve p90/p10 oranlarında meydana gelen %1 artış toplam tüketim harcamalarını sırasıyla %0,06, %0,03 ve %0,04 oranında arttırmaktadır. Elde edilen katsayılar istatistiki olarak anlamlıdır. Palma ve p90/p10 oranında meydana gelen %1 düzeyinde artışlar daha küçük etki yapmaktadır.

Yukarıda ifade edildiği gibi, ele alınan eşitsizlik ölçütleri, gelir dağılımının mevcut durumuna göre farklı duyarlılık düzeyine sahiptir. Örneğin düşük gelir gruplarında meydana gelen değişimin etkileri, Gini katsayısından ziyade Palma ve P90/P10 oranlarında görülebilir. Bu oranlar düşük gelir gruplarına daha duyarlı olduğundan, elde edilen katsayıların küçük farklılıklar göstermesi kabul edilebilir. Her üç modelden elde edilen bulgular gelir eşitsizliğindeki artışın toplam

harcamaları artırdığını göstermektedir. Bu sonuç “Gösteriş tüketimi” olgusunu doğrulamakta ve dolayısıyla Duesenberry (1949)’nin hipotezini destekleyen katsayı ile örtüşmektedir. Gelir eşitsizliğindeki artış, gösteriş tüketimi üzerinden, toplam harcamaları artırmaktadır.

SONUÇ

OECD ülkelerinde gelir eşitsizliği-tüketim harcamaları ilişkisinin incelendiği bu çalışmada, 34 OECD ülkesini ve 1970-2021 dönemini kapsayan uzun dönemli veri seti ele alınmaktadır. İçsellik problemini ve tüketim kalıplarının dinamik yapısını dikkate almak amacıyla sistem GMM modeli uygulanmıştır. Elde edilen katsayıların tutarlılığı, üç farklı gelir dağılımı göstergesi üzerinden test edilmiştir. Temel anlamda, nispi gelir hipotezinin uzantıları olarak kabul edilen Frank (2014) ile Christensen ve Morgan (2005) hipotezleri test edilmektedir. Elde edilen bulgulara göre, artan gelir eşitsizliği toplam harcamaları artırmaktadır. Böylece, gösteriş tüketimi hipotezi desteklemektedir. Bu durum, hane halkının borç oranını artırarak finansal risklerini arttırmaktadır. Bu nedenle, gelir eşitsizliği sorununun çözülmesi ve tüketim alışkanlıklarının doğru yönetilmesi, hane halkının finansal istikrarını sağlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Ayrıca, gösteriş tüketimi konusu da finansal okuryazarlığın artırılması ve doğru tüketim alışkanlıklarının kazandırılması ile ele alınabilir. Bu sayede, hane halkı borç oranı düşürülerek finansal riskler minimize edilebilir.

Analiz sonucunda, gelir dağılımı ve tüketim harcamaları arasında uzun dönemde negatif bir ilişki olduğu ifade edilebilir. Buna göre uzun vadede, ülkelerin gelir bölüşümüne ilişkin politikalar ve daha adil büyümeyi teşvik eden beşerî sermayeye yatırımları yoluyla ekonomik istikrarı sağlamaları mümkün olabilir. Bununla ekonomik büyümeye ilişkin politikaların kişi başına tüketimden ziyade, verimlilik artışlarına yönelik uygulanması önem arz etmektedir.

Bu nedenle, ülkelerin gelir dağılımını düzenleyen politikaların, ekonomik istikrarı sağlamak açısından büyük önem taşıdığı ortaya çıkmaktadır. Daha adil bir gelir dağılımı, tüketim harcamalarının geniş bir kesime yayılmasını sağlayarak, ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılabilir. Aynı zamanda, beşerî sermayeye yatırım yaparak, bireylerin eğitim ve mesleki gelişiminde ilerleme sağlanabilir. Bu da ülkelerin rekabet gücünü artırarak, ekonomik büyümeyi daha sağlıklı bir şekilde destekleyebilir.

Özetle, OECD ölçeğinde ekonomik büyüme ve tüketim harcamaları politikalarının gözden geçirilmesi gerekmektedir. Kişi başına tüketimdeki artışlardan ziyade, verimlilik artışlarının hedeflenmesi, sürdürülebilir büyüme ve gelir dağılımı adaletinin sağlanması açısından önemlidir. Bu sayede, ekonomik büyümenin olumsuz etkilerinin minimize edilmesi ve daha adil bir gelir dağılımı hedefi uygun olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Airola, J. and C. Juhn (2001), 'Income and Consumption Inequality in Post Reform Mexico', Paper presented at the 2001 Latin American and Caribbean Economic Society Meetings.
- Alpizar, F., Carlsson, F. ve Johansson-Stenman, O. (2005). How much do we care about absolute versus relative income and consumption?. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 56(3), 405-421.
- Assimos, Bruno Medeiros, Pinto, Marcelo de Rezende, Leite, Ramon Silva ve Andrade, Matheus Lemos de 2019. "Conspicuous Consumption and its Relation to Brand Consciousness, Status Consumption and Self-Expression". *Brazilian Business Review*, 350-368. DOI: <http://dx.doi.org/10.15728/bbr.2019.16.4.3>
- Bertrand, M. ve Morse, A. (2013). Trickle-down consumption (No. w18883). NBER Working Paper. Retrieved from <http://www.nber.org>.
- Bilik, M, (2020), "Karşılaştırmalı Tüketim Fonksiyonları Üzerinden Gelir Dağılımı-Hanehalkı Harcamaları İlişkisi: Avrupa Birliği Örneği", DEÜ SBE, Basılmamış Doktora Tezi.
- Bilkey, W. J. (1956). Equality of income distribution and consumption expenditures. *The Review of Economics and Statistics*, 81-87.
- Blinder, A. S. (1975). Distribution effects and the aggregate consumption function. *Journal of Political Economy*, 83(3), 447-475. Bloch, F., Rao, V. ve Desai, S. (2004). Wedding celebrations as conspicuous consumption signaling social status in rural India. *Journal of Human Resources*, 39(3), 675-695.
- Borooh, V. K. ve Sharpe, D. R. (1986). Aggregate consumption and the distribution of income in the United Kingdom: an econometric analysis. *The Economic Journal*, 96(382), 449-466.
- Bunting, D. (1991). Savings and the Distribution of Income. *Journal of Post Keynesian Economics*, 14(1), 3-22.
- Carr, M. D. ve Jayadev, A. (2015). Relative income and indebtedness: evidence from panel data. *Review of income and wealth*, 61(4), 759-772.
- Carvalho, L. ve Rezai, A. (2016). Personal income inequality and aggregate demand. *Cambridge Journal of Economics*, 40(2), 491-505.
- Chao, A. ve Schor, J. B. (1998). Empirical tests of status consumption: Evidence from women's cosmetics. *Journal of Economic Psychology*, 19(1), 107-131.
- Charles, M. ve Lundy, J. D. (2013). The local Joneses: Household consumption and income inequality in large metropolitan areas. *Research in Social Stratification and Mobility*, 34, 14-29.
- Christen, M. ve Morgan, R. M. (2005). Keeping up with the Joneses: Analyzing the effect of income inequality on consumer borrowing. *Quantitative Marketing and Economics*, 3(2), 145-173.
- Colson-Sihra, E. ve Bellet, C. (2018). The conspicuous consumption of the poor: Forgoing calories for aspirational goods. Available at SSRN 3270814.
- Cuaresma, J. C., Kubala, J. ve Petrikova, K. (2018). Does income inequality affect aggregate consumption? Revisiting the evidence. *Empirical Economics*, 55(2), 905- 912.
- Della Valle, P. A. ve Oguchi, N. (1976). Distribution, the aggregate consumption function, and the level of economic development: Some cross-country results. *Journal of Political Economy*, 84(6), 1325-1334.
- Demir, M. A., (2020). "Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Lüks Mal İthalatı Arasında Panel Nedensellik Analizi", *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Yıl: 2020, 12(23): 419-430.
- DIDEH, M. J. (2020). "Inequality, Public Good Provision and the Composition of Trade", *Economics of Transition and Institutional Change*, 28(2): 265-313.
- Drechsel-Grau, M. ve Schmid, K. D. (2014). Consumption-savings decisions under upward-looking comparisons. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 106, 254-268.
- Dynan, K. E., Skinner, J. ve Zeldes, S. P. (2004). Do the rich save more?. *Journal of political economy*, 112(2), 397-444.

- Fisher, J., Johnson, D. S. ve Smeeding, T. M. (2015). Inequality of Income and Consumption in the US: Measuring the Trends in Inequality from 1984 to 2011 for the Same Individuals. *Review of Income and Wealth*, 61(4), 630-650.
- Fligstein, N., Hastings, O. P. ve Goldstein, A. (2017). Keeping up with the Joneses: How households fared in the era of high income inequality and the housing price bubble, 1999–2007. *Socius*, 3, 2378023117722330.
- Gan, L. (2013). Income inequality and consumption in china. Texas A&M University, unpublished manuscript.
- Garner, T. I. (1993). Consumer expenditures and inequality: an analysis based on decomposition of the Gini coefficient. *The Review of Economics and Statistics*, 134- 138.
- Gordon, R. J. ve Dew-Becker, I. (2008). Controversies about the rise of American inequality: A survey (No. w13982). National Bureau of Economic Research.
- Heffetz, O. (2011). A test of conspicuous consumption: Visibility and income elasticities. *Review of Economics and Statistics*, 93(4), 1101-1117.
- Jaikumar, S. ve Sarin, A. (2015). Conspicuous consumption and income inequality in an emerging economy: evidence from India. *Marketing Letters*, 26(3), 279-292.
- Jin, Y., Li, H. ve Wu, B. (2011). Income inequality, consumption, and social-status seeking. *Journal of Comparative Economics*, 39(2), 191-204.
- Kapeller, J. ve Schütz, B. (2015). Conspicuous consumption, inequality and debt: the nature of consumption-driven profit-led regimes. *Metroeconomica*, 66(1), 51-70.
- Khan, A. H. (1987). Aggregate consumption function and income distribution effect: some evidence from developing countries. *World Development*, 15(10-11), 1369-1374.
- Kim, Y. K., Setterfield, M. ve Mei, Y. (2015). Aggregate consumption and debt accumulation: an empirical examination of US household behaviour. *Cambridge Journal of Economics*, 39(1), 93-112.
- Loayza, N., Schmidt-Hebbel, K. ve Servén, L. (2000). Saving in developing countries: an overview. *The World Bank Economic Review*, 14(3), 393-414.
- Moav, O. ve Neeman, X. (2008). Conspicuous Consumption, Human Capital, and Poverty, CEPR Discussion Papers 6864.
- Ordabayeva, N. ve Chandon, P. (2011). Getting ahead of the Joneses: When equality increases conspicuous consumption among bottom-tier consumers. *Journal of Consumer Research*, 38(1), 27-41.
- Özçelik D. G. ve Torlak, Ö. (2011), Marka Kişiliği Algısı ile Etnosentrik Eğilimler Arasındaki İlişki: Levis ve Mavi Jeans Üzerine Bir Uygulama, *Ege Akademik Bakış*, 11(3), 361-377
- Pinstrup-Andersen, P. ve Caicedo, E. (1978). The potential impact of changes in income distribution on food demand and human nutrition. *American Journal of Agricultural Economics*, 60(3), 402-415.
- Prante, F. J. (2018). Macroeconomic effects of personal and functional income inequality: Theory and empirical evidence for the US and Germany. *Panoeconomicus*, 65(3), 289-318.
- Schmidt-Hebbel, K. ve Servén, L. (2000). Does income inequality raise aggregate saving?. *Journal of Development Economics*, 61(2), 417-446.
- Stiglitz, J. (2015). Eşitsizliğin Bedeli, İletişim Yayınları.
- Stockhammer, E. (2012). Financialization, income distribution and the crisis. *Investigación económica*, 24 (2), 39-70.
- Stockhammer, E. (2012). Financialization, income distribution and the crisis. *Investigación económica*, 24 (2), 39-70.
- Şengür, M. ve Taban, S. (2016). Türkiye'de Hanehalkı Tasarruflarının Gelir Dışındaki Belirleyicileri. *Optimum: Journal of Economics & Management Sciences/Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(1).
- Tokgöz, E. (2020). “Dış Görünümde Markalı Ürün Kullanma Bilincinin Gösterişçi Tüketim Üzerine Etkisi: Marka Duygusu ve Cinsiyetin Düzenleyici Rolü”, *Journal of Yasar University*, 15/59, 584-597, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/885180>
- Van Doorn, J. (1975). Aggregate consumption and the distribution of incomes. *European Economic Review*, 6(4), 417-423.

- Wilkinson, R. and K. Pickett (2010). *The Spirit Level: Why Equality is Better for Everyone*, Penguin Books Ltd.
- Wunder, T. A. (2012). Income distribution and consumption driven growth: How consumption behaviors of the top two income quintiles help to explain the economy. *Journal of Economic Issues*, 46(1), 173-192.
- Zhu, N. (2011). Household consumption and personal bankruptcy. *The Journal of Legal Studies*, 40(1), 1-37.

SUMMARY

The purchasing power of individuals is reflected in their consumption patterns. The OECD (2022) report reveals that member countries have characteristic income distributions, with lower-than-expected inequality in some countries and higher in the others. The impact of income distribution on expenditures is twofold. An increase in income inequality produces downward pressure on expenditures through higher marginal propensity to consume. Also, it activates conspicuous consumption among middle-high income groups, which in turn, increases household debt and preference of high-income groups to hold speculative assets and may lead to economic bubble formation. In today's economic conditions, the main objective of individuals can be considered as consumption maximization. Accordingly, expenditures may lead to unemployment or inflation by affecting economic productivity. These cyclical processes arising from income inequality can lead to unstable economies. Therefore, ensuring equality in income distribution is important for achieving sustainable growth.

In this study, the relationship between household expenditures and income distribution is investigated at the OECD scale. In this framework, the data set covering the period 1995-2021 for 34 OECD member countries is analyzed. Three different income inequality indicators are used to test whether the findings are robust. These indicators are the Gini and Palma coefficients and the P90/P10 ratio. The Gini index or Gini coefficient is a statistical measure of distribution developed by the Italian statistician Corrado Gini in 1912. It is used as an indicator of economic inequality, measuring the distribution of income in a population. The coefficient can take any value between 0 and 1 (or 0% and 100%). A coefficient of zero indicates a perfectly equal distribution of income or wealth within a population. A coefficient of one represents an inequality where one person in the population receives all the income while other individuals earn nothing.

The Palma, is the ratio of the total income of the richest 10% of the population to the total income of the poorest 40%. The main difference of this ratio from the Gini coefficient is that it is more sensitive to changes in low-income levels. Finally, the p90/p10 ratio is defined as the ratio of the total income of the richest 10% to the total income of the lowest 10%. The use of three different income distribution indicators in the study enables a better understanding and comparison of the impact of changes in the incomes of low-income groups.

To consider, the endogeneity problem and the dynamic nature of consumption patterns, the system GMM model is applied. The consistency of the obtained coefficients is tested over three different income distribution indicators.

Basically, Frank (2014) and Christensen and Morgan (2005) hypotheses, which are considered as extensions of the relative income hypothesis, are tested. According to the findings, increasing income inequality increases total expenditures and conspicuous consumption.

As a result of the analysis, it can be stated that there is a negative relationship between income distribution and consumption expenditures in the long run. Accordingly, in the long run, countries may be able to achieve economic stability through policies on income distribution and investments in human capital that promote more equitable growth. However, it is important that policies on economic growth are geared towards productivity increases rather than per capita consumption.

Çocuklarda Vergi Algısına Yönelik Kırıkkale İlköğretim Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme*

Sabriye Nur GÜNGÜNEŞ** Alparslan UĞUR***

ÖZ

Vergilemede başarının sağlanmasında sosyal ve psikolojik faktörlerin önemi göz ardı edilemeyecek düzeydedir. Özellikle küçük yaşlardan itibaren vergi bilinci oluşturularak vergiye gönüllü uyumun sağlanması önem arz eder. Küçük yaşlarda kazanılan vergi bilinci sonraki yıllarda vergi ödeme alışkanlıklarını etkilemektedir. Çalışmamızda Kırıkkale ilinde ikamet eden ve 4., 5. ve 6. sınıfta eğitim gören 9-11 yaş grubundaki öğrencilerin vergi bilincini tespit etmek için anket çalışması uygulanmıştır. 3 devlet ve 1 özel okulda yapılan çalışmada öğrencilere 30 adet soru sorulmuştur. Ankette demografik değişkenler, vergi bilinci ve fiş-fatura bilinci gibi kavramlar sorgulanmıştır. Öğrencilerde vergi bilincinin oluşumu noktasında en önemli faktörün aile ve eğitim olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Günümüzde vergi bilinci internet sayfasının oluşturulması, her yıl düzenli olarak vergi haftasının kutlanması, görsel hafızaya hitap edecek şekilde afişlerin tasarlanması ve ders kitabı içeriklerinin üretilmesi gibi çocuklarda vergi bilincinin oluşturulması amacıyla yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Çalışma sonucunda öğrencilerde vergi bilincinin artırılması için yapılması gereken alternatif öneriler sıralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergi Bilinci, Çocuklarda Vergi Algısı
JEL Sınıflandırması: H20, H21, H29

A Study on Kırıkkale Primary School Students on Perception of Tax in Children

ABSTRACT

The importance of social and psychological factors in ensuring success in taxation is at a level that cannot be ignored. It is important to ensure voluntary compliance with taxes, especially by creating tax awareness from an early age. The tax awareness gained at an early age affects the tax payment habits in the following years. In our study, a questionnaire study was applied to determine the tax awareness of the students residing in Kırıkkale province and studying in the 4th, 5th, and 6th grades, in the 9-11 age group. In the study conducted in 3 public and 1 private schools, 30 questions were asked to the students. Concepts such as demographic variables, tax awareness and receipt-invoice awareness were questioned in the questionnaire. It has been concluded that the most important factor in the formation of tax awareness in students is family and education. Today, there are studies conducted to create tax awareness for children such as creation of tax awareness web page, the regular celebration of the tax week every year, the design of posters to appeal to the visual memory and the production of textbook content. As a result of the study, alternative suggestions that should be made in order to increase tax awareness among students are listed.

Key Words: Tax, Tax Awareness, Perception of Tax in Children

JEL Classification: H20, H21, H29

* Bu çalışma, 2022 yılında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında Doç. Dr. Alparslan Uğur danışmanlığında Sabriye Nur Güngüneş tarafından hazırlanan ‘Çocuklara Yönelik Vergi Algısı: Kırıkkale İlköğretim Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme’ isimli tez esas alınarak hazırlanmıştır.

** Maliye Bilim Uzmanı, gungunesnur.14@gmail.com, ORCID Bilgisi:0000-0001-7708-9670

*** Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, alparslanugur@hotmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0001-8881-1745

GİRİŞ

Güçlü bir devletin oluşmasının, devlet otoritesinin varlığını sürdürebilmesinin ve kamu hizmetlerinde sürekliliğin sağlanabilmesinin ilk koşulu sağlam bir ekonomik yapının varlığıdır. Güçlü bir ekonomik yapı kamu gelirlerinin etkin bir şekilde toplanmasıyla sağlanır. Kamu otoritelerinin kamusal harcamaları yerine getirirken en etkin kullandıkları gelir kalemi vergi gelirleridir. Bu nedenle vergi gelirlerinin toplanmasında başarının sağlanması ve etkin bir mali sistemin oluşturulması elzemdir. Yüzyıllardır vergileme noktasında başarının sağlanabilmesi adına farklı uygulamalar süregelmiştir. Bu uygulamaların başında ise cezai yaptırımlar yer almaktadır. Fakat vergilemede başarının sağlanabilmesi öncelikli olarak vergiye uyum ile sağlanabilir. Ülke içerisinde kayıt dışı ekonominin varlığı, vergi oranlarının yüksek olması, denetim oranının yetersizliği, devlete duyulan güven ve kamu hizmetlerinden elde edilen fayda düzeyi gibi hususlar mükelleflerde vergi uyumunu düşürebilir. Bu durumda mükellefler, vergisel yükümlülüklerinden kaçınabilir ya da yasa dışı yollara başvurabilir. Bireylerin sahip oldukları birçok alışkanlığı küçük yaşlarda edindiği bilinmektedir. Çocuk yaştan itibaren verginin önemini benimsetilmesi bireylerin vergiye uyumu açısından gereklidir. Nitekim böylelikle vergisel anlamda başarı sağlanabilir. Bu nedenle erken yaş grubunda yer alan çocukların vergi bilinci düzeyinin ölçülmesi ve gerekli çözüm önerilerinin sunulması büyük önem arz etmektedir. Vergi bilincini tespit etmenin en objektif yolu ise anket uygulamalarıdır.

I. VERGİ ALGISINA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bireylerin mali araçlar ve olaylar karşısındaki tutum ve davranışlarının araştırılması, mali olayların bireyler üzerindeki etkileri, mali psikoloji kapsamında incelenmektedir. Vergileme, vergilerin yapısı, harcama değişkenleri, bütçe politikaları, borçlanmanın birey davranışlarına etkileri ve bireylerin bunlar karşısındaki tutum ve davranışları bu disiplinin içeriğini oluşturmaktadır. Mali psikoloji diğer mali araçlarla birlikte çoğunlukla verginin nasıl algılandığını ve ne gibi tepkilere yol açtığı hususunu araştırmaktadır (Çiçek, 2006:27-29). Vergi psikolojisi ise mali psikolojiye göre daha dar kapsamlıdır ve kişilerin sadece vergiye karşı sergilemiş oldukları tutum ve davranışlarını konu edinir (Aktan, 2012:14). Başka bir ifade ile vergi psikolojisi mali araçlar içerisinden sadece vergiyi inceleme alanına dâhil ederken, mali psikoloji diğer bütün mali araçları kapsamaktadır (İzgi, 2011:15). Vergi gelirlerinin, genel bütçe içerisindeki oranı düşünüldüğünde vergi psikolojisi oldukça önemli bir hale gelmektedir. Öyle ki mükellefler, vergiler konusunda üzerlerinde herhangi bir baskı hissetmesi halinde vergilere karşı olumsuz tutumlar sergileyeceklerdir. Bu yüzden vergi politikaları oluşturulurken vergi psikolojisi göz önünde bulundurulmalı, mükelleflerin tutum ve davranışları analiz edilmelidir (Taşkın, 2010:70). Vergi psikolojisinin, kamu kesimine etkin bir vergi politikasının oluşturulması konusunda yol göstericiliği söz konusudur. Bireylerin vergiyi algılama biçimi ve bunlara yönelik tepkilerin analizine ilişkin çalışmalar devlet-toplum ilişkisinde ortaya çıkan çatışmanın çözümüne fevkalade katkılar sağlamaktadır (Koç, 2019:1018).

Vergi algısı, bireyin zihninde iç ve dış etkenler neticesinde vergiler için oluşan düşünceler bütünüdür (Sağlam, 2013:319). Bireylerin sahip oldukları vergi algısının oluşmasında toplum ve üyeleri tarafından benimsenen sosyal normlar etkilidir. Bazı bireyler, vergiye uyumun sağlanmasında diğer bireylere göre sosyal normlara daha sıkı bağlıdır (Andriani, 2012:2). Çünkü vergi uygulamalarının kişilerde yaratmış olduğu algı her bireyde aynı etkiyi meydana getirmez (Koç, 2019:1016). Vergi bilinci kavramı ise mükelleflerin verginin farkında olmaları, verginin gerekliliğini anlamaları ve bu anlayışı davranışlarına yansıtılmaları olarak ifade edilmektedir (Teyyare ve Kumaşlı, 2016:4; Sağlam, 2013:319-320). Mükellefin vergi bilinci, vergi ödeme zorunluluğunu yerine getirmek için vergiye olan inancıdır (Savitria and Musfialdy, 2016:683). Örneğin mükellefin vergilemeye, vergi sistemine ve vergi adaletine olan inancı vergi bilincini olumlu yönde etkileyebilmektedir (Alabede vd., 2011:93). Kamu finansmanında ağırlıklı olarak vergi gelirlerinin kullanıldığını bilen mükelleflerin, vergisel yükümlülüklerini yerine getirme noktasındaki hassasiyetleri ve isteklilik seviyeleri vergi bilinçlerini şekillendirmektedir (Teyyare ve Kumaşlı, 2016:4; Sağlam, 2013:319-320). Bireylerin yaş, cinsiyet, medeni hal, eğitim düzeyi gibi demografik faktörleri, ülkenin sosyal ve kültürel koşulları, milli geliri, gelir dağılımı gibi ekonomik faktörler, devletin ürettiği ya da sunduğu kamusal hizmetlerin toplumdaki algılanış biçimi, hükümetin aldığı kararlar, bireylerin vergi idaresi ve sistemine bakışı gibi politik ve hukuki faktörler vergi bilincini etkilemektedir (Taytak, 2010:499-500). Vergi bilincinin oluştuğu toplumlarda bireyler, kamu hizmetlerinin finanse edilmesi için devletin vergi gelirlerine ihtiyaç duyduğunun bilincindedirler. Bu nedenle ilgili vergi yükümlülüklerini eksiksiz ve zamanında yerine getiren mükelleflerin sayısı oldukça fazladır.

II. VERGİ ALGISININ ÖLÇÜMÜNE YÖNELİK İLKÖĞRETİM ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE YAPILAN ANKET ÇALIŞMALARI

Vergi algısına dair yapılan çalışmalar incelendiğinde ağırlıklı olarak gençler ve ileri yaşlardaki bireylerin araştırmalara konu edinildiği görülmektedir. Çocuklardaki vergi algısına yönelik çalışmalar ise sınırlı sayıdadır. Bilinmektedir ki çocuk yaşlarda edinilen alışkanlıklar sonraki süreçte daha kalıcı olmaktadır. Bu açıdan çocuk yaş grubunun vergi bilincine sahip olması ve vergiyi bir vatandaşlık görevi olarak algılamaları vergilemede başarının sağlanması için önem arz etmektedir.

Sağbaşı ve Başoğlu (2005), ilköğretim çağındaki öğrencilerin vergi algısını belirlemek için 3-8. sınıf aralığında eğitim gören 170 öğrenciye anket çalışması uygulamışlardır. Yapılan anket çalışması sonucunda cinsiyetin vergi algısını etkilemediğini tespit etmişlerdir. Fakat yürütülen çalışmada, öğrencilerin yaş aldıkça vergi bilinçlerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada annenin ve babanın eğitim düzeyinin ve gelir düzeyinin artması ile öğrencinin vergi bilincinin arttığı tespit edilmiştir.

Taytak (2010), tarafından vergi bilincini tespit etmek ve vergi bilincinin oluşmasında etkili olan faktörleri belirleyebilmek amacıyla Uşak ilinde ilköğretim II. kademe öğrencilerine anket çalışması yapılmıştır. Yapılan çalışma ile

öğrencilerde vergi bilincinin oluşmasında ilk etkenin aile faktörü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çelik ve Eroğlu (2014), Zonguldak ilinde 4-8. sınıf aralığında eğitim gören 766 öğrenciye anket çalışması uygulamıştır. Anket sonucunda toplanan veriler frekans analizi ve çapraz tablolar eşliğinde yorumlanmıştır. Elde edilen bulgulardan yola çıkarak öğrencilerde vergi bilincinin oluşmasında en önemli faktörün aile olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan çalışma ile öğrencilerin anne ve babasının meslekleri ile vergi algıları arasında herhangi bir ilişki bulunmadığı tespit edilmiştir.

Özen, vd., (2015), yapmış oldukları çalışmada İzmir ilinde orta öğretim öğrencilerinin vergi algısının ölçümüne yönelik anket çalışması uygulamışlardır. Yapılan anket çalışmasına Buca ve Gaziemir ilçelerinde kamu ve özel okulda eğitim gören toplam 925 öğrenci katılmıştır. Anket çalışmasından elde edilen veriler faktör analizi, korelasyon analizi, anova testi ve regresyon analizi ile yorumlanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda eğitilmiş ve yüksek gelirli ailelerin çocuklarının vergi bilinçlerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Demir ve Cığerci (2016), tarafından yapılan çalışmaya Afyonkarahisar ilinde 3. ve 4. sınıf düzeyinde eğitim gören 200 adet öğrenci katılmıştır. Çalışmada 200 öğrenciye vergi eğitimi verilerek öğrencilerin eğitimden önceki vergi bilinci ve eğitimden sonraki vergi bilinci arasındaki fark tespit edilmiştir. Verilen eğitim sonucunda ankete katılan öğrencilerin vergi bilincinin olumlu yönde etkilendiği belirlenmiştir.

A. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Vergilemede başarının sağlanmasının en temel koşulu, çocuk yaştan itibaren bireylere verginin önemini benimsetmekten geçmektedir. Çünkü vatandaşlık bilincinin gerektirdiği temel hususlardan biri olan vergi bilinci, bireyde çocuk yaştan itibaren var olmalıdır. Bu nedenle Kırıkkale ilinde ikamet eden ve 9-11 yaş grubunda yer alan çocukların vergi algısının tespitine yönelik anket çalışması hazırlanmıştır. Hazırlanan anket çalışmasında toplamda 30 adet soru bulunmaktadır. İlgili 30 soru ise kendi içerisinde demografik değişkenler, vergi bilinci ve fiş-fatura bilinci olmak üzere 3 ayrı sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Sorular hazırlanırken öğrencilerin yaşları ve algı düzeylerine dikkat edilmiştir. Gerekli resmî kurumlardan izinlerin alınmasıyla birlikte anket çalışması Kırıkkale il sınırlarında yer alan üç devlet okulu ve bir özel okuldaki öğrencilere uygulanmıştır. Toplamda 144 örneklem gönüllük esası dikkate alınarak anket çalışmasına katılmıştır.

B. Anket Çalışmasının Bulguları

144 örnekleme uygulanan anket çalışmasından elde edilen sonuçlar SPSS 20.0 programı ile analiz edilmiştir. Anket formunda yer alan 30 sorunun tamamına ki-kare ve frekans testi yapılmıştır. Aralarında ilişki bulunduğu tahmin edilen sorular belirlenerek ilgili sorulara Pearson Chi-square analizi uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar doğrultusunda çapraz tablolar oluşturularak çocukların vergi bilincini etkileyen faktörlerin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Tablo-1: Örneklemelere Ait Demografik Soruların Frekans Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	%	Kümülatif %
Kız	75	52,1	52,1
Erkek	69	47,9	100,0
Toplam	144	100,0	
Yaş			
9	47	32,6	32,6
10	51	35,4	68,1
11	46	31,9	100,0
Toplam	144	100,0	
Sınıf			
4	48	33,3	33,3
5	51	35,4	68,8
6	45	31,3	100,0
Toplam	144	100,0	
Kardeş Sayısı			
Tek Çocuk	15	10,4	10,4
1-2	59	41,0	51,4
3-4	62	43,1	94,4
4'den Fazla	8	5,6	100,0
Toplam	144	100,0	
İkamet Edilen Bölge			
Şehir Merkezi	126	87,5	87,5
Köy	18	12,5	100,0
Toplam	144	100,0	
Okul Türü			
Devlet Okulu	121	84,0	84,0
Özel Okul	23	16,0	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 1’de anket edilen örneklemelerin demografik bilgilerine ait soruların (yaş, cinsiyet, sınıf, kardeş sayısı, ikamet edilen bölge ve eğitim alınan okul türü) frekans dağılımları yer almaktadır.

Tablo-2: Örneklem Velilerine Ait Demografik Değişkenlerin Frekans Tablosu

Örneklem Babasının Eğitim Düzeyi	Frekans	%	Kümülatif %
İlköğretim	43	29,9	29,9
Lise	66	45,8	75,7
Yükseköğrenim	35	24,3	100,0
Toplam	144	100,0	
Örneklem Babasının Mesleği			
Kendi İşletmesine Sahip	23	16,0	16,3
İşçi	75	52,1	68,1
Öğretmen-Polis-Doktor	33	22,9	91,0
Çiftçi	6	4,2	95,1
Çalışmıyor	7	4,9	100,0
Toplam	144	100,0	
Örneklem Annesinin Eğitim Düzeyi			
İlköğretim	63	43,8	43,8
Lise	69	47,9	91,7
Yükseköğrenim	12	8,3	100,0
Toplam	144	100,0	
Örneklem Annesinin Mesleği			
Kendi İşletmesine Sahip	11	7,6	7,6
İşçi	16	11,1	18,8
Öğretmen-Polis-Doktor	10	6,9	25,7
Çiftçi	3	2,1	27,8
Çalışmıyor	104	72,2	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 2’de anket çalışmasına katılan örneklemelerin ailelerine ait demografik değişkenlerinin (örneklem babasının eğitim düzeyi, örneklem

babasının mesleği, örneklemin annesinin eğitim düzeyi ve örneklemin annesinin mesleği) frekans dağılımları incelenmiştir.

Tablo-3: Vergi Kelimesinin Duyulması ve İlk Nerede Duyulduğu Frekans Tablosu

Vergi Kelimesinin Duyulma Durumu	Frekans	%	Kümülatif %
Evet	144	100,0	100,0
Verginin ilk Nerede Duyulduğu			
Aile İçerisinde	68	47,2	47,2
Sosyal Medyada	6	4,2	51,4
Televizyonda	10	6,9	58,3
Okulda	60	41,7	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 3'te örneklemere, vergi kelimesinin duyulmasının tespitine yönelik soru yöneltilmiştir. Örneklem grubunun tamamı (n:144) ilgili soruya “Evet” yanıtını vermiştir. Verginin ilk nerede duyulduğunun tespiti noktasında ise örneklem grubunun %47,2’si (n:68) “Aile içerisinde” duyulduğunu belirtmiştir. Tablodan anlaşılacağı üzere vergi bilincinin temelleri aileler tarafından atılmaktadır.

Tablo-4: Verginin Algılanma Biçimi Frekans Tablosu

Verginin Algılanma Biçimi	Frekans	%	Kümülatif %
Devlete Olan Borcumuz	42	29,2	29,2
Hizmet Almak İçin Ödediğimiz Para	25	17,4	46,5
Vatandaşlık Görevimiz	59	41,0	87,5
Fikrim Yok	18	12,5	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 4'te örneklemelerin vergiyi algılama biçimleri analiz edilmiştir. Ankete katılanların %41'i (n:59) vergiyi “Vatandaşlık görevimiz” olarak algılamakta, %29,2’si (n:42) vergiyi “Devlete olan borcumuz” şeklinde ifade etmektedir.

Tablo-5: Kimler Vergi Öder Frekans Tablosu

Kimler Vergi Öder	Frekans	%	Kümülatif %
Yetişkin Bireyler	43	29,9	29,9
Ödemek İsteyenler	8	5,6	35,4
Parası Olanlar	4	2,8	38,2
Herkes	89	61,8	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 5'te örneklem grubuna yöneltilen kimler vergi öder sorusuyla öğrencilerin vergi ödeme bilincine haiz olup olmadıklarının tespiti amaçlanmıştır. Öğrencilerin bu soruya verdikleri cevap dağılımları incelendiğinde %61,8'inin (n:89) “Herkes” cevabını verdiği, %29,9'unun ise (n:43) “Yetişkin bireyler” cevabını verdiği görülmektedir.

Tablo-6: Vergi Ödemek Zorunlu/Gönüllü Davranıştır Frekans Tablosu

Vergi Ödemek Zorunlu/Gönüllü Davranıştır	Frekans	%	Kümülatif %
Zorunlu	60	41,7	41,7
Gönüllü	84	58,3	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 6'da verginin zorunlu ya da gönüllü bir davranış olarak algılandığının tespiti için sorulan soruya; katılımcıların %58,3'ü (n:84) “Gönüllü”, %41,7'si (n:60) ise “Zorunlu” cevabını vermiştir. 9-11 yaş grubunda ağırlıklı olarak verginin gönüllü ödendiği algısı bulunmaktadır.

Tablo-7: Devlet Neden Vergi Alır Frekans Tablosu

Devlet Neden Vergi Alır	Frekans	%	Kümülatif %
Ekonomik Gelişme ve Kalkınmayı Sağlamak İçin	29	20,1	20,1
Bizlere Hizmet Vermek İçin	65	45,1	65,3
Yapacağı Harcamaları Karşılama İçin	30	20,8	86,1
Fikrim Yok	20	13,9	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 7’de devlet neden vergi alır sorusunun cevabı aranmıştır. Buna göre, örneklem grubunda yer alan öğrencilerin %45,1’inde (n:65) verginin “Bizlere hizmet vermek için” alındığı algısı bulunmaktadır.

Tablo-8: Aşına Olunan Vergi Türü Frekans Tablosu

Aşına Olunan Vergi Türü	Frekans	%	Kümülatif %
Katma Değer Vergisi	34	23,6	23,6
Özel Tüketim Vergisi	26	18,1	41,7
Gelir Vergisi	67	46,5	88,2
Duymadım	17	11,8	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 8’de hangi vergi türünün belirlenen yaş grubunda daha sık duyulduğu incelenmiştir. Ankete katılan öğrencilerin %46,5’i (n:67) “Gelir Vergisi”, %23,6’sı (n:34) “Katma Değer Vergisi”, %18,1’i (n:26) “Özel Tüketim Vergisi’ni” duyduğunu belirtmiştir. Anket çalışmasına katılan örneklem grubunun %11,8’inin (n:17) belirtilen vergi türlerinden herhangi birini duymadığı görülmektedir.

Tablo-9: Devletin Vergi Alması Doğru Mu Frekans Tablosu

Devletin Vergi Alması Doğru	Frekans	%	Kümülatif %
Evet	123	85,4	85,4
Hayır	16	11,1	96,5
Kararsızım	5	3,5	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 9’da devletin vergi almasının doğru olup olmadığı incelenmiştir. Buna göre, örneklem grubunun %85,4’ü (n:123) “Devletin vergi almasını doğru”, %11,1’i ise (n:16) “Devletin vergi almasını yanlış” bulmaktadır. Genel olarak bakıldığında ilgili yaş grubu, devletin vergi almasını gerekli görmektedir.

Tablo-10: Vergi İnsanlar Üzerinde Yük Oluşturur Mu Frekans Tablosu

Vergi İnsanlar Üzerinde Yük Oluşturur Mu?	Frekans	%	Kümülatif %
Evet	39	27,1	27,1
Hayır	105	72,9	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 10’da örneklemde vergi insanlar üzerinde yük oluşturur mu sorusunun analizi bulunmaktadır. Verilen cevapların dağılımına bakıldığında örneklemde %72,9’unun (n:105) “Hayır”, %27,1’inin (n:39) ise ilgili soruya “Evet” cevabını verdiği görülmektedir.

Tablo-11: Devlet Topladığı Vergileri Doğru Yerde Kullanır Mı Frekans Tablosu

Devlet Topladığı Vergileri Doğru Yerde Kullanır Mı?	Frekans	%	Kümülatif %
Evet	109	75,7	75,7
Hayır	28	19,4	95,1
Kararsızım	7	4,9	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 11’de devlet topladığı vergileri doğru yerde kullanır mı sorusunun cevabı aranmıştır. Buna göre, ankete katılan öğrencilerin %75,7’si (n:109)

“Devletin vergiyi doğru yerde kullandığı” cevabını vermiştir. Örneklem grubunun %19,4’ünde (n:28) “Devletin vergiyi doğru yerde kullanmadığı” algısı bulunmaktadır.

Tablo-12: Devletin Var Olması İçin Vergi Gerekli Midir Frekans Tablosu

Devletin Var Olması İçin Vergi Gerekli Midir?	Frekans	%	Kümülatif %
Evet	120	83,3	83,3
Hayır	13	9,0	92,4
Kararsızım	11	7,6	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 12’de öğrencilere, devletin var olması için vergi gerekli midir sorusu yöneltilmiş ve verdikleri cevaplar incelenmiştir. Örneklem grubunun %83,3’ü (n:120) “Evet”, %9,0’u (n:13) “Hayır” yanıtını vermiştir. Örneklem grubu “Devletin var olması için vergiyi gerekli” görmektedir.

Tablo-13: Örneklemin Vergi Eğitimi Almak İstemesi Durumu ve Vergi Eğitimini Kimden Almak İstedığının Tespiti Frekans Tablosu

Örneklemin Vergi Eğitimi Almak İstemesi Durumu	Frekans	%	Kümülatif %
Evet	139	96,5	96,5
Hayır	3	2,1	98,6
Kararsızım	2	1,4	100,0
Toplam	144	100,0	
Örneklemin Vergi Eğitimini Kimden Almak İstedığının Tespiti			
Ailemden	7	4,9	4,9
Okulumdan	129	89,6	94,4
İnternette/Televizyondan	4	2,8	97,2
Fikrim Yok	4	2,8	100,0
Toplam	144	100,0	

Çocuklarda vergi bilincinin tespit edilmesi ve bu bilinci etkileyen faktörlerin belirlenmesinin ardından gerekli eksiklerin tespit edilerek çözüme yönelik politikalar üretilmesi gerekmektedir. Bütün bu varsayımlar düşünülürken ihmal edilmemesi gereken bir diğer nokta ise öğrencilerin bu eğitimi almak isteyip istememeleri hususudur. Tablo 13’te anket çalışmasına katılan 144 örneklemin %96,5’i (n:139) “Vergi eğitimi almak istemektedir”. Ayrıca vergi eğitimini kimden almak istediklerinin tespit edilmesine yönelik sorulan soruya örneklemlerin %89,6’sı (n:129) “Okulumdan” yanıtını vermiştir.

Tablo-14: Örneklemin Ailesinin Vergiye Bakışı Frekans Tablosu

Örneklemin Ailesinin Vergiye Bakışı	Frekans	%	Kümülatif %
Gerekli Görüyorlar	82	56,9	56,9
Fazla Buluyorlar	62	43,1	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 14’te öğrenci açısından ailelerinin vergi hakkında ne tür yorum yaptıkları incelenmektedir. İlgili soruya ankete katılan öğrencilerin %56,9’u (n:82), ailesinin vergiyi “Gerekli gördüğünü”, %43,1’i (n:62) ise “Fazla bulduğunu” belirtmiştir. Örneklem açısından ailelerinin yarıdan fazlasının vergiye bakışının pozitif yönde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo-15: Örneklemin Vergisini Ödemeyene Bakış Açısı Frekans Tablosu

Örneklemin Vergisini Ödemeyene Bakış Açısı	Frekans	%	Kümülatif %
Akıllı	31	21,5	21,5
Uyanık	21	14,6	36,1
Cimri	43	29,9	66,0
Hırsız	49	34,0	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 15’te örneklemin vergisini ödemeyene bakış açısı analiz edilmiştir. Ankete katılan öğrencilerin %34,0’ü (n:49), vergisini ödemeyen bireyi “Hırsız” olarak nitelendirmektedir. İkinci ağırlıklı grubu ise %29,9 (n:43) ile “Cimri” cevabını veren örneklem oluşturmuştur. Örneklem grubunun %21,5’i (n:31) “Akıllı”, %14,6’sı (n:21) ise “Uyanık” cevabını vermiştir. Tabloda yer alan verilerden anlaşılacağı üzere 9-11 yaş grubunda bulunan örneklem, vergi ödevini yerine getirmeyenlere karşı olumsuz bakış açısına sahiptir.

Tablo-16: Fiş veya Fatura Kelimelerinin Duyulma Durumu Frekans Tablosu

Fiş veya Fatura Kelimelerinin Duyulma Durumu	Frekans	%	Kümülatif %
Evet	142	98,6	98,6
Hayır	2	1,4	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 16’da fiş veya fatura kelimelerinin duyulma durumu analiz edilmiştir. Buna göre ankete katılan 144 örneklemin %98,6’sının (n:142) daha önce fiş ve fatura kelimelerini duyduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada yer alan örneklem grubunun %1,4’ü (n:2) fiş veya fatura kelimesini duymamıştır. Tablo 3’te belirtilen “Vergi” kelimesi kadar yüksek orana sahip olmasa dahi fiş ve fatura kelimelerinin duyulma oranı da oldukça yüksektir.

Tablo-17: Örneklemin Ailesinin Fiş veya Fatura Alma Alışkanlığı Frekans Tablosu

Örneklemin Ailesinin Fiş veya Fatura Alma Alışkanlığı	Frekans	%	Kümülatif %
Evet	134	93,1	93,1
Hayır	10	6,9	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 17’de örneklemin ailesinin fiş veya fatura alma alışkanlığı analiz edilmiştir. Buna göre örneklem grubu ailelerinin %93,1’inin (n:134) yaptığı alışveriş sonrasında fiş veya fatura alma alışkanlığına sahip olduğu, %6,9’unda (n:10) ise fiş veya fatura alma alışkanlığının bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo-18: Örneklemin Fiş veya Fatura Alma Alışkanlığı Frekans Tablosu

Örneklemin Fiş veya Fatura Alma Alışkanlığı	Frekans	%	Kümülatif %
Evet	128	88,9	88,9
Hayır	16	11,1	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 18’de örneklemin fiş veya fatura alma alışkanlığı analiz edilmiştir. Ankete katılan örneklemlerin %88,9’unun (n:128) alışverişten sonra fiş veya fatura almaya dikkat ettiği, %11,1’inin (n:16) bu konuda hassas olmadığı anlaşılmaktadır. Genel itibarıyla 9-11 yaş grubu öğrencilerin fiş ve fatura alma bilinçlerinin olduğu söylenebilir. Tablo 17’de ailelerin fiş veya fatura alma durumlarında “Evet” yanıtının yüzdelik olarak fazla olması tablo 18’de örneklem ailelerini örnek almaları durumu ile ilişkilendirilebilir ve ailenin bu konuda örnek alındığı söylenebilir.

Tablo-19: Örneklemin Fiş veya Fatura İnceleme Bilinci Frekans Tablosu

Örneklemin Fiş veya Fatura İnceleme Bilinci	Frekans	%	Kümülatif %
Evet	118	81,9	81,9
Hayır	26	18,1	100,0
Toplam	144	100,0	

Tablo 19’da örneklemin fiş veya fatura aldıktan sonra elindeki belgeleri inceleyip incelemeyeceği sorusu sorulmuştur. Tablodan da görüleceği üzere örneklem grubunun %81,9’unun (n:118) fiş veya fatura inceleme bilincine sahip olduğu

sonucuna ulaşılmaktadır. Örneklem grubunun %18,1'inin ise (n:26) fiş veya fatura inceleme bilincine sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo-20: Örneklemün Fiş veya Fatura Almadaki Amacı Frekans Tablosu

Örneklemün Fiş veya Fatura Almadaki Amacı	Frekans	%	Kümülatif %
Ürün Değişimi Yapmak İçin	82	56,9	56,9
Devlete Para Getirdiği İçin	20	13,9	70,8
Vergi Geliri Sağlamakta Önemli Olduğu İçin	24	16,7	87,5
Fikrim Yok	18	12,5	100,0
Toplam	144	100,0	

Uygulanan anket çalışmasının son sorusu ise örneklemün fiş veya faturayı neden aldıklarının tespit edilmesine yöneliktir. Tablo 20’de verilen cevapların dağılımı incelendiğinde örneklemün %56,9’luk (n:82) bir kesimi, fiş veya fatura almadaki amacının “Ürün değişimi yapmak için” olduğunu belirtmiştir.

Tablo-21: Güvenilirlik Analizi (Cronbach Alpha Katsayısı)

Gözlem Sayısı = 144,0				
Ortalama	Ortalama Minimum	Ortalama Maksimum	Aralık	Maximum/Minimum
1,550	1,063	2,424	1,361	2,281
Analiz Edilen Madde Sayısı: 20				
Cronbach Alpha = 0,618			Standardize Edilmiş Alpha = 0,757	

Tablo 21’de 144 örneklem üzerinde yapılan anket çalışmasının güvenilirlik analizi bulunmaktadır. Güvenilirlik analizine demografik sorular dâhil edilmemiştir. Uygulanan anket çalışmasının Cronbach Alpha = 0,618 Standardize Edilmiş Alpha = 0,757’dir. Elde edilen sonuçlara göre anketin sosyal bilimler için kabul edilir güvenilirlikte olduğunu ifade etmek mümkündür.

Tablo-22: Örneklemün Yaşı * Verginin Algılanma Biçimi Crosstabulation

Örneklemün Yaşı		Verginin Algılanma Biçimi				Toplam
		Devlete Olan Borcumuz	Hizmet Almak İçin Ödediğimiz Para	Vatandaşlık Görevimiz	Fikrim Yok	
9	Frekans	15	14	10	8	47
	%	31,9	29,8	21,3	17,0	100,0
10	Frekans	18	6	20	7	51
	%	35,3	11,8	39,2	13,7	100,0
11	Frekans	9	5	29	3	46
	%	19,6	10,9	63,0	6,5	100,0
Toplam	Frekans	42	25	59	18	144
	%	29,2	17,4	41,0	12,5	100,0

Tablo 22’de örneklemün yaşı ve verginin algılanma biçimi arasındaki ilişkiyi tespit etmek için Pearson Chi-square testi yapılmıştır. %95 güven aralığında (Sig.:0,002) anlamlılık değerinin $p=0,002<0,05$ çıkması nedeniyle H_0 : Örneklemün yaşı ve verginin algılanma biçimi arasında ilişki yoktur varsayımı reddedilebilir. H_1 : Örneklemün yaşı ve verginin algılanma biçimi arasında ilişki vardır varsayımı kabul edilebilir. Tablo 22 incelendiğinde 9 yaşında olan örneklemün %31,9’u (n:15) vergiyi “Devlete olan borcumuz” olarak nitelemektedir. 11 yaşında olan örneklemün %63,3’ü (n:29) “Vergiyi vatandaşlık görevimiz” şeklinde ifade etmektedir. Tablodan anlaşılacağı üzere örneklemün yaşları arttıkça vergiyi vatandaşlık görevi olarak algılama düzeylerinin arttığı söylenebilir.

Tablo-23: Örneklemin Cinsiyeti * Verginin Algılanma Biçimi Crosstabulation

Örneklemin Cinsiyeti		Verginin Algılanma Biçimi				Toplam
		Devlete Olan Borcumuz	Hizmet Almak İçin Ödediğimiz Para	Vatandaşlık Görevimiz	Fikrim Yok	
Kız	Frekans	21	10	34	10	75
	%	28,0	13,3	45,3	13,3	100,9
Erkek	Frekans	21	15	25	8	69
	%	30,4	21,7	36,2	11,6	100,0
Toplam	Frekans	42	25	59	18	144
	%	29,2	17,4	41,0	12,5	100,0

Tablo 23'te 144 örneklemin cinsiyeti ve verginin algılanma biçimi arasında ilişki olup olmadığını tespit etmek için Pearson Chi-square testi yapılmıştır. %95 güven aralığında anlamlılık değerinin (Sig.:0,503), $p=0,503>0,05$ olması nedeniyle H_0 : Örneklemin cinsiyeti ve verginin algılanma biçimi arasında ilişki yoktur varsayımın kabul edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Cinsiyet ile vergi bilinci arasında herhangi bir bağın olmadığı tespit edilmiştir.

Tablo-24: Örneklemin Yaşı * Aşına Olunan Vergi Türü Crosstabulation

Örneklemin Yaşı		Aşına Olunan Vergi Türü				Toplam
		Katma Değer Vergisi	Özel Tüketim Vergisi	Gelir Vergisi	Duymadım	
9	Frekans	6	5	24	12	47
	%	12,8	10,6	51,1	25,5	100,0
10	Frekans	11	16	20	4	51
	%	21,6	31,4	39,2	7,8	100,0
11	Frekans	17	5	23	1	46
	%	37,0	10,9	50,0	2,2	100,0
Toplam	Frekans	34	26	67	17	144
	%	23,6	18,1	46,5	11,8	100,0

Tablo 24'te örneklemin yaşı ve aşına olunan vergi türü arasındaki ilişkiyi tespit etmek için Pearson Chi-square testi yapılmıştır. %95 güven aralığında (Sig.:0,000) $p=0,000<0,05$ olmasından dolayı H_0 : Örneklemin yaşı ve aşına olunan vergi türü arasında ilişki yoktur varsayımı reddedilebilir. H_1 : Örneklemin yaşı ve aşına olunan vergi türü arasında ilişki vardır varsayımı kabul edilebilir. Tablonun incelenmesi sonucunda örneklemelerin yaşları arttıkça Katma Değer Vergisi'ni duyma sıklıklarının arttığı tespit edilmiştir.

Tablo-25: Devletin Var Olması İçin Vergi Gerekli Midir * Devlet Topladığı Vergileri Doğru Yerde Kullanır Mı Crosstabulation

Devletin Var Olması İçin Vergi Gerekli Midir?		Devlet Topladığı Vergileri Doğru Yerde Kullanır Mı?			Toplam
		Evet	Hayır	Kararsızım	
Evet	Frekans	99	18	3	120
	%	82,5	15,0	2,5	100,0
Hayır	Frekans	6	6	1	13
	%	46,2	46,2	7,7	100,0
Kararsızım	Frekans	4	4	3	11
	%	36,4	36,4	27,3	100,0
Toplam	Frekans	109	28	7	144
	%	75,7	19,4	4,9	100,0

Tablo 25’te devletin var olması için vergi gerekli midir ve devlet topladığı vergileri doğru yerde kullanır mı soruları arasında ilişki olup olmadığı tespit edilmek istenmiştir. %95 güven aralığında uygulanan Pearson Chi-square testinin anlamlılık düzeyi (Sig.:0,000), $p=0,000<0,05$ çıktığı için H_0 : Devletin var olması için vergi gerekli midir ve devlet topladığı vergileri doğru yerde kullanır mı arasında ilişki yoktur varsayımı reddedilebilir. H_1 : Devletin var olması için vergi gerekli midir ve devlet topladığı vergileri doğru yerde kullanır mı arasında ilişki vardır varsayımı kabul edilebilir.

Tablo-26: Örneklemin Ailesinin Vergiye Bakışı * Örneklemin Vergisini Ödemeyene Bakış Açısı Crosstabulation

Örneklemin Ailesinin Vergiye Bakışı		Örneklemin Vergisini Ödemeyene Bakış Açısı				Toplam
		Akıllı	Uyanık	Cimri	Hırsız	
Gerekli Görüyorlar	Frekans	2	2	33	45	82
	%	2,4	2,4	40,2	54,9	100,0
Fazla Buluyorlar	Frekans	29	19	10	4	62
	%	46,8	30,6	16,1	6,5	100,0
Toplam	Frekans	31	21	43	49	144
	%	21,5	14,6	29,9	34,0	100

Tablo 26’da %95 güven aralığında örneklemin ailesinin vergiye bakışı ve örneklemin vergisini ödemeyene karşı bakış açısı arasında ilişkinin olup olmadığını tespit etmek için Pearson Chi-square testi yapılmıştır. Yapılan test sonucunda anlamlılık değerinin (Sig.:0,000), $p=0,000<0,05$ çıkması nedeniyle H_0 : Örneklemin ailesinin vergiye bakışı ve örneklemin vergisini ödemeyene karşı bakış açısı arasında ilişki yoktur varsayımı reddedilebilir. H_1 : Örneklemin ailesinin vergiye bakışı ve örneklemin vergisini ödemeyene karşı bakış açısı arasında ilişki vardır varsayımı kabul edilebilir.

Tablo-27: Örneklemin İkamet Ettiği Bölge * Kimler Vergi Öder Crosstabulation

Örneklemin İkamet Ettiği Bölge		Kimler Vergi Öder				Toplam
		Yetişkin Bireyler	Ödemek İsteyenler	Parası Olanlar	Herkes	
Şehir Merkezi	Frekans	36	6	3	81	126
	%	28,6	4,8	2,4	64,3	100,0
Köy	Frekans	7	2	1	8	18
	%	38,9	11,1	5,6	44,4	100,0
Toplam	Frekans	43	8	4	89	144
	%	29,9	5,6	2,8	61,8	100,0

Tablo 27’de örneklemin ikamet ettiği bölge ve kimler vergi öder arasındaki ilişkiyi tespit etmek için %95 güven aralığında Pearson Chi-square testi uygulanmıştır. Yapılan test sonucunda anlamlılık değerinin (Sig.:0,193), $p=0,193>0,05$ olması nedeniyle H_0 : Örneklemin ikamet ettiği bölge ve kimler vergi öder arasında ilişki yoktur varsayımının kabul edilebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneklemlerin köyde ya da şehir merkezinde ikamet etmelerinin kimler vergi öder sorusuna olan yaklaşımlarını etkilemediği söylenebilir.

Tablo-28: Örneklemin Eğitim Gördüğü Okul Türü * Örneklemin Vergisini Ödemeyene Karşı Bakış Açısı Crosstabulation

Örneklemin Eğitim Gördüğü Okul Türü		Örneklemin Vergisini Ödemeyene Karşı Bakış Açısı				Toplam
		Akıllı	Uyanık	Cimri	Hırsız	
Devlet Okulu	Frekans	23	20	38	40	121
	%	19,0	16,5	31,4	33,1	100,0
Özel Okul	Frekans	8	1	5	9	23
	%	34,8	4,3	21,7	39,1	100,0
Toplam	Frekans	31	21	43	49	144
	%	21,5	14,6	29,9	34,0	100,0

Tablo 28’de örneklemin vergisini ödemeyene karşı bakış açısı ve örneklemin eğitim gördüğü okul türü arasında ilişki olup olmadığını belirlemek için %95 güven aralığında Pearson Chi-square testi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda (Sig.:0,185), $p=0,185>0,05$ olması nedeniyle H_0 : Örneklemin vergisini ödemeyene karşı bakış açısı ve örneklemin eğitim gördüğü okul türü arasında ilişki yoktur varsayımı kabul edilebilir. Örneklemin özel okulda ya da devlet okulunda eğitim görmesinin vergisini ödemeyen kişiye karşı bakışını değiştirmekte bir etken olmadığı ifade edilebilir.

Tablo-29: Örneklemin Annesinin Eğitim Düzeyi * Örneklemin Vergisini Ödemeyene Karşı Bakış Açısı Crosstabulation

Örneklemin Annesinin Eğitim Düzeyi		Örneklemin Vergisini Ödemeyene Karşı Bakış Açısı				Toplam
		Akıllı	Uyanık	Cimri	Hırsız	
İlköğretim	Frekans	22	9	22	10	63
	%	34,9%	14,3%	34,9%	15,9%	100,0%
Lise	Frekans	8	12	16	33	69
	%	11,6%	17,4%	23,2%	47,8%	100,0%
Yükseköğrenim	Frekans	1	0	5	6	12
	%	8,3%	0,0%	41,7%	50,0%	100,0%
Toplam	Frekans	31	21	43	49	144
	%	21,5%	14,6%	29,9%	34,0%	100,0%

Tablo 29’da örneklemin annesinin eğitim düzeyi ve örneklemin vergisini ödemeyene karşı bakış açısı arasında ilişki olup olmadığını tespit etmek için %95 güven aralığında Pearson Chi-square testi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda (Sig.:0,000), $p=0,000<0,05$ olması nedeniyle H_0 : Örneklemin annesinin eğitim düzeyi ve örneklemin vergisini ödemeyene karşı bakış açısı arasında ilişki yoktur varsayımı reddedilebilir. H_1 : Örneklemin annesinin eğitim düzeyi ve örneklemin vergisini ödemeyene karşı bakış açısı arasında ilişki vardır varsayımı kabul edilebilir.

Tablo-30: Örneklemin Babasının Eğitim Düzeyi * Örneklemin Vergisini Ödemeyene Karşı Bakış Açısı Crosstabulation

Örneklemin Babasının Eğitim Düzeyi		Örneklemin Vergisini Ödemeyene Karşı Bakış Açısı				Toplam
		Akıllı	Uyanık	Cimri	Hırsız	
İlköğretim	Frekans	14	12	11	6	43
	%	32,6%	27,9%	25,6%	14,0%	100,0%
Lise	Frekans	15	8	20	23	66
	%	22,7%	12,1%	30,3%	34,8%	100,0%
Yükseköğrenim	Frekans	2	1	12	20	35
	%	5,7%	2,9%	34,3%	57,1%	100,0%
Toplam	Frekans	31	21	43	49	144
	%	21,5%	14,6%	29,9%	34,0%	100,0%

Tablo 30’da örneklemin babasının eğitim düzeyi ve örneklemin vergisini ödemeyene karşı bakış açısı arasında ilişki olup olmadığını tespit etmek için %95 güven aralığında Pearson Chi-square testi yapılmıştır. Anlamlılık düzeyinin (Sig.:0,000), $p=0,000<0,05$ olması nedeniyle H_0 : Örneklemin babasının eğitim düzeyi ve örneklemin vergisini ödemeyene karşı bakış açısı arasında ilişki yoktur varsayımı reddedilebilir. H_1 : Örneklemin babasının eğitim düzeyi ve örneklemin vergisini ödemeyene karşı bakış açısı arasında ilişki vardır varsayımı kabul edilebilir. Babanın eğitim düzeyi ilköğretim düzeyinden yükseköğrenim düzeyine arttıkça örneklem vergisini ödemeyen bireye olumsuz bakış açısı ile yaklaşmaktadır.

Tablo-31: Örneklemin Yaşı * Örneklemin Fiş veya Fatura Almaktaki Amacı Crosstabulation

Örneklemin Yaşı		Örneklemin Fiş veya Fatura Almaktaki Amacı				Toplam
		Ürün Değişimi Yapmak İçin	Devlete Para Getirdiği İçin	Vergi Geliri Sağlamakta Önemli Olduğu İçin	Fikrim Yok	
9	Frekans	30	2	8	7	47
	%	63,8	4,3	17,0	14,9	100,0
10	Frekans	27	8	7	9	51
	%	52,9	15,7	13,7	17,6	100,0
11	Frekans	25	10	9	2	46
	%	54,3	21,7	19,6	4,3	100,0
Toplam	Frekans	82	20	24	18	144
	%	56,9	13,9	16,7	12,5	100,0

Tablo 31’de yaş ve fiş veya fatura bilinci arasındaki ilişkiyi tespit etmek için %95 güven aralığında Pearson Chi-square testi uygulanmıştır. Çıkan anlamlılık düzeyinin (Sig.:0,119), $p=0,119>0,05$ olması nedeniyle H_0 : Örneklemin yaşı ve örneklemin fiş veya fatura almaktaki amacı arasında ilişki yoktur varsayımı kabul edilebilir. Yaş değişkeninin fiş ve fatura bilinci üzerinde bir etkiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo-32: Örneklemin Ailesinin Fiş veya Fatura Alma Alışkanlığı * Örneklemin Fiş veya Fatura Alma Alışkanlığı Crosstabulation

Örneklemin Ailesinin Fiş veya Fatura Alma Alışkanlığı		Örneklemin Fiş veya Fatura Alma Alışkanlığı		Toplam
		Evet	Hayır	
Evet	Frekans	125	9	134
	%	93,3	6,7	100,0
Hayır	Frekans	3	7	10
	%	30,0	70,0	100,0
Toplam	Frekans	128	16	144
	%	88,9	11,1	100,0

Tablo 32’de örneklemin ailesinin fiş veya fatura alma alışkanlığı ve örneklemin fiş veya fatura alma alışkanlığı arasında herhangi bir ilişki olup olmadığının tespiti yapılmıştır. %95 güven aralığında Pearson Chi-square testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda anlamlılık düzeyinin (Sig.:0,000), $p=0,000<0,05$ olması nedeniyle H_0 : Örneklemin ailesinin fiş veya fatura alma alışkanlığı ve örneklemin fiş veya fatura alma alışkanlığı arasında ilişki yoktur varsayımı reddedilebilir. H_1 : Örneklemin ailesinin fiş veya fatura alma alışkanlığı ve örneklemin fiş veya fatura alma alışkanlığı arasında ilişki vardır varsayımı kabul edilebilir. Buna göre, anket çalışmasına katılan örneklemlerin %93,3’ünün (n:125)

yaptığı alışverişten sonra fiş veya fatura alması ile ailesinin yaptığı alışverişten sonra fiş veya fatura alma alışkanlığı paralellik göstermektedir.

III. ÇOCUKLARDA VERGİ ALGISINA YÖNELİK YÜRÜTÜLEN ÇALIŞMALAR

Çocuklarda vergi bilincinin oluşturulması ve geliştirilmesine yönelik Gelir İdaresi Başkanlığı'nın çalışmaları bulunmaktadır. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı'nın ders kitabı içeriklerinde vergi kavramının önemi vurgulanmaktadır. Yapılan çalışmalar, öğrencilerin hem öğrenmelerini hem de meraklarını dinç tutmayı sağlamak amacıyla daha çok göze (görsel zekâyâ) ve kulağa (işitsel zekâyâ) hitap edecek şekilde düzenlenmiştir.

A. Vergi Bilinci İnternet Sayfası

2007 yılında Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından oluşturulan interaktif internet sitesi, çocuklara vergi kavramını öğretmek ve vergi bilincine sahip bireyler şeklinde yetişmelerini sağlamak amacıyla yapılan ilk çalışmadır. “Vergi Geleceğimizdir” sloganı ile ülkenin geleceği olan çocuklar ve ekonominin temeli olan vergiler yaklaşımı ile siteye oldukça etkili bir giriş yapılmıştır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2022a). Vergi bilinci internet sayfasında vergiye dair eğitici ve öğretici içerikler bulunmaktadır. Sitede en yoğun içeriğe sahip olan bölüm sunumlar kısmıdır. Sunumlar bölümü ilköğretim, lise ve ortaöğretim olmak üzere 3 farklı seviyede hazırlanmıştır. Ayrıca sadece öğrenciler için değil aynı zamanda öğretmenler içinde hazırlanan içerikler ilgili bölüme eklenmiştir. Vergi bilinci internet sayfasında çocuklarda vergi bilinci oluşturmak için düzenlenen bir diğer sekme ise şarkılar sekmesidir. Bu bölümde sadece vergi bilincini artırmaya yönelik çalışmalar olmayıp birden çok konuda, çocuklar için şarkılar tasarlanmıştır. Söz ve müziği Gökhan Şen'e ait olan ve 3 dakikadan uzun olan “Vergi Bilinci Şarkısının” arka planında kimi zaman markette kimi zaman ise manavda alışveriş yapan ve yaptıkları alışveriş karşılığında fişlerini alan çocuklar dikkat çekmektedir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2022b). Vergi bilinci internet sitesine en son eklenen içerik ise çizgi film olmuştur. Çizgi filmde “Uygarlığın Yapı Taşı: Vergi” sloganıyla başlayan bir animasyon söz konusudur (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2022c). Verginin kullanım alanları, önemi ve tarihçesinin anlatıldığı animasyon çocukların eğlenerek vergiyi öğrenmelerini sağlamaya yönelik etkili bir görselliğe sahiptir.

B. Ders Kitabı İçerikleri

Çocuklarda vergi bilinci oluşturmak için hazırlanan çeşitli ders kitabı içerikleri bulunmaktadır. 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı'nda, “Ekonomi ve İnsan Yaşamı” ünitesinde yer verilen “Bilinçli Tüketici” başlığında öğrencilere “Ürün ya da hizmet satın alırken fiş ya da fatura almalı ve bu belgeleri saklamalıyız” cümlesi vurgulanmıştır. Kitap içeriğinde yer alan cümle ile çocuklara fiş ve fatura alışkanlığı aşılanmak istenmiştir (Harut, 2021:133). 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı'nda öğrencilere, toplanan vergilerin hangi harcamaları finanse etme noktasında kullanıldığını anlatmak için 4 farklı fotoğrafın birleştirilmesi ile bir görsel hazırlanmıştır. İlgili resimde; savunma harcamaları, yollar, tüneller, köprüler, hastaneler ve okullar gibi çeşitli hizmetlerin finansmanında vergilerin kullanılması anlatılmıştır (Şahin, 2021:188). 6. sınıf öğrencilerinin temel hukuk

bilgisine sahip olmaları amacıyla müfredatta yer verilen Hukuk ve Adalet dersinde öğretim materyali olarak basılan Hukuk ve Adalet Ders Kitabı'nda, "Eşitlikler Eşitleniyor" konusu yer almaktadır. Bahsi geçen etkinlikte "Devletin az kazandıktan az, çok kazandıktan çok vergi alması" cümlesiyle (Ünal, vd., 2021:24) vergileme ilkelerinden "adalet ilkesine" atıf yapılmıştır.

C. Eğitim Bilişim Ağı İçerikleri

Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü tarafından 2012 yılında "Eğitim Bilişim Ağı (EBA)" hazırlanmıştır. "FATİH Projesi" ile hem öğretmenlerin hem de öğrencilerin gerekli ders materyallerini çevrimiçi platformda aktif kullanabilmelerinin önü açılmıştır. Oldukça zengin bir içeriğe sahip olan platformda 9-11 yaş grubu için vergi, fiş ve fatura ile alakalı içerikler bulunmaktadır. EBA sisteminde 6. sınıfların Sosyal Bilgiler dersi için hazırlanan; "Üretim, Dağıtım ve Tüketim" konusunun, "Vergilerimizle Aydınlik Yarınlar" başlığı içerisinde çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Vergi çeşitlerinin ve verginin öneminin anlatıldığı görsel ve yazılı içerikler öğrencilerin vergi bilincini artırmaya yöneliktir (EBA, 2021).

D. Vergi Haftası Etkinliklerinin Kutlanması

Ülke genelinde vergi haftası her yıl düzenli olarak Şubat ayının son haftasında kutlanmaktadır. Vergi haftasında Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından mükelleflerde vergiye gönüllü uyumu sağlamak ve kayıt dışı ekonomi ile mücadelenin güçlendirilmesi amacıyla çeşitli afiş ve broşürler tasarlanmaktadır (Alomaliye, 2021). Çocuklarda küçük yaştan itibaren vergi kelimesi aşinalığı sağlanması ve bilinçli bireylerin vergi ödevini vatandaşlık görevi şeklinde algılamalarına yönelik afişlerle görsel hafızaya hitap edilmektedir.

SONUÇ

Çocuklarda vergi bilincini tespit etmek amacıyla Kırkkale ilinde ikamet eden, 3 devlet ve 1 özel okulda eğitim alan 9-11 yaş aralığındaki öğrencilere anket çalışması uygulanmıştır. Yapılan anket çalışmasına 144 öğrenci katılmıştır. SPSS 20.0 programı ile analiz edilen uygulama neticesinde öğrencilerin tamamının vergi kelimesine aşina olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kazanılan bu aşinalığın ilk kaynağı "aile" faktörüdür. Ankete katılan öğrenciler genel olarak vergiyi vatandaşlık görevimiz şeklinde algılamaktadırlar. Çalışmada çapraz tablo analizleri sonucunda ise vergi bilinci ile yaş ve eğitim arasında ilişki bulunurken cinsiyet kavramının vergi bilincini etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Erken yaştan itibaren genel olarak annesini veya babasını rol model alan çocukların vergi bilinci ile ailenin vergi bilinci arasında doğrudan ilişki bulunmaktadır. Ayrıca anne ve babanın eğitim düzeyi, örneklemelerin sahip oldukları vergi bilinci üzerinde etki meydana getirmektedir. Yapılan anket sonucunda 9-11 yaş grubu aralığındaki çocukların fiş ve fatura bilinci tespit edilmiştir. Kazanılan fiş ve fatura bilincinde aile faktörünün etkisi oldukça yüksek seviyededir. Ankete katılan öğrencilerin ağırlıklı olarak fiş ve fatura almaktaki amacının ürün değişimi yapmak olduğu tespit edilmiş, öğrencilerin fiş ve fatura bilinçlerinde bir eksiklik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ülke içerisinde çocuklarda vergi bilincini artırmaya yönelik çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Yapılan bu çalışmalarda özellikle Gelir İdaresi Başkanlığı etkin rol

oyunmaktadır. Öğrencilerde vergi bilincini artırmayı teşvik edecek bazı alternatif öneriler ise şunlardır:

Vergi Tırının Tasarlanması: Milli Eğitim Bakanlığı ve Gelir İdaresi Başkanlığı'nın çalışmalarıyla bir vergi tırı tasarlanabilir. Oluşturulacak tırın dizaynı öğretmenler ve alanında uzman Gelir İdaresi Başkanlığı görevlileri tarafından yapılabilir. Öğretmen gözetiminde şehirlerine gelen tırı ziyarete giden öğrenciler uzman kişiler tarafından vergi hakkında bilinçlendirici görüşmeler yapılabilir ve akıllarında olan sorulara alanında yetkin kişiler tarafından cevap alabilir.

**Sürelili Yayın Hazırlanması:* Milli Eğitim Bakanlığı ve Gelir İdaresi Başkanlığı'nın ortaklaşa hazırlayacağı ve her 6 ayda bir yenilenerek yayımlanan dergiler çıkarılabilir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenen ortak bir müfredat dâhilinde Gelir İdaresi Başkanlığı'nın uygun gördüğü vergi, fiş, fatura ve vergilemeye dair birçok kavramın esas alındığı çeşitli hikâye, bulmaca gibi içerikler ile donatılan bir yayın oluşturulabilir. Böylelikle öğrenciler hem eğlenecekler hem de vergiler hakkında bilgiler edineceklerdir.

**Bilinçli Mükellef Bilgi Yarışması'nın Düzenlenmesi:* Milli Eğitim Bakanlığı'nın ders kitaplarında yer verdiği vergi içerikleri de dâhil edilerek bilgi yarışması düzenlenebilir. Gelir İdaresi Başkanlığı'nın organize ettiği bilgi yarışmasıyla öğrencilerin eğlenerek öğrenmelerinin yolu açılacaktır. Şehir bazlı yarışmalar düzenlenerek öğrencilerin vergiyi tam anlamı ile kavraması sağlanacaktır. Bütün yarışmalar bittikten sonra ise yarışmanın kazanına "Yılın Mükellefi" unvanı verilebilir.

**Vergimi Ödüyorum Ülkemi Yönetiyorum Tiyatro Oyununun Düzenlenmesi:* Çocuklar için en iyi öğrenme yöntemlerinden biri tecrübe ederek öğrenmedir. Bu doğrultuda yöneticinin ve yönetilenlerin tamamının öğrenciler olduğu tiyatro çalışmaları düzenlenebilir. Şehir tiyatrolarında sergilenecek olan tiyatro oyunları ile öğrencilerde gerekli vergi bilincinin oluşması sağlanabilir. İlgili senaryoyu öğrencilerin hazırlamasına ve hazırlayan öğrencilerin oynamasına imkân tanınabilir. Tiyatro oyunları ile çocuklar verginin devlet için önemini, kullanım alanlarını ve gerekliliğini yaşayarak öğrenebilir.

**Getir Fişi Götür Oyuncağı Kampanyası:* Çocuk yaştaki öğrencilere duyurulması hedeflenen kampanyada amaç çocuklardaki fiş ve fatura bilincini çekici hale getirmektir. Gelir İdaresi Başkanlığı tarafından desteklenecek kampanyayla; öğrencilerin almak istedikleri oyuncakları indirimli almayı talep etmeleri halinde daha önce yapmış oldukları alışveriş sonrasında aldıkları fişleri kullanmaları sağlanabilir. Kendilerine ait karekodlu bir kartın verilmesiyle her alışveriş sonrasında aldıkları fişte yazan vergi oranlarının belirli bir oranı indirim olarak kullanılabilir. Böylelikle küçük yaşta itibaren fiş ve fatura kullanımı teşvik edilebilir.

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayını etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C. (2012). Vergi Psikolojisinin Temelleri ve Vergi Ahlakı. *Çimento Endüstrisi İşverenleri Sendikası*, Cilt 26, Sayı 1, 14-22.
- Alabede, J. O., Ariffin, Z. Z., Idris, K. M. (2011). Individual Taxpayer's Attitude and Compliance Behaviour in Nigeria: The Moderating Role of Financial Condition and Risk Reference. *Journal of Accounting and Taxation*, Vol 3, Number 5, 91-104.
- Alomaliye.com (2021). 31. Vergi Haftası Kutlamaları Başladı. <https://www.alomaliye.com/2020/02/24/31-vergi-haftasi-kutlamalari-basladi/> adresinden edinilmiştir.
- Andriani, L. (2012). Tax Morale and Pro-Social Behavior: Evidence From a Palestinian Survey. *Working Paper 712*, 1-22.
- Çelik, K. ve Eroğlu, O. (2014). İlköğretim Çağında Vergi Algısının İncelenmesi: Zonguldak İli Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 301-326.
- Çiçek, H. (2006). *Psikolojik ve Sosyal Yönden Yükümlülerin Vergiye Karşı Tutum ve Tepkileri* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, İ. C. ve Cigerci, İ. (2016). Vergi Bilincinin Oluşumunda Eğitimin Rolü: İlköğretim Öğrencileri ile Ampirik Bir Çalışma. *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt 23, Sayı 1, 127-143.
- EBA (2021). Vergilerimizle Aydınlik Yarınlar. https://ders.eba.gov.tr/ders/proxy/VCollabPlayer_v0.0.875/index.html#/main/curriculumResource?resourceID=cb4cedc1e386d865486136ba05102042&resourceTypeID=3&loc=-1&showCurriculumPath=true adresinden edinilmiştir.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2022a). Vergi Bilinci Ana Sayfa. <http://www.vergibilinci.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2022b). Vergi Bilinci Şarkısı. <http://www.vergibilinci.gov.tr/sarkilar.php#> adresinden edinilmiştir.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2022c). Gelir İdaresi Başkanlığı Vergi Bilinci Çizgi Filmi. <http://www.vergibilinci.gov.tr/cizgifilm.php> adresinden edinilmiştir.
- Harut, S. B. (2021). 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı. Ankara: Ata Yayıncılık.
- İzgi, K. (2011). *Vergi Ahlakını Etkileyen Faktörler: Sakarya Üniversitesi Örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Koç, Ö. E. (2019). Vergilemenin Mükellefler Üzerindeki Psikolojik Etkileri: Vergiden Kaçınma ve Vergi Kaçırma Üzerine Bir Alan Araştırması. *Business and Economic Research Journal*, Cilt 10, Sayı 4, 1015-1027.
- Özen, A., Altundağ, B. K. ve Öztornacı, E. (2015). Orta Öğretim Düzeyindeki Öğrencilerin Vergi Algılama Düzeylerine İlişkin Ampirik Bir Değerlendirme. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Cilt 22, Sayı 2, 279-289.
- Sağbaşı, İ. ve Başoğlu, A. (2005). İlköğretim Çağındaki Öğrencilerin Vergi Algılaması: Afyonkarahisar İli Örneği. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 123-144.
- Sağlam, M. (2013). Vergi Algısı ve Vergi Bilinci Üzerine Bir Araştırma: İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Öğrencilerinde Vergi Algısı ve Vergi Bilinci. *Sosyoekonomi Dergisi*, Cilt 19, Sayı 19, 315-334.

- Savitria, E. and Musfiably, M. (2016). The Effect of Taxpayer Awareness, Tax Socialization, Tax Penalties, Compliance Cost of Taxpayer Compliance with Service Quality as Mediating Variable. *Procedia-Social and Behavioral Science*, Number 219, 682-687.
- Şahin, E. (2021). 6. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı. Ankara: Anadol Yayıncılık.
- Taşkın, Y. (2010). Vergi Psikolojisi ve Vergiye Karşı Mükellef Tepkileri. *Maliye Araştırma Merkezi Konferansları*, Sayı 54, 67-90.
- Taytak, M. (2010). İlköğretim II. Kademe Öğrencilerinde Vergi Bilincinin Tespiti: Ampirik Bir Araştırma. *Maliye Dergisi*, Sayı 158, 496-512.
- Teyyare, E. ve Kumaşlı, E. (2016). Vergi Bilinci Vergi Ahlakının Gelişmesinde Maliye Bölümü Eğitimin Rolü. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 16, Sayı 4, 1-29.
- Ünal, F., Topçu, E., Çolak, K., Aydın, S., Kılıç, M., Aydın, U., İnan, K. ve Demir, S. (2021). Hukuk ve Adalet Ders Kitabı, Ankara: Ada Matbaacılık.

SUMMARY

State authorities need various public revenues to meet the expenses they are obliged to pay. Among the related public revenues, the income item with the highest collection rate is tax revenues. The main factor for achieving the intended success in the mentioned tax revenues is to create tax awareness throughout society. Here, it is thought that there are two important factors that cannot be ignored, especially in the education of tax-conscious individuals. The first of these factors is age and the second is the family factor. It is generally known that many acquired habits are acquired at a young age and that the main building block of the society is known to be the family. Based on the assumption that these two attributes affect tax awareness, a survey study has been conducted to determine the tax, receipt-invoice perception of individuals in the 9-11 age group who are identified as children. The survey was applied to 144 students being taught in 4th, 5th, and 6th grades, in the four schools, located in the borders of Kırıkkale province. In this respect, a questionnaire form has been prepared to be directed to the sample group. There are 30 questions in the questionnaire form. All the questions to be added to the study have been taken care to address the level of perception of the students in the relevant range. Two factors were effective in determining the students to participate in the survey. The first of these factors is that the sample is in the 9-11 age range and the second is that s/he resides in Kırıkkale province. The survey was conducted in three public schools and one private school. During the application, they were very carefully about the students to respond objectively to the survey questions and not to affect each other. The application was analyzed using the SPSS 20.0 program. In the analysis process, frequency and chi-square tests were used. Frequency test was applied to all the questions included in the questionnaire application, and then chi-square test was applied to the questions that were considered to be related with each other. As a result of conducting the necessary tests, it has been determined that the family and educational factors affect tax awareness. Accordingly, the sample group stated that they first heard about the tax from their families. In particular, it has been concluded that there is a direct relationship between the tax, receipt-invoice awareness of the parents and the tax, receipt-invoice awareness of the sample. In addition, as the educational level of

parents increases, the awareness of students in the age range of 9-11 about taxes, receipts and invoices increases. The sample group perceives tax as a voluntary act paid by everyone for the state to exist. On the other hand, no relationship could be found between the gender of the samples, the type of school they got education in, the region they reside in and the tax awareness they have. A different issue to be considered is that although the relevant age group generally has the habit of receiving receipts-invoices, they receive the receipt-invoice for the purpose of exchanging products. In the sample group in the 9-11 age range, tax, receipt-invoice awareness has been formed mainly, but there are information deficiencies at some points. In our country, there are applications to raise tax awareness among children, including the availability of various tax contents in textbooks, the celebration of tax week nationwide and the development of a tax awareness website. In addition, solution suggestions have been made by us to eliminate the lack of information detected. The process of drafting the solution recommendations has been particularly focused on how these recommendations fit into today's technology and how the age range within the sample group learns the tax by having fun. These suggestions can be listed as preparation of a tax truck, the organization of a conscious taxpayer information contest, the organization of the theatre 'I pay my tax, I manage my country', and preparation of periodicals. In particular, the 'bring receipt take away toy' campaign is important at the point where children develop the receipt-invoice habit as well as the decline of the informal economy. So, for this campaign to be operational, students will be given a QR coded card, they will collect a set amount of points determined on the tax rates of the receipt and the invoice they have obtained in their previous purchases, and then they will receive the toy they want at a discount. In this way, they will be aware of the various taxes on the receipt-invoice, and they will learn the process with fun. Thanks to the proposed solution proposals, important steps will be taken towards raising taxpayers who are aware of the tax and its importance from a young age.

Panel Veri Yöntemi ile Seçilmiş Ülke Ekonomilerinde Fosil Yakıt Talebinin İncelenmesi

Sefa ÖZBEK*

ÖZ

Bu çalışmada fosil yakıt talebinin belirleyicileri küreselleşme sürecinin derinleştiği güncel dönem verileri ile araştırılmaktadır. Panel veri yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada yatay kesit birimleri olarak Arjantin, Bangladeş, Bulgaristan, Şili, Çin, Macaristan, Hindistan, Meksika, Pakistan, Peru, Filipinler, Polonya, Romanya, Tayland, Türkiye ve Ukrayna ekonomileri seçilmiştir. Adı geçen 16 ülkede 1990 yılında toplam enerji kaynakları içerisinde fosil yakıtların payı %75.47 iken 2018 yılında %84.23 oranında gerçekleşmiştir. İlgili ülke ekonomilerinde 1990 yılına göre 2018 yılında toplam enerji ithalatı %388.96 artış göstermiş ve bu artışın önemli bölümü fosil yakıt tüketiminden kaynaklanmaktadır. Bu durum gerek cari açık gerekse çevresel kalite açısından önemli sorunları meydana getirebilmektedir. Bu çalışmada 1990-2018 örneklem dönemine ait fosil yakıt talebi ile ekonomik büyüme, doğrudan yabancı yatırımlar, reel enerji fiyatları, karbondioksit emisyonu, kentleşme ve enerji kayıpları arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişki ampirik olarak incelenmektedir. Panel veri analizi yöntemlerinden Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG), Ortalama Grup (MG) ve Dinamik Sabit Etkiler (DFE) tahmincilerinin kullanıldığı çalışmada model tercihi için Hausman testi yapılmaktadır. Ampirik bulgular ekonomik büyüme, reel enerji fiyatları, doğrudan yabancı yatırımlar ve kentleşmenin fosil yakıt talebini düşürdüğünü; karbondioksit emisyonu ve enerji kayıplarının ise fosil yakıt talebini artırıcı rol oynadığını göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Fosil Yakıt Kullanımı, Ekonomik Büyüme, Enerji Kayıpları, Enerji İthalatçısı Ülkeler.

JEL Sınıflandırması: O13, F43.

Investigation of Fossil Fuel Demand in Selected Country Economies with Panel Data Method

ABSTRACT

In this study, the determinants of fossil fuel demand are investigated with the current period data in which the globalization process deepens. In the study using panel data methods, Argentina, Bangladesh, Bulgaria, Chile, China, Hungary, India, Mexico, Pakistan, Peru, Philippines, Poland, Romania, Thailand, Turkey and Ukraine economies were selected as cross-sectional units. While the share of fossil fuels in the total energy resources in the aforementioned 16 countries was 75.47% in 1990, it was 84.23% in 2018. Compared to 1990, total energy imports increased by 388.96% in the economies of the relevant countries in 2018, and a significant part of this increase is due to fossil fuel consumption. This situation can cause significant problems in terms of both current account deficit and environmental quality. In this study, the short- and long-term relationship between fossil fuel demand and economic growth, foreign direct investments, real energy prices, carbon dioxide emissions, urbanization and energy losses for the sample period of 1990-2018 is empirically examined. In the study where Pooled Mean Group (PMG), Mean Group (MG) and Dynamic Fixed Effects (DFE) estimators from panel data analysis methods are used, Hausman test is used for model choice. Empirical findings indicate that economic growth, real energy prices, foreign direct

* Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gümrük İşletme Bölümü, sefazobek@yahoo.com, ORCID Bilgisi: 0000-0002-1043-2056

(Makale Gönderim Tarihi: 25.09.2022/ Yayına Kabul Tarihi:02.01.2023)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1180058

Makale Türü: Araştırma Makalesi

investment and urbanization reduce fossil fuel demand; On the other hand, it has been shown that carbon dioxide emissions and energy losses play an increasing role in fossil fuel demand.

Key Words: *Fossil Fuel Use, Economic Growth, Energy Losses, Energy Importing Countries.*

JEL Classification: *O13, F43, C23*

GİRİŞ

Dünya gelinde farklı seviyelerde de olsa hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde enerji talebi artmaktadır. Birincil enerji tüketimi açısından British Petroleum (BP) 2018 verilerine göre bir önceki yıla göre %2,2 artış gerçekleşmiştir. 2018 yılı itibariyle ise 13,5 milyar TEP seviyesine ulaşmıştır. Söz konusu artışların temel sebepleri arasında artan kentleşme, ülke/ülke grupları açısından ekonomik büyümenin artışı, nüfus artışı ve teknolojik gelişmeler yer almaktadır. Üretim süreçlerinin değişmesi, seri üretimin yaygınlaşması, tarım sektörünün yerini büyük ölçüde sanayileşmenin alması bu durumun diğer sebepleri arasında yer almaktadır (Oral, 2018: 280). Adı geçen gelişmeler ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından farklı ekonomik yapıyı meydana getirmiştir. Sonuç olarak her iki ülke grubu içinde tüketim ya da üretim açısından enerji kullanımında artışlar görülmeye başlanmıştır (Ritchie ve Roser, 2018).

Artan enerji tüketimi ile birlikte dünya genelinde çevresel kirlilik düzeyi artmaya başlamıştır. Özellikle tarım sektörünün yerini sanayi sektörünün almasıyla bu düzeyde yükseliş başlamıştır. Bu süreçte kullanılan enerji türünün büyük ağırlığı fosil yakıtlardan elde edilmiştir. Bu durum çevresel kirliliği artırmıştır. Küreselleşme sürecinin derinleşmesiyle birlikte hem dünya ekonomilerinin artan entegrasyonu hem artan enerji tüketimi küresel iklim değişikliği sorununu ortaya çıkardığı öne sürülmektedir. Fosil yakıt tüketiminde meydana gelen artış çevresel kalite ve iklim değişikliği sorunlarında önemli rol oynadığı değerlendirilmektedir (Önder ve Gündüz, 2019). Petrol krizi ile birlikte enerji arz güvenliği konusunda da kaygılar artmaya başlamıştır. Bu kaygılar politika yapımcıları farklı enerji kaynaklarına yönlendirmeye başlamıştır. Söz konusu kaynaklar içerisinde nükleer ve hidrolik enerji dışındaki yenilenebilir enerji kaynaklarının, küresel enerji sistemindeki payında önemli oranda artışlar görülmüştür. 1970'li yıllarda ABD'de endüstriyel ölçekte kaya gazı üretimi gerçekleşmeye başlamış, 1990'lı yıllar ile birlikte ise dünya genelinde yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelim artmıştır. Birçok ülke ekonomisinde temiz enerji olarak nitelendirilen bu kaynaklara yatırımlar üst seviyelere çıkmıştır. Dolayısıyla dünya enerji görünümü açısından enerji talebinin artması, petrol krizleri, çevresel bozulma, iklim değişikliği, fosil yakıt rezervlerinde meydana gelen düşüş, enerji güvenliği sorunları enerji kaynaklarının çeşitliliğinin temel sebepleri arasında gösterilmektedir. Küreselleşmenin derinleşmeye başladığı 1990'lı yıllardan küresel krize kadar geçen dönemde ekonomik büyüme, dünya çapında enerji tüketiminde önemli artışlara yol açmıştır. Söz konusu dönemde enerji tüketiminin Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) verilerine göre; Orta Doğu'da %170, Afrika'da %70, Hindistan'da %91, ABD'de %20, Çin'de %146, Latin Amerika'da %66 ve AB-27 ülkelerinin ise %7 oranında arttığı görülmektedir. Dünya genelinde ise bu oran %39 oranında

gerçekleşmiştir. Küresel enerji kaynakları ağırlıklı olarak doğalgaz (%24), kömür (%28), petrol (%36), hidro (%6), nükleer (%6) ve yenilenebilir enerji (yaklaşık %1) olarak gerçekleşmiştir (IEA, 2015). Enerji tüketimindeki bu artışlar daha çok fosil yakıt tüketimi kanalıyla meydana gelmiştir. Bu durum çevresel bozulmalara yol açarak bir dizi probleme sebep olabilmektedir. Bölgesel olarak fosil yakıt kullanımları incelendiğinde kömür, petrol ve doğal gazdan oluşan fosil yakıtlardan en çok kullanılan türün Kuzey Amerika, Avrupa ve Avrasya, Çin, Asya Pasifik ve Afrika'da kömür olduğu görülmektedir. Diğer yandan Ortadoğu, Orta ve Güney Amerika'da petrol kullanımının ön planda olduğu anlaşılmaktadır. Fosil yakıt kullanımının yol açtığı çevresel bozulmalar ve iklim değişikliği sorunları her ne kadar yenilenebilir enerji kaynaklarının önemini ortaya koysa bile ilerleyen dönemlerde de fosil yakıtların payının enerji tüketiminde yaklaşık %80 civarında olacağı öngörülmektedir (WCA, 2017).

Çalışmada 16 enerji ithalatçısı gelişmekte olan ekonomi ele alınmaktadır. Söz konusu ülkelerde 1990-2018 örneklem döneminde Dünya Bankası verilerine göre ortalama olarak GSYİH'de yaklaşık %381,20 oranında artış gerçekleşmiştir. Diğer taraftan aynı ülke grubunda aynı dönemde Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) verilerine göre toplam enerji kullanımı yaklaşık %166 oranında yükselmiştir. Dolayısıyla 1990 yılında 1 birim enerji ile 4.64 birim çıktı elde edilirken; 2018 yılında ise 5.58 birim çıktı elde edildiği anlaşılmaktadır. IEA verilerine 1990-2018 örneklem döneminde söz konusu ülke grubunda enerji ithalatının %364,32 oranında arttığı sonucuna da ulaşılmaktadır. Bu veriler gelişmekte olan 16 ülke de 1990-2018 döneminde gelire artışının önemli oranda enerji ithalatına bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu ülkelerde tasarruf eksikliğinin olması, finansal derinliğin düşük seviyede seyretmesi, teknolojik altyapı eksikliği kısa dönemde yenilenebilir enerji kaynakları yatırımlarının istenen ölçüde artırılamamasına sebep olmaktadır (Naimoğlu ve Özel, 2022: 2). Dolayısıyla ilgili ülkelerde fosil yakıt tüketiminin ve enerji ithalatının devam edeceği öngörülmektedir. Söz konusu ülkelerde genel olarak makroekonomik hedeflerin gerçekleştirilebilmesi özelde ise cari açık sorununun en aza indirilebilmesi için fosil yakıt talebinin belirleyicilerinin tespiti önemli hale gelmektedir. Söz konusu ülke grubunda enerjiye bağımlılığın düşürülmesi ya da enerjinin etkin/verimli kullanılması ciddi önem taşımaktadır. Bu çalışma ilk olarak seçilen ülke grubu açısından ilgili literatürden ayrılmaktadır. Literatürde fosil yakıt talebinin belirleyicilerine yönelik çalışma sayısı az olmakla birlikte enerji ithalatında öne çıkan ülke grubu üzerine yapılmış herhangi bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada elde edilecek bulguların ilgili alanyazına katkı sunacağı değerlendirilmektedir.

Bu çalışmada 1990-2018 dönemine ait 16 enerji ithalatçısı ülke ekonomisinde fosil yakıt talebinin belirleyicileri araştırılmaktadır. Çalışmada yer alan ülkeler ekonomik ve sosyal bazı pozitif (dış finansmana düşük bağımlılık, kişi başına düşen gelir seviyesinin artması ve orta kesimin güçlenmesi vb.) farklılıklarından dolayı Dünya Ekonomik Raporu'nda yükselen piyasa ekonomisi olarak adlandırılmıştır (Taş ve İspiroğlu, 2017: 233). Bu çalışmada da IMF

tarafından yayınlanan raporda adı geçen ve verilerine ulaşılabilen net enerji ithalatçısı ekonomiler incelenmektedir. Bu yönleriyle ilgili literature katkı sağlanacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca ilgili literatüre analize dahil edilen ülkeler, kullanılan ampirik yöntem ve modelinde (kişi başı reel GSYİH, doğrudan yabancı yatırımlar, enerji fiyatları, kişi başı karbondioksit emisyonu, kentleşme ve enerji kayıpları değişkenleri geniş veri seti kullanılmaktadır) katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Takip eden bölümde seçilmiş literatür araştırmasına yer verilmektedir. İkinci bölümde veri seti ve ampirik yöntem tanıtılarak, ampirik bulgular ortaya konulmaktadır. Son olarak ekonometrik bulgular ışığında değerlendirmeler yapılarak çalışma sonlandırılmaktadır

I. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Güncel literatür incelendiğinde yenilenebilir enerjinin belirleyicilerine yönelik çok sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir (Aguirre ve Ibikunle, 2014; Omri ve Nguyen, 2014). Ancak fosil yakıt talebinin belirleyicilerine yönelik az sayıda çalışmanın olduğu ve bu çalışmaların daha çok yenilenebilir enerji ile birlikte ele alındığı sonucuna ulaşılmıştır. Birkaç ampirik çalışma, kentleşmenin ve diğer faktörlerin enerji talebi üzerindeki etkisini ele almıştır. Bazı çalışmaların ise belirli bir bölgeye veya tek bir ülkeye odaklandığı görülmektedir (Al-Mulali vd., 2013; Zhao ve Zhang, 2018). Bazı ampirik çalışmalar ise enerji tüketimi ve CO2 emisyonları arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır (Acheampong, 2018; Shahbaz vd., 2016; Hossain, 2011). Bu çalışmaların en önemli bulgularından biri, kentleşmenin, CO2 emisyonlarını ve tüketimi azalttığı sonucudur.

Salim ve Shafiei (2014) çalışmasında kentleşmenin yenilenemeyen enerji tüketimi üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ileri sürmektedir. Fakat yenilenebilir enerji kullanımı üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı elde edilmiştir. Ayrıca, Granger nedensellik testi sonuçlarına göre yenilenemez enerji ile kentleşme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır. Çalışmalarda ampirik metodoloji olarak birinci nesil panel birim kök testleri ve geleneksel panel tahmin teknikleri kullanılmaktadır. Diğer yandan En Küçük Kareler (EKK), Sabit Etki (FE), Rastgele Etki (RE) ve Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) yöntemlerinin tercih edildiği görülmektedir (Sadorsky, 2009; Sheng vd., 2013; Ackah ve Kizys, 2015; Doytch ve Narayan, 2016). Diğer yandan doğrusal olmayan ampirik yöntemlerinde kullanıldığı çalışmalar bulunmaktadır (Apergis ve Payne, 2014). İlgili literatürde yatay kesit bağımlılığını göz önüne alan yeni nesil ampirik yöntemlerin kullanıldığı çalışmalar da bulunmaktadır (Salim ve Shafiei, 2014; Ba, 2015; Rafiq vd., 2016). Apergis ve Payne (2012) çalışmalarında, 80 ülke için yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini 1990-2007 dönemine ait verilerle araştırmıştır. Ampirik yöntem olarak Pedroni (1999, 2004) panel eşbütünleşme testi, FMOLS ve panel nedensellik testlerinden yararlanılmıştır. Yenilenebilir ve yenilenemez enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişkinin mevcut olduğu sonucuna ulaşılan çalışmada hem kısa hem uzun dönemde çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı elde edilmiştir. Salim ve Shafiei (2014), OECD ülkeleri için 1980-2011 dönemine ait verilerden faydalanarak STIRTAP modelini kullanmıştır. Johansen

Fisher (Maddala & Wu, 1999) ve Westerlund (2006, 2007) testleri, CCE ve panel Granger nedensellik testlerinden yararlanan yazarlar toplam nüfus, kentleşme ve nüfus yoğunluğu gibi demografik faktörlerin, özellikle yenilenemeyen enerji tüketimi açısından önemli olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Toplam nüfus ve kentleşmenin yenilenemeyen enerji tüketimini olumlu yönde etkilediği; fakat nüfus yoğunluğunun yenilenemeyen enerji tüketimini olumsuz yönde etkilediği elde edilmiştir. Nedensellik test bulguları ise nüfus ile yenilenemeyen enerji arasında tek yönlü nedenselliğin varlığını göstermiştir. Nüfus ile kentleşme arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Mrabet vd. (2019) çalışmasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde 1980-2014 örneklem döneminde yenilenemeyen enerji talebinin belirleyicilerini araştırmıştır. Ampirik yöntem olarak yatay kesit bağımlılığı ve heterojenite varsayımını göz önüne alan panel veri yöntemlerinden yararlanılmıştır. Ampirik sonuçlar, kentleşmedeki %1'lik bir artışın yenilenemeyen enerji tüketimini %0,72 oranında artırdığını göstermiştir. GSYİH ve petrol fiyatı gibi faktörlerin etkisiyle kıyaslandığında kentleşmenin yenilenemeyen enerji talebi üzerinde en büyük etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

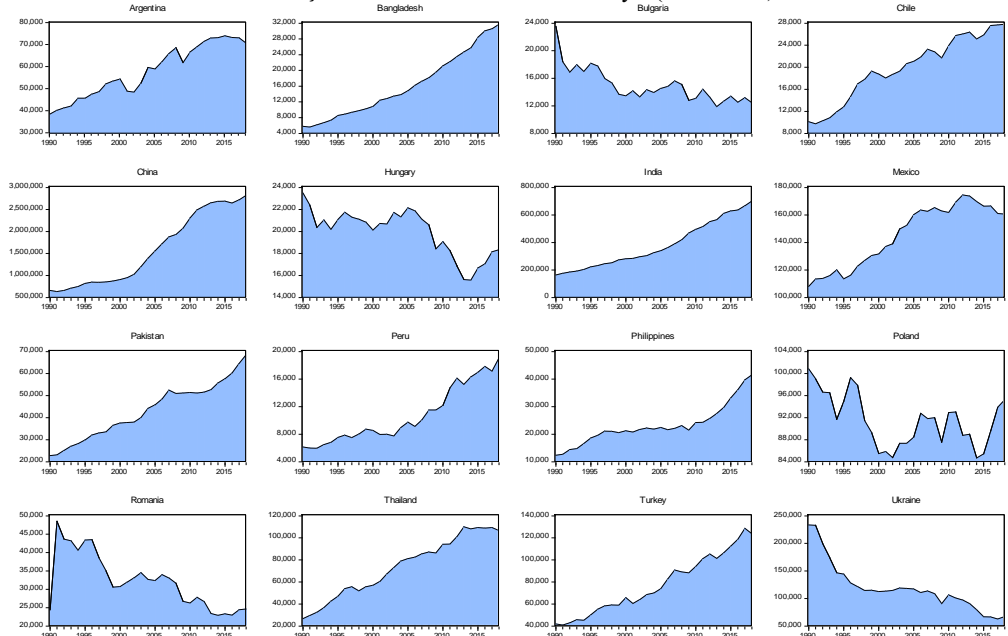
II. AMPİRİK ANALİZ

A. Veri Seti ve Ampirik Model

Bu çalışmada bağımlı değişken olarak seçilen fosil yakıt talebi (lnFOST), toplam kömür, petrol ve doğalgaz kullanımının (ktoe) logaritması olarak ampirik modele dahil edilmektedir. Açıklayıcı değişkenler ise kişi başı reel GSYİH (lnBÜY), doğrudan yabancı yatırımlar (lnDYY), enerji (petrol) fiyatı (lnFYT), kişi başı karbondioksit emisyonu (lnCO₂), kentleşme (lnKNT) ve enerjinin üretimi, iletimi ve taşınması sırasında meydana gelen enerji kayıplarıdır (lnKYP). Adı geçen değişkenlerin lnFOS üzerindeki etkisi 1990-2018 örneklem döneminde yıllık veriler ile dengeli panel kullanılarak araştırılmaktadır. Reel GSYİH, doğrudan yabancı yatırımlar ve kentleşme verileri Dünya Bankası veri tabanından, karbondioksit emisyonu ve enerji kayıpları Uluslararası Enerji Ajansı (IEA)'ndan elde edilmiştir. Enerji fiyatları verisi ise dünya Brent Petrol enerji fiyatları alınarak inflationdata.com adresinden ABD yıllık tüketici fiyat endeksleri kullanılarak reel hale getirilmekte ve her ülkenin ABD doları karşısındaki yıllık ortalama reel döviz kuru ile çarpılarak her ülkenin varil ham petrol satın alabilmek için dolar cinsinden ödeyeceği gerçek fiyatı yansıtan bir endeks oluşturularak analize dahil edilmiştir (Antonietti ve Fontini, 2019: 897). Modelde kullanılan değişkenlerin logaritmaları alınarak analize dahil edilmiştir.

Şekil 2'de 1990-2018 döneminde analize dahil edilen 16 gelişmekte olan ülke ekonomisinde fosil yakıt talebinine ait seyir izlenmektedir.

Şekil 2. Fosil Yakıt Talebinin Seyri (1990-2018)

Kaynak: Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), www.iea.org

Şekil 2’de ülkelerin büyük çoğunluğunun yıllar itibariyle fosil yakıt talebinde artan bir trende sahip olduğu görülmektedir.

Analiz edilecek değişkenler matematiksel olarak kapalı formda $\ln FOST = f(\ln BÜY, \ln DYY, \ln FYT, \ln CO_2, \ln KNT, \ln KYP)$ şeklindedir. Tahmin etmek üzere oluşturulan model:

$$\ln FOST_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln BÜY_{it} + \beta_2 \ln DYY_{it} + \beta_3 \ln FYT_{it} + \beta_4 \ln CO_{2it} + \beta_5 \ln KNT_{it} + \beta_6 \ln KYP_{it} + u_{it} \quad (1)$$

şeklindedir. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de verilmiştir. Tablo 1 incelendiğinde oynaklığın en fazla olduğu seri enerji fiyatları iken en az olan ise doğrudan yabancı yatırımlardır.

Tablo 1. Modeldeki Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart. Hata	En Küçük Değer	En Büyük Değer
$\ln FOST$	464	4.728	0.567	3.750	6.450
$\ln BÜY$	464	3.601	0.423	2.614	4.225
$\ln DYY$	464	1.649	0.088	-0.028	1.985
$\ln FYT$	464	3.006	0.773	-7.191	4.719
$\ln CO_2$	464	2.182	0.589	1.033	3.979
$\ln KNT$	464	7.531	0.516	6.722	8.916
$\ln LOS$	464	3.415	0.528	2.434	4.792

Serilere ait değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü ve gücünü belirlemek için değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları hesaplanmış ve Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Korelasyon Katsayıları

	LNFOST	LNBYÜ	LNDYY	LNFYT	LNCO ₂	LNKNT	LNLOS
lnFOST	1						
lnBYÜ	-0.041 0.384	1					
lnDYY	-0.015 0.745	0.070 0.134	1				
lnFYT	-0.154*** 0.001	-0.054 0.249	-0.001 0.985	1			
lnCO ₂	0.994*** 0.000	-0.024 0.606	-0.007 0.882	-0.172*** 0.000	1		
lnKNT	0.833*** 0.000	-0.409*** 0.000	-0.059 0.204	-0.029 0.539	0.821*** 0.000	1	
lnLOS	0.938*** 0.000	-0.167*** 0.000	-0.029 0.531	-0.195*** 0.000	0.930*** 0.000	0.812*** 0.000	1

Not: Gözlem sayısı 464 olup, *** %1 düzeyinde anlamlılık seviye değerini göstermektedir.

Korelasyon katsayısı -1 ile 1 arasında değişkenlik gösterebilmekte ve değişkenler arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Bu değer 1'e yakın olması ilişkinin güçlü olduğu, 0'a yakın olması ise ilişkinin zayıf olduğu anlamına gelir (Beaumont, 2012: 8). Reel GSYİH, doğrudan yabancı yatırımlar ve enerji fiyatları fosil yakıt talebi ile negatif ve küçük bir ilişkiye sahipken karbondioksit emisyonu, kentleşme ve enerji kayıpları ise pozitif ve yüksek derecede bir ilişkiye sahiptir. Ancak reel GSYİH ve doğrudan yabancı yatırımlar istatistiksel olarak anlamsız çıkmıştır.

B. Ampirik Yöntem

Bu çalışmada 1990-2018 döneminde enerji kaynakları arasında yüksek oranda fosil yakıt kullanımı gerçekleştiren 16 gelişmekte olan ülke ekonomisinde panel veri analizi yöntemleri kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü belirlemek amaçlanmaktadır. Ayrıca kısa ve uzun dönem katsayı tahminleri yapılacaktır. Ampirik yöntem olarak PMG, MG ve DFE tahmincilerinden yararlanılmaktadır. Söz konusu yöntemlerden önce sahte regresyonun olmaması ve ilgili yöntemlerin kullanılabilirliğinin tespiti açısından ilk olarak değişkenlerin birim kök süreçleri incelenmektedir. Bağımlı değişkenin kointegre derecesinin I(1), diğer değişkenlerin ise I(0)/I(1) olduğu ve yatay kesit bağımlılığının dikkate alınmadığı durumda panel ARDL testi ile PMG, MG ve DFE tahmincileri kullanılabilir. Panel veri analizi ile tahmin etmek için kurulan ekonometrik model ise (2) nolu denklemde gösterilmiştir;

$$\ln FOST_{it} = \beta_0 + \beta_1 \ln BYÜ_{it} + \beta_2 \ln DYY_{it} + \beta_3 \ln FYT_{it} + \beta_4 \ln CO_{2it} + \beta_5 \ln KNT_{it} + \beta_6 \ln KYP_{it} + u_{it} \quad (2)$$

Panel ARDL ($a_i, b_i, c_i, d_i, e_i, f_i, g_i, h_i$) şeklinde etkinlik denge denklemi (3) nolu denklem aşağıdaki şekildedir;

$$\ln FOST_{it} = \alpha_i + \sum_{j=1}^{ai} \beta_{ij} \ln FOST_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{bi} \gamma_{ij} \ln BYÜ_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{ci} \delta_{ij} \ln DYY_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{di} \iota_{ij} \ln FYT_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{ei} \epsilon_{ij} \ln CO_{2i,t-j} + \sum_{j=0}^{fi} \zeta_{ij} \ln KNT_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{gi} \eta_{ij} \ln KYP_{i,t-j} + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

ARDL modeli eğer (4) nolu denklem biçiminde ise;

$$Y_t = \alpha_i + \gamma Y_{i,t-1} + \beta_i + X_{it} + \varepsilon_{it}, i = 1, 2, \dots, N \quad (4)$$

(4) nolu denklemde i ile yatay kesit birimleri ifade edilmektedir.

Ayrıca uzun dönem parametre $\theta_i = \frac{\beta_i}{1-\gamma_i}$ şeklindedir. Tüm panel için MG tahminci denklemleri

$$\hat{\theta} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \theta_i \quad (5)$$

$$\hat{\alpha} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N \alpha_i \quad (6)$$

şeklindedir. Bu denklemler modelin her ülke için bireysel gerilemeleri nasıl öngördüğünü ve bireysel ülkeler için tahmin edilen katsayıların ağırlıksız ortalamalarıdır (Rafindadi ve Yosuf, 2013: 121). Ortalama grup (MG) modeli, her kesitin uzun dönemli katsayılarının ortalamasını alarak uzun dönemli parametreleri analiz etmektedir. Bu model, her bireyin regresyonlarını ayrı ayrı tahmin etmekte ve daha sonra parametreleri, tek tek ülkeler için tahmin edilen katsayıların ağırlıksız ortalamalarıyla ölçmektedir.

Pesaran vd. (1999) metodolojisine göre. değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi içeren PMG modeli aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} \Delta \ln FOST_{it} = & \alpha_i + \gamma \ln FOST_{i,t-1} + \\ & \sum_{j=1}^{k-1} \beta_{1ij} \Delta \ln FOST_{i,t-j} + \sum_{j=0}^{l-1} \beta_{2ij} \Delta \ln GDP_{i,t-1} + \sum_{j=0}^{m-1} \beta_{3ij} \Delta \ln DYY_{i,t-1} + \\ & \sum_{j=0}^{n-1} \beta_{4ij} \Delta \ln FYT_{i,t-1} + \sum_{j=0}^{p-1} \beta_{5ij} \Delta \ln CO_{2i,t-1} + \sum_{j=0}^{r-1} \beta_{6ij} \Delta \ln KNT_{i,t-1} + \\ & \sum_{j=0}^{s-1} \beta_{7ij} \Delta \ln KYP_{i,t-1} + \delta_1 \ln FOST_{i,t-1} + \delta_2 GDP_{i,t-1} + \delta_3 \ln DYY_{i,t-1} + \\ & \delta_4 \ln FYT_{i,t-1} + \delta_5 \ln CO_{2i,t-1} + \delta_6 \ln KNT_{i,t-1} + \delta_7 \ln KYP_{i,t-1} + \varepsilon_{it} \end{aligned} \quad (7)$$

Son denklemde γ değeri hata düzeltme terimidir ve teorik olarak negatif beklenmektedir. $\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_8$ kısa dönem katsayılarını ve $\delta_1, \delta_2, \dots, \delta_8$ uzun dönem katsayılarını ifade etmektedir.

Kısa dönem katsayıları uzun dönemde dengeye heterojen uyum sağlamakta ve ülkeler arasında uzun dönemli homojen katsayıları vermektedir. Ayrıca uzun dönemli hata düzeltme terimi tahmin parametresi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olmalıdır (Ahmed vd., 2016: 204). PMG modeli, 3 Aşamalı En Küçük Kareler ve Genel Moment Yöntemi (GMM) yerine kullanılmaktadır. Çünkü PMG, havuzlama ve ortalamayı içeren geçici bir tahmindir. Aynı zamanda, ülkelerde kısa dönemli dinamikler açısından farklılıklara izin verdiği için, Sıradan EKK ve Dinamik EKK'ya göre avantajlara sahiptir.

ECT'nin negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olmasının önemi, değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi olduğunu ortaya koymasından kaynaklanmaktadır. Değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkileri analiz etmek için kullanılan Vektör Hata Düzeltme modeli aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

$$\begin{aligned} \Delta \ln FOST_{it} = & \beta_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{ik} \Delta \ln FOST_{j,t-1} + \sum_{j=1}^l \gamma_{ik} \Delta \ln BÜY_{j,t-1} + \\ & \sum_{j=1}^m \delta_{ik} \Delta \ln DYY_{j,t-1} + \sum_{j=1}^n \zeta_{ik} \Delta \ln FYT_{j,t-1} + \\ & \sum_{j=1}^o \eta_{ik} \Delta \ln CO_{2j,t-1} + \sum_{j=1}^p \theta_{ik} \Delta \ln KNT_{j,t-1} + \sum_{j=1}^r \vartheta_{ik} \Delta \ln KYP_{j,t-1} + \\ & \epsilon_1 ECT_{t-1} + \varepsilon_{1t} \end{aligned} \quad (8)$$

$$\begin{aligned} \Delta \ln BÜY_{it} = & \beta_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{ik} \Delta \ln BÜY_{j,t-1} + \sum_{j=1}^l \gamma_{ik} \Delta \ln FOST_{j,t-1} + \\ & \sum_{j=1}^m \delta_{ik} \Delta \ln DYY_{j,t-1} + \sum_{j=1}^n \zeta_{ik} \Delta \ln FYT_{j,t-1} + \\ & \sum_{j=1}^o \eta_{ik} \Delta \ln CO_{2,j,t-1} + \sum_{j=1}^p \theta_{ik} \Delta \ln KNT_{j,t-1} + \sum_{j=1}^r \vartheta_{ik} \Delta \ln KYP_{j,t-1} + \\ & \epsilon_2 ECT_{t-1} + \epsilon_{2t} \end{aligned} \quad (9)$$

$$\begin{aligned} \Delta \ln DYY_{it} = & \beta_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{ik} \Delta \ln DYY_{j,t-1} + \sum_{j=1}^l \gamma_{ik} \Delta \ln BÜY_{j,t-1} + \\ & \sum_{j=1}^m \delta_{ik} \Delta \ln FOST_{j,t-1} + \sum_{j=1}^n \zeta_{ik} \Delta \ln FYT_{j,t-1} + \\ & \sum_{j=1}^o \eta_{ik} \Delta \ln CO_{2,j,t-1} + \sum_{j=1}^p \theta_{ik} \Delta \ln KNT_{j,t-1} + \sum_{j=1}^r \vartheta_{ik} \Delta \ln KYP_{j,t-1} + \\ & \epsilon_3 ECT_{t-1} + \epsilon_{3t} \end{aligned} \quad (10)$$

$$\begin{aligned} \Delta \ln FYT_{it} = & \beta_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{ik} \Delta \ln FYT_{j,t-1} + \sum_{j=1}^l \gamma_{ik} \Delta \ln BÜY_{j,t-1} + \\ & \sum_{j=1}^m \delta_{ik} \Delta \ln DYY_{j,t-1} + \sum_{j=1}^n \zeta_{ik} \Delta \ln FOST_{j,t-1} + \\ & \sum_{j=1}^o \eta_{ik} \Delta \ln CO_{2,j,t-1} + \sum_{j=1}^p \theta_{ik} \Delta \ln KNT_{j,t-1} + \sum_{j=1}^r \vartheta_{ik} \Delta \ln KYP_{j,t-1} + \\ & \epsilon_4 ECT_{t-1} + \epsilon_{4t} \end{aligned} \quad (11)$$

$$\begin{aligned} \Delta \ln CO_{2,it} = & \beta_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{ik} \Delta \ln CO_{2,j,t-1} + \sum_{j=1}^l \gamma_{ik} \Delta \ln BÜY_{j,t-1} + \\ & \sum_{j=1}^m \delta_{ik} \Delta \ln DYY_{j,t-1} + \sum_{j=1}^n \zeta_{ik} \Delta \ln FYT_{j,t-1} + \\ & \sum_{j=1}^o \eta_{ik} \Delta \ln FOST_{j,t-1} + \sum_{j=1}^p \theta_{ik} \Delta \ln KNT_{j,t-1} + \sum_{j=1}^r \vartheta_{ik} \Delta \ln KYP_{j,t-1} + \\ & \epsilon_5 ECT_{t-1} + \epsilon_{5t} \end{aligned} \quad (12)$$

$$\begin{aligned} \Delta \ln KNT_{it} = & \beta_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{ik} \Delta \ln KNT_{j,t-1} + \sum_{j=1}^l \gamma_{ik} \Delta \ln BÜY_{j,t-1} + \\ & \sum_{j=1}^m \delta_{ik} \Delta \ln DYY_{j,t-1} + \sum_{j=1}^n \zeta_{ik} \Delta \ln FYT_{j,t-1} + \\ & \sum_{j=1}^o \eta_{ik} \Delta \ln CO_{2,j,t-1} + \sum_{j=1}^p \theta_{ik} \Delta \ln FOST_{j,t-1} + \sum_{j=1}^r \vartheta_{ik} \Delta \ln KYP_{j,t-1} + \\ & \epsilon_6 ECT_{t-1} + \epsilon_{6t} \end{aligned} \quad (13)$$

$$\begin{aligned} \Delta \ln KYP_{it} = & \beta_0 + \sum_{i=1}^k \alpha_{ik} \Delta \ln KYP_{j,t-1} + \sum_{j=1}^l \gamma_{ik} \Delta \ln BÜY_{j,t-1} + \\ & \sum_{j=1}^m \delta_{ik} \Delta \ln DYY_{j,t-1} + \sum_{j=1}^n \zeta_{ik} \Delta \ln FYT_{j,t-1} + \\ & \sum_{j=1}^o \eta_{ik} \Delta \ln CO_{2,j,t-1} + \sum_{j=1}^p \theta_{ik} \Delta \ln KNT_{j,t-1} + \sum_{j=1}^r \vartheta_{ik} \Delta \ln FOST_{j,t-1} + \\ & \epsilon_7 ECT_{t-1} + \epsilon_{7t} \end{aligned} \quad (14)$$

Burada ECT uzun dönem hata düzeltme terimidir. ϵ katsayısı negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı olmalıdır. Ayrıca bu parametre herhangi bir şok sonrası tekrar dengeye gelme uyum hızını göstermektedir (Bildirici ve Kayıkçı, 2013: 159).

C. Ampirik Bulgular

Bu kısımda ilk olarak analize dahil edilen değişkenlerin birim kök süreçleri tespit edilmektedir. Bunun için Levin, Lin & Chi (LLC), Im, Pesaran ve Shin (IPS), ADF Fisher Ki-kare (ADF Fisher) ve PP-Fisher birim kök testleri kullanılmıştır. Bu testlerin sıfır hipotezi “birim kök vardır” biçimindedir.

Değişkenlere ait birim kök süreci belirlendikten sonra PMG, MG ve DFE modelleri tahmin edilerek değişkenlere ait uzun ve kısa dönem katsayılar tahmin edilmektedir. Analizin devamında hangi modelin tercih edileceğini belirlemek için modeller arasında Hausman testi yapılmakta ve ampirik bulgular ortaya konulmaktadır.

Tablo 3 ve Tablo 4’te sırasıyla düzey ve birinci fark değerlerinde birim kök test bulguları yer almaktadır.

Tablo 3. Birim Kök Sonuçları (Düzey)

	LLC		IPS		Fisher-ADF		Fisher-PP	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
$\ln\text{FOST}$	- 3.745 ^{***} (0.000)	0.796 (0.787)	-0.114 (0.454)	0.128 (0.551)	31.471 (0.493)	29.267 (0.606)	41.997 (0.111)	49.673 ^{**} (0.024)
$\ln\text{BÜ}$	0.465 (0.679)	0.036 (0.514)	5.748 (1.000)	0.184 (0.573)	13.707 (0.998)	30.993 (0.517)	16.688 (0.988)	35.894 (0.291)
$\ln\text{DY}$	-2.059 ^{**} (0.020)	-0.727 (0.234)	-3.748 ^{***} (0.000)	-1.690 ^{**} (0.046)	62.334 ^{***} (0.001)	44.553 [*] (0.069)	71.384 ^{***} (0.000)	54.290 ^{***} (0.008)
$\ln\text{FY}$	7.953 (1.000)	27.228 (1.000)	2.670 (0.996)	-0.366 (0.357)	13.592 (0.998)	31.738 (0.480)	28.627 (0.638)	273.946 ^{***} (0.000)
$\ln\text{CO}_2$	-2.026 ^{**} (0.021)	-0.233 (0.408)	0.487 (0.687)	-1.511 [*] (0.065)	28.104 (0.664)	40.817 (0.137)	47.151 ^{**} (0.041)	57.981 ^{***} (0.003)
$\ln\text{KNT}$	-1.816 ^{**} (0.035)	- 5.022 ^{***} (0.000)	3.264 (0.999)	-1.064 (0.144)	18.110 (0.977)	64.902 ^{***} (0.000)	140.822 ^{***} (0.000)	57.016 ^{**} (0.004)
$\ln\text{KYP}$	- 2.939 ^{***} (0.001)	- 2.893 ^{***} (0.001)	0.521 (0.699)	-1.757 ^{**} (0.039)	36.956 (0.251)	63.579 ^{***} (0.000)	50.228 ^{**} (0.021)	50.416 ^{**} (0.020)

Not: ***, ** ve * sırasıyla% 1, % 5 ve% 10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı, parantez içindeki değerler ise olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 4. Birim Kök Sonuçları (Birinci Fark)

	LLC		IPS		Fisher-ADF		Fisher-PP	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
$\Delta\ln\text{FOS}$	- 4.855 ^{***} (0.000)	- 3.326 ^{***} (0.000)	-8.433 ^{***} (0.000)	- 6.636 ^{***} (0.000)	134.808 ^{***} (0.000)	103.221 ^{***} (0.000)	277.622 ^{***} (0.000)	335.674 ^{***} (0.000)
$\Delta\ln\text{BÜ}$	- 4.240 ^{***} (0.000)	- 3.804 ^{***} (0.000)	-6.214 ^{***} (0.000)	- 5.138 ^{***} (0.000)	100.945 ^{***} (0.000)	80.797 ^{***} (0.000)	179.394 ^{***} (0.000)	186.678 ^{***} (0.000)
$\Delta\ln\text{DY}$	- 9.521 ^{***} (0.000)	- 7.111 ^{***} (0.000)	- 11.989 ^{***} (0.000)	- 9.946 ^{***} (0.000)	193.119 ^{***} (0.000)	149.380 ^{***} (0.000)	323.004 ^{***} (0.000)	764.667 ^{***} (0.000)
$\Delta\ln\text{FYT}$	23.864 (1.000)	30.223 (1.000)	- 10.268 ^{***} (0.000)	- 8.195 ^{***} (0.000)	162.862 ^{***} (0.000)	121.749 ^{***} (0.000)	187.301 ^{***} (0.000)	392.899 ^{***} (0.000)
$\Delta\ln\text{CO}_2$	- 6.476 ^{***} (0.000)	- 4.331 ^{***} (0.000)	-9.358 ^{***} (0.000)	- 6.961 ^{***} (0.000)	150.889 ^{***} (0.000)	109.776 ^{***} (0.000)	286.502 ^{***} (0.000)	697.141 ^{***} (0.000)
$\Delta\ln\text{K}$	-1.865 ^{**} (0.031)	-1.068 (0.143)	-1.837 ^{**} (0.033)	-1.321 [*] (0.093)	50.557 ^{**} (0.020)	43.647 [*] (0.082)	59.398 ^{***} (0.002)	41.270 (0.126)
$\Delta\ln\text{KYP}$	- 4.259 ^{***} (0.000)	- 2.104 ^{**} (0.018)	-8.712 ^{***} (0.000)	- 7.046 ^{***} (0.000)	142.063 ^{***} (0.000)	109.196 ^{***} (0.000)	315.497 ^{***} (0.000)	346.387 ^{***} (0.000)

Not: ***, ** ve * sırasıyla% 1, % 5 ve% 10 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı, parantez içindeki değerler ise olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 3 ve Tablo 4’te değişkenlere ait birim kök süreçlere ilişkin bilgiler yer almaktadır. Tablo 3 lnDYY, lnKNT ve lnKYP değişkenlerinin düzeyde durağan olduğunu, Tablo 4 ise tüm değişkenlerin birinci farkı alındıktan sonra durağan olduğunu göstermiştir. Dolayısıyla PMG, MG ve DFE tahmincileri uygulanabilecektir. Hausman test istatistiği olasılık değeri 0.05’ten büyük ise etkin tahminci DFE ve PMG olduğuna karar verilir; uzun dönem parametreleri birimlere göre heteorejen sabit ve homojen eğime sahiptir (Pesaran vd., 1999). Fakat kısa dönem parametreleri ve hata varyanslarının birimlere göre değişmesine izin vermektedir. Dolayısıyla PMG tahmincisinin etkin tahminci olduğuna karar verilebilmektedir (Mehmood vd., 2014: 416). Öte yandan Hausman test istatistiği olasılık değeri 0.05’ten küçük ise etkin tahminci MG tahmincisi olduğuna karar verilmekte; bu durumda ise “H_a: Heterojenlik Var; uzun dönem parametreleri “hem sabit hem eğim” birimlere göre heterojendir” şeklindedir (Pesaran ve Smith, 1995). Tablo 5’te Hausmann test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. Uzun Dönem Homojenliği Sınamak İçin Hausman Testi

	Katsayılar			(A-B)	(A-C)	sqrt[diag(V_A-V_B)]	sqrt[diag(V_A-V_C)]
	(A)	(B)	(C)				
	MG	PMG	DFE				
lnB ÜY	0.238786	-0.1029254	0.0360284	0.126804	-0.0121498	0.1540796	94.35022
lnD YY	0.077144	-0.0932318	- 0.0374748	0.1703758	0.1146188	0.2083841	128.4875
lnF YT	-0.0264998	-0.0677618	- 0.0475243	0.0412619	0.0210245	0.0823163	50.35653
lnC O ₂	0.798515	1.015296	0.8163512	-0.2165447	-0.0175997	0.1514822	93.69593
lnK NT	0.353415	-0.7580933	0.3091468	1.111508	0.0442682	0.7332366	462.6429
lnK YP	0.05255	0.0692006	0.0270739	-0.0166506	0.0254762	0.0834139	53.38018
	MG-PMG			MG-DFE			
	Ho: PMG tahmincisi etkin ve tutarlıdır, ancak MG verimli değildir.			Ho: DFE tahmincisi etkin ve tutarlıdır, ancak MG verimli değildir.			
	$\chi^2(6) = (A-B)[(V_A-V_B)^{-1}](A-B)=10.81$			$\chi^2(6)=(A-C)[(V_A-V_C)^{-1}](A-C)=0.01$			
	Prob ($\chi_{h,2}$)= 0.0946>0.05.			Prob ($\chi_{h,2}$)= 0.999>0.05.			

Tablo 5’te verilen Hausman test sonuçlarına göre hem MG-DFE (Prob (χ_h^2)= 0.999>0.05 veya $\chi_h^2=0.001<\chi_{(0.05,6)}^2$) hem de MG-PMG (Prob (χ_h^2)= 0.095>0.05 veya $\chi_h^2=0.37<\chi_{(0.05,6)}^2$) test sonuçlarına göre etkin tahmin edicinin PMG olduğuna karar verilir. Ayrıca hesaplanan Hausman χ^2 değerleri ise tablo χ^2 kritik değerlerinden daha küçüktür. Tablo 6’da PMG, MG ve DFE bulgularına yer verilmektedir.

Tablo 6. PMG, MG ve DFE Bulguları

Bağımlı Değişken: lnEI	PMG		MG		DFE	
	Uzun Dönem	Kısa Dönem	Uzun Dönem	Kısa Dönem	Uzun Dönem	Kısa Dönem
lnBÜY	-0.103*** (0.029)		0.024 (0.072)		0.036* (0.021)	
lnDYY	-0.093** (0.046)		0.077 (0.098)		-0.038 (0.051)	
lnFYT	-0.068*** (0.015)		-0.027 (0.038)		-0.048*** (0.011)	
lnCO ₂	1.015*** (0.036)		0.799*** (0.071)		0.817*** (0.040)	
lnKNT	-0.758*** (0.231)		0.353 (0.352)		0.309*** (0.078)	
lnKYP	0.069** (0.030)		0.053 (0.041)		0.027 (0.025)	
ECT		-0.157** (0.068)		-0.779*** (0.064)		-0.513*** (0.033)
ΔlnBÜY		0.309*** (0.078)		0.129 (0.104)		0.316*** (0.059)
ΔlnDYY		0.005 (0.060)		-0.037 (0.063)		0.019 (0.028)
ΔlnFYT		0.019 (0.015)		0.025 (0.017)		0.002 (0.002)
ΔlnCO ₂		0.489*** (0.096)		0.036 (0.056)		-0.023 (0.036)
ΔlnKNT		-0.299 (0.728)		-0.790 (1.511)		1.803*** (0.541)
ΔlnKYP		0.013 (0.021)		0.019 (0.030)		-0.011 (0.020)
Sabit		1.328** (0.569)		-0.018 (2.033)		0.0298 (0.262)
Gözlem Sayısı	448		448		448	

Not: ***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 düzeyinde anlamlılık seviyeleridir. Parantez içindeki değerler ise tahmincilerin standart hata değerlerini göstermektedir.

Tablo 6 incelendiğinde PMG tahmincisinin yorumlanacağı anlaşılmaktadır. Hatalar arasındaki uzun dönem ilişkiyi ifade eden hata düzeltme terimi (ECT), teorik beklentiye uygun, negatif işaretli ve istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla bu durum incelenen ekonomilerde fosil yakıt talebi ile diğer değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu doğrulamaktadır. ECT teriminin katsayısı (-0.157), t-1 dönemindeki bir varyantın yaklaşık % 0.16'sının t döneminde (bir dönem veya yıl içerisinde) düzeltileceğini gösterir. Yüzde yüzünün ise 6.37 yıl içerisinde uzun dönem dengeye geleceğini göstermektedir.

PMG tahmin sonuçlarına göre uzun dönemde ekonomik büyüme (lnBÜY), enerji fiyatları (lnFYT), Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY) ve kentleşme (lnKNT) hariç ele alınan diğer tüm değişkenlerdeki artışlar fosil yakıt talebini (lnFOST) istatistiksel olarak anlamlı biçimde artırdığı elde edilmiştir. Kısa dönemde ise kentleşme (lnKNT) hariç tüm değişkenlerdeki artışlar fosil yakıt talebini (lnFOST) aartırıcı yönde etki yapmaktadır. Ancak PMG tahmin modeline göre kısa dönemde ekonomik büyüme (lnBÜY) ve karbondioksit emisyonu (lnCO₂) hariç diğer değişkenler istatistiksel olarak anlamsızdır.

PMG modeline göre uzun dönemde en fazla fosil yakıt talebini (lnFOST) artıran karbondioksit emisyonu (lnCO₂) iken, en fazla azaltan ise kentleşme (lnKNT) bulunmuştur. Katsayı olarak bakılırsa karbondioksit emisyonunda (lnCO₂) meydana gelen %1'lik bir artış fosil yakıt talebini (lnFOST) % 1.015 artırmakta, kentleşmede (lnKNT) meydana gelen %1'lik bir artış ise fosil yakıt talebini (lnFOST) %0.758 azaltmaktadır. Diğer yandan uzun dönemde olduğu gibi kısa dönemde de fosil yakıt talebini (lnFOST) en fazla artıran karbondioksit emisyonu (lnCO₂) bulunmuştur. Kısa dönemde karbondioksit emisyonu (lnCO₂)'nda meydana gelen %1'lik bir artış fosil yakıt talebini (lnFOST) % 0.489 artırmaktadır.

PMG modelinin sağladığı yararlarından biri bireysel ülke tahmin sonuçlarını veriyor olmasıdır. Her ülkeye ait sonuçlar Tablo 7'de yer almaktadır

Tablo 7. Ülkelerin Bireysel PMG Bulguları

	ECT	lnBÜY	lnDYY	lnFYT	lnCO ₂	lnKNT	lnKYP	Sabit
Arjantin	-0.123	-0.038	0.128	0.040	0.833***	-4.820	0.003	1.108*
	(0.077)	(0.153)	(0.129)	(0.030)	(0.214)	(4.345)	(0.048)	(0.653)
Bangladeş	-0.101**	1.024**	-0.184	-0.023*	0.554***	-0.352	-0.040*	0.888***
	(0.048)	(0.475)	(0.450)	(0.013)	(0.068)	(1.166)	(0.022)	(0.317)
Bulgaristan	-0.480***	0.378***	-0.027	-0.012	0.416***	2.703**	0.083	3.877***
	(0.138)	(0.111)	(0.055)	(0.054)	(0.153)	(1.103)	(0.068)	(1.282)
Şili	-0.173**	-0.062	-0.231**	0.056***	0.631***	-2.484	-0.077***	1.510**
	(0.079)	(0.169)	(0.094)	(0.019)	(0.094)	(2.925)	(0.022)	(0.6709)
Çin	0.034	0.582*	-0.188	0.043	0.749***	0.294	-0.029	-0.344
	(0.063)	(0.301)	(0.246)	(0.030)	(0.125)	(2.863)	(0.124)	(0.633)
Macaristan	-0.047	-0.009	0.002	0.024*	0.941***	2.091*	0.152***	0.397
	(0.035)	(0.103)	(0.005)	(0.013)	(0.087)	(1.092)	(0.050)	(0.288)
Hindistan	-0.006	0.167	0.184	-0.025**	0.799***	1.361	0.022	0.041
	(0.029)	(0.135)	(0.183)	(0.011)	(0.080)	(2.544)	(0.057)	(0.295)
Meksika	-0.198**	0.486***	0.010	-0.001	-0.097	-3.791	-0.154	1.827***
	(0.078)	(0.144)	(0.233)	(0.031)	(0.062)	(3.254)	(0.097)	(0.622)
Pakistan	-0.024	0.316	-0.035	0.033***	0.579***	-0.021	0.013	0.218
	(0.045)	(0.212)	(0.219)	(0.011)	(0.087)	(2.797)	(0.025)	(0.433)
Peru	0.018	-0.140	0.473*	0.158	0.718***	-1.853	-0.103*	-0.132
	(0.093)	(0.364)	(0.246)	(0.098)	(0.191)	(2.741)	(0.053)	(0.812)
Filipinler	-0.020	0.532	-0.252	-0.019	0.486***	5.751*	0.064	0.133
	(0.067)	(0.411)	(0.346)	(0.032)	(0.162)	(3.160)	(0.072)	(0.587)
Polonya	0.032	0.423	-0.210	0.047	0.030	-0.213	0.083	-0.278
	(0.071)	(0.331)	(0.218)	(0.073)	(0.050)	(2.547)	(0.0799)	(0.612)
Romanya	-0.998***	0.289***	-0.234***	0.097***	-0.162***	0.997	-0.005	8.664***

	(0.038)	(0.083)	(0.072)	(0.028)	(0.056)	(0.628)	(0.014)	(1.788)
Tayland	-0.025*	0.067	-0.064	-0.014	0.813***	0.341	0.015	0.219*
	(0.015)	(0.189)	(0.099)	(0.017)	(0.154)	(0.322)	(0.033)	(0.123)
Türkiye	-0.032*	0.261***	0.236*	-0.098***	0.743***	-5.699***	0.051	0.341**
	(0.019)	(0.060)	(0.137)	(0.026)	(0.053)	(1.294)	(0.048)	(0.156)
Ukrayna	-0.323***	0.675***	0.481**	0.002	-0.203*	0.904	0.131	2.776**
	(0.116)	(0.112)	(0.198)	(0.003)	(0.106)	(2.826)	(0.101)	(1.114)

Not: ***, ** ve * sırasıyla % 1, % 5 ve % 10 düzeyinde anlamlılık seviyeleridir. Parantez içindeki değerler ise standart hatayı belirtmektedir.

Tablo 7 bulgularına göre kısa dönemde ekonomik büyümenin fosil yakıt talebi üzerindeki etkisi; Bangladeş, Bulgaristan, Çin, Meksika, Romanya, Türkiye ve Ukrayna'da pozitif ve anlamlı olduğu elde edilmiştir. Doğrudan yabancı yatırımların fosil yakıt talebi üzerindeki etkisi; Peru, Türkiye ve Ukrayna'da pozitif ve anlamlı; Şile ve Romanya'da negatif ve anlamlıdır. Enerji fiyatlarının fosil yakıt talebi üzerindeki etkisi Şile, Macaristan, Pakistan ve Romanya'da pozitif ve anlamlı; Bangladeş, Hindistan ve Türkiye'de negatif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Karbondioksit emisyonunun fosil yakıt talebi üzerindeki etkisi; Arjantin, Bangladeş, Bulgaristan, Şile, Çin, Macaristan, Hindistan, Pakistan, Peru, Filipinler, Tayland ve Türkiye'de pozitif ve anlamlı Romanya ve Ukrayna' da negatif ve anlamlı; kentleşmenin fosil yakıt talebi üzerindeki etkisi; Bulgaristan, Macaristan ve Filipinler pozitif ve anlamlı Türkiye'de ise negatif ve anlamlı olduğu elde edilmiştir. Son olarak enerji kaybının fosil yakıt talebi üzerindeki etkisi ise Bangladeş, Şile ve Peru'da pozitif ve anlamlı; Macaristan'da negatif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

SONUÇ

Toplam enerji kullanımı içerisinde fosil yakıtlardan elde edilen enerji kaynaklarının yüksek olması, özellikle enerji ithalatçısı ülkeler açısından önemli ekonomik dalgalanmalara yol açmaktadır. Dolayısıyla konjoktüre göre değişen birçok gelişme, enerji arz güvenliğini önemli hale getirmektedir. Söz konusu tedbirler arasında yenilenebilir enerji kaynaklara yatırım yapılması, teşvikler verilmesi en önemli adımlar arasında görülmektedir. Bu adımlar özellikle cari işlemler açığının düşürülmesi amaçlanmaktadır. Söz konusu yatırımlara rağmen fosil yakıt kullanımının önemli ağırlığa sebep olması, söz konusu kaynak kullanımını etkileyen faktörlerin önemini ortaya çıkarmaktadır. Fosil yakıt kullanımı hem maliyet hem çevresel bozulmaya neden olarak ekonomik kalkınma hedeflerinin ötenmesine de sebep olabilmektedir. Bu çalışmada 1990-2018 örenkleme döneminde 16 enerji ithalatçısı ülke ekonomisinde fosil yakıt talebinin belirleyicileri araştırılmıştır. Fosil yakıt talebini (lnFOST) azaltmak için PMG, MG, DFE modellerine ait genel olarak çıkarılacak sonuç, enerji ithalatçısı yükselen ekonomiler için enerji kullanım payı içerisinde yenilenebilir enerji kullanım payını artırmak önemli görülmektedir. Söz konusu kaynakların kullanımını artırarak, fosil yakıt kullanımı ikame edilmelidir. Böylece karbondioksit emisyonu düşürülebileceği değerlendirilmektedir. Diğer yandan kentlerde teknolojik enerji altyapısını güçlendirerek verimli teknolojiler kullanmak, DYY aracılığıyla ev

sahibi ülkeye giren sermayeyle birlikte teknolojik gelişmeleri enerji alanına yansıtmak önemli görülmektedir. Bu adımlar ile önemli bir maliyet kalemi olan enerjinin daha verimli kullanımı sağlanabilmektedir. Artan enerji kayıplarının herhangi bir çıktıya dönüşmemesi ve daha fazla maliyet ve fosil yakıt talebine neden olduğu göz önünde bulundurularak bu kayıpların en düşük düzeye gelmesi sağlanmalıdır. Diğer yandan ekonomik aktivitenin yavaşlamaması için alternatif enerji kaynaklarının sayısını artırmak ve enerjide dışa bağımlılığı azaltmak ciddi önem taşımaktadır. Elde edilen bulgular enerji ithalatçısı olan ve küresel ekonomik büyümenin üzerinde büyüme oranlarına sahip bu ekonomilerde sürdürülebilir büyümenin yanında özellikle Covid-19 küresel salgını sonrası daha temiz, daha etkin ve daha rekabetçi yapıda olabilmeleri açısından önem taşımaktadır. Nitekim bireysel PMG modeline göre 16 ülkenin 8'inde en az %90 güven sınırında istatistiksel olarak anlamlı uzun dönem ilişkinin varlığına ulaşılmaktadır. Bu ilişkiyi gösteren ECT katsayısının işareti Çin, Peru ve Polonya hariç diğer ülkelerde negatif olup uzun dönem ilişki teyit edilmekte; kısa dönemde görülen dengeden sapmalar uzun dönem dengesine ulaşmaktadır. Ülkelere ait bireysel parametreler önemli farklılık göstermektedir. Elde edilen bulgular ışığında fosil yakıt talebini azaltmak için, karbondioksit emisyonunu azaltacak yenilenebilir enerji kaynaklarının payını artırmanın yanında kentlerde teknolojik enerji altyapısını güçlendirerek daha verimli teknolojiler kullanılması öne çıkmaktadır. Elde edilen bu sonuçlar kısmen Salim ve Shafiei (2014) ve Mrabet vd. (2019) çalışmalarına benzerdir. Çalışmada kullanılan değişken sayısının fazla olması hem literatüre katkı açısından hem de politika yapıcılar açısından özgünlüğü ortaya koymaktadır. Bu çalışmayı takip eden araştırmalarda yenilenebilir enerji yatırımlarında öne çıkan gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerden oluşan heterojen panel veri setinde ampirik tahminler yapılabilir. Böylece gelişmişlik seviyesi ve temiz enerji yatırımları farklılığı durumunda fosil yakıt talebinin belirleyicileri tespit edilerek politika önerilerinde bulunulabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Acheampong, A. O. (2018). Economic Growth, CO₂ Emissions and Energy Consumption: What Causes What and Where? *Energy Economics*. Vol. 74, 677-692.
- Ackah, I. and Kizys, R. (2015). Green Growth in Oil Producing African Countries: A Panel Data Analysis of Renewable Energy Demand. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. Vol. 50, 1157-1166.
- Aguirre, M. and Ibikunle, G. (2014). Determinants of Renewable Energy Growth: A Global Sample Analysis. *Energy Policy*, Vol. 69, 374-384.

- Ahmed, A., Uddin, G.S. and Sohag, K. (2016). Biomass Energy, Technological Progress and the Environmental Kuznets Curve: Evidence from Selected European Countries. *Biomass and Bioenergy*, Vol. 90, 202-208.
- Al-Mulali, U., Fereidouni, H. G., Lee, J. Y. and Sab, C. N. B. C. (2013). Exploring the Relationship Between Urbanization, Energy Consumption, and CO2 Emission in MENA Countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 23, 107-112.
- Antonietti, R. and Fontini, F. (2019). Does Energy Price Affect Energy Efficiency? Cross-Country Panel Evidence, *Energy Policy*, Vol. 129, 896-906.
- Apergis, N. and Payne, J. E. (2012). Renewable and Non-Renewable Energy Consumption-Growth Nexus: Evidence From A Panel Error Correction Model. *Energy Economics*, Vol. 34, No. 3, 733-738.
- Apergis, N. and Payne, J. E. (2014). Renewable Energy, Output, CO2 Emissions, and Fossil Fuel Prices in Central America: Evidence from A Nonlinear Panel Smooth Transition Vector Error Correction Model. *Energy Economics*, Vol. 42, 226-232.
- Beaumont, R. (2012). An Introduction to Statistics Correlation, <http://www.floppybunny.org/robin/web/virtualclassroom/stats/basics/part9.pdf> (07.06.2022)
- Bildirici, M.E. and Kayıkçı, F. (2013). Effects of Oil Production on Economic Growth in Eurasian Countries: Panel ARDL Approach. *Energy*. Vol. 49, 156-161.
- Doytch, N. and Narayan, S. (2016). Does FDI Influence Renewable Energy Consumption? An Analysis of Sectoral FDI Impact on Renewable and Non-Renewable Industrial Energy Consumption. *Energy Economics*, Vol. 54, 291-301.
- Hossain, M. S. (2011). Panel Estimation for CO₂ Emissions, Energy Consumption, Economic Growth, Trade Openness and Urbanization of Newly Industrialized Countries. *Energy Policy*, Vol. 39, No. 11, 6991-6999.
- IEA. World Energy Outlook, 2015. The International Energy Agency; 2015. 02.06.2022 tarihinde <https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WEO2015.pdf> adresinden alınmıştır.
- Im, K. S., Pesaran, M. H. and Shin, Y. (2003). Testing for Unit Roots in Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, Vol. 115, No. 1, 53-74.
- IMF, 2022. 02.06.2022 tarihinde <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/02/pdf/text.pdf> adresinden alınmıştır.
- International Energy Agency, Data and Statistics. 02.06.2022 tarihinde <https://www.iea.org/> adresinden alınmıştır.
- Levin, A., Lin, C. F. and Chu, C. S. J. (2002). Unit Root Tests in Panel Data: Asymptotic and Finite-Sample Properties. *Journal of Econometrics*, Vol. 108, No. 1, 1-24.
- Ma, B. (2015). Does Urbanization Affect Energy Intensities Across Provinces in China? Long-Run Elasticities Estimation Using Dynamic Panels with Heterogeneous Slopes. *Energy Economics*, Vol. 49, 390-401.
- Maddala, G. S. and Wu, S. (1999). A comparative Study of Unit Root Tests With Panel Data and A New Simple Test. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol. 61, No. 1, 631-652.
- Mehmood, B., Raza, S. H. and Mureed, S. (2014). Health Expenditure, Literacy and Economic Growth: Pmg Evidence from Asian Countries. *Euro-Asian Journal of Economics and Finance*, Vol. 2, No. 4, 408-417.
- Mrabet, Z., Alsamara, M., Saleh, A. S. and Anwar, S. (2019). Urbanization and Non-Renewable Energy Demand: A Comparison of Developed and Emerging Countries. *Energy*, Vol. 170, 832-839.
- Naimoğlu, M. ve Özel, B. (2022). Enerji Kaynaklarının Enerji Yoğunluğu Üzerindeki Etkileri: Enerji İthalatçısı Yükselen Ekonomilerden Kanıtlar, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 47, 1-15.
- Omri, A. and Nguyen, D. K. (2014). On the Determinants of Renewable Energy Consumption: International Evidence. *Energy*, Vol. 72, 554-560.
- Oral, M. (2018). Küresel Enerji Talebinde Konvansiyonel Olmayan Kaynakların Rolü. *Journal of Awareness*. Cilt 3, Sayı 5, 279-286.

- Önder, H. ve Gündüz, İ. (2019). Nükleer Enerji Tüketiminin Makro Ekonomik Belirleyicileri: Seçilmiş OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi, *Öneri Dergisi*, Cilt 14, No. 51, 18-37.
- Pasaran, M. H., Shin, Y. and Smith, R.P. (1999). Pooled Mean Group Estimation of Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of the American Statistical Association*, Vol. 94, No. 446, 621-634.
- Pedroni, P. (1999). Critical Values for Cointegration Tests in Heterogeneous Panels with Multiple Regressors. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, Vol. 61, No. 1, 653-670.
- Pedroni, P. (2004). Panel Cointegration: Asymptotic and Finite Sample Properties of Pooled Time Series Tests with An Application to the PPP Hypothesis. *Econometric Theory*, Vol. 20, No. 3, 597-625.
- Pesaran, M.H. and Smith, R.P. (1995). Estimating Long-Run Relationships from Dynamic Heterogeneous Panels. *Journal of Econometrics*, Vol.68, No. 1, 79-113.
- Rafindadi, A.A. and Yusuf, Z. (2013). An Application of Panel ARDL in Analysing the Dynamics of Financial Development and Economic Growth in 38 Sub-Saharan African Continents. In Proceeding, Kuala Lumpur International Business, Economics and Law Conference Vol. 2, 118-135.
- Rafiq, S., Salim, R. and Nielsen, I. (2016). Urbanization, Openness, Emissions, and Energy Intensity: A Study of Increasingly Urbanized Emerging Economies. *Energy Economics*, Vol. 56, 20-28.
- Ritchie, H. and Roser, M. (2018). Energy Production & Changing Energy Sources, <https://ourworldindata.org/energy-production-and-changing-energy-sources>, Erişim Tarihi: 15.09.2018
- Sadorsky, P. (2009). Renewable Energy Consumption and Income in Emerging Economies. *Energy Policy*, Vol. 37, No. 10, 4021-4028.
- Salim, R. A. and Shafiei, S. (2014). Urbanization and Renewable and Non-Renewable Energy Consumption in OECD Countries: An Empirical Analysis. *Economic Modelling*, Vol. 38, 581-591.
- Shahbaz, M., Loganathan, N., Muzaffar, A. T., Ahmed, K. and Jabran, M. A. (2016). How Urbanization Affects CO2 Emissions in Malaysia? The Application of STIRPAT Model. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. 57, 83-93.
- Sheng, Y., Shi, X. and Zhang, D. (2013). Economic Development, Energy Market Integration and Energy Demand: Implications for East Asia. *Energy Strategy Reviews*. Vol. 2, No. 2, 146-152.
- Taş, S. ve İspiroğlu, F. (2017). Yükselen Piyasa Ekonomileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt. 14, No. 2, 225-242.
- Westerlund, J. (2006). Testing for Panel Cointegration with Multiple Structural Breaks. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. Vol. 68, No. 1, 101-132.
- Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*. Vol. 69, No. 6, 709-748.
- World Coal Association (WCA), "Where Is Coal Found?". 14.06.2022 tarihinde <https://www.worldcoal.org/coal/where-coal-found>, adresinden alınmıştır.
- Zhao, P. and Zhang, M. (2018). The Impact of Urbanisation on Energy Consumption: A 30-Year Review in China. *Urban Climate*, No. 24, 940-953.

SUMMARY

With the increasing energy consumption, the level of environmental pollution has started to increase around the world. Especially with the replacement of the agricultural sector by the industrial sector, the rise in this level has started. Most of the energy used in this process was derived from fossil fuels. This situation has increased environmental pollution. It is argued that with the deepening of the globalization process, both the increasing integration of the world economies and the increasing energy consumption have revealed the problem of global climate

change. The increase in fossil fuel consumption is considered to play an important role in environmental quality and climate change problems. On the other hand, with the oil crisis of energy, which has become the most important input of production in national economies, concerns about energy supply security have started to increase. These concerns have started to direct policy makers to different energy sources. Among these sources, the share of renewable energy sources other than nuclear and hydraulic energy in the global energy system has started to increase significantly.

In the study, 16 energy importing emerging economies (Argentina, Bangladesh, Bulgaria, Chile, China, Hungary, India, Mexico, Pakistan, Peru, Philippines, Poland, Romania, Thailand, Turkey and Ukraine) are examined. According to the data of the World Bank in the sample period of 1990-2018 in these countries, there was an average increase of 381.20% in GDP. On the other hand, according to the data of the International Energy Agency (IEA) in the same country group in the same period, total energy use increased by approximately 166%. Therefore, in 1990, 4.64 units of output were obtained with 1 unit of energy; In 2018, it is understood that 5.58 units of output were obtained. It is also concluded that energy imports in the said country group increased by 364.32% in the 1990-2018 sampling period according to the IEA data. These data reveal that the increase in income in 16 developing countries in the 1990-2018 period is largely dependent on energy imports.

When the current literature is examined, it is seen that there are many studies on the determinants of renewable energy. However, it has been concluded that there are few studies on the determinants of fossil fuel demand and that these studies are mostly considered together with renewable energy. Few empirical studies have addressed the impact of urbanization and other factors on energy demand. Some studies seem to focus on a specific region or a single country.

In this study, it is aimed to determine the strength and direction of the relationship between the variables by using panel data analysis methods in the economies of 16 developing countries that used fossil fuels at a high rate among energy sources in the 1990-2018 period. Also, short and long term coefficient estimates will be made. PMG, MG and DFE estimators are used as empirical methods.

In order to reduce the fossil fuel demand, the general conclusion of PMG, MG, DFE models is that it is important to increase the share of renewable energy use within the energy use share for energy-importing emerging economies. By increasing the use of these resources, the use of fossil fuels should be substituted. Thus, it is considered that carbon dioxide emissions can be reduced. On the other hand, it is considered important to use efficient technologies by strengthening the technological energy infrastructure in cities, and to reflect technological developments in the field of energy with the capital entering the host country through FDI. With these steps, more efficient use of energy, which is an important cost item, can be achieved. Considering that increased energy losses do not turn into any output and cause more cost and fossil fuel demand, these losses should be

minimized. On the other hand, it is of great importance to increase the number of alternative energy sources and to reduce foreign dependency in energy so that economic activity does not slow down. The findings are important in terms of sustainable growth in these economies, which are energy importers and have growth rates above the global economic growth, as well as being cleaner, more efficient and more competitive, especially after the Covid-19 global epidemic.

Hollanda Hastalığı: Endonezya-Palm Yağı Örneği

Selim ŞANLISOY*

Sevim Nurbanu YILDIZ**

ÖZ

Palm yağı, gıdadan, kimya sanayi ve enerji sektörüne kadar birçok alanda ihtiyaç duyulan önemli bir hammadde olarak karşımıza çıkmaktadır. Endonezya, dünyadaki en büyük palm yağı üreticisidir ve bu ürünü yurtiçinde ve yurtdışında pazarlamak için büyük bir potansiyele sahiptir. Geniş bir üretim kapasitesi ile birlikte, bu ürünün ihracatından kazanılan gelirin etkin bir şekilde kullanılmaması ekonomik büyüme oranı üzerinde olumsuz etki yaratabilmektedir. Bu husus literatürde Hollanda Hastalığı olarak adlandırılmaktadır. Bu kapsamda çalışmada 2000:Q1-2021:Q4 dönemi için Endonezya'da Hollanda Hastalığı'nın geçerliliğini asimetrik olarak incelenmesi amaçlanmaktadır. Shin vd. (2014) tarafından önerilen doğrusal olmayan gecikmesi dağıtılmış otoregresyon modelinin (NARDL) kullanıldığı çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, uzun dönemde palm yağı fiyatlarındaki pozitif şokların reel efektif döviz kuru üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgular, Endonezya ekonomisinde Hollanda Hastalığı'nın geçerli olduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda Endonezya'da ortaya çıkan gelir artışından özellikle yüksek teknolojiye sahip imalat sanayine daha fazla kaynak aktarımı sağlanarak mal çeşitlendirilmesine gidilmesi, kurumsal yapının güçlendirilmesi böylece kaynakların daha iyi yönetilmesinin sağlanması, eğitim ve bilime daha fazla kaynak aktarılması bu ülkede yaşanan Hollanda Hastalığı'nın çözümünü sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Endonezya, Hollanda Hastalığı, Palm Yağı, Reel Efektif Döviz Kuru, JEL Sınıflandırması: E01, E61

Dutch Disease: The Case of Indonesia-Palm Oil

ABSTRACT

Palm oil emerges as an important raw material needed in many fields from food to chemical industry and energy sector. Indonesia is the largest palm oil producer in the world and has great potential to market this domestically and internationally. With a huge production capacity, the inability to effectively use income obtained from export of this product may have an adverse effect on the economic growth rate. This issue is called the Dutch Disease in literature. In this study, it is proposed that the validity of the Dutch Disease needs to be investigated asymmetrically in Indonesia during the period of 2000:Q1-2021:Q4. Using "The Nonlinear Lag Distributed Autoregressive Model" (NARDL) suggested by Shin et al. (2014), it is found that the positive shocks to palm oil price have a positive impact on real effective exchange rate. The findings indicate that the Dutch Disease hypothesis is valid in Indonesia. In this context, the income increase in Indonesia, leading to the diversification of goods by transferring more resources especially to the high-tech manufacturing industry, and the strengthening of the institutional structure, thus ensuring better management of resources, and transferring more resources to education and science will provide a solution to the Dutch Disease experienced in this country.

Key Words: Indonesia, Dutch Disease, Palm Oil, Real Effective Exchange Rate, JEL Classification: E01, E61

* Prof. Dr. Dokuz Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, selim.sanlisoy@deu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-0629-0905

** Bağımsız Araştırmacı (Doktora öğrencisi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, yildiznurbanu@gmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0002-231- 9154

(Makale Gönderim Tarihi: 14.10.2022 / Yayına Kabul Tarihi: 16.12.2022)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1189146

Makale Türü: Araştırma Makalesi

GİRİŞ

Doğal kaynaklar, ekonomik refah üzerinde önemli derecede katkı sağlayan bir faktör olarak görülmektedir. Bu bakış açısından hareketle, başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere birçok ülke yeni doğal kaynaklar keşfetmek için çalışmalar sürdürmektedir. Bununla birlikte, ülkenin sahip olduğu zengin doğal kaynaklar her zaman sürdürülebilir ekonomik kalkınma üzerinde etkili olmamaktadır. Bu durum, Hollanda Hastalığı üzerine tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Hollanda Hastalığı ifadesi, ilk olarak 1959 yılında bir doğalgaz sahasının keşfinin Hollanda ekonomisi üzerindeki etkisini tanımlamak amacıyla 1977 yılında *The Economist* dergisinde kullanılmıştır. Dergide doğalgaz keşfinin, döviz kurunun değerlendirilmesini takiben imalat sektörünü olumsuz olarak etkilediği ve ekonomi üzerinde negatif bir etki yarattığı ifade edilmiştir (Corden ve Neary, 1982; Corden, 1984). Hollanda Hastalığı teorisi, zengin bir doğal kaynağa sahip olan ülkelerin daha az doğal kaynağa sahip ülkelere göre daha yavaş ekonomik büyüme ve gelişme yaşadığı “kaynak laneti”ne yönelik temel açıklamalardan biri olarak tanımlanmaktadır. Hollanda Hastalığı teorisine göre doğal kaynaklar, ticaret yapılan sektörün dışlamasına ve üretiminin azalmasına (Wijnbergen, 1984) ve kalıcı bir “kaynak laneti” uyarısına (Gelb, 1988; Sachs ve Warner, 2001) neden olmaktadır.

Döviz kurundaki değerlendirme ve rekabetçi-ticarete konu olan sektörün (imalat ve tarım) verimliliğinde azalma, Hollanda Hastalığı olgusunun temel sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır (Corden ve Neary, 1982). Bu durum, ekonomiyi zarara uğratan doğrudan ve dolaylı sanayisizleşmeye yol açmaktadır (Frankel, 2012; Zubikova, 2018).

Ülkelere döviz girdisi sağlayan önemli bir doğal kaynak da palm yağıdır. Palm yağının ekonomik kalkınma ve çevresel bozulma üzerindeki rolü, çok tartışılan konulardan biridir. Palm yağı, Avrupa’da biyoekonomi için uygunluğu en yüksek hammaddedir. Palm yağı, gıda ve yem sanayisinden kimya sanayisine kadar birçok alanda kullanılmakta olup dünya bitkisel yağ tüketiminin %40’ını oluşturmaktadır. Bu pay ile dünya bitkisel yağ tüketiminde en büyük paya sahiptir. Bunun yanı sıra palm yağı, elektrik üretimi veya ulaşım sektöründe kullanılan biodizel üretimi için hammadde olarak enerji sektörü için de büyük bir önem arz etmektedir. Gıda, enerji ve diğer endüstriyel süreçlere yönelik artan küresel talebe paralel olarak palm yağı talebi de artmaktadır (Murhpy, 2007; Ngando-Ebongue vd., 2012).

Dünyanın en önemli palm yağı üreticisi ise Endonezya’dır. Endonezya, Güneydoğu Asya’nın en büyük ekonomisine sahip olmasının yanı sıra 2022 itibarıyla de dünyanın 17. büyük ekonomisidir. İmalat sanayi, büyük oranda ülkenin ihracat potansiyelinde önemli yeri bulunan yerli ürünlerin üretimine ve işlenmesine dayalı olarak gelişmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2022: 4). Söz konusu yerli ürünlerin en önemlilerinden biri de palm yağıdır.

Endonezya, %49’lük oranı ile dünyada en büyük palm yağı üreticisi olmasının yanı sıra aynı zamanda en büyük ihracatçı ülkedir (OEC, 2019). Palm yağı üretimi, Endonezya ekonomisinin büyümesinde ve kalkınmasında en önemli

faktörlerden biridir. Palm yağı ekimi çiftçilerin gelirinin, kamu gelirinin, ülkenin döviz rezervinin artmasına ve bölgesel ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesine olanak sağlamaktadır (Vivek, 2019).

Endonezya'nın palm yağı üretimi ve ihracatı açısından dünyada lider konumda olması bu ülkede Hollanda Hastalığı probleminin ortaya çıkma olasılığını arttırmaktadır. Bu durum Endonezya ekonomisinde Hollanda Hastalığı'nın varlığını araştırmada temel motivasyonu oluşturmuştur. Bu kapsamda çalışmada 2000:Q1 – 2021:Q4 dönemi için Endonezya'da palm yağı fiyatlarının reel efektif döviz kuru üzerindeki asimetrik etkisinin ortaya konulması ve böylelikle Endonezya ekonomisinde Hollanda Hastalığı'nın varlığının araştırılması amaçlanmaktadır. Çalışmada Hollanda Hastalığı'nın varlığı Shin vd. (2014) tarafından önerilen asimetrik gecikmesi dağıtılmış otoregresyon modeli (NARDL) yöntemi ile araştırılmaktadır. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde öncelikle teorik çerçeveye yer verilecek ardından ilgili literatür özetlenecektir. Üçüncü bölümde kullanılan yöntem ve veri seti hakkında bilgi verilerek ampirik bulgular ortaya konulacaktır. Sonuç kısmında elde edilen bulgular çerçevesinde politika önerilerine yer verilecektir.

I. TEORİK ÇERÇEVE

Corden ve Neary (1982), Kuzey Denizi'ndeki büyük gaz yataklarının keşfinden sonra Hollanda imalat sektörü üretiminde meydana gelen azalmayı açıklamak amacıyla Hollanda Hastalığı teorisini ortaya atmıştır. Corden ve Neary (1982), kaynak hareket etkisi ve harcama etkisi olmak üzere Hollanda Hastalığı'nın ekonomiyi iki temel kanal aracılığıyla etkilediğini ifade etmişlerdir. Kaynak hareket etkisi; teknolojik ilerlemelerden, beklenmedik yeni petrol kaynaklarının keşfinden ve dünya petrol fiyatlarındaki artıştan kaynaklanan petrol sektöründe bir genişleme olduğunda ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlar petrol sektörünün karlılığını arttırmaktadır. Daha yüksek karlılık, petrol sektöründe emek talebini arttırmakta ve ücretleri yükseltmektedir. Bu durum, ticarete konu olan (imalat ve tarım) ve ticarete konu olmayan (hizmetler) sektörlerden petrol sektörüne doğru hareket edilmesini teşvik etmektedir. Bu tür bir hareket, söz konusu sektörlerde işgücü talebinin ve çıktı miktarının düşmesine neden olmakta ve ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Söz konusu durum “doğrudan sanayisizleşme” olarak bilinmektedir. Harcama etkisi ise karlılığı artan petrol sektöründen elde edilen ilave gelirin ticarete konu olmayan (hizmetler) sektöre yönelik talebi ve harcamayı arttırmasına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum, hizmetler sektöründe fiyatları yukarı doğru çekmekte ve çıktı düzeyini arttırmaktadır. Daha yüksek gelir aynı zamanda ticarete konu olan sektörlerde ithalat talebini arttırmaktadır. Özellikle ülkede yaşanan döviz bolluğuna bağlı olarak ulusal paranın aşırı değerli hale gelmesi ithalatı ucuzlatmakta bu da ticarete konu olan sektörlerde (imalat ve tarım) çıktı düzeyinin azalmasına yol açmaktadır. Ticareti yapılamayan sektörde yaşanan fiyat artışları bu sektörü cazip hale getirmektedir. Dolayısıyla harcama etkisine bağlı olarak hizmetler sektöründe artan çıktı düzeyi, işgücünün imalat ve tarım sektöründen hizmetler sektörüne daha fazla hareket

etmesine neden olmaktadır. Bu senaryo, dolaylı sanayisizleşme olarak adlandırılmakta ve daha zayıf bir büyümeye neden olmaktadır. Öte yandan ekonominin giderek patlama yaşanan sektöre ve dışa bağımlı hale gelmesi, ülkede gelir ve servet dağılımının bozulması ve beraberinde yaşanan politik istikrarsızlıklar, ilgili sektörün ya da malın uluslararası piyasalardaki fiyat değişiminden ekonominin daha fazla etkilenmesi, Hollanda hastalığının ortaya çıkmasına neden olan diğer kanalları oluşturmaktadır.

Corden ve Neary (1982: 827) Hollanda Hastalığı'nın ortaya çıkmasında etkili olabilecek süreçleri ortaya koymuşlardır. Bu süreçler şunlardır:

1. Ülkeye hızlı döviz girişi sağlayan bir sektörün ortaya çıkması,
2. Yaşanan hızlı döviz girişine bağlı olarak ulusal para biriminin aşırı değer kazanması ve
3. Ülkedeki kaynak dağılımının patlama yaşanan sektör lehine değişmesine bağlı olarak diğer sektörlerde üretim ve rekabet gücü kaybının yaşanmasıdır.

Hollanda Hastalığı bir sektörde yaşanan patlamaya bağlı olarak ülkede meydana gelen gelir artışının daha verimli olacakları alanlara aktarılamaması sonucunda yaşanmaktadır. Hâlbuki yaşanan gelir artışı ar-ge harcamalarına, eğitime ve özellikle yeni teknolojik yatırımlarla bilgi ve yenilik üretimine aktarıldığında ülkede Hollanda Hastalığı problemi görülmeyecektir. Aksine istihdam, büyüme ve kalkınma alanlarında yaşanan olumlu gelişmelere bağlı olarak ülkede refah seviyesi artacaktır. Bu bağlamda ortaya çıkan gelir artışının yönetimi büyük önem arz etmekte olup bu açıdan Norveç başarılı bir örnek olarak gösterilebilir. (Sezer, 2017: 674).

Norveç'te Kuzey Denizi'nde 1969'da petrolün bulunmasının ardından 1990'a gelindiğinde petrol üretimine bağlı olarak önemli bir birikim sağlanmıştır. Norveç Hükümeti artan petrol gelirlerinin uzun vadeli yönetimini gerçekleştirmek amacıyla 1990 yılında kurumsal bir yapılanmaya gitmiş ve Devlet Petrol Fonu'nu kurmuş ve Fon'un ismi 2006 yılında Devlet Emeklilik Fonu olarak değiştirilmiştir (Backer, 2009: 132). Fon ilk sermaye transferinin sağlandığı 1996 yılından sonra giderek büyümüş ve 2021 yılında 1,4 trilyon USD varlık değeriyle dünyanın en büyük ulusal varlık fonu haline gelmiştir (Özgül, 2020: 107; SWFI Institute, 2021). Petrolden elde edilen gelirlerin etkin bir şekilde yönetilmesi bağlamında fonda biriken kaynakların hükümetlerin bütçe açıklarını kapatmak amacıyla kullanımı sınırlanmış söz konusu kaynakların yurtdışında tahvil ve borsa yatırımlarıyla değerlendirilmesiyle hem petrol gelirlerinden gelecek kuşakların yararlanabilmesi sağlanmış hem de Hollanda Hastalığı'nın ortaya çıkmasının önüne geçilmiştir (Sezer, 2017: 674;).

Patlama yaşanan bir sektörün görüldüğü bir ülkede ortaya çıkan gelir artışı ekonomi politikası karar birimleri tarafından etkin bir şekilde yönetilemediği takdirde ülkede işsizlik, cari açık, düşük ekonomik büyüme, politik istikrarsızlık, ekonomik istikrarsızlık, adil olmayan gelir-servet dağılımı, dışa bağımlı bir ekonomi haline gelme gibi birçok ekonomik ve politik problem meydana gelebilecektir (Şanlısoy ve Ekinci, 2019: 599). Bununla beraber ülkede iyi bir kurumsal yapının oluşturulması, ortaya çıkan kaynakların verimli olabilecekleri

alanlara aktarılmasının yanı sıra uzun dönemli bir bakış açısı ile kaynak tahsisinin gerçekleştirilmesi Hollanda Hastalığı'nın ortaya çıkma olasılığını ortadan kaldıracaktır. Bu çerçevede uygulanacak ekonomi politikaları özellikle de maliye ve bütçe politikaları ile geliştirilmesi istenen sektörleri teşvik edici (hazinenin ödünç verme politikaları, vergi indirimleri ve sübvansiyonlar) uygulamaların; yoğunlaşmanın fazla olduğu sektörlerde ise daraltıcı tedbirlerin (yüksek vergi yükü, borçlanma maliyetlerinin yükseltilmesi vb.) kullanılması büyük önem arz etmektedir (Egeli ve Özen, 2020: 28). Bu çerçevede ar-ge, eğitim vb. alanlara daha fazla kaynak aktarılması; ülkenin gelişmiş, bilgi-teknoloji üretme kapasitesine sahip, bilgi ekonomisine dönüşümünü tamamlamış bir ekonomi haline gelmesini sağlayacaktır. Böylece bugün doğal kaynaklardan elde edilen gelirden gelecek kuşakların da yararlanması söz konusu olacaktır.

II. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde Hollanda Hastalığı'nın geçerliliği ile ilgili farklı dönemler ve ülkeler için farklı sonuçlar elde edildiği görülmektedir. Literatürdeki çalışmaların bir kısmı Hollanda Hastalığı'nın geçerliliğine ilişkin bulgulara ulaşırken (Mehlum vd., 2006; Ismail, 2010; Yardımcıoğlu ve Gülmez, 2013; Omolade ve Ngalawa, 2014); sınırlı sayıda çalışma Hollanda Hastalığı'nın geçerli olmadığını (Mercan ve Göçer, 2014; Şanlısoy ve Ekinci, 2019; Siregar ve Sihalo, 2021) ortaya koymuştur.

Literatür incelendiğinde bazı çalışmaların sektörel açıdan konuyu ele aldığı görülmektedir. Örneğin çalışmaların bazıları Hollanda Hastalığı'nı imalat sektöründe ortaya çıkardığı etkileri (Torvik, 2001; Morshed ve Turnovsky, 2004; Ismail, 2010, Omolade ve Ngalawa, 2014) incelemişlerken, bazı çalışmalar hizmetler sektörü (Torvik, 2001; Morshed ve Turnovsky, 2004) üzerine olan etkiler açısından ele almışlardır. Bazı çalışmalar ise Hollanda Hastalığı'nın geçerliliğini tarım sektöründe ortaya çıkardığı etkiler boyutu açısından (Apergis vd., 2014; Abdalaziz vd., 2018) araştırmışlardır. Söz konusu çalışmalarda Hollanda Hastalığı'nın bulunduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır.

Hollanda Hastalığı'nın geçerliliğine ilişkin bulgular tespit eden çalışmalardan bazıları şu şekilde özetlenebilir: Mehlum vd. (2006), 1965-1990 dönemi için Botswana, Kanada, Avustralya, Norveç, Nijerya, Zambiya, Sierra Leone, Angola, Suudi Arabistan ve Venezüella ülkeleri için panel veri analizi yöntemini kullanarak Hollanda Hastalığı'nın geçerliliğini incelemiş ve kurumsal yapıları güçlü olan ülkelerde (Botswana, Kanada, Avustralya, Norveç) Hollanda Hastalığı görülmediği, kurumsal yapıları zayıf olan ülkelerin ise (Nijerya, Zambiya, Sierra Leone, Angola, Suudi Arabistan ve Venezüella) Hollanda Hastalığı ile karşı karşıya kaldığını ortaya koymuşlardır. Bu durum kurumsal yapıların Hollanda Hastalığı'nın ortaya çıkmasında etkili olduğunu göstermiş ve kurumsal yapıları güçlü ülkelerde Hollanda Hastalığı'nın ortaya çıkma olasılığının azaldığına işaret etmiştir. Benzer sonuca ulaşan Iimi (2007) ve Deacon (2011)'a göre hesap verebilirlik ve halkın güçlü söz hakkı, hükümetin etkinliği, iyi yasalar ve yolsuzluğa karşı güçlü politikaların uygulanmasıyla sağlanan iyi yönetim,

dolayısıyla güçlü kurumsal yapı doğal kaynakların büyümeye katkısını sağlamada belirleyici rol oynamaktadır. Bu bağlamda (Busse ve Gröning, (2013) Hollanda Hastalığı'na yol açan mekanizmanın rant arayışı ve yolsuzlukla bağlantılı olduğunu ifade etmişlerdir. Böylece iyi yönetim ve kurumsal yapının doğal kaynakların Hollanda Hastalığı'na yol açıp açmayacağı noktasında büyük önem arz ettiği ifade edilebilir.

Ismail (2010), 1997-2004 dönemi için gelişmiş ve gelişmekte olan 90 ülke için Hollanda Hastalığı'nı panel regresyon modeli kullanarak araştırmış ve petrol fiyatlarının imalat sektörünü negatif etkilediğini ve söz konusu negatif etkinin sermaye piyasasının yabancı yatırıma daha açık olan ülkelerde daha güçlü olduğunu ifade etmiştir. Jahan-Parvar ve Mohammadi (2011), 1970-2007 dönemi için petrol ihraç eden gelişmiş ve gelişmekte olan 14 ülke için otoregresif gecikmesi dağıtılmış model (ARDL) kullanarak Hollanda Hastalığı'nı incelemiş ve petrol fiyatlarının uzun dönemde reel döviz kuru değerlenmesine yol açtığı bulgusuna ulaşmıştır. Yardımcıoğlu ve Gülmez (2013), 1970-2011 dönemi için OPEC üyesi 10 ülkede panel nedensellik testi ile Hollanda Hastalığı'nı analiz etmiştir. Analiz sonucunda uzun dönemde petrol fiyatları ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi mevcut olduğu ve OPEC ülkelerinin Hollanda Hastalığı ile karşı karşıya kaldığı belirtilmiştir. Apergis vd. (2014), 1970-2011 dönemi için MENA ülkelerine Hollanda Hastalığı'nın geçerliliğini panel GMM yöntemiyle araştırmış ve petrol gelirlerinin tarım sektörünü olumsuz olarak etkilediğini ortaya koymuşlardır. Omolade ve Ngalawa (2014), 1970-2010 dönemi için petrol ihraç eden 6 Afrika ülkesi için panel regresyon modeli ve panel GMM kullanarak Hollanda Hastalığı'nı incelemiş ve petrol gelirinin imalat sektörünü negatif olarak etkilediğini ortaya koymuşlardır. Analiz bulguları Hollanda Hastalığı'nın kaynak hareketi etkisini desteklemektedir. İmalat sektörü sadece sermaye yoğun sektör olduğunda petrol fiyatlarındaki artıştan korunabilmektedir. Abdlaziz vd. (2018), 1975-2014 dönemi için petrol zengini gelişmekte olan 25 ülke için yaptığı analiz sonucunda petrol fiyatlarının tarım sektörünü olumsuz yönde etkilediğini ve elde ettiği sonucun Hollanda Hastalığı'nın kaynak hareket etkisini desteklediğini ifade etmişlerdir. Amin ve El-Sakka (2016), 1980-2012 dönemi için Körfez Birliği Konseyi ülkelerinde vektör hata düzeltme modeli (VECM) ile Hollanda Hastalığı'nı incelemiş ve petrol fiyatlarının reel döviz kurunda artışa yol açtığını ortaya koymuşlardır. Bu sonuç Hollanda Hastalığı'nın harcama etkisini desteklemektedir. Reel döviz kurundaki değerlendirme ticaret yapılabilen sektörlerin ihracatını olumsuz olarak etkilemekte ve büyümeyi azaltmaktadır. Benzer şekilde, Bozkuş ve Kahyaoğlu (2019), 2012-2017 döneminde Kazakistan için Hollanda Hastalığı'nı yapısal kırılmalı eşbütünleşme testi ile incelemiş ve Hollanda Hastalığı'nın geçerliliğine ilişkin bulgular elde etmişlerdir. Alssadek ve Benhin (2021), 1970-2016 dönemi için petrol zengini gelişmiş ve gelişmekte olan 16 ülke için Driscoll-Kray standart hatalı panel sabit etkiler modeli aracılığı ile Hollanda Hastalığı'nı incelemiş ve petrol fiyatlarındaki artışın reel döviz kurunda artışa ve sektörel çıktı düzeyinin azalmasına neden olduğunu dolayısıyla söz konusu ülkelerde Hollanda Hastalığı'nın varlığını ortaya koymuşlardır.

Literatürde Hollanda Hastalığı'nın geçerli olmadığı bulgusuna ulaşan çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalar şu şekilde özetlenebilir: Mercan ve Göçer (2014), 1990-2011 dönemi için Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Hollanda Hastalığı'nı panel regresyon modeli kullanarak incelemişler ve petrol fiyatlarındaki artışın reel döviz kurunu olumsuz olarak etkilediği dolayısıyla Hollanda Hastalığı'nın geçerli olmadığı bulgusuna ulaşılmıştır. Bayramov ve Conway (2010) Azerbaycan'da faaliyet gösteren 238 firmayı ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan sektörlerle göre ayırarak Hollanda Hastalığının varlığını araştırdıkları çalışmalarında ülkede Hollanda Hastalığı'nın bulunmadığı bulgusuna ulaşılmışlardır. Ayrıca ticarete konu olan ve olmayan sektörlerde faaliyet gösteren firmaların deneyimi arasında bir farklılık bulunmadığını belirtmişlerdir.

Literatürde Endonezya örneğini ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Palm yağının ekonomi üzerindeki pozitif etkilerinin olmasının yanı sıra bazı çalışmalar (Baudoin vd., (2017); Behzadan vd. (2017), Taguchi ve Khinsamone, (2018); Usui (1996); Priyati (2009) vd.) bu bağlamda Endonezya'nın Hollanda Hastalığı sorunu ile karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Baudoin vd. (2017) çalışmalarında farklı zamanlarda palm yağı üretimine yönelik bölgelerdeki değişimi de ele alarak analizlerinde mekânsal farklılaşmayı da ortaya koymuşlardır. Ele aldıkları ülke grubu içerisinde Endonezya'nın da bulunduğu Behzadan vd. (2017) doğal kaynaklardan elde edilen gelirlerin/rantların eşitsiz dağılımının Hollanda Hastalığı'nın görülme olasılığını artırdığı bulgusuna ulaşılmışlardır. Taguchi ve Khinsamone, (2018) Endonezya ekonomisinde Hollanda Hastalığı bulgusuna ulaşmış olsalar da ele aldıkları 1970-2015 dönemini 1970-1996 ve 1997-2015 olarak ikiye ayırdıklarında ilk dönemde var olan Hollanda Hastalığı'nın ikinci dönemde bulunmadığı sonucuna ulaşılmışlardır. Bu sonucu ilk dönemde yaşanan tecrübelerle bağlı olarak ikinci dönemde yatırım projeleri için kaynak gelirlerini tahsis eden bir finansman sisteminin kurulmasına; iş ortamlarını iyileştirerek yerli endüstrilerin çeşitlendirilmesine ve kaynak yönetimini güçlendirmek amacıyla kurumsal kalitenin geliştirilmesine bağlamışlardır. Usui (1996) ve Priyati (2009) ise Endonezya'da Hollanda Hastalığı'nın geçerli olduğu yağ ve petrol sektörlerinde yaşanan gelişmelerin etkisiyle ulusal para birimi olan Rupî'nin değer kazandığı ve tarım ve imalat sektörlerinde büyümeyi engellediği bulgusuna ulaşılmışlardır. Bir başka ifadeyle Endonezya ekonomisinde Hollanda Hastalığı geçerlidir. Pelzl ve Poelhekke (2018) ve Cust vd. (2019) konuyu farklı sektörlerdeki faktör yoğunlukları açısından ele almışlar ve benzer sonuca ulaşarak Endonezya ekonomisinde Hollanda Hastalığı'nın varlığına ilişkin bulgular elde etmişlerdir. Öte yandan Siregar ve Sihalo (2021), 2011-2015 dönemi için Endonezya'da Hollanda Hastalığı'nı panel araç değişkenli regresyon modeli kullanarak test etmişler ve palm yağı üretiminin bireysel harcamaları arttırdığı sonucuna ulaşılmışlardır. Aynı zamanda çalışmaya göre palm yağı üretiminin artırılması diğer sektörleri etkilemeden ekonomik büyüme üzerinde pozitif etki yaratmaktadır. Dolayısıyla elde edilen bulgulara göre Endonezya ekonomisinde Hollanda Hastalığı geçerli değildir.

III. AMPRİK UYGULAMA

A. Yöntem

Bu çalışmada, Endonezya’da Hollanda Hastalığı’nın geçerli olup olmadığını belirlemek için Doğrusal Olmayan Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif Model’den (NARDL) yararlanılmıştır. NARDL modeli Shin vd. (2014) tarafından önerilmiş olup değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkilerin incelenmesinde asimetrik ilişkilerin varlığı durumunda katsayı tahminleri yapabilmeye imkan sağlamaktadır. Ayrıca model, farklı bütünleşme derecelerinden olan değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığının araştırılmasına da olanak vermektedir (Şanlısoy ve Ekinci, 2019: 601; Utkulu ve Ekinci, 2016:14). Bu nedenle de çalışmada tercih edilerek kullanılmıştır. Denklem 1’de gecikmesi dağıtılmış doğrusal bir ARDL modeli gösterilmiştir

$$\Delta Y_t = \mu + \rho_Y Y_{t-1} + \rho_X X_{t-1} + \sum_{i=1}^{p-1} a_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^{q-i} \beta_i \Delta X_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Doğrusal ARDL Modelinde, değişkenler arasındaki eşbütünleşik ilişkinin simetrik olduğu kabul edilmektedir. Bununla birlikte değişkenlerin kendi aralarında eşbütünleşik bir ilişkiye sahip olmasalar bile değişkenlerin pozitif ve negatif değişimleri arasında bir eşbütünleşme ilişkisi bulunabilir. Bu durum Granger ve Yoon (2002) tarafından “gizli korelasyon” olarak ifade edilmektedir. Shin vd. (2014), bu yaklaşım çerçevesinde değişkenler arasındaki kısa ve uzun vadeli asimetrik ilişkileri analiz etmek için değişkenlerin pozitif ve negatif değişimlerinin toplamalarını kullanmışlardır:

$$X^+ = \sum_{j=1}^t \Delta X_j^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta X_j, 0) \quad (2)$$

$$X^- = \sum_{j=1}^t \Delta X_j^- = \sum_{j=1}^t \max(\Delta X_j, 0) \quad (3)$$

(2) ve (3) nolu denklemlerle gösterilen kısmi ayrıştırmalar toplamı yardımıyla elde edilen NARDL modeli aşağıda ortaya konulmuştur.

$$\Delta Y_t = \mu + \rho_Y Y_{t-1} + \theta^+ X_{t-1}^+ + \theta^- X_{t-1}^- + \sum_{i=1}^{p-1} a_i \Delta Y_{t-i} + \sum_{i=0}^{q-i} (\omega_i^+ \Delta X_{t-i}^+ + \omega_i^- \Delta X_{t-i}^-) + \varepsilon_t \quad (4)$$

(+) ve (-) işaretler sırasıyla pozitif ve negatif kısmi ayrıştırmalar toplamalarını ifade etmektedir. Ayrıca (p) ve (q) bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmesi dağıtılmış değerlerini göstermektedir. Asimetrik ilişkinin varlığına ilişkin bulgular Wald Testi ile araştırılmaktadır. Wald Testi’ne göre değişkenler arasında simetrik ilişkinin olduğunu ileri süren boş hipotezin ($\theta^+ = \theta^-$) reddedilmesi asimetrik ilişkinin varlığını göstermektedir. Denklemde yer alan w_i^+ ve w_i^- ise kısa vadeli hata düzeltme katsayılarını temsil etmektedir. Kısa dönem için de değişkenler arasındaki simetrik ilişkiye dair bulgular Wald Testi ile sınırlanmaktadır. Kısa dönemde simetrik ilişkinin varlığını ifade eden H_0 hipotezi ($w_i^+ = w_i^-$) reddedilirse, kısa dönemde söz konusu değişkenler arasında asimetrik bir ilişkinin bulunduğu sonucuna erişilmektedir.

B. Model ve Veri Seti

Bu çalışmanın amacı, Endonezya'da palm yağı fiyatının reel efektif döviz kuru üzerindeki etkisini Hollanda Hastalığı çerçevesinde incelemektir. Bu amaçla kurulan model aşağıda gösterilmiştir

Reel Efektif Döviz Kuru=f (Palm Yağı Fiyatı)

Tablo 1: Modelde Kullanılan Değişkenler ve Tanımları

KISALTMA	TANIM	DEĞER	KAYNAK
LREER	Reel Efektif Döviz Kuru	Logaritmik	Federal Reserve Economic Database
LPALM	Palm Yağı Fiyatı	Logaritmik	Federal Reserve Economic Database

Çalışmada kullanılan NARDL modeli de aşağıdaki gibi gösterilebilir.

$$\Delta LREER_t = \mu + \rho_{LREER} LREER_{t-1} + \theta^+ LPALM_{t-1}^+ + \theta^- LPALM_{t-1}^- + \sum_{i=1}^{p-1} \alpha_i \Delta LREER_{t-i} + \sum_{i=0}^{q-i} (\omega_i^+ \Delta LPALM_{t-1}^+ + \omega_i^- \Delta LPALM_{t-1}^-) + \varepsilon_t \quad (5)$$

Çalışmada 2000:Q1 – 2021:Q4 dönemi için çeyreklik reel efektif döviz kuru ve palm yağı fiyatı verileri kullanılmıştır. Değişen varyans sorununa karşı etkili olması sebebiyle değişkenler doğal logaritmaları alınarak analize dahil edilmişlerdir. Serilerin doğal logaritmalarının alınarak modele dahil edilmesi aynı zamanda elde edilen katsayıların esneklikler cinsinden de yorumlanabilmesine imkân vermiştir. Değişkenlerin mevsimsellik özelliği taşıyıp taşımadıkları araştırılarak Tramo/Seats yöntemiyle mevsimsellikten arındırılmışlardır.

Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	LREER	LPALM
Ortalama	4.472164	6.352657
Medyan	4.492095	6.440454
Maksimum	4.627649	7.175490
Minimum	4.078385	5.277696
Standart Sapma	0.107053	0.434198
Çarpıklık	-1.443228	-0.387972
Basıklık	5.177480	2.631232
Jarque-Bera	47.93452	2.706294
Olasılık Değeri	0.000000	0.258426

Tablo 2’ye göre, LREER ve LPALM değişkenlerinin çarpıklık değerleri negatiftir, diğer bir ifadeyle dağılımlarının sola çarpık olduğu söylenebilir. Serilerdeki negatif çarpıklık değeri uç olayların varlığını ifade etmektedir. Basıklık değerlerine göre, LREER değişkenine ilişkin basıklık değeri normal dağılıma ilişkin ‘3’ kritik değerinden büyük olduğu için kalın kuyruk özelliği gösterdiği; LPALM değişkeni için ise küçük olduğu için bu değişkenin kalın kuyruk özelliğine sahip olmadığı görülmektedir. Jarque-Bera test istatistiğine göre LREER değişkeni normal dağılıma sahip değilken, LPALM değişkeni normal dağılım özelliği göstermektedir.

C. Ampirik Bulgular

Model tahmin aşamasına geçilmeden önce sahte regresyon probleminin önüne geçmek için değişkenlerin durağanlık derecelerinin araştırılması gerekmektedir. Bu bağlamda ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller) ve Phillips-Perron Testleri kullanılarak serilerin durağanlık düzeyleri araştırılmış ve sonuçları

Tablo 3’de verilmiştir. Sonuçlar incelendiğinde her iki serinin de düzeyde birim kök içerdiği bir başka ifadeyle durağan olmadığı, serilerin 1. farklarında durağan hale geldikleri görülmektedir.

Tablo 3. ADF ve PP Birim Kök Testleri

Düzye		Değ.	ADF	PP
		Sabit	LREER	-2.560995(1)
		LPALM	-1.605803(2)	-1.506004(1)
Sabit+Trend	LREER	-2.400687(1)	-2.333093(4)	
	LPALM	-2.018992(2)	-1.805522(0)	
Birinci Fark	Sabit	LREER	-9.309880(0)*	-9.306389(3)*
		LPALM	-7.105244(1)*	-6.668548(7)*
	Sabit+Trend	LREER	-9.360521(0)*	-9.371060(2)*
		LPALM	-7.061676(1)*	-6.628608(7)*

Not: * ve ** değerleri sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde serilerin durağanlıklarını göstermektedir. Parantez içinde yer alan değerler ADF testi için Schwarz bilgi kriterine göre, PP testi için Bartlett Kernel Newey-West Bandwidth kriterine göre optimal gecikme uzunluklarını belirtmektedir. ADF testi için: Mac Kinnon (1996) kritik değerleri sabitte % 1 ve % 5 değerleri için sırasıyla -3.50 ve -2.89 ve sabit + trend için % 1 ve % 5 olasılık değerleri için sırasıyla -4.06 ve -3.46. PP testi için: Mac Kinnon (1996) kritik değerleri sabitte % 1 ve % 5 olasılık değerleri için sırasıyla -3.50 ve -2.89 ve sabit +trend için % 1 ve % 5 olasılık değerleri için sırasıyla -4.06 ve -3.46’dır.

Değişkenlerin durağanlıklarının incelenmesinde kullanılan geleneksel birim kök testlerinin gücü yapısal kırılmaların varlığında azalmaktadır. Ekonomik ve finansal zaman serilerinde finansal krizler, rejim değişimleri vb. nedenlerden dolayı yapısal kırılmalar meydana gelebilmektedir. Çalışmada ele alınan dönemin 2008 Küresel Finans Krizi gibi finansal ve ekonomik kriz dönemlerini içermesinin değişkenlerde yapısal kırılmalara neden olabileceğinden hareketle değişkenlerin durağanlıklarının araştırılmasında yapısal kırılmaları dikkate alan birim kök testi de yapılmıştır. Bu doğrultuda, tek yapısal kırılmalı Zivot-Andrews birim kök testi kullanılmıştır. Zivot-Andrews testinde yapısal kırılma tarihi içsel olarak belirlenmektedir. Testte boş hipotez birim kökün varlığını ifade etmekte olup “kırılmanın varlığı durumunda değişken durağandır.” şeklindeki alternatif hipoteze karşı test edilmektedir. Elde edilen test istatistiğinin kritik değerden küçük olmasına bağlı olarak boş hipotez reddedilir. Bu durumda kırılmanın varlığı altında serinin durağan olduğu ifade edilebilir.

Tablo 4. Zivot-Andrews Birim Kök Testi

Değişkenler		Model A		Model B		Model C	
LREER	Test İstatistiği	-3,332026(0)		-4,556849(3)		-4,141478(0)	
	Kırılma Dönemi	2005Q4		2010Q1		2005Q4	
LPALM	Test İstatistiği	-3,632468(3)		-2,729015(3)		-3,167081(3)	
	Kırılma Dönemi	2014Q3		2008Q1		2006Q4	
Kritik Değerler		% 1	% 5	% 1	% 5	% 1	% 5
		-5,34	-4,93	-4,80	-4,42	-5,57	-5,08

Not: Model A: Ortalamada kırılmayı, Model B: Trendde Kırılmayı, Model C: Rejimde (ortalama+eğim) kırılmayı göstermektedir. Parantez içinde yer alan değerler gecikme uzunluklarını ifade etmektedir.

Tablo 4’deki sonuçlara göre, %1 anlamlılık düzeyinde LREER ve LPALM değişkenlerinin kırılmanın varlığı durumunda düzey değerinde durağan olmadığı bir başka ifadeyle birim kök içerdikleri görülmektedir. Sadece %5 anlamlılık düzeyinde LREER değişkeni Model B için yapısal kırılma altında düzeyde durağandır.

Değişkenlerin entegrasyon derecelerinin farklı olmasa da palm yağı fiyatı ile reel efektif döviz kuru arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkilerinin

belirlenmesinde Gecikmesi Dağıtılmış Otopregresif Model (ARDL) kullanılabilir. Bu çalışmada LREER ve LPALM değişkenleri arasındaki asimetrik ilişkileri de dikkate almak için Doğrusal Olmayan ARDL (NARDL) modelinden yararlanılmıştır.

Tablo 5’de modeldeki kısa ve uzun dönem asimetri etkilerini belirlemeye yönelik Wald testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. Wald Testi Sonuçları

Model	Kısa Dönem Asimetri	Uzun Dönem Asimetri	Sonuç
LREER-LPALM	-2.231939 (0.0292)	4.848162 (0.0313)	Kısa ve Uzun Dönem Asimetrik Etki

Not: Parantez içindeki rakamlar olasılık değerlerini göstermektedir.

Tablo 5’deki kısa ve uzun dönem Wald testi sonuçlarına göre, reel efektif döviz kuru ile palm yağı fiyatı arasında hem kısa hem de uzun dönemde asimetrik bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre, negatif veya pozitif fiyat şokuna reel efektif döviz kuru asimetrik bir tepki vermektedir.

Tablo 6’da asimetrik etkileri dikkate alarak tahmin edilen NARDL modelinin tahmin sonuçları bulunmaktadır.

Tablo 6. NARDL Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken $\Delta LREER_t$	
$LREER_{t-1}$	1.187* (0.107)
$LREER_{t-2}$	-0.4230* (0.121)
$LPALM_t^+$	-0.0098 (0.0465)
$LPALM_{t-1}^+$	0.0014 (0.073)
$LPALM_{t-2}^+$	0.1360*** (0.069)
$LPALM_{t-3}^+$	-0.1052 (0.065)
$LPALM_{t-4}^+$	-0.1093 (0.066)
$LPALM_{t-5}^+$	0.1195** (0.045)
$LPALM_t^-$	0.1457* (0.041)
$LPALM_{t-1}^-$	-0.1125*** (0.065)
$LPALM_{t-2}^-$	-0.1041 (0.064)
$LPALM_{t-3}^-$	0.1024 (0.065)
$LPALM_{t-4}^-$	0.0843 (0.064)
$LPALM_{t-5}^-$	-0.1396** (0.062)
$LPALM_{t-6}^-$	-0.0301 (0.059)
$LPALM_{t-7}^-$	0.0887** (0.036)
Sabit Terim	0.4534* (0.125)

L_{LPALM}^+	0.1384* (0.048)
L_{LPALM}^-	0.1480** (0.056)
B-G (12)	1.6162 (0.116)
ARCH(12)	0.6007 (0.871)
t_BDM	-3.5657
F_PSS	5.5652
Ramsey Reset	0.0234 (0.9813)

Not: Tablo 6'da $L_{LPALM}^+ = -\theta^+/\rho_{IREER}$ ve $L_{LPALM}^- = -\theta^-/\rho_{REER}$ uzun dönem asimetri katsayılarıdır. Breusch-Godfrey otokorelasyon testi ve ARCH değişen varyans testi 12 gecikmede uygulanmıştır. Peseran, Shin and Smith (2001)'in t_BDS ve F_PSS testleri k=2 için %5 anlamlılık seviyesini göstermektedir. Bu testler için t ve F istatistikleri, sırasıyla -3.53 ve 4.85'tür. *,** ve ***, sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedirler.

Tablo 6'ya göre, palm yağı fiyatlarının reel efektif döviz kuru üzerindeki asimetrik uzun dönem etkisi $LLPALM^+$ ve $LLPALM^-$ değişkenleri ile ifade edilmektedir. Buna göre, uzun dönemde palm yağı fiyatlarında yaşanan pozitif bir şok, reel efektif döviz kurunu arttırmaktadır. Diğer bir ifadeyle, palm yağı fiyatındaki %1'lik artış (pozitif bir şok) reel efektif döviz kurunu % 0.1384 oranında arttırmaktadır. Benzer şekilde palm yağı fiyatındaki negatif bir şok reel efektif döviz kuru üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Palm yağı fiyatlarında %1'lik düşüş (negatif bir şok) reel efektif döviz kurunu % 0.1480 oranında azaltmaktadır. Bu sonuçlar palm yağı fiyatlarında yaşanan değişimin reel döviz kurunu asimetrik olarak etkilediğini ve Endonezya ekonomisinde Hollanda Hastalığı'nın geçerli olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu bulgular literatürde yer alan Priyati (2009) ve Usui (1996) ile uyumludur. Bu durum elde edilen bulguların güvenilirliğini artırmaktadır. Modelde ulaşılan bir diğer sonuç da reel döviz kurunun bir ve iki dönem gecikmeli değerlerinin anlamlı olmasıdır. Bu durum Endonezya ekonomisinde uyarlayıcı bekleyişlerin geçerli olduğu yönünde bilgi vermektedir.

Tablo 6'da sunulan NARDL modelinin istikrar testleri ele alındığında öncelikle t_BDM ve F_PSS istatistiklerinin Peseran vd. (2001)'de yer alan kritik değerlerden büyük olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar boş hipotezin reddi anlamına gelmekte daha açık bir ifadeyle reel efektif döviz kuru ile palm yağı fiyatları arasında uzun dönemli asimetrik bir eşbütünlüğün olduğunu göstermektedir. Ayrıca Breusch-Godfrey ve ARCH testlerine ait olasılık değerleri incelendiğinde modelde bir otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının bulunmadığını ileri süren boş hipotezler kabul edilmektedir. Son olarak model spesifikasyonuna yönelik Ramsey-Reset test istatistiği değerine göre modelin spesifikasyonu doğrudur. Sonuç olarak istikrar testlerinin sonuçları modelin güvenilir olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Hollanda Hastalığı bir ülke ekonomisinin önemli bir miktarda döviz girdisi sağlayan doğal kaynağa bağımlı hale gelmesi ya da yine önemli bir miktarda döviz girdisi sağlayan patlama yaşanan bir sektörün ortaya çıkmasına bağlı olarak üretim

ve gelir dengelerinin ülke aleyhine bozulması olarak ifade edilebilir. Burada yaşanan olumsuz etkiler tek bir kanaldan değil, ekonomik alandan, politik alana kadar farklı kanallardan kaynaklanabilmektedir.

Palm yağı, gıda ve yem sanayisinden kimya sanayisine kadar birçok sektörde kullanılmaktadır. Palm yağı, dünya bitkisel yağ tüketiminde yüzde 40 ile en büyük paya sahiptir. Ayrıca palm yağı, elektrik üretimi veya ulaşım sektöründe kullanılan biodizel üretiminde hammadde olarak kullanılabilme potansiyeline de sahiptir. Bu durum palm yağını enerji sektörü açısından da önemli hale getirmektedir. Palm yağı Endonezya ekonomisinin en önemli doğal kaynaklarından biridir. Ayrıca Endonezya palm yağı üretimi ve ihracatında dünyada en büyük paya sahip olan ülkedir. Dolayısıyla Endonezya ekonomisi palm yağı üretimindeki artış ile hızlı bir şekilde büyümüştür. Böylelikle, palm yağı Endonezya'da en hızlı büyüyen ihracat ürünü haline gelmiş ve işgücü piyasasını ile büyümeyi en çok etkileyen sektör olmuş ve bu durum ülkede Hollanda Hastalığı'nın ortaya çıkma olasılığını yükseltmiştir. Çalışmada 2000Q1-2021Q4 dönemi için Endonezya'da Hollanda Hastalığı'nın varlığı araştırılmıştır. Palm yağı fiyatındaki değişmelerin kısa ve uzun dönemdeki asimetrik etkilerini dikkate almak için NARDL modelinden yararlanılmıştır.

Çalışmadan elde edilen bulgulara göre, uzun dönemde palm yağı fiyatında meydana gelen pozitif bir şokun reel efektif döviz kurunu arttırıcı; palm yağı fiyatlarında ortaya çıkan negatif bir şokun ise reel efektif döviz kurunu düşürücü bir etkisi görülmektedir. Bu bulgular, uzun dönemde Endonezya ekonomisinde Hollanda Hastalığı hipotezinin geçerli olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen bu bulgular literatürde yer alan çalışmalarla da uyumludur. Bu durum elde edilen bulguların güvenilirliğini arttırmaktadır.

Hollanda hastalığından kaçınmak için Endonezya Hükümeti'nin imalat sanayi üretimini kolaylaştırmak amacıyla altyapıyı ve beşeri sermayeyi geliştirecek politikalara öncelik vermesi gerekmektedir. Bu çerçevede özellikle yüksek teknolojiye dayalı üretim yapan imalat sanayi alanlarına ağırlık verilerek bu alanlarda mal çeşitlendirilmesine gidilmesi büyük önem arz etmektedir. Aynı zamanda, okullaşma oranını ve eğitimde kaliteyi arttıracak eğitim projelerinin yürürlüğe konulmasıyla toplam faktör verimliliği artırılmalıdır. Böylece uzun dönemli sürdürülebilir bir büyüme sağlanmalıdır. Ayrıca palm yağı üretiminden ve ihracatından elde edilen gelirlerin daha iyi bir şekilde yönetilerek gelecek kuşakların da yararlanması sağlanmalıdır.

Elde edilen bulgular Endonezya ekonomisinde Hollanda Hastalığı'nın varlığını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte sektörel boyutta elde edilmiş bir sonuç bulunmamaktadır. Daha sonraki çalışmalarda Endonezya ekonomisinde palm yağı sektöründe yaşanan gelişmelerin imalat sanayi ve tarım sektörü üzerinde yarattığı etkiler araştırılabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Abdlaziz, R. A. (2018). Dutch disease effect of oil price on agriculture sector: evidence from panel cointegration of oil exporting countries. *International Journal of Energy Economic Policy*, 8(5), 241-250.
- Allsadek, M.,and Benhin, J. (2021). Oil boom, exchange rate and sectoral output: An empirical analysis of Dutch disease in oil-rich countries. *Resources Policy*, 74(102362), 1-14.
- Amin, Z.A. and El-Sakka, M. T. (2016). Determining real exchange rate fluctuations in the oil-based GCC economies. *Asian Economic and Financial Review*, 6(7). 374-389.
- Apergis, N., El-Montasser, G., Sekyere, E., Ajmi, A. N. and Gupta, R. (2014). Dutch disease effect of oil rents on agriculture value added in Middle East and North African (MENA) countries. *Energy Economics*, 45, 485-490.
- Backer, L.C. (2009). Sovereign wealth funds as regulatory chameleons: The Norwegian Sovereign Wealth Funds and public global governance through private global investment. *Georgetown Journal of International Law*, 41(2), 101-192.
- Baudoin, B. P.M., Bessou, C. and Levang, P., A. (2017). Review of the diversity of oil palm system in Indonesia: Case study of two provinces: Riau and Jambi. *Working Paper Center for International Forestry Research*, 23, 1-84. <https://doi.org/10.17528/cifor/006462>
- Bayramov, G. and P. Conway, (2010). *The Azerbaijan Producers Survey: Dutch Disease and Financial Crisis*. http://www.erc.az/files/reports/Bayramov_Conway_Azerbaijan.pdf Erişim Tarihi: 10.10.2018.
- Behzadan, N., Chisik, R., Onder, H. and Battaile, B. (2017). Does inequality drive the Dutch Disease? Theory and evidence. *Journal of International Economics*, 106, 104-118.
- Bozkuş, S., and Kahyaoglu, H. (2018). Üretim ile reel efektif döviz kurunun uzun dönemli ilişkisi: Kazakistan üzerine bir uygulama. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 360-387.
- Busse, M., and Gröning, S. (2013). The resource curse revisited: governance and natural resources. *Public Choice*, 154, 1-20.
- Corden, W. M. (1984). Booming sector and Dutch disease economics: Survey and consolidation. *Oxford Economic Papers*, 36(3), 359-380.
- Corden, W. M., and Neary, J. P. (1982). Booming sector and de-industrialisation in a small open economy. *The economic journal*, 92(368), 825-848.
- Cust, J., T. Harding, and Vézina, P. L. (2019). Dutch disease resistance: Evidence from Indonesian firms. *Journal of the Association of Environmental and Resource Economists*, 6:6, 1205-1237.
- Deacon, R. T. (2011). The political economy of the natural resource curse: A survey of theory and evidence. *Foundations and Trends in Microeconomics* 7(2). 111-208.
- Egeli, H. and Özen, A. (2020). *Teoride ve Uygulamada Bütçe Politikası*, İzmir: Kitapana Basım Yayın Dağıtım Bilişim, 4.Basım.
- Frankel, J. A. (2012). The natural resource curse: A survey of diagnoses and some prescriptions. *Commodity Price Volatility and Inclusive Growth in Low-Income Countries*, Washington DC: IMF. 7-34.
- Gelb, A.H., (1988). *Oil Windfalls: Blessing or Curse?* Oxford University Press
- Granger C.W.J. and Yoon, G. (2002). *Hidden Cointegration*, University of California, Economics Working Paper, No: 02.

- limi, A. (2007). *Escaping From The Resource Curse: Evidence From Botswana And The Rest Of The World*. Staff Paper Vol. 54, No. 4, International Monetary Fund.
- Ismail, K. (2010). *The Structural Manifestation Of The 'Dutch Disease': The Case Of Oil Exporting Countries*. International Monetary Fund. Working Paper 10/103
- Jahan-Parvar, M. R. and Mohammadi, H. (2011). Oil prices and real exchange rates in oil-exporting countries: A bounds testing approach. *The Journal of Developing Areas*, 313-322.
- Mehlum, H., Moene, K. and Torvik, R. (2006). Institutions and the resource curse. *The Economic Journal*, 116(508), 1-20.
- Mercan, M. and Göçer, İ. (2014). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Hollanda Hastalığı riski: Ampirik bir analiz. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 251-274.
- Morshed, A. M. and Turnovsky, S. J. (2004). Sectoral adjustment costs and real exchange rate dynamics in a two-sector dependent economy. *Journal of International Economics*, 63(1), 147-177.
- Murphy, D. J. (2007). Future prospects for oil palm in the 21st century: Biological and related challenges. *European Journal of Lipid Science and Technology*, 109(4), 296-306.
- Ngando-Ebongue, G.F., Ajambang, W.N., Koon, P., Firman, B.L. and Arondel, V., (2012). Oil palm. In: Gupta, S.K. (Ed.). *Technological Innovations in Major World Oil Crops*. 1. Springer, London, 165–200. <https://doi.org/10.1007/978-1-4614-0356-2>. Breeding
- OECD, (2019). Palm oil trade exporters. *The Observatory of Economic Complexity* (ed.). Online available at <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/hs92/1511/>. Erişim Tarihi: 20.06.2022.
- Omolade, A. and Ngalawa, H. (2014). Oil revenue and manufacturing sector growth in Africa's oil-exporting countries. *Journal of Economic and Financial Sciences*, 7(3), 925-944.
- Özgül, H. B. (2020). Norveç Varlık Fonu üzerine bir inceleme. *International Journal of Public Finance*, 5(1), 101-126.
- Pelzl, P. and Poelhekke, S. (2018). Good mine, bad mine: Natural resource heterogeneity and Dutch disease in Indonesia. *OxCarre Research Paper 214*, Department of Economics OxCarre (Oxford Centre for the Analysis of Resource Rich Economies)
- Priyati, R. Y. (2009). Dutch disease economics: A case study of Indonesia. *Economic Journal of Emerging Markets*, 1(3). 147-159.
- Sachs, J.D. and Warner, A.M., (2001). The curse of natural resources. *European Economic Review*, 45(4), 827–838.
- Sezer, S. (2017). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik performansının Hollanda Hastalığı yönünden incelenmesi. *Business and Economics Research Journal*, 8(4), 673-688.
- Shin, Y., Yu, B. and Greenwood-Nimmo, M. (2014). Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework. In *Festschrift in honor of Peter Schmidt* (pp. 281-314). Springer, New York, NY.
- Siregar, C. D. T. And Sihalo, E. D. (2021). Could palm oil plantation increase individual expenditure? The Dutch disease implication in Indonesia. *Signifikan: Jurnal Ilmu Ekonomi*, 10(1), 77-92
- St. Louis FED (2022). *FRED Economic Data*, <https://fred.stlouisfed.org>, Erişim Tarihi: 20.06.2022.
- SWFI Institute. (2021). *Top 100 Largest Sovereign Wealth Fund Rankings by Total Assets*, <https://www.swfinstitute.org/fund-rankings/sovereign-wealth-fund> (08.03.2022).
- Şanlısoy, S. and Ekin, R. (2019). Azerbaycan Ekonomisinin Hollanda Hastalığı açısından değerlendirilmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(2). 595-608.
- Taguchi, H., Khinsamone, S. (2018). Analysis of the 'Dutch Disease' effect on the selected resource-rich ASEAN Economies. *Asia and the Pacific Policy Studies*, 5(2), 249-263.
- TC. Ticaret Bakanlığı, (2022). *Endonezya Ülke Profili*, T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü, https://ticaret.gov.tr/data/5f11929513b87614f041add8/Endonezya%20%C3%BCIke%20pr ofili_2022.pdf, Erişim Tarihi: 09.07.2022.
- Torvik, R. (2001). Learning by doing and the Dutch disease. *European Economic Review*, 45(2), 285-306.

- Usui, N. (1996). Policy adjustments to the oil boom and their evaluation: The Dutch Disease in Indonesia. *World Development*, 24(5), 887-900.
- Utkulu, U. and Ekinci, R. (2016). Uluslararası petrol ve gıda fiyatlarından iç fiyatlara asimetric ve doğrusal olmayan fiyat geçişkenliği: Türkiye için NARDL modeli bulguları. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 53(617), 9-22.
- Vivek, V. B. S. C. L. (2019). Global market report. *Exchange Organizational Behavior Teaching Journal*, 62, 1-10.
- Wijnbergen, van S. (1984). The 'Dutch Disease': A disease after all?. *The Economic Journal*, 94(373), 41-55, <https://doi.org/10.2307/2232214>
- Yardımcıoğlu, F. and Gülmez, A. (2013). OPEC ülkelerinde Hollanda Hastalığı: Petrol fiyatları ve ekonomik büyüme ilişkisinin ekonometrik bir analizi. *Sosyoekonomi*, 19(19), 117-140.
- Zubikova, A. (2018). Curse or blessing: economic growth and natural resources (Comparison of the Development of Botswana, Canada, Nigeria and Norway in the Early 21st Century). *Agricultural and resource economics: International scientific e-journal*, 4(1), 20-41.

SUMMARY

The fact that a country is rich in an internationally valuable natural resource is thought to have the capacity to significantly increase the welfare of that country. This idea encourages individuals, institutions and states, and especially developing countries, to find new natural resources, and can even be seen as a solution to their economic problems. Although there are examples of countries that support this idea, there are also examples of countries that have rich natural resources. After a while, their economic performance decreases and even these countries become poorer. As a matter of fact, the term "Dutch Disease" was used for the first time in "The Economist" magazine in 1977 to explain this inverse relationship between rich natural resources and economic performance. This concept later gained an important place in the literature and became the subject of many research studies.

The starting point in the emergence of the Dutch Disease is a high amount of foreign currency inflow to a country. Therefore, Dutch Disease may occur not only due to the discovery of a natural resource, but also due to increased remittances, profit transfers, international aid and financial capital inflows. Excessive inflow of foreign currency into the country increases the real exchange rate, in other words, it causes the national currency to appreciate. While this situation causes the country to lose its foreign trade competitiveness on the one hand, it also creates a distorting effect in resource allocation. The macroeconomic performance of the country is adversely affected by this process. Thus, the growth rate decreases, foreign trade balance deteriorates, manufacturing industry production decreases, unemployment increases and income distribution deteriorates. In addition, the country becomes increasingly dependent on foreign sources and the sensitivity of natural resources to price movements in world markets increases.

Palm oil is used in many sectors from the food and feed industry to the chemical industry. Palm oil has the largest share in world vegetable oil consumption at 40 percent. Palm oil is one of the most important natural resources of the Indonesian economy. In addition, Indonesia is the country with the largest share in the world in palm oil production and export. Therefore, the Indonesian

economy grew rapidly with the increase in palm oil production. Thus, palm oil has become the fastest growing export product in Indonesia and has been the sector that affected the growth the most. This situation increases the likelihood of the Dutch Disease occurring in Indonesia. The presence of the Dutch Disease in the Indonesian economy has formed the main motivation in the research.

In this study, Nonlinear Autoregressive Distributed Lag Model (NARDL) was used to determine whether Dutch Disease is valid in Indonesia. The NARDL model was preferred because it allows to make coefficient estimations in the presence of asymmetrical relationships and to investigate the existence of a cointegration relationship between variables with different degrees of integration.

When the findings obtained from the study are evaluated, it can be stated that there is an asymmetric relationship between the real effective exchange rate and the price of palm oil for both short and long term. Accordingly, the real effective exchange rate gives an asymmetric response to a negative or positive price shock. In addition, a positive shock in the palm oil price in the long run increases the real effective exchange rate; a negative shock in palm oil prices, on the other hand, has a lowering effect on the real effective exchange rate. These findings reveal that the Dutch Disease hypothesis is valid in the Indonesian economy in the long run. These findings are also compatible with the studies in the literature, increasing the validity of the findings obtained in this study.

To avoid the Dutch disease, the Indonesian Government needs to prioritize policies to improve infrastructure and human capital to facilitate manufacturing industry production. In this context, it is of great importance to diversify the goods in these areas by focusing on the manufacturing industry areas that make production based on high technology. At the same time, total factor productivity should be increased by implementing educational projects that will increase the level of education in the country and the quality of education. Thus, a long-term sustainable growth should be ensured. In addition, revenues from palm oil production and export should be managed better and benefit future generations.

Bibliometric Analysis of Studies on Corporate Social Responsibility and Profitability

Servet SAY*

ABSTRACT

In this study, it is aimed to examine the subject of corporate social responsibility (CSR) and profitability with the bibliometric analysis method. Within the framework of this main purpose, this article contains 376 studies in SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, BKCI-S, BKCI-SSH, ESCI databases in chronology, discipline, source, center, country and citations. analyzed according to its parameters. The data set consists of articles in scientific journals published in the 1985-2021 period. In addition, information on articles on corporate social responsibility and profitability was taken from the Web of Science database electronically and transferred to the R program, and all calculations and operations for tables and graphics were carried out through the Rstudio program. According to the results of the analysis, it has been determined that the subject of corporate social responsibility and profitability is an area that has increased and developed significantly in the last ten years. The results obtained are important in terms of revealing the general situation of the studies on this subject.

Key Words: Bibliometric Analysis, Corporate Social Responsibility, Profitability.

JEL Classification: I21, M14, M41

Kurumsal Sosyal Sorumluluk ve Karlılık Konulu Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

ÖZ

Bu çalışma ile kurumsal sosyal sorumluluk ve karlılık konusunun bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmesi amaçlanmıştır. Bu temel amaç amaç çerçevesinde, bu makale SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, BKCI-S, BKCI-SSH, ESCI veri tabanlarında yer alan 376 çalışmayı kronoloji, disiplin, kaynak, merkez, ülke ve alıntı parametrelerine göre analiz etmektedir. Veri seti, 1985-2021 döneminde yayınlanan makalelerden oluşturmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk ve karlılık konulu makalelere ilişkin bilgiler Web of Science veri tabanında elektronik ortamdan alınarak R programına aktarılmış, tüm hesaplamalar ile tablolara ve grafiklere yönelik işlemler Rstudio programı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, kurumsal sosyal sorumluluk ve karlılık konusunun son 10 yılda önemli ölçüde artan ve gelişen bir alan olduğu belirlenmiştir. Elde edilen sonuçlar, bu konudaki çalışmaların genel durumunu ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bibliyometrik Analiz, Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Karlılık.

JEL Sınıflandırması: I21, M14, M41

INTRODUCTION

Corporate social responsibility is a management concept based on quality and environmental management (Zemigala, 2017: 230). In its broadest sense, corporate social responsibility (CSR) is an effective strategy designed as a firm's or

* Doç.Dr Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, servetsay@selcuk.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0003-4216-6650

(Makale Gönderim Tarihi: 16.11.2021 / Yayına Kabul Tarihi: 18.02.2023)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1037555

Makale Türü: Araştırma Makalesi

brand's commitment to maximize long-term economic, social and environmental well-being through business practices, policies and resources (Du et al., 2011: 1528).

The dimensions of corporate social responsibility include various activities in a very different range, from strategic planning of a business to customer satisfaction, from the need to report performance correctly, to voluntary work that supports the local economy. The stakeholders of the business are directly or indirectly affected by these activities carried out within the scope of corporate social responsibility. In the literature, it is stated that businesses have four main stakeholders: shareholders/investors, employees, customers and public stakeholders such as government and society (Maignan and Ferrell, 2001: 459-460).

The most basic function of an article is to allow researchers to see what developments are taking place in their fields. For this reason, it is impossible for researchers to make a meaningful contribution without knowing the past knowledge. The way to contribute even a little to the accumulations is through the researchers following each other and following the researches done in the field. In this respect, it can be said that the articles prepared the environment of the process of doing science (Önce and Başar 2010, 55).

The aim of this study is to make a bibliometric analysis of corporate social responsibility and profitability. In the research, the concept of CSR and profitability in the Web of Science was chosen as the subject and focused on 376 studies conducted from 1985 to 2021. In order to set a clear time frame for our study, data collection ended in November, 2021 and the articles with online availability as of that date were not considered in the analysis. In addition, the studies included in the Web of Science core collection SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, BKCI-S, BKCI-SSH, ESCI indexes, which were formed as a result of this limitation, were taken as the scope. Information on the articles on digital supply chain were taken from the Web of Science database electronically and transferred to the R program, and all calculations and operations for tables and graphics were carried out through the Rstudio program. It is expected that the evaluation of the subjects that constitute the concepts of corporate social responsibility and profitability in the research by limiting them to fields such as Accounting, Management Science, Business, Economics, Finance, will contribute to the literature.

It is thought that the findings obtained as a result of the research are important in terms of providing a general perspective regarding bibliometric analysis and thus providing useful information to researchers.

1. LITERATURE REVIEW

There are different opinions about when bibliometric studies first started. For example, Lawani (1981: 295) claims that the first bibliometric study in the literature was made by Cole and Eales in 1917 (Çetinkaya Bozkurt and Çetin, 2016: 234). It is accepted that the first bibliometric study in Turkey was "Growth in Turkish Positive Basic Sciences" published by Özinönü in 1970 (Hotamışlı and

Erem, 2014: 3; Akgün and Karataş, 2017: 21; Temelli and Karcioğlu, 2018: 248). In the literature, it is possible to come across bibliometric studies related to many disciplines. These studies are generally in the form of examining the articles written in a certain field, examining the theses as content, examining the activities with interaction opportunities such as congresses, symposiums, or examining the articles published in a journal (Çoban Çelikdemir, 2019: 326; Özbek and Badem, 2018: 219).

Hotamışlı and Erem (2014) aimed to examine the bibliometric features of the articles published between 2005 and 2013 in the Journal of Accounting and Finance, which is published four times a year, in January, April, July and October. In the research, 562 articles were examined and it was seen that financial performance, public economy and financial market issues were emphasized. Considering the evaluation according to the sources; It has been determined that journals are in the first place, other sources are in the second place, books are in the third place, and papers are in the last place.

Fahimnia et al., (2015) analyzed more than 1000 studies and identified research clusters established for topological analysis, identification of key research topics, interrelationships, and patterns of collaboration using bibliometric tools. As a result of the study, it was determined that most of the influent articles appeared in the middle of the last decade. Again, the geographical distribution of the studies has been found to have the highest number of works in Europe, while North America is not far behind, although it has very few effective publications.

Erbaşı et al. (2017) examined The Journal of Selçuk University Social Sciences Vocational School bibliometrically. In the study, 405 articles published between 1998-2017 were included in the analysis and descriptive analysis and content analysis techniques were used. Considering the findings of the study, the compliance of the journal with Pareto law, Price law and Lotka law, number of articles per author, multi-authorship status of the articles, title distribution and institutions of the article authors, the most productive authors of the journal, the average number of keywords used in the articles, It is seen that the average number of pages of the articles, the rate of mentioning the keywords in the title, the average number of published articles per year, the distribution of the publication language, the distribution of the methods used in the articles and the average number of bibliographies.

Temelli and Karcioğlu (2018) examined 123 articles published in the Journal of Accounting and Taxation Studies between 2010 and 2017 in terms of their bibliometric properties. According to the results of the study, the majority of 123 articles published in the journal are multi-author, and 123 articles published between 2010-2017 were written by 171 different authors. It has been determined that the articles published in in the Journal of Accounting and Taxation Studies do not comply with the Pareto and Lotka Law, but the Price Law. In addition, when the distributions according to titles are examined, it has been determined that the most contribution to the journal is made by the academicians who have the title of assistant professor.

Dinç and Cengiz (2019) aimed to examine 225 refereed articles published between 2010 and 2017 in the *Journal of Financial Analysis*, which was published six times a year in January, March, May, July, September and November. As a result of their examination, they stated that the articles were mostly applied studies. In addition, they found that the most work was done by the authors from Akdeniz University, Istanbul University and Private Sector.

Ye et al. (2020) applied a bibliometric analysis using the “CiteSpace” software to analyze and visualize the knowledge map of CSR related to sustainable development. Main findings show that the CSR involvement in SD is a lasting but recent prosperous research topic. The top 3 influential journals in this area are *Corporate Social Responsibility and Environment Management*; *Sustainability*; and *Journal of Cleaner Production*. Porter ME, Carroll AB, etc., are the most productive authors.

Ji et al. (2020) conducts co-authorship and co-citation network analyzes on CSR literature in communication. The sample included 290 peer-reviewed articles published in 61 communication journals between 1980 and 2018. In addition, 9288 foundation publications and 4596 original publications referenced by these articles were examined. The results of this study reveal limited collaborations within and outside the communication discipline or among researchers with expertise in different communication sub-disciplines. The results also show a significant impact on the invisible college of CSR research in communication from management and marketing perspectives.

Kırdar and Benli (2020) examined the articles published in the *Journal of Social Security* between 2011-2019 in the context of their bibliometric properties and included 138 articles within the scope of the analysis. According to the findings of the study, it was determined that individual studies were preferred mostly, and the authors mostly published articles with the titles of professor doctor and doctor lecturer. In addition, it was observed that the institutions with the highest number of publications were respectively Hacettepe University, Ankara University and Gazi University. 84 percent of the articles were written by universities and 16 percent by other institutions.

Sanchez-Camacho et al. (2021) analyzes 1800 articles published on CSR in the field of using SciMAT software by common word analysis. These; Business activity-financial performance, Attitude and Marketing plan, Sustainable tourism, Sustainability, Government, Environmental awareness and motivation and major events. The implications of the bibliometric analysis are shown for further interpretation of the master plan and discussion of CSR in the tourism field.

Çiğdem (2021) conducted a bibliometric analysis of 8036 articles on digitalization in supply chains published in the *Web of Science Core Collection* between 1991-2021. The Bibliometrics package of R software was used to analyze and visualize the data. As a result of the study, the most important actors of the digitalization trend in the supply chain were determined as China and the USA. In addition, in the keyword analysis, 4 clusters were obtained: blockchain, information technology, game theory and inventory management.

2. METHOD

In this study, bibliometric analysis method, one of the qualitative research methods, was used. According to Pritchard (1969), the concept of bibliometric analysis includes the authors, keywords, origin, citations, affiliated institutions of the authors, sources and publication years of academic publications in a particular field. It is based on mathematical and statistical methods with the help of data (Lawani, 1981: 294; Tabak et al., 2016: 119).

The purpose of this research is to examine the concept of "corporate social responsibility and profitability" from a bibliometric perspective. Within the scope of the research, 376 studies published in the Web of Science database were analyzed according to the author, network, resource, keyword, country, chronology, titles and journal parameters. The data were evaluated using descriptive analysis and content analysis techniques.

The research sought answers to the following questions;

- Who are the most productive authors in the articles in WoS?
- What is the clustering situation among the authors in the articles in WoS?
- Who are the most cited authors in the articles in the WoS?
- What is the distribution of keywords used in articles in the WoS?
- Which countries stand out in the articles in the WoS?
- What is the distribution of articles in the WoS by years?
- What are the concepts that are mostly focused on periodically in the articles in the WoS?
- What are the thematic distribution of the articles in the WoS and what are the periodically studied topics?

The keyword "corporate social responsibility (CSR) and profitability" was written on the WoS platform and a search was made according to the "topic" setting. As a result of the limitation made in the subject category,

3. FINDINGS

In this part of the research, Table 2 provides information on all publications on relationship between “corporate social responsibility and profitability” published in journals indexed in SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, BKCI-S, BKCI-SSH, ESCI. The bibliometric analysis is examined in the sub-titles.

Table 2. Main Information About Data

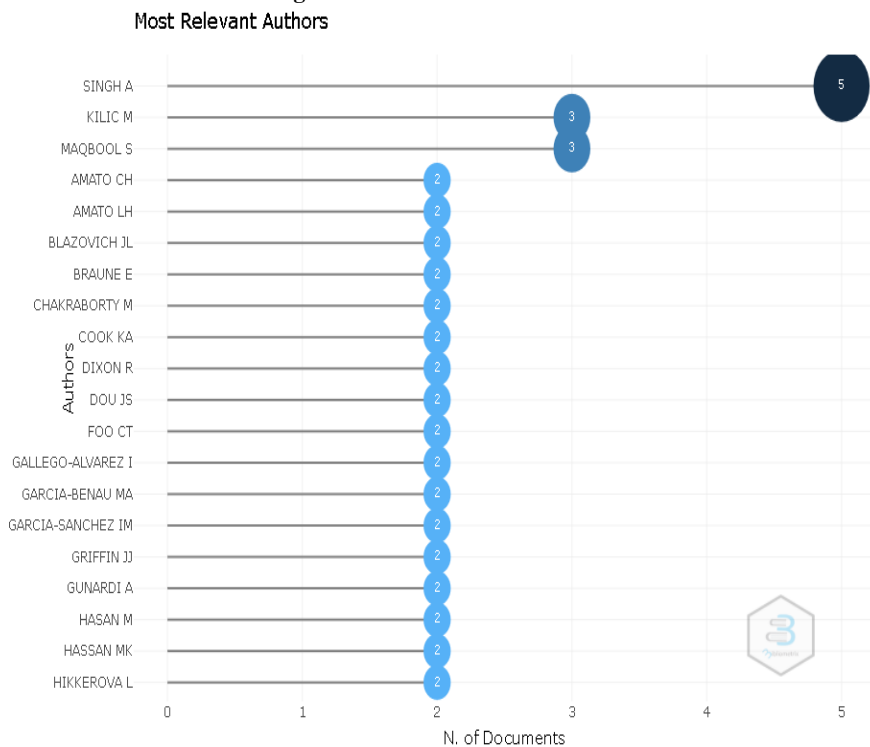
Timespan	1985:2021
Sources (Journals, Books, etc)	188
Documents	376
Average years from publication	5,19
Average citations per documents	59,15
Average citations per year per doc	5.868
References	16887
DOCUMENT TYPES	
article	356
article; book chapter	15
article; proceedings paper	5
DOCUMENT CONTENTS	
Keywords Plus (ID)	737

Author's Keywords (DE)	1031
AUTHORS	
Authors	917
Author Appearances	968
Authors of single-authored documents	61
Authors of multi-authored documents	856
AUTHORS COLLABORATION	
Single-authored documents	61
Documents per Author	0,41
Authors per Document	2,44
Co-Authors per Documents	2,57
Collaboration Index	2,72

3.1. Author Profile and Network Analysis

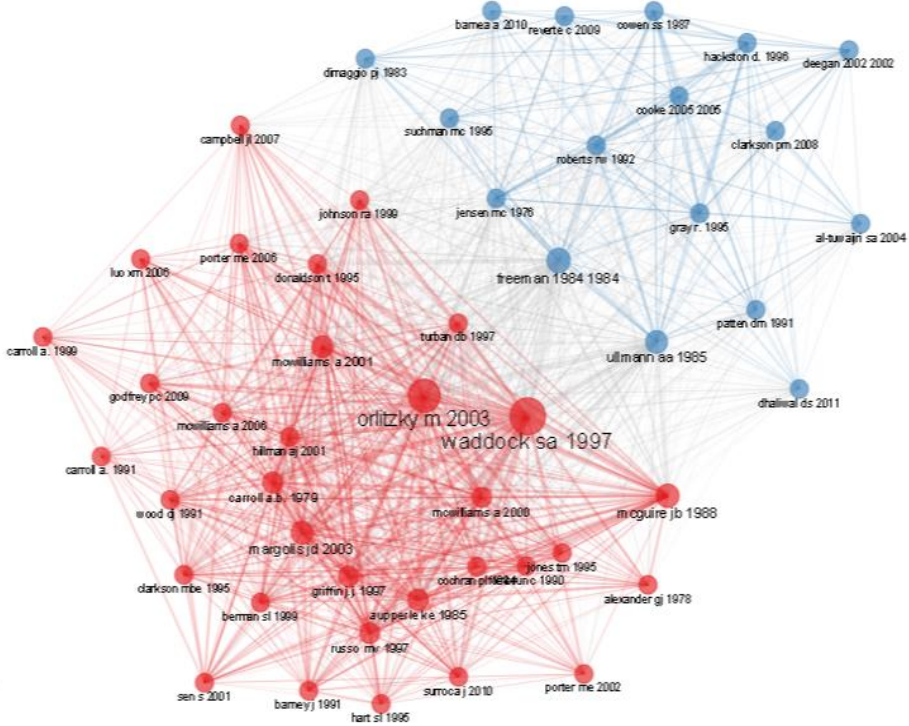
A total of 356 articles published between 1985 and 2021 were written by 917 authors. While 61 publications are single-authored, the remaining 295 are multi-authored. Number of Documents Per Author is 0.41. Co-Authors Per Document is 2.44. Figure 1 shows the authors working on the concept of corporate social responsibility and profitability as a result of the bibliometric analysis.

Figure 1. Author Profile of Articles

From a relational point of view, the author network was examined in the Rstudio program. The most relevant authors are Singh A., Kılıc M. and Maqbool S. The figure above shows the most relevant authors.

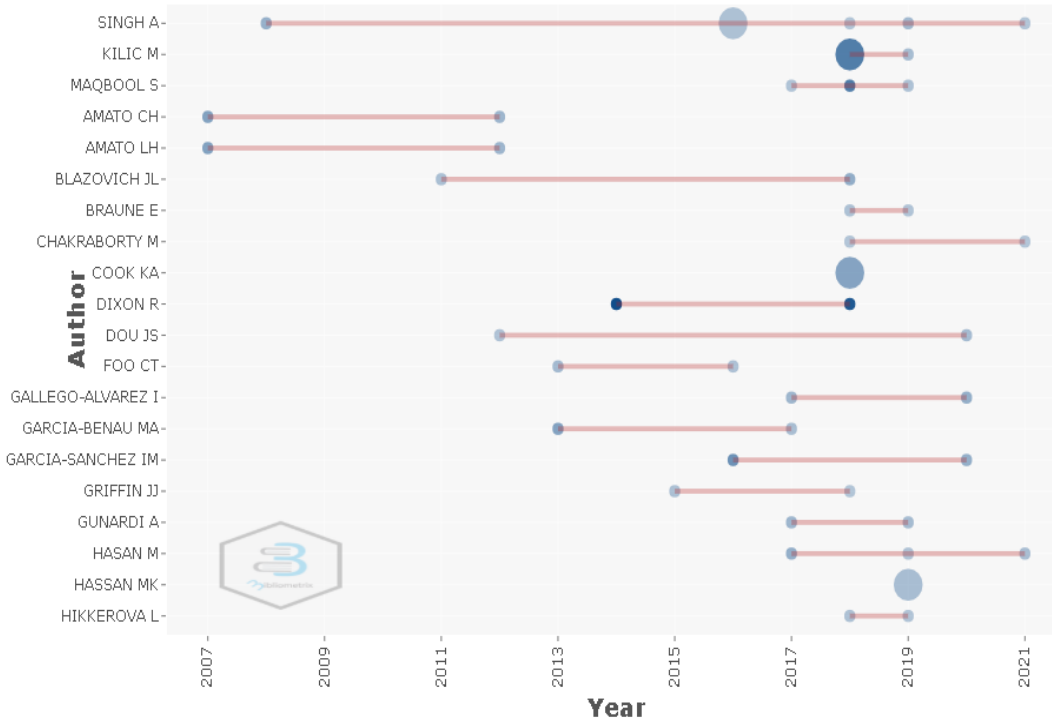
Figure 2. Authors' Network Analysis

When the network analysis is examined on the scale of the authors, it is seen that they are gathered in two different clusters. The Figure 1 shows the relationship between the authors using the network analysis method. Each different colour was clustered by the program by establishing the connection between the authors. In Figure 2, the authors' network analysis is shown as a result of the bibliometric analysis.

When we look at the publications of the authors studying on corporate social responsibility and profitability over the years, it is seen that Amato made its first studies in 2007. It is possible to see the stability of Singh's regular study in this field in the years 2008-2021 in the chart below. Recently, it can be said that the study of Chakraborty and Hasan has intensified. In Figure 3, the studies of authors studying on the concept of corporate social responsibility and profitability as a result of bibliometric analysis are shown according to years.

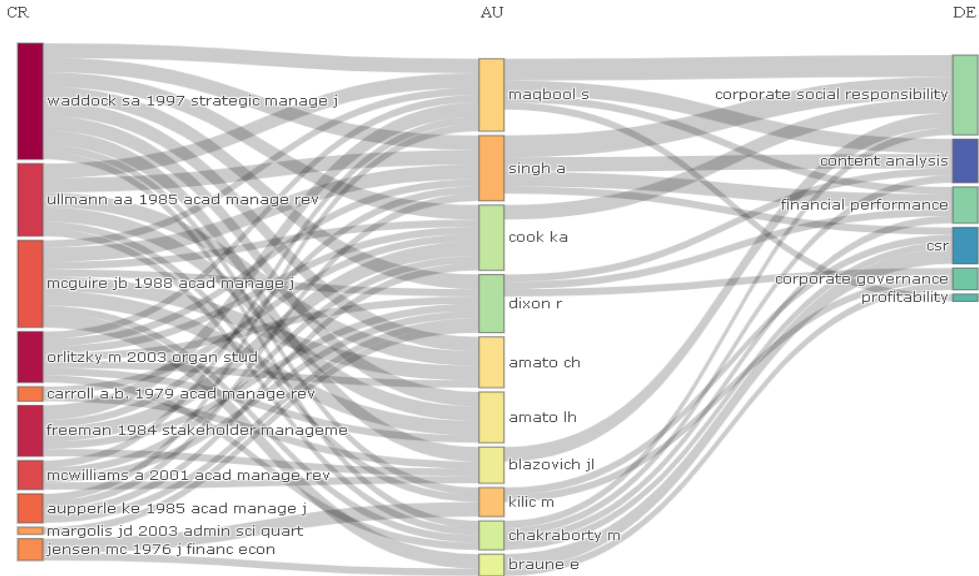
Figure 3. Top Authors' Production Over The Years

3.2. Relationship Between Distribution of Resources

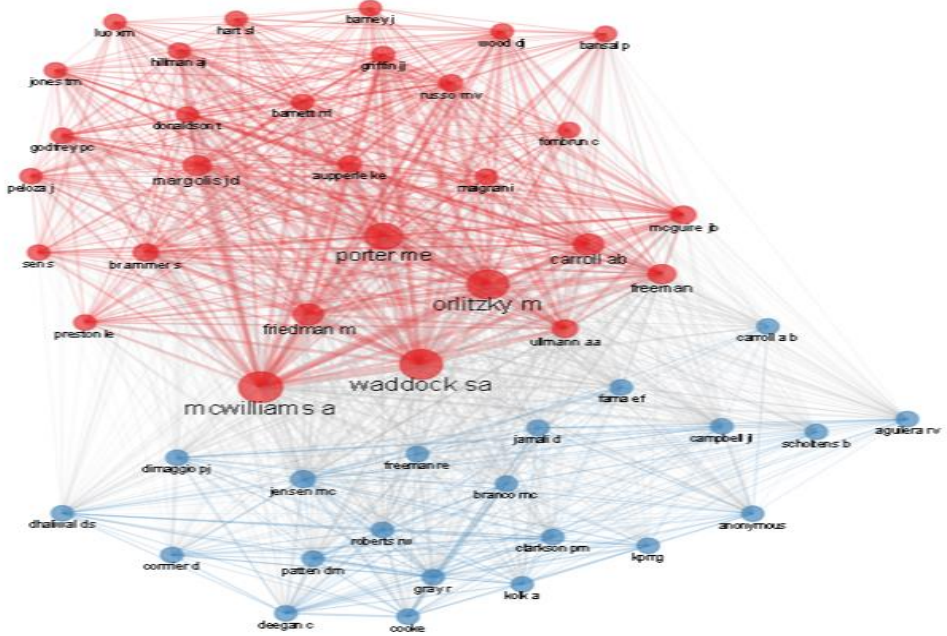
The distribution of the resources that guide the literature is given in the figure below. Accordingly, it is possible to say that Waddock, Ullman, and Mcguire are among the major works in the literature, starting from the basic citations. On the scale of the authors, it is possible to say that Waddock and Singh, fed from almost all the literature, focus on corporate social responsibility and profitability, corporate social responsibility, corporate governance and financial performance. Figure 4 shows the relationship between the distribution of resources in the literature.

Figure 4. Relationship Between Distribution of Resources

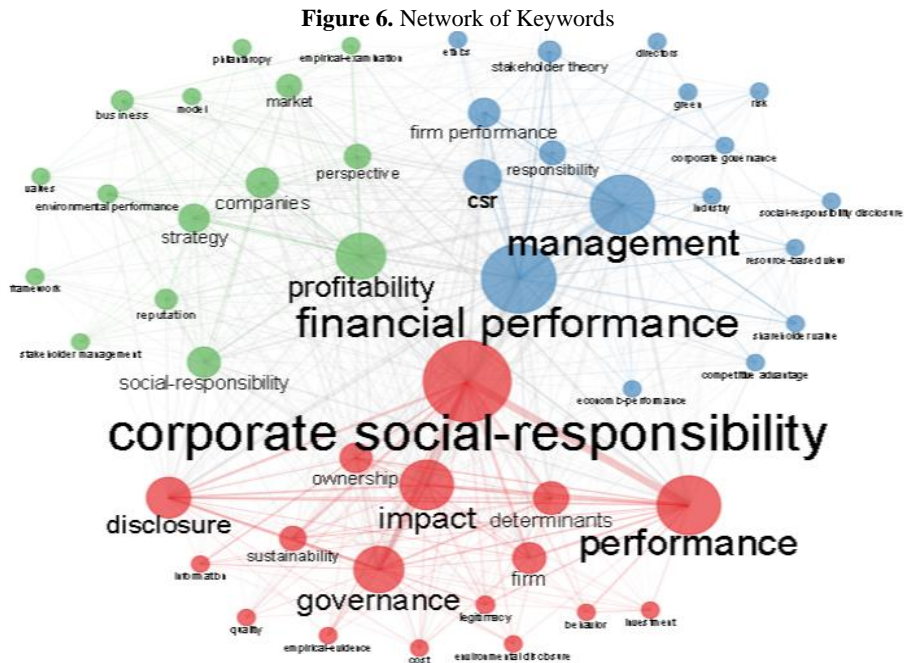
When the network analysis of the resources is examined in the Rstudio program, it has been determined that it consists of two clusters. Accordingly, Freeman and Jamali are the most cited works in the blue cluster, Waddock, Orlitzky and Mcwilliams in the red cluster. Figure 5 shows the clusters formed as a result of the network analysis.

Figure 5. Distribution Set of Resources

3.3. Network of Keywords

When the frequency of the keywords used in 376 studies was examined in the Rstudio program, it was seen that there were 3 dominant clusters. The first of these clusters is the red cluster formed with the concepts of corporate social responsibility and performance. The second is the blue cluster of financial performance and management concepts. Finally, the green cluster includes the concepts of profitability and social responsibility. In Figure 6, the network formed by the keywords used extensively in the studies as a result of the bibliometric analysis is shown.

Also, when the keywords frequently used in the studies are visualized in word cloud format, it is more clearly seen that there is a focus on performance, profitability, impact and management.

Figure 7. Keywords Mostly Used in Studies

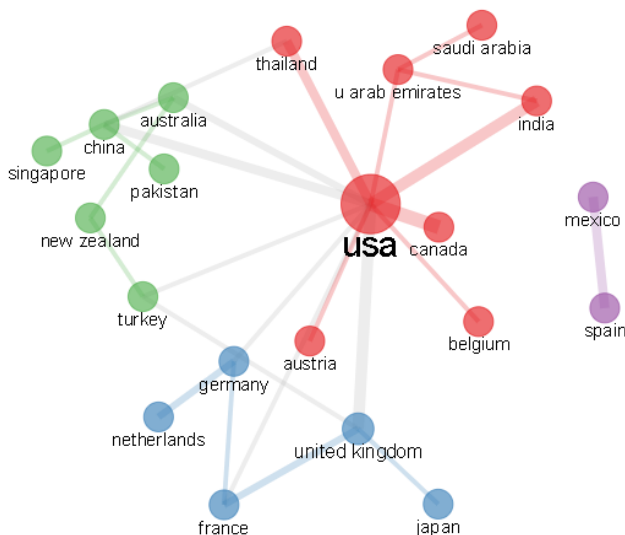

In Figure 7, the keywords that are frequently used in studies as a result of bibliometric analysis are shown.

3.4. Distribution by Country

When the network analysis of 376 documents on "corporate social responsibility and profitability" by country is analyzed in the Rstudio program, it has been determined that they are classified into four clusters. Accordingly, it is seen that most of the studies are based in the United States of America. Country groups with the United States at the center are in the purple cluster. Country groups with a high concentration of European states are in the blue cluster, while Mexico and Spain are in the purple cluster. The green cluster, which includes Turkey, includes China, Singapore, Australia, New Zealand and Pakistan. Figure 8 below shows the relational network of these clusters. Figure 8 below shows the relational network of these clusters.

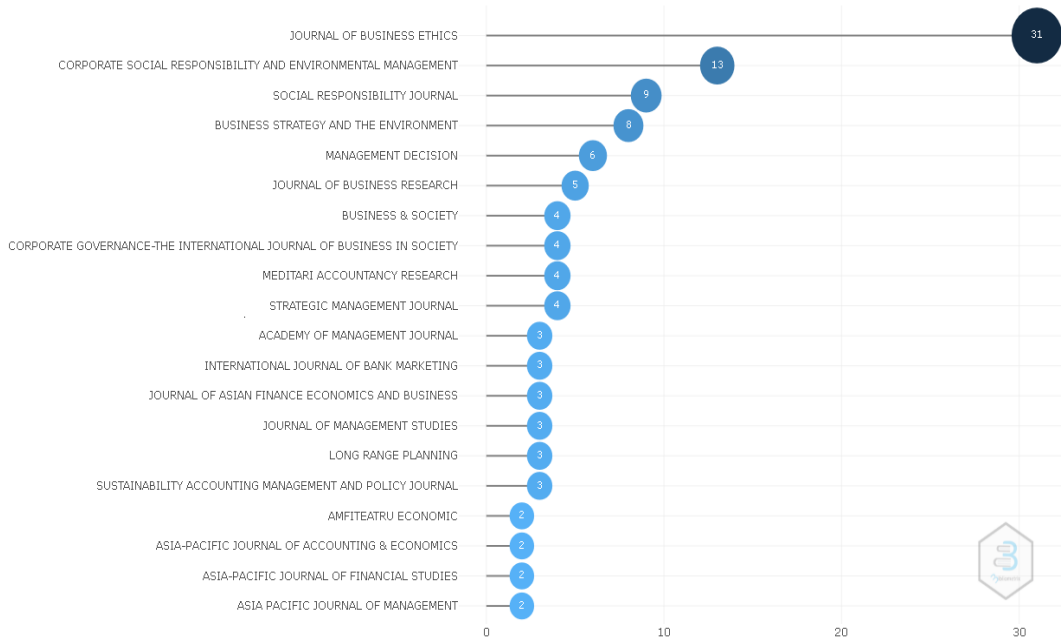
Figure 8. Distribution by Country

3.5. Journals with the Most Articles

Figure 9 shows the top 20 journals. The journal that publishes the most articles on corporate social responsibility and profitability is the "Journal of Business Ethics" (31 Articles). In addition, "Corporate Social Responsibility and Environmental Management" and "Social Responsibility Journal" journals were determined to be in the second and third places. Figure 9 shows the journals that publish the most on corporate social responsibility and profitability as a result of bibliometric analysis.

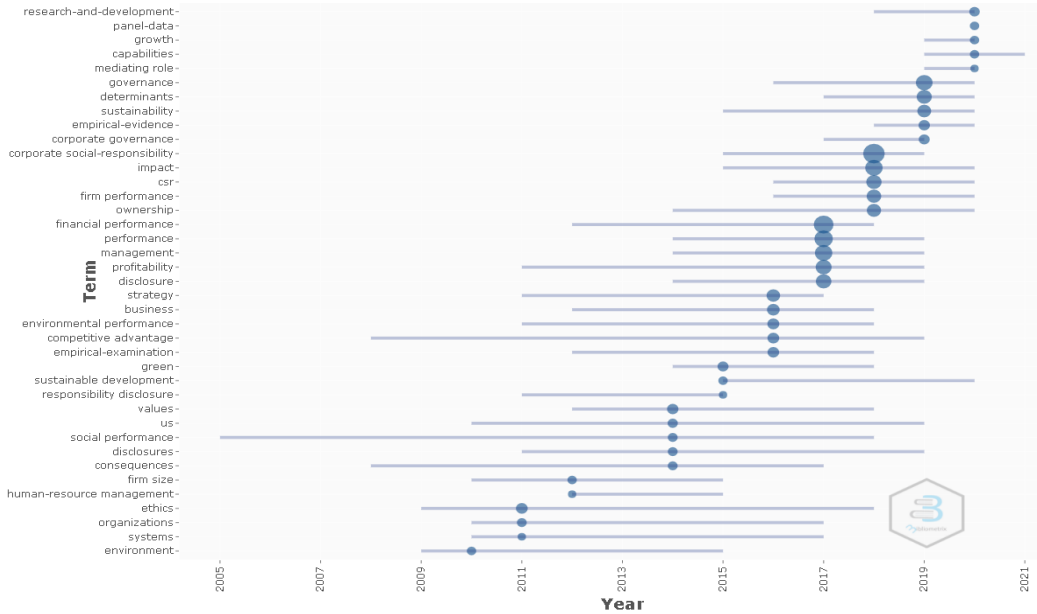
Figure 9. Top Publishing Journals on Corporate Social Responsibility and Profitability

3.6. Trending Topics by Years

In the early 2000s, it was seen that most of the studies were conducted on social performance and competitive advantage. In 2015, it was determined that the authors focused on corporate governance and studies on the concept of corporate social responsibility began. In 2019, it was determined that studies were carried out on corporate governance, sustainability and panel data applications. In Figure 10, the trending titles according to the years as a result of the bibliometric analysis are shown.

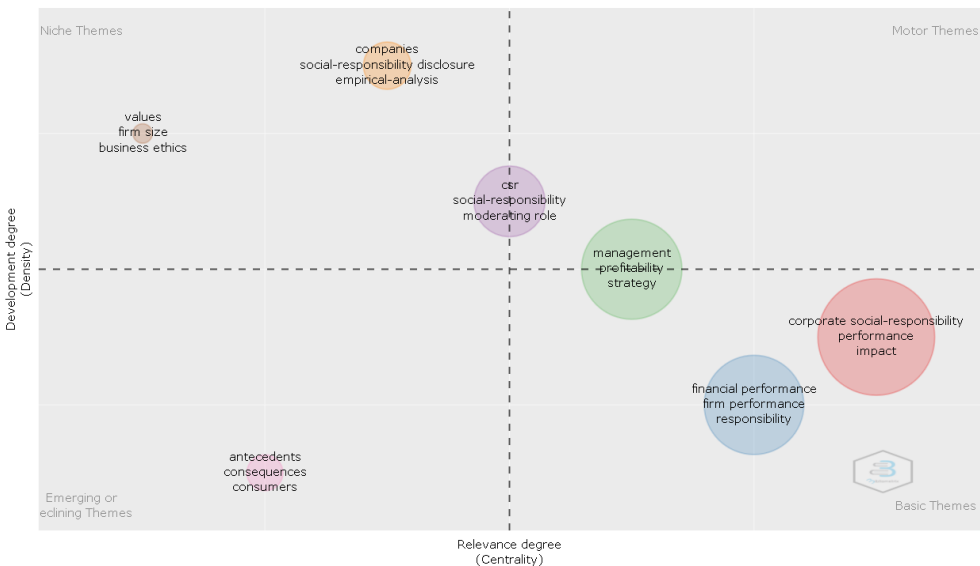
Figure 10. Trending Topics by Years

3.7. Thematic Map

Figure 11 shows the thematic map of studies on corporate social responsibility and profitability. The central themes that the studies focused on the most were determined as corporate social responsibility, profitability, management and strategy. In addition, concepts such as firm performance, financial performance and impact were used as basic themes in the studies. Again, firm size and business ethics were among the niche themes.

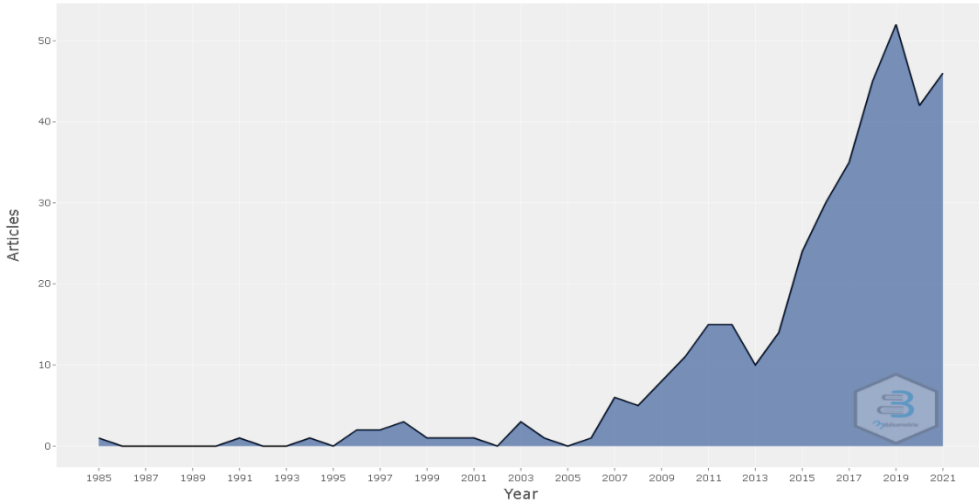
Figure 11. Thematic Map

3.8. Distribution of Studies by Year

The distribution of 376 studies published between 1985 and 2021 according to years was examined. In the graphic below, it is possible to say that the production in the literature has increased significantly after 2013. Especially in 2019, it is seen that more than 50 publications were made on corporate social responsibility and profitability issues. Figure 12 shows the distribution of studies by years.

Figure 12. Distribution of Studies by Year
Annual Scientific Production

CONCLUSION

This article presents a bibliometric analysis to examine studies on corporate social responsibility and profitability. This analysis is based on a sampling of 376 articles published in journals scanned in SCI-EXPANDED, SSCI, A&HCI, CPCI-S, CPCI-SSH, BKCI-S, BKCI-SSH, ESCI indexes. The dynamics of research on this topic grow chronologically. It has been observed that there has been a significant increase in the number of publications in 2013 and after. According to the findings, when the frequency of the keywords used in 376 studies was examined, it was seen that there were three dominant clusters. The first of these clusters is the red cluster formed with the concepts of corporate social responsibility and performance. The second is the blue cluster of firm performance and management concepts. Finally, the green cluster includes the concepts of profitability and social responsibility. It has been determined that Waddock, Ullman and McGuire, who contributed to the field in terms of the number of articles, regularly work in this field.

Geographically, the most productive region is the United States (in terms of number of documents and total citations). It has been concluded that the journal that publishes the most articles on the concept of corporate social responsibility and profitability is the "Journal of Business Ethics". As a result of the thematic map analysis, it has been determined that corporate social responsibility, profitability,

management and strategy issues are at the center and are included in the scope of all studies.

There are very few bibliometric analysis studies on corporate social responsibility and profitability in the literature. The study presents a wide range of trends or concentrations in terms of scientific fields, countries and thematic areas. Our results may facilitate the planning, design, conduct and publication of future research on this topic. In this study, it is limited as it only covers the issue of corporate social responsibility and profitability and only covers the period 1985-2021.

Finally, it is possible to suggest that this study on the relationship between corporate social responsibility and profitability can make significant contributions to the literature, and it is possible to suggest corporate governance and panel data applications that are trending recently and are expected to come to the fore in the future for future studies.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Yazar tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

REFERENCES

- Akgün, M. & Karataş, B. (2017). Muhasebe ve Denetim Bakış Dergisinde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi 2000-2016. *Muhasebe ve Denetim Bakış*, 17 (52), 19-34.
- Çetinkaya Bozkurt, Ö. & Çetin, A. (2016). Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 11(2), 229-263.
- Çiğdem, Ş. (2021). From EDI to Blockchain: A Bibliometric Analysis of Digitalization in Supply Chains. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20(2), 657-677.
- Çoban Çelikdemir, Neşe (2019). Türkiye'de muhasebe standartları konusunda yapılan tezlerin incelenmesi, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 325-336.
- Dinç, Y. & Cengiz, S. (2019). Mali Çözüm Dergisinde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi, *Mali Çözüm*, Eylül-Ekim 2019, 29(155), 33-54.
- Du, S., Bhattacharya, CB. & Sen, S. (2011). Corporate Social Responsibility and Competitive Advantage: Overcoming The Trust Barrier, *Management Science*, 57(9), 1528-1545.
- Erbaşı, A., Cabi, A., Gümrak, A. & Hakses, H. (2017). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi'nin Bibliyometrik Analizi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 20(2), 206-214.
- Fahimnia, B., Sarkis, J. & Davarzani, H. (2015). Green Supply Chain Management: A Review And Bibliometric Analysis, *International Journal of Production Economics*, 162, 101-114.
- Hotamışlı, M. & Erem, I. (2014). Muhasebe ve Finansman Dergisi'nde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi, *Muhasebe ve Finansman dergisi*, 63(3), 1-20.
- Ji, Y.G., Tao, W. & Rim, H. (2020). Mapping Corporate Social Responsibility Research in Communication: A Network And Bibliometric Analysis, *Public Relations Review*, 46(5), 1-15.
- Kırdar, E. & Benli, A. (2020). Sosyal Güvenlik Dergisi'nde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi, *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 10(1), 197-216.
- Lawani, S. M. (1981). *Bibliometrics: Its Theoretical Foundations, Methods And Applications*, Libri, 31(1), 294-315.

- Maignan, I. & Ferrell, O.C. (2001). Corporate Citizenship As a Marketing Instrument: Concepts, Evidence and Research Directions, *European Journal of Marketing*, (35) ¾, 457-484.
- Önce, S. & Başar, B. (2010). Türkiye'deki Akademik Araştırma Dergilerinde Muhasebe Alanında Yazılmış Makalelerin Analizi: 2000-2008, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (45), 55-68.
- Özbek, C.Y. & Badem, A. C. (2018). Muhasebe Ve Vergi Uygulamaları Dergisi'nde Yayımlanmış Makalelerin Bibliyometrik Analizi (2008-2017), *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(2), 216-247.
- Pritchard, A. (1969). Statistical Bibliography or Bibliometrics, *Journal of Documentation*, 25, 348-349.
- Sánchez-Camacho, C., Carranza, R., Martín-Consuegra, D. & Díaz, E. (2021). Evolution, Trends and Future Research Lines in Corporate Social Responsibility and Tourism: A Bibliometric Analysis And Science Mapping, *Sustainable Development*, 1–15.
- Tabak, A., Barbak, A. & Öztürk, T. (2016). Kamu Politikası Disiplininin Kavramsal Gelişimini Bibliyometri Kullanarak Anlamak Mümkün mü? 1980-2014 Döneminin Bilimsel Haritalama Analizi, *Lefke Avrupa Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 117-143.
- Temelli, F. & Karcioğlu, R. (2018). Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisinde Yayımlanan Makalelerin Bibliyometrik Analizi: 2010-2017 Dönemi, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 11(2), 248-268.
- Ye, N., Kueh, T.B., Hou, L., Liu, Y. & Yu, H. (2020). A Bibliometric Analysis of Corporate Social Responsibility in Sustainable Development, *Journal of Cleaner Production*, 272, 1-15.
- Zemigala, M. (2017). Application Of Social Responsibility Standards in Poland and The World, *Ekonomia I Prawo. Economics and Law*, 16(2), 229–240.

Türkiye’de Ekonomik Sorun Odaklı Sosyal Yardım Ağları Üzerine Bir Araştırma

Şefika Eda ÇİÇEK*

ÖZ

Bu araştırmada, Türkiye’de ekonomik odaklı sosyal yardım ağlarının nasıl şekillendiği ve hangi sosyal yardım ağlarının tercih edildiği değerlendirilmiştir. Çalışmaya toplamda 440 katılımcı çevrimiçi formlar aracılığıyla katılmış ve görüşlerini bildirmiştir. Katılımcılar ekonomik yardımlaşmayı vicdani bir sorumluluk olarak gördüklerini belirtirken (%87), yardım davranışında bulunurken ailenin etkisinde kaldıklarını aktarmıştır (%30). Katılımcılar paraya ihtiyaçları olduğunda ilk önce ailelerine başvuracaklarını belirtmiş (%66), benzer şekilde ilk önce ailesine yardım edeceğini aktarmıştır (%78). Çalışmada dini kurum ve gruplara ekonomik yardım yapacağını (%7,7) ve bu topluluklardan yardım alacağını belirten katılımcı oranı (%0.9) oldukça düşüktür.

Bu çalışma, Türkiye toplumunda ekonomik yardım ağlarının aile merkezli şekillendiğini ve dini kurumların ekonomik yardım ağları bağlamında tercih edilmediğini göstermesi açısından önemlidir. Gelecek çalışmalar için öneriler ve sınırlılıklar tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Yardım, Yardım Ağları, Aile, Yardım Etme

JEL Sınıflandırması: I31, I32, I38

A Research on Economic Problem Focused Social Help Networks in Turkey

ABSTRACT

In this research, it has been evaluated how the economic-oriented social assistance networks are shaped in Turkey and which social assistance networks are preferred. A total of 440 participants participated in the study via online forms and expressed their opinions. While the participants stated that they consider economic cooperation as a conscientious responsibility (87%), they stated that they were under the influence of the family while determining the helping behavior (30%). Participants stated that they would first turn to their families when they need financial support (66%), and similarly, they would help their families first (78%). In the study, the rate of participants (0.9%) who stated that they would provide economic assistance to religious institutions and groups and that they would receive assistance from these communities (7.7%) was quite low.

This study is important in terms of showing that the economic aid networks in Turkish society are family-centered and religious groups or institutions are not preferred in the context of economic aid networks. Recommendations and limitations for future studies are discussed.

Key Words: Economic Aid, Aid Networks, Family, Helping

JEL Classification: I31, I32, I38

GİRİŞ

Yoksulluk, bireylerin temel asgari düzeyde gıdadan, barınmadan, giyimden, tıbbi bakımdan ve yaşamın diğer temel unsurlarından yoksun olunan durumu ifade etmektedir (Odekon, 2006:1). Yoksulluk asgari yaşam standardının

* Dr. Öğr. Üyesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Sosyal Hizmet Bölümü, Araştırma Makalesi, edacicek@sdu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0003-0839-1475

(Makale Gönderim Tarihi: 13.10.2022 / Yayına Kabul Tarihi: 02.03.2023)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1203689

Maakale Türü: Araştırma Makalesi

altında kalma durumudur ve asgari yaşam standardının oluşturulabilmesi de ekonomik yeterlilikle sağlanabilmektedir. Diğer tüm dezavantajlı gruplarında olduğu gibi ekonomik yeterliliğe ellerinde olmayan nedenlerle sahip olmayan bireyler de sosyal hizmet alanının kapsamında yer almaktadır. Hatta sosyal hizmet ve sosyal yardım sunulan dezavantajlı grupların büyük bir çoğunluğu yaşadıkları ekonomik zorluklar nedeniyle sosyal hizmet sürecine dâhil olmaktadır. Sosyal hizmet ve yardım süreci ihtiyaç sahipleri bireylerin kurumsal olarak desteklenmesini ön görmekte fakat bu süreç her zaman bireylerin ekonomik zorlukları aşmak için sosyal yardımlardan faydalanması ya da sosyal hizmet müdahalesine başvurmasıyla sonuçlanmamaktadır. Bu tür durumlarda bireyler, gruplar ve topluluklar akrabalık bağları, çevresel ve mekânsal yakınlıklar, karşılıklı dayanışma gibi etmenlerin etkisiyle yardım arayabilmekte, bu noktada da sosyal ilişkilere bağlı olarak ortaya çıkan sosyal yardım ağları kendisini göstermektedir. Bu ağlar, kendine yardım ve karşılıklı dayanışma ilkesi çerçevesinde bireylerin karşılaştıkları ekonomik temelli zorlukları kendi sosyal ağları içinde çözüme kavuşturmasını ve herhangi bir kamusal ya da özel bir kurum ve kuruluşun desteği olmaksızın yardım ihtiyacı kapsamında tanımlanan sorunun giderilmesini sağlamaktadır (Abay Alyüz, 2019:965). Sosyal yardım ağları bireyin hayatını kolaylaştıran ve kamu otoritesinin yükünü azaltan kurumlardır. Karşılaşılan ekonomik ve sosyal sıkıntılar sosyal yardım ağlarıyla görece kısa zamanda etkin bir şekilde çözüme kavuşturulabilmektedir. Bu kurumların oluşumunda kan bağı, mekânsal yakınlık, ortak yaşamı paylaşma, ortak amaç birliği, karşılıklı dayanışma vb. önemli faktörler olarak kendini göstermektedir.

Sosyal yardım ağlarına başvurma davranışının tarihsel arka planı oldukça eskiye dayanmaktadır. Bu anlamda özellikle yoksullukla ilişkili çalışmalara baktığımızda yoksullar arasında kendine yardım ve karşılıklı dayanışma konusunun tarihsel süreçte hiçbir zaman gündemden düşmediği görülmektedir. Tarih boyunca ilk çözüm olarak yoksullar kamu ya da özel sektör yardım kuruluşlarından destek istemeden önce kendilerine yardım etmeye çalışmışlardır. Bu kapsamda kendine yardım “bireylerin piyasa ekonomisinin kısa vadeli yaklaşımının ötesinde yoksullukla karşılaştıklarında, yardım istemeksizin dayanabilme becerisi” olarak tanımlanmıştır (Aktaran, Jütte (Dinges) 2011: 103). Bu tanım toplumun benimsemediği ve ahlaki bulmadığı (hırsızlık, dilencilik vb.) eylemleri dışlarken, sosyal ağların yardımlarını içselleştirmekte ve sosyal ilişkilerin oluşturduğu sosyal ağları öne çıkarmaktadır. İşçi-işveren, komşuluk ilişkileri, akrabalık bağları, hane halkı dayanışması bu kapsamda değerlendirilmektedir. Sosyal ağların yapılarını ve işleyişlerini kanunlar şekillendirmemekte, kültürel değerler ve toplumsal yapı belirleyici olmaktadır. Diğer taraftan sosyal ağların kamu otoritesinin ve benzeri yardım organizasyonlarının önüne mi geçtiği yoksa bir tamamlayıcı unsur mu olduğu araştırılması ve tartışılması gereken bir olgudur.

I. KAVRAMSAL VE KURUMSAL OLARAK SOSYAL YARDIM AĞLARI

Bireyin kişisel bir sorunu olduğunda veya bireyin bir krizle karşılaşması durumunda belirli sayıda insanla kurduğu (bu kişilerin çok yakın kişiler veya eşit

statüde olmaları gerekmez) yardım ve tavsiye almasıyla sonuçlanan sosyal temaslar sosyal yardım ağları olarak tanımlanmaktadır (Jütte, 2011: 103). Sosyal yardım ağları, informal ve profesyonellikten uzak olup, sorunla karşılaşan bireylerin zihninde oluşturduğu potansiyel yardımcılarıdır. Her bireyin kişisel ilişkileri, iletişim becerisi sosyal ağ oluşturma kapasitesinin belirleyicileridir.

Sosyal yardım ağları, sosyal destek ve sosyal sermaye kavramlarıyla yakından ilişkilidir. Sosyal sermaye kavramının alan yazınında kavramsallaşmasını sağlayan en önemli isimlerden birisi Pierre Bourdieu'dur. Sosyal sermaye, bireylerin hem kendisiyle benzer hem de farklı ekonomik ve sosyal statüdeki bireylerle kurabilecekleri ilişki ağını ifade eden bir kavramdır. Bourdieu, sosyal sermaye kavramını toplumu anlama kavramıyla özdeşleştirerek, onun toplumu anlamada kullanılan araçlardan en önemlisi olduğunu belirtmiştir (Keleş, 2012: 16). Kavramın sermaye olarak ifade edilmesinin nedeni, bireylerin ilişki ağlarını kendi ihtiyaçlarını gerçekleştirmek için kaynak olarak kullanabilmesidir (Suğur vd, 2010:65). Bireyin sosyal ilişkileri sayesinde sahip olabildiği en önemli sosyal sermaye ise sosyal destektir. Sosyal destek bireyin güven, ait olma, yakınlık, yardım alma gibi temel duygusal ve sosyal ihtiyaçlarının giderildiği alanı anlatmaktadır. Sosyal sermayesi güçlü olan bireyler topluma uyum ve toplumla yaşam aşamasında önemli bir takım avantajlara sahip olmaktadır. Sosyal sermayenin gelişimi sosyal ağların genişleme kapasitesine bağlı olmaktadır. Sosyal ağlar bireyler için bir aidiyeti temsil etmekte ve aidiyet bireylere dâhil olunan grubun kaynaklarını kullanma hakkı tanımaktadır (Yarcı, 2011: 131). Tüm bu kavramlar sosyal ilişkiler temelinde birleşmekte ve bireyin sosyal yardım ağlarının nitelik ve niceliği, yaşantısındaki sosyal desteğin gücünün belirleyicisi olmaktadır (Abay Alyüz, 2019:966). Sosyal destek de aynı sosyal ağların oluşumu gibi sosyal alışverişe dayanmakta ve karşılıklılık ilişkisi ön planda olmaktadır.

Sosyal yardım ağları; aile, hane halkı, akrabalar, sosyal arkadaşlıklar ve iş arkadaşları dâhil olunan sivil toplum kuruluşları ve dini gruplar ile bireyin sahip çıkıldığı kişilerden oluşmaktadır. Bu ağlar ihtiyaç sahibi bireyin yaşadığı veya yaşayacağı bir sorun için ilk başvuracağı yerler olarak kendisini göstermektedir. Hangi sorun için ilk aşamada hangi ağ noktasının kapısının çalınacağını bireyin zihninde kurulan ilişkinin nitelik ve niceliğine göre belirlenmiştir. Yardım sürecinin temelinde karşılıklılık vardır. Ancak karşılıklılık ölçütü yardım beklenen sosyal ağa göre değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin, ortak bir akrabasından kalan bir malı yine bir başka akrabasına öncesinde hiç tanımadığı birine göre ucuz satan bir kişi, daha ucuza mal sattığı akrabasının geçmişte kendisine yaptığı yardımları ve tavsiyeleri göz önüne almış olmalıdır. Elbette her zaman bu durumun böylesi bir şekilde sonuçlanacağını iddia etmek yanlış olacaktır. Akrabalık ilişkisinin derecesini farklı unsurların da etkileyebileceği öngörülmelidir. Öyle ki zaman zaman komşuluk ilişkisi akrabalık ilişkisinin veya iş arkadaşlığı ilişkisi hane halkı arasındaki ilişkinin de ötesine geçebilmektedir. Benzer şekilde ilişkinin gücünü zaman ve mekân olguları da etkilemektedir. Örneğin, aile arasındaki karşılıklılık ilişkisi uzun dönemli iken komşuluk veya işveren arasındaki karşılıklılık ilişkisi komşuluğun veya iş akdinin devam ettiği sürece olabilmektedir.

Anne ve babanın evlatlarından beklediği karşılıklılık ilişkisinin boyutu işçi-işveren arasındaki karşılıklılık ilişkisinin boyutuna göre farklılık gösterecektir. Elbette bu durumda sosyo-kültürel yapının ülkesel ve bölgesel farklılıkları göz ardı edilmemelidir.

II. SOSYAL SERMAYE KAYNAĞI OLARAK SOSYAL YARDIM AĞLARI TÜRLERİ

A. Aile ve Hane Halkı

Aile, tarihteki en eski sosyal destek ve yardım kurumu olarak bilinmektedir. Zamanla bu durum aileden daha büyük toplumsal yapılara genişleyerek resmi destek ve yardım kuruluşlarına kadar ilerlemiştir. Aile, bireyleri her alanda koruyan, destekleyen, birbirleriyle yardımlaşmalarına zemin hazırlayan hatta aileden ayrılma durumunda dahi dışardan koruma sağlayan bir sosyal kurumdur(Watts, 2006:145). En temel ekonomik ve sosyal ihtiyaçlar aile arasında giderilmekte ve sorunlar aile arası dayanışma ile çözüme kavuşturulmaktadır.

Hane sıklıkla aile anlamında kullanılsa da aile kurumu ile özdeş değildir. Özdeşlik kurulmasının sebebi ise hanenin çekirdeğini sıklıkla ailenin oluşturmasıdır (Jütte, 2011: 106). Süreçte hane halkı zamana göre değişiklik göstermekte, hane halkının yapısında yaşamın doğası gereği pek çok değişim yaşanmaktadır. Ölümler, doğumlar, ayrılıklar, eve alınan kiracılar, sağlık ve benzeri sorunlardan kaynaklanan haneye yeni bireylerin dâhil edilmesi gibi pek çok faktör hane halkının yapısını değiştirebilmektedir. Bu nedenle hane halkını sadece akrabalık ilişkisi ile tanımlamamak, daha bütüncül bir yaklaşımla ele almak gerekmektedir.

Hane halkının birbirine yardımcı olması olağan gibi görünmekle birlikte süreç her zaman beklenildiği gibi sonuçlanmayabilmektedir. Bu nedenle kamu otoritesinin zaman zaman duruma yönelik müdahaleleri bir diğer deyişle zorlamaları olduğu görülmektedir. Örneğin İngiliz Sosyal Yardım Yasası (1601) “yaşlı, kör, sakat veya aciz durumdaki yoksulların çocuklarının (ve zamanla yetişkin ebeveynlerinin) ...kendileri gibi olan her yoksula yardım edip bakmasını” şart koşmuştur (Jütte, 2011: 108). Hane halkının birbirine yardımı bir karşılıklılık temeline dayanabildiği gibi karşılıksız yardımların olduğu da görülmektedir. Ayrıca hane halkının yakın veya uzak bireylere yardım etmesini ekonomik koşulların şekillendirdiğinin de altı çizilmelidir.

B. Akrabalık Ağları

Akrabalar çoğunlukla aynı evde yaşamamakla birlikte kan bağı, duygu ve maddi çıkar ilişkisi olan bireylerdir (Jütte, 2011: 108). Akrabaların birbirlerine maddi ve manevi yardım etme eğilimi yüksektir. Özellikle ihtiyaç sahipleri akrabaları tarafından desteklenmektedir.

Akrabalık sadece kan bağı ile gerçekleşmemekte, bir şekilde sahip çıkan/çıkan kişilerin (evlatlık, edinme, kirve, vaftiz ebeveynler) birbirleriyle kurduğu ilişki de manevi akrabalık olarak değerlendirilmektedir. Özellikle maddi olarak güçlü konumda olan bireylerin zayıf ve ihtiyacı olan bireyleri sahiplenmesi ile oluşan manevi akrabalık bağı yoksulluğun önlenmesinde önemli bir araçtır ve manevi akrabalığın maddi ve manevi yükümlülükleri bulunmaktadır.

C. Sosyal Arkadaşlık ve İş Arkadaşlığı Ağları

Sosyal arkadaşlık ağları, bireyi ailesi ve akrabalarından sonra destekleyen en önemli ve etkin ilişki ağıdır. Hatta bazen kurulan ilişkinin niteliğine göre bazı arkadaşlar arasındaki ilişki aile veya akrabalık bağlarının dahi ötesine geçebilmektedir (Yetim, 2005:94. Arkadaşlar arasındaki bu özel bağlar ve destekler ekonomik sıkıntılarla veya manevi sorunlarla karşılaşan bireyin önemli bir çıkış noktası olmakta ve bazen yoksulluğun azaltılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Bireyin mesleği, hayatının önemli bir unsuru ve bulunduğu topluma uyum sağlamanın bir aracıdır. Aynı mesleği yapan bireyler, özellikle emek yoğun alanlarda çalışanlar dayanışma içerisinde olmakta ve böylelikle mesleki sosyal yardım ağları oluşturabilmektedirler. Bir ustanın uzun yıllar yanında çalışan kalfası, ustasının bir ihtiyacı anında onun yardımına koşabilmektedir. Benzer şekilde uzun yıllar kapı komşuluğu yapmış ticaret erbapları da ihtiyaç halinde bir yardım ağı oluşturabilmektedir. Bu ağ meslek örgütleri aracılığıyla kurumsal düzeyde de oluşturulabilmektedir. Ancak hangisinin daha etkin, hızlı, yeterli ve amacına ulaşacağı mesleki örgütlerin performansı ve kurumsallaşması ile ilişkilidir. Günümüzde bireysel çalışmaların artması beraberinde mesleki bağların çözülmesi gibi bir durumu ortaya çıkarmaktadır. Mesleki ağların ekonomik katkısına, tarım sektöründe çalışan bir kişinin işvereninden daha ucuza tahıl alması, hizmet sektöründe çalışan bir kişinin daha ucuza o hizmetten faydalanma imkânının olması ya da ekonomik sıkıntıda bir bireyin işvereninden daha ucuza borç alması vb. örnek olarak gösterilebilir.

D. Komşuluk Ağları

Komşuluk bağlarının günümüzde kentsel alanlarda önemi azalmakla birlikte özellikle kırsal kesimlerde bu bağların hala etkinliğini koruduğu söylenebilmektedir. Komşular arasında gayri resmi şekilde oluşan ilişkiler sosyal yardımlaşmanın önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Özellikle ailevi sıkıntılarının yaşandığı zamanlarda, en önemli yardım kaynağı akrabalar veya yabancılardan çok komşular olmuş, ödünç alıp verme, hastalık süreçlerindeki destek, cenaze süreçlerindeki yardımlaşma gibi sıkıntılı süreçlerin atlatılmasında komşuluk ağları önemli roller üstlenmiştir (Jütte, 2011: 114).

E. Sivil Toplum Kuruluşları ve Dini Gruplar

Sivil toplum kuruluşları birey ile devlet arasında yer alan gönüllü, gayri resmi, ticari olmayan örgütlü gruplardır (Deckers, 2006:171). Sosyal sermayeyi besleyen farklı bir ağ olan sivil toplum ağı, bireylerin ortak hedeflerine ulaşmak için oluşturdukları, bu amaçla işbirliği yaptıkları ve üyelerine sosyal ve ekonomik anlamda destek ve menfaat sağlayan kuruluşlardan oluşmaktadır (Karagül, Masca, 2005:45). Bu nedenle sivil toplum kuruluşları, yoksul bireyin bağlantı kurduğu ağlardan biridir. Günümüzde çok farklı statüde ve farklı amaçlarda sivil toplum kuruluşları bulunmakta, özellikle bu kuruluşlar arasında yardım odaklı dini gruplar ve kuruluşlar ön plana çıkmaktadır (TC İçişleri Bakanlığı, 2002). Toplumsal yaşam içerisinde ekonomik sorunları kaçınılmaz olarak tanımlayan ve bu sorunları meşru temellere dayandıran dini inanışlar, yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik edici

işlevleriyle (Güdücü, Taşkaya, 2021:125) sorunun çözümünde de dini destekleri ön plana çıkarmaktadır (Macit,2014:109).

Bu çalışmada bireylerin ekonomik sorularını aşma sürecini yönetmesinde yardımcı olduğu değerlendirilen ekonomik sorun odaklı sosyal ağlar ele alınmıştır. Ekonomik sorun odaklı sosyal ağlar ekonomik sorunlarla yüz yüze gelen bireyin çözüm aradığı veya o aramadan ona çözüm sunan informel oluşumlardır. Bu oluşumlar kamu otoritesinin bir alternatifi değil onun faaliyetlerini tamamlayıcı bir işlev görürler. İhtiyaç sahibi birey başta aile ve toplum içindeki bu bağlarına/ağlarına güvenirlir. Sosyal ağlar hayatta kalmak ve daha nitelikli bir yaşam sürmek için geliştirilen stratejilerin birer araçlarıdır.

Bu çalışmada yukarıda açıklanan sosyal yardım ağlarının Türkiye toplumunda nasıl bir sıralama ile tercih edildiği, hangi ağların hangi durumlarda tercih edildiğine ilişkin bir araştırma tasarlanmıştır. Ekonomik sorunlar karşısında Türkiye’de 18 yaşın üstündeki bireyler kimden yardım talep etmekte ve kime yardım etmeyi öncelemektedir sorusu bu çalışmanın ana sorusunu oluşturmaktadır.

III. YÖNTEM

Bu araştırma kesitsel bir araştırma olup Türkiye’de gelir sahibi olan 18 yaş üstü bireylerin sosyal yardım davranışlarını sosyal ağlar üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Nicel yöntem tarama deseninde betimsel bir araştırma olan bu çalışmaya çevrimiçi formlar aracılığıyla 440 gönüllü katılmıştır. Çalışma için gereken etik kurul belgesi Süleyman Demirel Üniversitesi Etik Kurulundan alınmıştır (tarih 15.3.2022, karar no:118/5).

Araştırmaya 180 erkek 259 kadın 1 tercih belirtmeyen katılımcı katılmıştır. Yaş ortalaması 35.2 olarak bulunmuştur. Katılımcıların 176’sı bekâr 263’ü ise evlidir. Katılımcıların %38’i (167) memur olduğunu %9.5’i ise işçi olduğunu belirtmiştir. Katılımcıların %64.43’ü (283) herhangi bir sosyal sorumluluk projesinde çalışmadığını belirtmiştir. Katılımcıların ortalama geliri 14 bin TL olarak ifade edilmiştir.

IV. BULGULAR

Tablo 1. Katılımcıların anket sorularına verdikleri olumlu yanıt oranları

Maddeler	Oranlar
1. Yardıma ihtiyacı olan akrabalarımı yardım ederim.	74.1
2. Yardıma ihtiyacı olan herkese yardım ederim.	57.5
3. İşyerinde/çevremde yardımsever biri olarak bilirim.	73.9
4. Düzenli olarak yardım yaparım (sadaka, bağış vb.)	48
5. Yardımlaşmayı sosyal bir sorumluluk olarak görüyorum.	80
6. Yardımlaşmayı dini bir sorumluluk olarak görüyorum.	55.3
7. Yardımlaşmayı vicdani bir sorumluluk olarak görüyorum.	87.2

Karar Alma Süreçleri	Oranlar
8. Karar alma (Yardım etme veya yardım alma kararı) süreçlerinde en çok ailemin etkisinde kalırım.	30.6
9. Karar alma (Yardım etme veya yardım alma kararı) süreçlerinde en çok akrabalarımın etkisinde kalırım.	8.2
10. Karar alma (Yardım etme veya yardım alma kararı) süreçlerinde en çok arkadaşlarımın etkisinde kalırım.	14.5
11. Karar alma (Yardım etme veya yardım alma kararı) süreçlerinde en çok sivil toplum örgütlerinin etkisinde kalırım.	13.7

12. Karar alma (Yardım etme veya yardım alma kararı) süreçlerinde en çok komşularımın etkisinde kalırım.	4.6
13. Karar alma (Yardım etme veya yardım alma kararı) süreçlerinde en çok dini grupların/toplulukların etkisinde kalırım.	6.4

Tercihler (Yardım Alma Tercihi)	Oranlar
14. Paraya ihtiyacım olduğunda ilk olarak bankaya başvururum.	32.8
15. Paraya ihtiyacım olduğunda ilk olarak aileme başvururum.	66.6
16. Paraya ihtiyacım olduğunda ilk olarak akrabalarımın başvururum.	7.7
17. Paraya ihtiyacım olduğunda ilk olarak arkadaşlarıma başvururum.	16.1
18. Paraya ihtiyacım olduğunda ilk olarak komşularımın başvururum.	2.7
19. Paraya ihtiyacım olduğunda ilk olarak sivil toplum örgütlerine başvururum.	1.3
20. Paraya ihtiyacım olduğunda ilk olarak dini gruplara/topluluklara başvururum.	0.9
21. En son paraya ihtiyacınız olduğunda ilk nereye/kime başvurduunuz?	61.5 (Aileme)

Yardım Etme Önceliği	Oranları
22. Bir yardım yapacak olsam ilk olarak ailemden birisine yaparım.	78.5
23. Bir yardım yapacak olsam ilk olarak akrabalarımın birisine yaparım.	47
24. Bir yardım yapacak olsam ilk olarak arkadaşlarımdan birisine yaparım.	47.3
25. Bir yardım yapacak olsam ilk olarak sivil toplum kuruluşlarıma yaparım.	32.1
26. Bir yardım yapacak olsam ilk olarak komşularımdan birisine yaparım.	23
27. Bir yardım yapacak olsam ilk olarak dini gruplara/topluluklara yaparım.	7.7

Maddelere katılım oranları bakımından en yüksek katılımın “Yardımlaşmayı vicdani bir sorumluluk olarak görüyorum.” maddesine %87,2 olarak gerçekleştiği görülmüştür. Ardından “Yardımlaşmayı sosyal bir sorumluluk olarak görüyorum.” maddesi %80 olumlu katılım almıştır. En düşük onay ifadesi ise “Paraya ihtiyacım olduğunda ilk olarak dini gruplara/topluluklara başvururum.” maddesine %0,9 ile gerçekleşmiştir. Çalışmada cinsiyete göre en anlamlı ve büyük fark “Paraya ihtiyacım olduğunda ilk olarak bankaya başvururum.” maddesinde gerçekleşmiştir. Erkekler kadınlardan anlamlı olarak daha fazla bankaya başvuracağını belirtmiştir. t 4.399 $p < .001$, CI 95 [0.35-0.92]. Benzer şekilde katılımcı erkekler kadınlardan daha fazla arkadaşlarına maddi yardım için başvuracaklarını belirtmiştir t 3.964 $p < .001$, CI 95 [0.23-0.69].

Katılımcıların medeni durumlarına göre ifadeler arasındaki cevap farkları incelendiğinde ise en yüksek anlamlı farkın “Yardıma ihtiyacı olan akrabalarımın yardım ederim.” t -4.684 $p < .001$, CI 95 [-0.65,-0.25]. “Düzenli olarak yardım yaparım (sadaka, bağış vb.)” t -6.381 $p < .001$, CI 95 [-0.82,-0.41]. “Paraya ihtiyacım olduğunda ilk olarak bankaya başvururum.” t -6.057 $p < .001$,

CI 95 [-0.78,-0.38]. Ve “Paraya ihtiyacım olduğunda ilk olarak aileme başvururum.” t 5.556 $p < .001$, CI 95 [0.34-0.73]. (Bu madde diğer anlamlı fark çıkan maddelerden ayrılmaktadır. Burada evli katılımcıların ilk önce ailelerine daha az başvuracaklarını görülmektedir. Diğer maddelerde ise evli katılımcılar bekâr katılımcılara göre ifadelerle daha fazla katılmıştır.

V. TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırma bulguları katılımcıların yardımlaşmayı hala vicdani değer olarak gördüğünü göstermekte ve sosyal dayanışmayı vurgulamaktadır. İlgi çekici olan bulgulardan biri vicdani bir mesele olarak görülen yardımlaşmada dini kurum ve grupların güvenilirliğinin ne kadar azaldığı olmuştur. Bu konu Türkiye’de kurumlara ve toplumsal hareketlere olan güveninin değişimi ile ilgili okunabilir.

Çalışmada katılımcılar somut olarak paraya ihtiyaçları olduklarında ailelerine başvurduklarını vurgulayarak toplumsal dayanışmanın merkezinde çekirdek aile vurgusunun sürdüğünü ima etmektedir. Sosyal devlet anlayışının henüz yaygınlaşmadığını ve geleneksel yardımlaşma ağlarının aktif olarak kullanıldığını göstermesi açısından bu bulgu önemlidir. Türkiye’de yapılan yardımların da aile merkezli yapılması ve sorumluluğun genelde aile ile ilişkilendirilmesi açısından ailenin önemi yerini korumaktadır (Metin, 2011). Aile, dayanışmanın ve maddi yardımın merkezinde yer almakta ve resmî kurumlardan bankalardan ve diğer yardım ağlarından anlamlı şekilde ayrılmaktadır. Öte yandan yardıma ihtiyacı olan bireyler ailenin geleneksel yardım ağını kullanmakta iken, ailenin ardından arkadaş veya toplumsal destek mekanizmaları yerine bankaya başvurmakta (%28) ve ailenin çözümsüz kalması halinde bankalarla çalışmayı tercih etmektedir.

Yardım ihtiyacı söz konusu olduğunda ilk olarak aileye yönelme veyahut geleneksel yardımlaşma ağlarını tercih etme birçok noktada sosyal sermaye ile ilişkilidir. Zira bireylerin karşılıklılık içinde karşılıklı fayda üzerinden kurduğu sosyal sermayeyi inşa eden bu ağlar sosyal yaşam içinde ihtiyaç duyulan pek çok sosyal veya ekonomik sorunun çözümü için kullanılabilir. Bu anlamda Özmete’nin (2010, s. 85) belirttiği üzere sosyal sermayeyi biçimlendiren sosyal ağlar yardımseverlik, gönüllülük, karşılıklı güven, ortak değerler, aidiyet, güçlü iletişim gibi hususlardan etkilenmektedir. Dolayısıyla aile gibi karşılıklı güven, ortak değerler ve aidiyet hissinin yoğun olduğu bir sosyal yapının yardım ihtiyacı söz konusu olduğunda ön plana çıkması şaşırtıcı görünmemektedir.

Bankalardan yardım alacağını belirten katılımcılar için erkek katılımcıların kadın katılımcılara göre daha fazla banka ile çalışmayı tercih edeceğini belirtmesi de daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulan bir bulgudur. Erkeklerin iş yaşamında daha fazla yer alması ya da daha fazla banka ile çalışmış olması bankaya olan talebin erkeklerden daha fazla olmasını açıklayabilir. Bunun yanı sıra toplumsal cinsiyet rollerinin bir yansıması olarak kadınların daha çok ev gibi özel alanda yer alması, erkeklerin ise kamusal alanda kendilerine daha geniş ölçüde yer bulmaları da bu durum bağlamında değerlendirilebilir. Nitekim bu durumun bir yansıması olarak kamusal alanda yer

alma imkânını daha fazla bulan erkekler sosyal ağlarını genişletebilmektedir. Şüphesiz bu durum kişilerin herhangi bir yardım arama durumunda başvurabilecekleri kaynakların çerçevesinde belirleyici olmaktadır. Bir diğer ayırt edici nokta ise kadın istihdamının daha çok enformel sektörlerde ya da ev tabanlı işler, mevsimlik işler, gündelik işler, kayıtsız çalışma vb. üzerinde toplanması çerçevesinde değerlendirilebilir. Literatürü incelediğimizde kadın yoksulluğu ve yardım ilişkisini ele alan pek çok çalışmanın bu noktada üzerinde durduğu görülmektedir (Soytemel, 2000; Dedeoğlu, 2009, Dedeoğlu, 2011; Şener, 2012). Bu gibi etmenler kadınların ekonomik durumları üzerinde doğrudan belirleyici olmaktadır. Bu anlamda karşılaşılan herhangi bir ekonomik zorluk durumunda kadınların erkeklere kıyasla banka gibi araçları kullanması içinde bulunulan koşullar düşünüldüğünde daha sınırlı olabilmektedir. Ancak konuya ilişkin sebeplerin daha detaylı anlaşılması için daha fazla veriye ihtiyaç duyulmaktadır.

Katılımcılar yardım alma ya da yardım etme davranışlarında karar alırken en çok ailenin görüşlerini dikkate alırken en az komşularını ve dini grupları dikkate almaktadır. Yardım alma ve etme davranışlarında karar alma süreçleri aynı şekilde aile merkezli gerçekleşmekte çekirdek yapılar kararları şekillendirmektedir. Aslında bu karar alma süreçlerinde ailenin baskın etkisi şaşırtıcı bir bulgu değildir. Zira aile toplumun temel bir kurumu olarak sosyal yaşamı önemli ölçüde biçimlendiren değer yüklü bir aktör olarak tanımlanmaktadır (Aydemir ve Tecim, 2012, s. 48). Bununla birlikte aile birey ve toplumun birbirine bağlanmasına olanak sağlamakta ve bireylerin toplumsal kurallar ve normlara göre hareket etmesine yardımcı olmaktadır. Aslında tam da bu noktada bireyler yardım alma davranışlarını çoğu zaman aileleri aracılığıyla da öğrenmektedir. Yine aile, bireyler için sosyal bir sermaye olarak yeni kazanımlar üretmesine yardımcı olmakta ve hatta bireylerin yeni sosyal ağlar üretmesine katkı sunmaktadır (Aydemir ve Tecim, 2012, s. 48; Furstenberg & Kaplan 2012).

Dini grupların ve çevrenin etkisinin bu denli az olması ayrıca araştırılması gereken bir konudur. Zira din kurumlarının yardımlaşma ve dayanışma gibi etmenleri öncelendiği ve bu değerler üzerinden toplumsal dayanışmayı vurguladığı görülmektedir. Bu noktada pek çok çalışmanın dini bir sosyal sermaye olarak ele aldığı bilinen bir gerçektir. Çünkü din ve dini kurumlar gönüllü faaliyetler ve yardım çalışmaları aracılığıyla bireylerin ve toplulukların sosyal sermayelerini güçlendirebilmektedir (Aydemir ve Tecim, 2012, s. 49-50). Dini kurumların sosyal sermaye olarak gücü ve Türkiye gibi hayır odaklı dini ve sosyal kurumların yoğunlukla sosyal yardım ağlarını kullandığı bir toplumda bu kurumlara olan tercihin bu denli düşük çıkması ilgi çekicidir. Toplumsal yapıda yaşanan değişimler toplumun kurumlara ve dini kuruluşlara olan bakış açısını değiştirmiş olabilir. Ancak bu değişimin nasıl gerçekleştiğini açıklayabilmek için farklı araştırmalara gerek vardır. Bu anlamda en çarpıcı bulgu ise yardıma ihtiyacı olduğunda katılımcıların neredeyse hiçbirinin (4 kişi 0.9) bu kurumlara başvuru yapmayacağını belirtmesidir. İçişleri Bakanlığının (2022) dernekleri

faaliyet alanlarına göre dağılımı rakamlarına bakıldığında ilk sırada yer alan mesleki ve dayanışma derneklerinden sonra dini hizmetlerle ilgili dernekler (18.035) ikinci sırada yer almaktadır. Bu bakımdan yaygın ağı bulunan bu kurumların yardım alma veya yardım verme anlamında ön plana çıkmaması ayrıca araştırılmaya değerdir.

Bu çalışma Türkiye’de sosyal yardımlaşma ağlarına ilişkin öncül çalışmalardan biridir. Bu çalışmada sosyal yardım ağlarının Türk toplumunda nasıl bir yer edindiği, yardım davranışlarının nasıl ortaya çıktığı ve hangi tercihlerin ön plana çıktığı incelenmiştir.

En göze çarpan bulgular aile merkezli sosyal destek mekanizmalarının hala toplumun ve maddi yardımın merkezinde olduğu, katılımcıların ezici çoğunluğunun yardımlaşmayı vicdani bir mesele olarak görmesine rağmen dini kurumların maddi destek alma ve verme anlamında tercih edilmediği ve ailenin ardından bankanın ilk tercih edilen maddi yardım kaynağı olduğu yönündedir.

VI. SINIRLILIKLAR VE GELECEK ARAŞTIRMALAR

Çalışma kesitsel bir çalışma olup çevrimiçi formlar aracılığıyla veri toplanması nedeniyle genellenebilir bir çalışma değildir. Çalışma bulgularının nicel ve nitel farklı çalışmalarla sınanması ve zenginleştirilmesi sonuçların geçerlik ve güvenilirliğini artıracaktır. Çalışmada katılımcılara ilişkin farklı demografik bilgilerin (dini yönelim, yaşanılan yer, daha önce nasıl yardımlarda bulunduğu, aile yapısı gibi) analiz edilmesi önerilmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Dr.Öğr.Üyesi Şefika Eda ÇİÇEK tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Abay Alyüz S. B. (2019). Sosyal çalışmada sosyal ağların gücünü keşfetmek: sosyal sermaye ve sosyal destek, *Turkish Studies*, 14(3), 953-975.
- Aydemir, M. A. & Tecim, E. (2012). Türk toplumunda aile ve dinin sosyal sermaye potansiyeli, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 43-59.
- Deckers W. (2006). Civil Society, in *Encyclopedia Of World Poverty* s. 209-211, Odekon M. (Ed.), Volume 1: A-G, Sage Publications, California, ABD.
- Dedeoğlu, S. (2009). Eşitlik mi ayrımcılık mı? Türkiye’de sosyal devlet, cinsiyet eşitliği politikaları ve kadın istihdamı, *Çalışma ve Toplum*, 22(21), 41-54.
- Dedeoğlu, S. (2011). Gendering industrial subcontracting work: a qualitative study of garment ateliers in Istanbul, *Asian Women*, 27(3), 27-53.
- Furstenberg, F. F. & Kaplan, S. (2012). Sosyal sermaye ve aile. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 31(8), S. 53-74.
- Güdücü, B. & Taşkaya S. (2021). Yoksulluk ve din ilişkisine dair sosyolojik bir araştırma, *Aydın İnsan ve Toplum Dergisi*, 7(2), 121 - 135
- Jütte, R. (2011). *Erken modern Avrupa’da yoksulluk ve sapkınlık*, (Çeviren: Bengü Kurtege-Sefer), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

- Karagül, M. & Masca, M. (2005). Sosyal sermaye üzerine bir inceleme, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1, 37-52
- Keleş, N. (2012). *Sosyal sermaye*, Eğitim Yayınevi.
- Macit, M. (2014). *Yoksulluk, insan onuru ve din*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 41, 101-117.
- Metin, O. (2011). Sosyal politika açısından Akp dönemi: Sosyal yardım alanında yaşananlar, *Çalışma ve Toplum*, 1(28), 179-200.
- Odekon M. (2006), *Encyclopedia Of World Poverty*, Volume 1: A-G, Sage Publications, California, ABD.
- Özmete, E. (2010). Sosyal kapitali yapılandırmak: Sosyal iletişim ağı ve yardımseverlik-gönüllülük. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 21(21), 83-104.
- Soytemel, E. (2015). Güçsüzlerin gücü: Yoksul kadınların mahalle merkezli yardımlaşma ağları”, 2000’ler Türkiye’inde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet, Der: Dedeoğlu, S. Elveren, A. Y. (Der.), İmge Kitapevi, 263-299.
- Suğur, N., Suğur, S., Gönc Şavran, T., Beklan Çetin, O. (2010). Hizmet sektöründe çalışan yoksulların geçim stratejileri ve sosyal ilişki ağları: Eskişehir örneği, *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 12(1).
- Şener, Ü. (2012). Kadın yoksulluğu, *Mülkiye Dergisi*, 36(4), 51-67.
- T.C İçişleri Bakanlığı. Derneklerin Faaliyet Alanlarına Göre Dağılımı 2022. Şuradan alınmıştır: <https://www.siviltoplum.gov.tr/derneklerin-faaliyet-alanlarına-gore-dagilimi#> Erişim Tarihi: 04.11.2022
- Watts, T. (2006). Charity, in *Encyclopedia Of World Poverty* (s. 143-145) Odekon M. (Ed.). Volume 1: A-G, Sage Publications, California, ABD.
- Yarcı, S. (2011). Pierre Bourdieu’da sosyal sermaye kavramı, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1).
- Yetim, N. (2005). Ekonomi ve sosyolojinin yeni bir kavşakta buluşması: Sosyal sermaye, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(11), 91-106.

SUMMARY

The historical background of the behavior of seeking social assistance is quite old. In this sense, when we look at the studies related to poverty, it is seen that the issue of self-help and mutual solidarity among the poor has never been on the agenda in the historical process. Throughout history, the poor have tried to help themselves before asking for support from public or private charities. In this context, self-help is defined as “the ability of individuals to endure without asking for help when they encounter poverty beyond the short-term approach of the market economy” (cited in Jütte (Dinges) 2011: 103). While this definition excludes actions that the society does not adopt and do not find moral (theft, begging, etc.), it internalizes the help of social networks and highlights the social networks created by social relations. Worker-employer, neighborly relations, kinship ties, and household solidarity are evaluated within this scope. Types of social assistance networks as a source of social capital can be listed as the following;

Family and Household, Kinship Networks, Social and Collaboration Networks, Neighborhood Networks, Non-Governmental Organizations and Religious Groups.

This study is one of the pioneering studies on social assistance networks in Turkey. In this study, it was examined how social assistance networks took a place in Turkish society, how helping behaviors emerged and which preferences came to the fore.

This research is a cross-sectional and aims to examine the social assistance behaviors of individuals over the age of 18 who have regular income in Turkey. 440 volunteers participated in this study, through online forms.

180 males, 259 females, and 1 non-preference participant participated in the study. The mean age was found to be 35.2. 176 of the participants are single and 263 of them are married. 38% (167) of the participants stated that they were civil servants and 9.5% stated that they were workers. 64.43% (283) of the participants stated that they did not work in any social responsibility project. The average income of the participants was expressed as 14 thousand TL.

The highest positive response rate was for the items “I see cooperation as a conscientious responsibility.” 87.2%. Then, “I see cooperation as a social responsibility.” This item received 80% positive response. The lowest approval was for “When I need money, I turn to religious groups/communities first.” with 0.9%. Men stated that they would apply to banks significantly more than women.

The research findings show that the participants still see cooperation as a conscientious value and emphasize social solidarity. One of the interesting findings is how much the reliability of religious institutions and groups has decreased. This change could be related to the change in trust in institutions and social movements in Turkey.

In the study, the participants emphasized that they turn to their families at the last time they needed money, implying that the emphasis on the nuclear family continued at the center of social solidarity. This finding is important as it shows that the social state understanding has not become widespread yet and that traditional assistance networks are still actively used.

The most striking findings are that family-centered social support mechanisms are still at the center of the society and financial aid, although the overwhelming majority of the participants see cooperation as a matter of conscience, religious institutions are not preferred in terms of receiving and providing financial support, and the bank is the first preferred financial aid source after the family.

The study is a cross-sectional study and is not generalizable due to data collection via online forms. Testing and enriching the study findings with different quantitative and qualitative studies will increase the validity and reliability of the results. We suggest for future studies to analyze different demographic information about the participants (such as religious orientation, place of residence, how they helped before, family structure).

Sosyal Politikaların Mutluluk Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği

Tuba GEZER*

Ümmügülsüm AYSAN**

ÖZ

Günümüzde yaşam memnuniyeti, yaşam kalitesi ve mutluluk gibi kavramlar bireylerin iyi olma hallerini ölçmek için kullanılmaktadır. Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de merkezi hükümet ve belediyeler tarafından yürütülen belli başlı sosyal politika uygulamalarının bireylerin mutluluğu ile ilişkisini incelemektir. Bunu gerçekleştirebilmek için TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması (YMA) 2019 yılı mikro veri seti kullanılmıştır. Multinomial regresyon analizleri yaş, cinsiyet, eğitim durumu, medeni durum ve gelir gibi sosyo-demografik değişkenlerin mutlulukla ilişkisine ek olarak merkezi hükümet tarafından gerçekleştirilen sağlık, sosyal güvenlik ve eğitim hizmetlerinden memnuniyetin mutlulukla pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca yerel düzeyde belediyeler tarafından yürütülen engelli hizmetleri ve kursların da bireyin mutluluğunu olumlu yönde yordamaktadır. Bu politikaların güçlendirilerek geliştirilmesinin Türkiye’de yaşam doyumunun yükselmesine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Memnuniyeti, Mutluluk, Sosyal Politika, Kamu Hizmetleri, Yönetim

JEL Sınıflandırması: C35, E62, H70, I31

The Effect of Social Policies on Happiness: The Case of Turkey

ABSTRACT

Life satisfaction, quality of life and happiness are more often used to measure the well-being of individuals recently. The aim of this study is to examine the effect of certain social policy practices carried out by the central government and municipalities in Turkey on the happiness of the individuals. In order to achieve this, 2019 TURKSTAT Life Satisfaction Survey (YMA) data were used. Multinomial regression analyzes show that in addition to the effects of socio-demographic variables such as gender, age, educational status, marital status income on happiness, satisfaction with health, social security and education services provided by the central government is positively correlated with happiness. Furthermore, it has been found that the disabled services and courses run by municipalities at the local level have positive effects on the happiness of the individuals. Strengthening and development of these policies may contribute to the increase of life satisfaction in Turkey.

Key Words: Life Satisfaction, Happiness, Social Policy, Public Services, Management

JEL Classification: C35, E62, H70, I31

GİRİŞ

Refahın önemli göstergelerinden olan mutluluk, insan eylemlerinin ve yaradılışının çoğunun temelini oluşturur. Hükümetlerin bireylerin refahı ve dolayısıyla mutluluğunu belirlemedeki rolü ise tarihsel bir tartışma konusudur.

* Dr. Öğr. Üyesi Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Maliye Bölümü, tuba.yildirim@dpu.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0002-5417-1986

** Doç.Dr., Sağlık Bilimleri Üniversitesi Hamidiye Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü, ugulsum@gmail.com, ORCID Bilgisi: 0000-0002-5489-763X

(Makale Gönderim Tarihi: 01.12.2022 / Yayına Kabul Tarihi:03.03.2023)

Doi Number: 10.18657/yonveek.1212965

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Bireysel egemenliği veya büyüme azalttığı için devletin genişlemesini olumsuz olarak görenler ile bireyleri piyasa güçlerinden korumak için devletin rolünü artırmak isteyenler arasındaki tartışma devam etmektedir. Devlet müdahalesini destekleyenler bireysel refahla ilgili farklı endişeleri gidermedeki rolünden ötürü sosyal politikaları önemli bir mekanizma olarak görür (Easterlin, 2013; O'Connor, 2017). Dolayısıyla ulusal ve yerel kapsamda vatandaşlara sunulması gereken hizmetlerin vatandaşların mutluluğunu artırmaya yönelik olması sosyal politikaların temel amaçlarından biri olmalıdır (Aysan, 2020).

Yaşam memnuniyeti kavramı ilk defa Neugarten tarafından 1961 senesinde ileri sürülmüştür. Ona göre; *“kişilerin elinde olanlar ile hayattan beklentilerini karşıladıkları zaman ulaştıkları pozitif sonuç”* yaşam memnuniyeti olarak açıklanabilir (Neugarten, Havighurts ve Tobin, 1961: 135). Veenhoven (2004) mutluluğu; geniş anlamda kullanıldığında *“yaşam kalitesi”* veya *“refah”* ile eş anlamlı olarak belirtmektedir. Bu anlamda mutluluk, hayatın iyi olduğunu ifade eder; ancak hayat hakkında neyin iyi olduğunu belirtmez. Veenhoven’a (2004) göre iyi bir yaşam için 4 unsura ihtiyaç vardır. Bunlar; çevrenin yaşanabilirliği (livability of the environment), kişinin yaşam yeteneği (life-ability of the person), hayatın faydası (utility of life) ve yaşamdan memnuniyettir (satisfaction with life). Bunlardan yola çıkılarak Veenhoven mutluluğu; *“bir bütün olarak hayatın genel zevki”* olarak tanımlamaktadır (Veenhoven, 2004: 4-9).

Diener ve Seligman (2004), örgütler, şirketler ve hükümetler kararlarını alırken bireylerin hayatları hakkındaki fikirlerini ve duygularını daha fazla dikkate almaları gerektiğini vurgulamıştır. Demokratik yönetim, sosyal sermaye ve insan hakları toplumların genel refah seviyelerini belirleyen ekonomik olmayan faktörlerdir. İş yerlerinde de ekonomik olmayan faktörler iş tatmini ve karlılık ile ilişkilidir. Örneğin, güçlü sosyal ilişkiler iyi olma hali açısından önemlidir. Bu yüzden bir işyerinde bireyin sosyal ilişkilerinden memnuniyetini olumsuz etkileyecek adımlar atılmamalıdır. İyi oluş, bireylerin gelir durumunu da etkilemektedir. İyi oluşu yüksek olan bireyler uzun vadede diğer bireylere göre iş yerinde daha iyi performans göstermektedir. İyi olma hali sağlık ve uzun yaşam ile de ilişkilidir. Bu nedenle, iyilik hali sadece iyi hissettirdiği için değil, aynı zamanda faydalı sonuçları olduğu için de değerlidir. Bu durum iyilik halinin ulusal ve kurumsal olarak izlenmesini zorunlu kılmaktadır (Diener ve Seligman, 2004).

Başka bir yönden mutluluk pek çok insan için yaşam boyunca ulaşmayı hedeflediği en önemli değerdir. Mutluluk, bireyin hayatını kendi yararına göre rahat, anlamlı ve huzurlu bir biçimde idrak etme sürecidir. Bu süreç kişiden kişiye değişiklik gösterebildiği gibi değişik devletler ve coğrafi bölgelerde de değişmektedir (Şeker, 2009: 117).

Mutlulukla ilgili çalışmalar günümüzde gittikçe önem kazanmaya başlamıştır. Sadece psikolojide değil; iktisat, sosyoloji, yönetim gibi farklı disiplinlerde de mutluluk ve yaşam memnuniyeti üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Bununla birlikte refah devletinde mutluluk, gelişmişlik göstergesi ve refah ölçütü olarak kabul edilmektedir. Yöneticiler kamu politikalarını biçimlendirirken mutlulukla ilgili istatistiki çalışmalardan ve bu çalışmaların sonuçlarından

faydalanmaya başlamışlardır. Buna ek olarak hükümetler, bu istatistiki verilerin toplanabilmesi için ulusal ve uluslararası seviyelerde birimler oluşturmuştur (Gül, 2017).

Acar'a göre (2019), mutluluk ekonomisi, kamu politikaları aracılığıyla kişilerin yaşam memnuniyetlerini artırmanın yolunu araştıran bir kamu ekonomisinin alt dalıdır. İktisat literatüründe hâkim olan homoeconomicus kavramı bireylerin rasyonel ve tutarlı bir biçimde kendi faydalarını gözettiğini ifade eder. Bireyin faydası mutluluğuyla paralel seyir izlemekte, yani bireyin faydası arttıkça mutluluğu da artmaktadır. Bireyin mutluluk seviyesini belirleyen pek çok değişken mevcuttur. Kişinin sağlık durumu, kendini güvende hissetmesi ve sosyal ilişkileri, kamunun uyguladığı sağlık, eğitim, sosyal güvenlik politikaları bu faktörlerden sadece birkaçıdır. Bireylerin mutluluğu kamu politikalarından etkilenmektedir ve bu nedenle kamusal hizmet ile mutluluk ilişkisi günümüz için önem arz eden bir konudur (Acar, 2019: 146).

Hükümet piyasa aksaklıklarını çözen verimli bir düzenleyici olarak görülüyorsa, daha müdahaleci bir hükümetin mutluluğu artırması beklenebilir. Bununla birlikte hantal bürokrasinin getirdiği verimsizlikler veya kendi yararlarını maksimize eden bürokratların olduğu ülkelerde kamu sektörü refahın artırmaktan ziyade düşmesine neden olabilmektedir. Kamu politikasının refah üzerindeki farklılaştırılmış etkilerini ortaya çıkarmak için, bireylerin gözlemleyebildikleri ve mutluluk seviyeleriyle ilişkilendirebilecekleri belirli hizmetler incelenmelidir. Bu doğrultuda, bazı araştırmacılar sosyal güvenlik harcamaları, vergilendirme, işgücü piyasası düzenlemeleri ve işsizlik yardımları veya çevresel düzenlemeler gibi bazı kamu politikalarının ve düzenlemelerinin yaşam memnuniyetini nasıl etkilediğini incelemiştir (Ortuzar, Renart ve Xabadia, 2021: 2).

Bu çalışmada mutluluk üzerinde etkisi olduğu düşünülen merkezi hükümet tarafından sunulan sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik kurumlarının hizmetlerine ek olarak yerel yönetimlerin sunmuş oldukları sosyal yardım, engelli hizmetleri ve kurs hizmetlerinden memnuniyetin mutluluğa etkisi incelenmektedir. Böylelikle mevcut sosyal politikaların bireylerin mutluluğunu ve dolaylı olarak refahını nasıl etkilediği araştırılmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde yaşam memnuniyeti ve mutluluk kavramlarına ilişkin temel düzeyde açıklamalar yapılmıştır. Bu bölümde ayrıca mutluluk ve yaşam memnuniyeti ve kamu hizmetleri arasındaki ilişki ilgili literatüre atıfla incelenmektedir. İkinci bölümde ise bu çalışmada kullanılan veri ve analiz yöntemi okuyucu ile paylaşılmaktadır. Üçüncü bölümde ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri ışığında 2019 yılı mikro veri seti için bireylerin sosyal politikalarından memnuniyeti ve mutluluk arasındaki ilişki multinominal regresyon yöntemiyle analiz edilip yorumlanmıştır. Sonuç kısmında ise bulgular ışığında genel öneriler sunulmuştur.

I. LİTERATÜR İNCELEMESİ

Mutluluk ve yaşam memnuniyeti cinsiyetten eğitime medeni durumdan gelir durumuna kadar hayatın içindeki pek çok farklı unsurlardan etkilenmektedir. İlgili literatür incelendiği zaman mikro ve makro ölçekte olmak üzere ayrı sınıflandırmalarda incelendiği görülmektedir. Sınıflandırmalar incelendiklerinde

zaman ve ülkeler değişiklik göstermesine rağmen değişkenler bakımından benzerlik gösterdiği görülmektedir. Yaşam memnuniyeti ve mutluluğu etkileyen mikro faktörler kapsamında incelenen çalışmalar aşağıda özetlenmiştir.

Yaşam memnuniyeti ve mutluluk pek çok farklı disiplin tarafından tanımlanmış, zaman zaman birbirinin yerine de kullanılabilen kavramlardır. Yaşam memnuniyeti genel olarak, bir bireyin yaşam tarzının, sağlığının, toplumla var olan ilişkisinin nicel ve nitel değerlerinin toplamı olarak tanımlanmaktadır (Şeker, 2015: 1). Yaşam memnuniyeti hem temel ihtiyaçların karşılanma derecesini hem de çeşitli diğer hedeflerin ulaşılabilir olarak görülme derecesini yansıtmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, bireyin daha fazla hedefe ulaştığında yaşam memnuniyetinin ve mutluluğunun da artması makul görünmektedir (Bradley ve Corwyn, 2004: 385).

Bazı çalışmalar mutluluk ve cinsiyet arasındaki ilişkinin ulusal bağlamlara, sosyo-kültürel koşullara ve demografik değişkenlere bağlı olduğunu göstermiştir. Bireyin mutluluğu üzerinde demografik, ekonomik, kişisel faktörlerinde etkili olduğu kadınların erkeklere nazaran daha mutlu olduğu ayrıca eğitim seviyesi ve yaşın yükselmesinin bireyin memnuniyet düzeyini artırdığı ve buna ilaveten hane halkı gelir memnuniyetinin mutluluğu artırdığı bulunmuştur (Akman 2021; Karaaslan, Çalmaşur ve Aysin, 2021). Örneğin, Graham ve Chattopadhyay (2013), Gallup Dünya Anketi verilerini kullanarak yaşam memnuniyetindeki cinsiyet farklılıklarının yaşa, gelire, eğitime, evlilik durumuna ve ulusal gelişim düzeylerine bağlı olduğunu tespit etmiştir. Graham ve Chattopadhyay (2013), kadınların genellikle erkeklerden daha yüksek düzeyde yaşam memnuniyeti bildirdiklerini ve ayrıca yaşam memnuniyetindeki cinsiyet farkının (kadınlar lehine) zengin ülkelerde ve daha yaşlı, daha eğitilmiş ve evli gruplarda daha fazla olduğunu bulmuşlardır.

Yaşam memnuniyeti ve mutluluğu etkileyen başka bir unsur da eğitimidir. Eğitim hem kendi başına bir amaç hem de daha yüksek gelir, eşitlik ve kendini gerçekleştirilmeye yönelik bir araç olarak kullanılan bir gelişim aracıdır. Yapılan çalışmalar sonucunda; yaşadıkları şehrin veya bölgenin eğitim sisteminden memnun olan insanlar, yaşamlarından daha yüksek memnuniyet bildirmektedir (Cardenas, Mejia ve Maro, 2008: 3-4). Eğitim seviyesi ve mutluluk ilişkisini inceleyen çalışmalar; eğitim seviyesindeki artışın kişinin hedeflerine daha iyi ilerleyebilmesini ve hayattan keyif almasını artırdığı sonucuna ulaşmıştır (Light, Hertsgaard ve Martin, 1985: 7). Ayrıca, daha yüksek eğitim seviyesine sahip kişiler nispeten daha yüksek gelir elde ettikleri için hayata karşı daha pozitif yaklaşmakta ve yaşamdan beklentileri diğer kişilere göre daha iyi gerçekleşmektedir (Frijns, 2010: 14).

Mutluluk ve yaşam memnuniyeti üzerinde etkisi olan faktörlerden birisi de medeni durumdur. Uluslararası ve ulusal çalışmalarda evlilik ile yaşam memnuniyeti arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Birçok çalışmada evli bireylerin hiç evlenmemiş ya da boşanmış bireylere nazaran yaşamdan daha memnun olduğu görülmektedir (Myers, 1999: 378). Ayrıca çocuk sahibi olan bireylerin yaşam memnuniyetinin çocuk sahibi olmayan bireylere göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşan çalışmalar da mevcuttur (Yetim, 2018: 16-17).

İşsizlik ve mutluluk ilişkisi en çok araştırılan konulardan biridir (Aysan ve Aysan, 2017). Nüfusun büyük bir kısmı için işsizliğin bireyin refahında dolayısıyla yaşam memnuniyetinde bozulmaya yol açtığı bulunmuştur. İşsizliğin mutluluk seviyesine olumsuz etkisinin çok büyük olmasının temel sebeplerinden biri gelir seviyesindeki azalmadır. Bir diğeri ise bireylerin rol kayıplarından dolayı öz saygılarının azalmasıdır. İşsizliğin psikolojik etkileri kadınlara göre erkeklerde daha fazladır (Argyle, 1999; Frey ve Stutzer, 2002).

Gelir durumu da bireyin yaşamdan aldığı keyfin bir diğeri belirleyicisidir. Belli bir seviyeye kadar gelir artışı mutluluk seviyesini artırmaktadır (Tella, MacCulloch ve Oswald, 2003; Kahneman ve Deaton, 2010). Ancak gelir seviyesi de sadece maddi bir göstere olmamaktadır. Bireyin çalışması ve onun sonucunda gelir elde etmesi kendisinde özsaygı için temel oluşturmaktadır. Çünkü işe gitmek aynı zamanda birey için bir amaç duygusunu korur ve sosyal etkileşim için fırsatlar sağlamaktadır (Frijters, Haisken-DeNew ve Shields, 2004). Çeşitli araştırmalar; iş tatmini, iş güvenliği, güvenli yaşam koşulları, makul çalışma saatleri ve iyi ücretler gibi faktörlerin bireyin iş tatmini üzerinde etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Daha yüksek iş tatmini, iyi kariyer beklentisi ve istihdamı etkilediği, bunun da genel yaşam memnuniyetine yansıdığı sonucuna ulaşmışlardır (Pacek, Radcliff ve Brockway, 2019: 1149).

Dindarlık ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki de literatürde vurgulanmaktadır. Özellikle ABD'deki kilise katılımına dayanan araştırmalarda dindar insanların dindar olmayanlara göre daha mutlu oldukları bulunmuştur. Benzer bir biçimde Japonya'da dindarların sosyo-demografik değişkenler kontrol edildikten sonra bile mutluluk seviyelerinin dindar olmayanlara göre daha yüksek olduğunu bulmuşlardır (Roemer, 2010: 411). Yaşam memnuniyeti ile dini tutum, kiliseye katılım, Tanrı'ya yakınlık ve dini faaliyetlere harcanan zaman arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Dinin endişe yaratan çeşitli görevlerle yüzleşmenin bir yolu olabileceğini ve Tanrı'ya olan inancın bir kişide iyi olan her şeyi teşvik edebileceğini ve böylece yaşamın taleplerini olgun bir şekilde yönetme konusunda içsel güveni kolaylaştırabileceği öne sürülmüştür (Frijns, 2010: 15).

Çok sayıda çalışma, başta yakın aile çevresi (eşler, ebeveynler ve çocuklar, akrabalar), arkadaşlar ve komşular olmak üzere insanlarla yakın ilişkilerin yaşam memnuniyetinin ve mutluluğunun önemli bir kaynağı olduğu sonucuna varmıştır. Bu sosyal bağlılığın ve entegrasyonun kişinin sağlığını hem zihinsel hem de fiziksel olarak iyileştirdiği sonucuna varılmıştır (Haller ve Hadler, 2006: 178-182). Sosyal ilişkilerin yalnızca varlığı ve sıklığı değil, sosyal ilişkilerin kalitesi mutluluk ile ilişkilidir (Mannell ve Dupuis, 2007).

Refah devleti ve farklı kamu hizmetlerinden memnuniyet gibi makro faktörlerin mutluluk ile ilişkisini inceleyen pek çok çalışma da bulunmaktadır. Türkiye'de vatandaşlara sunulan sağlık, asayiş, adalet, eğitim, sosyal güvenlik ve ulaştırma hizmetleri gibi bazı kamu hizmetlerinden memnuniyet durumunun genel yaşam memnuniyeti üzerinde nasıl etki ettiğini inceleyen birçok çalışma, kamu hizmetlerinden duyulan memnuniyetin artması durumunda genel yaşam

memnuniyet düzeyinin ve mutluluğun da arttığı sonucuna ulaşmıştır (Bakırcı, Aydemir ve Karabacak, 2018; Arı ve Yıldız, 2016; Acar 2019; Altaş ve Yılmaz, 2021; Cömertler ve Çondur, 2021).

Korkmaz, Germir, Yücel ve Gürkan (2015), mutluluk ve memnuniyet endekslerini kullanarak yaşam memnuniyetini en çok etkileyen faktörleri incelemişler ve sonucunda kamu hizmetlerinin bireyin genel yaşam memnuniyet düzeyini etkilediğini ve ailede mutluluğun en çok kadınların mutlu olmasına bağlı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Aysan ve Karakaş (2018), Türkiye özelinde yaptıkları çalışmada bireylerin sosyodemografik özelliklerinin yanı sıra ülkedeki sosyal politikaların da mutluluk ile ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Avrupa Birliği üyesi ülkeler ve Türkiye'nin dahil olduğu diğer bir karşılaştırmalı çalışmada (Aysan, 2019) sosyal politikaların bireylerin öznel iyi oluşu ile ilişkili olduğu sonucuna varmıştır. Gelişmiş ve evrensel refah hizmetleri ile karakterize sosyal demokrat ülkelerde mutluluk ve yaşam memnuniyetinin yüksek, refah devletinin göreceli olarak daha az gelişmiş olduğu Güney Avrupa refah rejimleri ve post sosyalist refah rejimlerinde ise düşük olduğu tespit edilmiştir.

Yaşam memnuniyet düzeyinin kamu hizmetlerinden özellikle sağlık hizmetleri özelinde duyulan memnuniyet ile ilişkili olduğu, özellikle sağlıkta dönüşüm kapsamında gelişen hizmet kalitesinden dolayı artan sağlık hizmetlerinden memnuniyetin bireyin genel yaşam memnuniyetini artırdığı iddia edilmektedir (Uğur ve Tirgil, 2018). Ayrıca bireyin öznel sağlık durum değerlendirmesi ve yaşam kalitesi ile genel yaşam memnuniyeti arasında istatistiksel ve anlamlı korelasyon olduğu bulunmuştur (Yetim, 2018).

Belediye hizmetleri ve hizmet kalitesine dair memnuniyet seviyesini değerlendirmek için farklı yerleşim yerlerinde yapılan çalışmalar da mevcuttur. Belediye hizmetinden ve hizmet kalitesinden duyulan memnuniyet düzeyini vatandaşın cinsiyeti, yaşı, eğitim seviyesi, geliri hatta siyasal eğilimleri gibi faktörlerin belirlediği (İnce ve Şahin, 2011; Turan, Çevik ve Aktepe, 2018; Eygü ve Kılınç, 2020) sonucuna ulaşılmıştır.

II. YÖNTEM VE VERİ SETİ

Bu çalışmada 2003 yılından itibaren her yıl düzenli olarak yapılan TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması (YMA) anket verilerinden 2019 yılı bireylerin mikro veri seti değerleri kullanılmıştır. Araştırmanın evreni, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan hanelerde yaşayan 18 ve daha yukarı yaştaki kişileri kapsamaktadır. Araştırmada, kurumsal nüfus (üniversite öğrenci yurdu, huzurevi, bakımevi, ceza ve tutukevi, ıslahevi, yetiştirme yurdu, askeri birlik ve kışla vb.) kapsam dışı tutulmaktadır. Türkiye genelinde her yerleşim yeri örnek seçimi için kapsama dahil edilmiştir. Araştırmanın örneklemini ise tabakalı iki aşamalı sistematik küme örnekleme yöntemi ile seçilen 9.212 18 yaş ve üstü kişi oluşturmaktadır (TUİK, 2019).

YMA'nın hedefi; kişilerin genel mutluluk algısını, toplumsal değerlerini, temel yaşam alanlarındaki genel memnuniyetini ve kamu hizmetlerinden memnuniyetini ölçmek ve bu düzeyin yıllar içindeki değişimini gözlemlemektir.

Bu çalışmada bireylerin merkezi ve yerel yönetimlerin hizmetlerinden duyduğu mutluluk seviyesinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın bağımlı değişkeni mutluluk iken bağımsız değişkenler kamu hizmetlerinden duyulan memnuniyettir. Çalışmada yerel ve merkezi yönetimin hizmetlerinden duyulan memnuniyet ayrı ayrı ölçülmüştür. Bu nedenle ankete katılan kişilerden yerleşim yeri belediye veya büyükşehir belediyesi sınırları kapsamında olan bireyler (8695 kişi) analize dahil edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmadaki örneklem Türkiye Cumhuriyeti sınırlarındaki bütün belediye ve büyükşehir belediye sınırları içindeki bireyler, örnekleme ise tabakalı iki aşamalı sistematiik küme örnekleme yöntemi ile seçilen 8695 18 yaş üstü bireydir. Merkezi yönetim tarafından sunulan; eğitim, sağlık, SGK hizmetlerinden duyulan memnuniyet ayrı değişken olarak analize dahil edilmiştir. Bu değişkenlere ek olarak bireyin hane halkı gelirinden duyduğu memnuniyet analize dahil edilmiştir. Çalışmanın demografik değişkenleri; cinsiyet, yaş, medeni durum ve öğrenim düzeyi verileri kontrol değişkenleri olarak analize dahil edilmiştir.

Çalışmanın modeli: mutluluğa ilişkin kurulan hipotezler şu şekilde sıralanabilir:

H₁: Merkezi yönetimin sosyal politikalar kapsamında olan hizmetlerinden duyulan memnuniyetin bireylerin mutluluk düzeyleri ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkisi vardır.

H₂: Yerel yönetimin sosyal politikalar kapsamında olan hizmetlerinden duyulan memnuniyetin bireylerin mutluluk düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisi vardır.

2019 yılı Yaşam Memnuniyet Araştırmasına katılan bireylerin bireysel ve demografik özelliklerine dair tanımlayıcı bilgiler Tablo 1’de verilmiştir. Bu araştırmada bağımlı değişken mutluluktur. Mutluluk “Yaşamınızı bir bütün olarak düşündüğünüzde ne kadar mutlusunuz?” sorusu ile ölçülmektedir. Orijinal araştırmada katılımcılardan mutluluk seviyelerini 5’li likert ölçek (1 çok mutlu ile 5 çok mutsuz arasında) üzerinde derecelendirmeleri beklenmektedir. Analizlerin yorumlanmasında kolaylık sağlama amacıyla mutluluk değerleri 3 kategoride birleştirilerek yeniden kodlanmıştır (1 mutsuz, 2 orta, 3 mutlu).

Yaş, cinsiyet, eğitim durumu ve medeni durum analize dahil edilen sosyodemografik bağımsız değişkenlerdir. Yaş sürekli bir değişkendir. Medeni durum hiç evlenmedi, evli, boşandı, eşi öldü olmak üzere 4 kategorili bir sıralı değişkendir. Buna göre ankete katılanların %73’ü evlidir. Eğitim durumu ise 5’li kategoriden oluşup katılımcıların %20’si üniversite ve üstü eğitim seviyesine sahiptir. Bireyin sağlık, gelir ve sosyal hayatından duyduğu memnuniyet diğer bireysel değişkenlerdir. Bu alanlardaki memnuniyet de 5’li likert ölçekle ölçülmektedir (1 çok memnun ile 5 hiç memnun değil arasında). Bu değişkenler de ters çevrilerek düşük, orta, yüksek olmak üzere 3 kategoride birleştirilmiştir.

Merkezi hükümetin sosyal politikalarından duyulan memnuniyet 3 değişken ile ölçülmektedir: sağlık hizmetlerinden duyulan memnuniyet, sosyal güvenlik kurumu hizmetlerinden duyulan memnuniyet ve eğitim hizmetlerinden duyulan memnuniyet. Yerel yönetimlerin sosyal politikalarından duyulan

memnuniyet de 3 değişken ile ölçülmektedir: Engelli hizmetleri memnuniyeti, yardım hizmetleri memnuniyeti, kurs hizmetleri memnuniyeti. Bu değişkenlerin ölçümünde de 5'li likert ölçek kullanılmıştır (1 çok memnun ile 5 hiç memnun değil arasında). Bu değişkenler de ters çevrilerek 3 kategoride birleştirilmiştir (1 düşük 2 orta 3 yüksek).

Tablo 1. Betimsel İstatistik: Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

	Değişken	Kategori	N	%
Bağımlı Değişken	Mutluluk	Mutsuz	1076	12
		Orta	2959	34
		Mutlu	4660	54
Bireysel Değişkenler	Cinsiyet	Erkek	3995	46
		Kadın	4700	54
	Medeni durum	Hiç evlenmedi	1539	18
		Evli	6307	73
		Boşandı	290	3
		Eşi öldü	559	6
	Eğitim durumu	Okul bitirmedi	1106	13
		İlkokul	2750	32
		Ortaokul	1332	15
		Lise Üniversite ve üstü	1777	20
	Gelir Memnuniyeti	Düşük	3155	36
		Orta	1967	23
Yüksek		3573	41	
Sosyal hayat memnuniyeti	Düşük	2596	30	
	Orta	1883	22	
	Yüksek	4216	48	
Sağlık durumu memnuniyeti	Düşük	1110	13	
	Orta	1711	20	
	Yüksek	5874	68	
Merkezi Hükümet Sosyal Politikaları	Genel Sağlık Hizmetleri Memnuniyeti	Düşük	1501	17
		Orta	1383	16
		Yüksek	5764	67
	Sosyal Güvenlik Kurumu Hizmetleri Memnuniyeti	Düşük	878	12
		Orta	1050	14
		Yüksek	5410	74
Eğitim Hizmetleri Memnuniyeti	Düşük	1899	24	
	Orta	1353	17	
	Yüksek	4699	59	
Belediye Sosyal Politikaları	Belediye Engelli Hizmetleri Memnuniyeti	Düşük	1790	26
		Orta	1075	16
		Yüksek	4003	58
	Belediye Yardım Hizmetleri Memnuniyeti	Düşük	1292	19
		Orta	1086	16
		Yüksek	4303	64
Belediye Kurs Hizmetleri Memnuniyeti	Düşük	791	13	
	Orta	902	14	
	Yüksek	4579	73	

III. BULGULAR

İlk olarak her bir bağımsız değişken ile mutluluk değişkeni arasında bir ilişki olup olmadığı Pearson Ki-kare analizi kullanılarak test edilmiştir (Tablo 2). Gerçekleştirilen istatistiksel analiz sonucunda bütün bağımsız değişkenlerin

mutluluk seviyesi ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir (tüm p değerleri 0.001'den küçüktür).

Tablo.2 Ki-Kare Testi Sonuçları

		Mutsuz	Orta	Mutlu	Pearson Ki-Kare Değeri	p
Cinsiyet	Erkek	553	1463	1979	5012375	0,000
	Kadın	523	1496	2681		
Medeni durum	Hiç evlenmedi	207	606	726	178,980 ^a	0,000
	Evli	679	2056	3572		
	Boşandı	85	120	85		
	Eşi öldü	105	177	277		
Eğitim durumu	Okul bitirmedi	160	319	627	22,700 ^a	0,004
	İlkokul	357	943	1450		
	Ortaokul	163	456	713		
	Lise	208	639	930		
	Üniversite ve üstü	188	602	940		
Gelir Memnuniyeti	Düşük	782	1240	1133	1171,644 ^a	0,000
	Orta	123	846	998		
Sosyal hayat memnuniyeti	Yüksek	171	873	2529	1052,659 ^a	0,000
	Düşük	655	1077	864		
Sağlık durumu memnuniyeti	Orta	177	794	912	450,825 ^a	0,000
	Yüksek	244	1088	2884		
Genel Sağlık Hizmetleri Memnuniyeti	Düşük	351	383	376	372,976 ^a	0,000
	Orta	220	789	702		
	Yüksek	505	1787	3582		
Sosyal Güvenlik Kurumu Hizmetleri Memnuniyeti	Düşük	370	569	562	395,793 ^a	0,000
	Orta	166	620	597		
	Yüksek	535	1758	3471		
Eğitim Hizmetleri Memnuniyeti	Düşük	236	343	299	84,407 ^a	0,000
	Orta	132	481	437		
	Yüksek	522	1676	3212		
Belediye Engelli Hizmetleri Memnuniyeti	Düşük	408	732	759	194,159 ^a	0,000
	Orta	118	594	641		
	Yüksek	441	1361	2897		
Belediye Yardım Hizmetleri Memnuniyeti	Düşük	311	629	850	95,562 ^a	0,000
	Orta	109	411	555		
	Yüksek	430	1276	2297		
Belediye Kurs Hizmetleri Memnuniyeti	Düşük	284	438	570	1171,644 ^a	0,000
	Orta	105	460	521		
	Yüksek	443	1349	2511		
Belediye Engelli Hizmetleri Memnuniyeti	Düşük	164	248	379	1171,644 ^a	0,000
	Orta	118	351	433		
	Yüksek	458	1507	2614		

Bağımlı değişken ve bağımsız değişkenlerin çoğu kategorik olduğu için bu araştırmada lojistik regresyon analizi tercih edilmiştir. Mutluluk sıralı bir değişken olduğundan sıralı lojistik regresyon analizi de mümkündür. Ancak bu analiz için gerekli olan paralel eğriler varsayımı sağlanamadığından multinominal lojistik regresyon analizi kullanılmıştır.

Tablo 3. Multinomial Lojistik Regresyon Analizi Sonuçları

Referans kategorisi Mutlu	Mutsuz				Orta			
	p	Exp (B)	95% Güven Aralığı		p	Exp (B)	95% Güven Aralığı	
			Alt sınıır	Üst Sınıır			Alt sınıır	Üst Sınıır
Yaş	0,841	1,00	0,99	1,01	0,324	1,00	1,00	1,01
Cinsiyet (Ref. Kadın)								
Erkek	0,000	2,26***	1,80	2,84	0,000	1,51***	1,31	1,75
Medeni Durum (Ref. eşi öldü)								
Hiç evlenmedi	0,254	0,70	0,39	1,28	0,068	1,51	0,97	2,36
Evli	0,000	0,30***	0,19	0,49	0,337	0,83	0,57	1,21
Boşandı	0,047	1,97**	1,01	3,86	0,000	2,73***	1,57	4,72
Eğitim (Ref. Üniversite ve üstü)								
Okul bitirmedi	0,434	0,82	0,51	1,34	0,130	0,78	0,57	1,08
İlkokul	0,573	1,10	0,79	1,53	0,545	1,07	0,86	1,32
Ortaokul	0,820	1,04	0,73	1,48	0,538	1,07	0,86	1,35
Lise	0,821	0,96	0,70	1,32	0,537	1,07	0,87	1,30
Gelir memnuniyeti (Ref. yüksek)								
Gelir memnuniyeti düşük	0,000	4,38***	3,33	5,77	0,000	2,01***	1,69	2,40
Gelir memnuniyeti orta	0,060	1,40	0,99	1,98	0,000	1,73***	1,44	2,07
Sosyal hayat memnuniyeti (Ref. yüksek)								
Sosyal hayat memnuniyeti düşük	0,000	3,25***	2,50	4,23	0,000	2,19***	1,83	2,63
Sosyal hayat memnuniyeti orta	0,001	1,66***	1,23	2,25	0,000	1,67***	1,39	1,99
Sağlık memnuniyeti (Ref. yüksek)								
Sağlık memnuniyeti düşük	0,000	4,71***	3,49	6,34	0,000	1,74***	1,36	2,22
Sağlık memnuniyeti orta	0,000	2,27***	1,73	2,99	0,000	2,05***	1,71	2,45
Sağlık Hizmet Memnuniyeti (Ref. yüksek)								
Sağlık Hizmet Memnuniyeti Düşük	0,000	1,75***	1,32	2,32	0,141	1,17	0,95	1,44
Sağlık Hizmet Memnuniyeti Orta	0,037	1,39**	1,02	1,91	0,048	1,22**	1,00	1,49
SGK Hizmet Memnuniyeti (Ref. yüksek)								
SGK Hizmet Memnuniyeti Düşük	0,009	1,53***	1,11	2,12	0,246	1,16	0,90	1,50
SGK Hizmet Memnuniyeti Orta	0,579	1,10	0,79	1,53	0,003	1,37***	1,11	1,70
Eğitim Hizmet Memnuniyeti (Ref. yüksek)								
Eğitim Hizmet Memnuniyeti Düşük	0,000	1,87***	1,42	2,47	0,005	1,33***	1,09	1,62
Eğitim Hizmet Memnuniyeti Orta	0,823	0,96	0,67	1,37	0,000	1,55***	1,27	1,90
Engelli Hizmet Memnuniyeti (BEL) (Ref. yüksek)								
Engelli Hizmet Memnuniyeti (BEL) düşük	0,040	0,69**	0,49	0,98	0,755	0,96	0,76	1,22
Engelli Hizmet Memnuniyeti (BEL) orta	0,054	0,67	0,45	1,01	0,184	0,84	0,65	1,09
Yardım Hizmet Memnuniyeti (BEL) (Ref. yüksek)								
Yardım Hizmet Memnuniyeti (BEL) düşük	0,968	0,99	0,67	1,47	0,978	1,00	0,75	1,32
Yardım Hizmet Memnuniyeti (BEL) orta	0,301	0,80	0,53	1,22	0,067	1,27	0,98	1,64
Kurs Hizmet Memnuniyeti (BEL) (Ref. yüksek)								
Kurs Hizmet Memnuniyeti (BEL) düşük	0,007	1,66***	1,15	2,42	0,589	0,93	0,70	1,22
Kurs Hizmet Memnuniyeti (BEL) orta	0,088	1,37	0,95	1,97	0,795	0,97	0,76	1,23

Nagelkerke $R^2=0,29$

Referans kategorisi mutlu

*** $p<0,01$; ** $p<0,05$

Cinsiyet, mutluluğu anlamlı düzeyde yordamaktadır. Kadınlara göre erkeklerin mutlu yerine mutsuz kategorisinde olma ihtimali daha yüksektir. Erkeklerin mutlu yerine mutsuz kategorisinde olma olasılıklar oranı (odds ratio) kadınlarınkinin 2,26 katı; mutlu yerine orta kategorisinde olma olasılıklar oranı ise 1,51 katıdır.

Medeni durum ve mutluluk arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Eşi ölmüş olanlarla kıyaslandığında, evlilerin mutlu yerine mutsuz olma olasılıklar oranı $((1-0.3) * 100)$ %70 daha düşük iken, boşanmışların mutlu yerine mutsuz olma olasılıklar oranı eşi ölmüşlerinkinin 1,97 katıdır.

Gelir memnuniyeti arttıkça mutluluk da artmaktadır. Nitekim gelir memnuniyeti düşük olanların mutlu yerine mutsuz kategorisinde olma olasılık oranı yüksek olanlarınkinin 4,38 katıdır. Benzer şekilde gelir memnuniyeti düşük olanların mutlu yerine orta düzeyde mutlu kategorisinde olma olasılığı yüksek olanların 2,01 katıdır. Gelir memnuniyeti orta düzeyde olanların mutlu yerine orta kategorisinde olma olasılık oranı yüksek olanlar 1,73 katıdır.

Sosyal hayat memnuniyeti mutluluğu pozitif yönde yordamaktadır. Sosyal hayat memnuniyeti düşük olanların mutlu yerine mutsuz kategorisinde olma olasılık oranı yüksek olanlarınkinin 3,25 katıdır. Sosyal hayat memnuniyeti orta düzeyde olanların mutlu yerine mutsuz kategorisinde olma olasılığı yüksek olanlarınkinin 1,66 katıdır.

Sağlık memnuniyeti mutluluğun en önemli pozitif yordayıcısıdır. Sağlık memnuniyeti düşük olanların mutlu yerine mutsuz kategorisinde olma olasılık oranı yüksek olanlarınkinin 4,71 katıdır. Sağlık memnuniyeti orta düzeyde olanların mutlu yerine mutsuz kategorisinde olma olasılık oranı yüksek olanlarınkinin 2,27 katıdır.

Bu değişkenlere ek olarak merkezi hükümetin öne çıkan sosyal politikalarından sağlık, sosyal güvenlik ve eğitim hizmetleri de analize dâhil edilmiştir. Regresyon sonuçları incelendiğinde belli başlı kamu hizmetlerinin mutluluk ile ilişkisi net bir biçimde görülmektedir. Sağlık hizmetleri memnuniyeti düşük olanların mutlu yerine mutsuz kategorisinde olma olasılığı yüksek olanlarınkinin 1,75 katıdır. Yine benzer olarak sağlık hizmetleri memnuniyeti orta seviyede olanların mutlu yerine orta mutlu kategorisinde olma olasılığı yüksek olanlarınkinin 1,22 katıdır.

SGK hizmetlerinden duyulan memnuniyet de mutluluğun yordayıcılarından. SGK hizmetlerinden memnuniyeti düşük olanların mutlu yerine mutsuz kategorisinde olma olasılık oranı yüksek olanlarınkinin 1,53 katıdır. Benzer şekilde SGK hizmetlerinden memnuniyeti orta seviyede olanların mutlu yerine mutsuz kategorisinde olma olasılık oranı yüksek olanlarınkinin 1,37 katıdır.

Eğitim hizmetleri memnuniyeti de mutluluk ile anlamlı düzeyde ilişkilidir. Eğitim hizmetleri memnuniyeti düşük olanların mutlu yerine mutsuz kategorisinde olma olasılık oranı yüksek olanlarınkinin 1,87 orta mutlu kategorisinde olanların ise 1,33 katıdır.

Belediyelerin gündelik hayatta vatandaşlara doğrudan etkisi olan engelli hizmetleri, sosyal yardım hizmetleri ve kurs hizmetlerinden memnuniyet de çalışmada incelenmiştir. Regresyon sonuçlarına göre, belediyelerin engelli hizmetlerinden memnuniyeti düşük olanların mutsuz olma ihtimali daha yüksektir (engelli hizmetlerinden memnun olmayanların mutsuz kategorisinde olma olasılığı bu hizmetten memnuniyeti yüksek olanların olasılık oranından %31 daha düşüktür). Belediyelerin kurs hizmetlerinin mutluluk üzerindeki etkisi incelendiğinde kurs hizmetlerinden memnuniyeti yüksek olanların mutlu olma ihtimali daha yüksektir (kurs memnuniyeti düşük olanların mutsuz kategorisinde olma olasılığı memnuniyeti yüksek olanların olasılığının 1,66 katıdır).

H₁ Hipotezi “Merkezi yönetimin sosyal politikalar kapsamında olan hizmetlerinden duyulan memnuniyetin bireylerin mutluluk düzeyleri ile istatistiksel olarak anlamlı ilişkisi vardır.” Şeklinde dir. Bulgularımız merkezi hükümetin sağlık hizmetlerinden, SGK hizmetlerinden ve eğitim hizmetlerinden duyulan memnuniyetin bireylerin mutluluk seviyesi ile pozitif yönlü bir ilişkisi olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla H₁ kabul edilmiştir.

H₂ ise “Yerel yönetimin sosyal politikalar kapsamında olan hizmetlerinden duyulan memnuniyetin bireylerin mutluluk düzeyleri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ilişkisi vardır” olarak ifade edilmiştir. Araştırma bulgularına göre yerel yönetimlerin kurs hizmetleri ve engelli hizmetleri bireylerin mutluluğu ile ilişkilidir. Ancak belediyelerin yardım hizmetleri ile mutluluk arasında bir ilişki bulunamamıştır. Sonuç olarak yerel yönetimlerin hizmetlerinden duyulan memnuniyetin mutlulukla ilişkili olduğu hipotezi yardım hizmetleri hariç kabul edilmiştir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bireylerin mutluluğu sadece aile, iş, sağlık gibi özel ve kişisel meselelerden değil, aynı zamanda iş güvenliği ve demokratik süreçler gibi daha geniş siyasi, sosyoekonomik ve kurumsal faktörlerden de etkilenmektedir. Bu çalışma da Türkiye’deki bireylerin mutluluk düzeyinin merkezi hükümet ve yerel yönetimlerin sosyal politika uygulamalarından duyulan memnuniyet ile ilişkili olduğunu göstermektedir.

Araştırmalar sağlığın mutluluğun en önemli belirleyicilerinden biri olduğunu göstermektedir (Makki ve Mohanti, 2019; Clark, Powdthavee ve Ward, 2018). Araştırmamızda sağlıktan duyulan memnuniyetin mutluluk ile pozitif yönde ilişkili olduğu bulunmuştur. Bunun sonuçlarından biri artan sağlık harcamaları ile mutluluk seviyesinin de yükselmesidir (Ortuzar, Renard ve Xabadia, 2021). Bu araştırmada da sağlık hizmetlerinden memnuniyet arttıkça mutluluğun da arttığı tespit edilmiştir. Sağlık hizmetlerinin geliştirilmesinde mutluluk verilerinin de dikkate alınması bu alanda kayda değer ilerlemeler olmasını sağlayacaktır. Örneğin hamile kadınlara sunulan hizmetlerin sağlıklı doğum oranı ile ilişkisi olduğu kadar hamilelerin mutluluk düzeyi ile ilişkisi de incelenmeli ve hizmetlerin kalitesi bu şekilde geliştirilmelidir.

İşsizlik sigortası ve yaşlılık sigortası gibi sosyal güvenlik uygulamalarının mutlulukla ilişkisine dair literatürde çelişkili sonuçlar mevcuttur. Park (2018) temel

Güney Kore’de yaşlılık aylığı ile yaşlı insanların mutluluğu arasındaki ilişkinin negatif olduğunu tespit etmiş; bu durumu gelir testinin olumsuz etkisine ve ödeneklerin düşük olmasına bağlamıştır. Rodriguez-Pose ve Maslouskaite (2012) ise Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde artan emeklilik ve işsizlik harcamalarının mutluluk ile olumlu yönde ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Bu araştırmalardaki farklı sonuçlar sosyal güvenlik uygulamalarının yaygınlığı ve cömertliği kadar, sosyal güvenlik sisteminin damgalayıcı veyahut evrensel olması gibi kurumsal faktörlerden de etkilenmektedir. Bu araştırmada Sosyal Güvenlik Kurumu hizmetlerinden duyulan memnuniyetin mutluluk ile olumlu yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. İşsizlik sigortası, yaşlılık ve malullük sigortaları ve farklı sosyal yardım türleri ile yapılacak analizlerle mutluluk sosyal güvenlik ilişkisi daha detaylı bir şekilde incelenmelidir.

Mutluluğun eğitimle birlikte arttığını gösteren pek çok çalışma mevcuttur (Kristoffersen, 2018). Artan sayıda araştırma, yükseköğrenim ile mutluluk arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak önemsiz veya negatif olduğunu öne sürmektedir (Nikolaev, 2016). Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri kapsayan bir veri setiyle yapılan araştırmada eğitim seviyesi arttıkça mutluluğun azaldığı bulunmuş; bu sonuç eğitimin beklentileri artırmasıyla açıklanmıştır (Moshgriz, Nademi ve Kamjoo, 2022). Bu araştırmada da eğitim seviyesi ve mutluluk arasında anlamlı bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir. Eğitim insanların yaşam standartlarını yükseltip, daha iyi işlere ve hizmetlere ulaşmalarına imkân sağlasa da bireylerin hedefleri ve beklentileri de yükseldiğinden mutlulukla ilişkisi beklenildiği gibi olumlu ve doğrusal olmamaktadır. Öte yandan, eğitim hizmetlerinden duyulan memnuniyet ve mutluluğa dair yapılan az sayıda araştırmada olumlu bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yaşadıkları şehrin veya bölgenin eğitim sisteminden memnun olan insanlar, yaşamlarından daha yüksek memnuniyet bildirmektedir (Cardenas, Mejia ve Maro, 2008). Bu araştırmada da eğitim hizmetlerinden memnun olanların mutluluk düzeylerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Eğitim hizmetlerinde kalitenin artırılması için öğrenci ve velilerin mutluluk ve memnuniyetleri sürekli izlenmeli ve bu değerlendirmeler doğrultusunda iyileştirmeler yapılmalıdır.

Son araştırmalar, yerel yönetimlerin başarısı ile sakinlerinin mutluluk düzeyi arasında açık bir bağlantı olduğunu göstermiştir (Çıtak ve Çakır, 2022). Bu araştırmada yerel yönetimlerin engelli hizmetleri ve kurs hizmetlerinden memnuniyetin mutluluk ile pozitif yönde ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Sosyal yardımlar ile mutluluk arasında ise herhangi bir ilişki tespit edilememiştir. Belediye hizmetlerinden memnuniyete katkıda bulunan temel faktörlerden biri sunulan hizmetlerin kalitesidir. Bu, hizmetlerin mevcudiyetini ve erişilebilirliğini ve ayrıca sağlayıcıların yanıt verebilirlik ve güvenilirlik düzeyini içermektedir. Araştırmalar, vatandaşların hizmetleri yüksek kalitede, zamanında ve verimli bir şekilde teslim edildiğini algıladıklarında daha fazla memnun olduklarını göstermiştir. Sosyal yardımların sunumunda vatandaşların damgalanmış ve muhtaç hissetmediği, onurlu ve değerli vatandaşlar olarak, haklarını aldıkları bir sistem mutluluk seviyelerini artıracaktır.

Analiz sonuçları; sağlık, gelir ve sosyal ilişkilerden memnuniyet ile medeni durum değişkenlerinin mutluluk ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Mutluluk bakımından en yüksek düzey evli kişilere aittir. Eşi ölen ve boşanmış bireyler ise daha düşük memnuniyet düzeyine sahiptir. Evlilik mutluluk üzerinde koruyucu bir faktördür. Sağlık, gelir ve sosyal ilişkilerden memnuniyeti düşük olan kişilerin mutluluk seviyeleri de düşüktür. Sağlık sorunları olan, gelir düzeyi düşük ve sosyal ilişkilerinden memnuniyeti zayıf olan (örn. yalnız yaşayan yaşlılar) bireylerin ihtiyaçlarına yönelik etkin sosyal politika uygulamaları mutluluk seviyelerini olumlu etkileyecektir.

Toplumsal refahı artırmak için sosyal harcamaları artırmanın yanında vatandaşların ihtiyaçlarına öncelik veren sosyal politikalar aracılığıyla vatandaşların yaşamdan aldıkları maddi ve manevi doyumunu yükseltmek amaçlanmalıdır. Bu çerçevede uygulamaların kalitesi ve etkinliğinden ziyade sosyal harcamalara odaklanan yaklaşım sosyal politikaların sürdürülebilirliğine zarar vererek, sosyal politikaların sorgulanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle sosyal adaleti sağlamaya, beşerî sermayeyi ve mutluluğu yükseltmeye odaklanan politikalar uygulanmalıdır. Bu doğrultuda kamu politikalarını desteklemek için mutluluk ölçümlerinden istifade edilmeli (Helliwell, 2019) mutlulukla ilgili hedefler geliştirilmelidir. Merkezi ve yerel yönetimler hizmet ve politikalardan duyulan memnuniyetin ölçümünde kullanabilecekleri yeni yöntemler ve uygulamaları yakından takip etmeli; memnuniyet ölçümlerine göre hizmetlerini geliştirmeli, verimlilik ve kaliteyi artırarak vatandaşların mutluluğuna katkı sunmalıdır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Yazarlar çalışmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Beyanı

Yazarın herhangi bir kişi ya da kuruluş ile çıkar çatışması yoktur.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (2019). Türkiye'de Yaşam Memnuniyetinin Belirleyicileri: İller Üzerine Bir Yatay Kesit Analizi . *Maliye Araştırmaları Dergisi* , 5(2), 145-157.
- Akın, H. B., & Şentürk, E. (2012). Bireylerin Mutluluk Düzeylerinin Ordinal Lojistik Regresyon Analizi ile İncelenmesi. *Öneri Dergisi*, 10(37), 183-193.
- Akman, S. U. (2021). Mutluluk ve Yaşam Memnuniyetinin Belirleyicileri: Türkiye İstatistik Kurumu Yaşam Memnuniyeti Araştırması Üzerine Analizler. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*(81), 1-35.
- Altaş, D., & Yılmaz, A. (2021). Yaşam Memnuniyeti ve Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Faktörlerin Sıralı Lojistik Regresyon Analiziyle İncelenmesi. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 67-76.
- Argyle, M. (1999). Causes and Correlates of Happiness. D. Kahneman, E. Diener, & N. Schwarz içinde, *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology* (s. 353-373). New York: Russell Sage Foundation.
- Arı, E., & Yıldız, Z. (2016). Bireylerin Yaşam Memnuniyetini Etkileyen Faktörlerin Sıralı Lojistik Regresyon Analizi ile İncelenmesi . *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9(42), 1362-1374.

- Aysan, M. F., & Karakaş, M. (2018). The Impact of Social Policies on Happiness in the Case of Contemporary Turkey . *ISA Esymposium*, 23(2).
- Aysan, Ü. (2019). Avrupa Refah Rejimleri ve Türkiye'de Öznel İyi Oluş . *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*(39), 191-214.
- Bakırcı, F., Takım, A., Aydemir, F., & Karabacak, E. (2018). Türkiye'de Kamu Hizmetlerinden Duyulan Memnuniyetin Bireyin Genel Yaşam Memnuniyeti Üzerindeki Etkisinin Genelleştirilmiş Sıralı Logit Modelleri ile Analizi. *IV. International Causas-Central Asia Foreign Trade and Logistics Congress*, (s. 597-611). Aydın.
- Bayram, N. (2015). *Sosyal Bilimlerde SPSS ile Veri Analizi* (5. b.). Bursa: Ezgi Kitabevi .
- Bradley, R. H., & Corwyn, R. F. (2004). Life Satisfaction among European American, African American, Chinese American, Mexican American, and Dominican American adolescents . *International Journal of Behavioral Development* , 28(5), 385-400.
- Cardenas, M., Mejia, c., & Maro, V. D. (2008). *Education and Life Satisfactions: Perception or Reality?* . Inter-American Development Bank.
- Clark, A., Flèche, S., Layard, R., Powdthavee, N., & Ward, G. (2018). The origins of happiness. In *The Origins of Happiness*. Princeton University Press.
- Cömertler, N., & Çundur, F. (2021). Türkiye'de Kamu Hizmetlerinden Memnuniyet . *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 255-275.
- Çıtak, F. & Çakır, C. (2022). Relationship Between Municipal Services and Happiness Level: An Empirical Study from TR90 Region in Turkey. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (73), 1-14
- Diener, E., & Seligman, M. E. (2004). Beyond Money: Toward an Economy of Well-Being . *Psychological Science in the Public Interest* , 5(1), 1-31.
- Easterlin, R. (2013). Happiness, Growth and Public Policy. *Economic Inquiry* , 51(1), 1-15.
- Eygü, H., & Kılınc, A. (2020). Yaşam Memnuniyeti Üzerinde Etkili Olan Faktörlerin Araştırılması: Kayseri İli Örneği . *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* , 10(Özel Sayı), 3591-3618.
- Frey, B., & Stutzer, A. (2002). *Happiness and Economics: How the Economy and Institutions Affect Human Well-Being* . Princeton : Princeton Universtiy Press.
- Frijns, M. (2010). *Determinants of Life Satisfaction -A Cross Regional Comparison-* . Maastricht : Maastricht University .
- Frijters, P., Haisken-DeNew, J., & Shields, M. A. (2004). Investigating the Patterns and Determinants of Life Satisfaction in Germany Following Reunification. *The Journal of Human Resources*, 39(3), 649-674.
- Graham, C., & Chattopadhyay, S. (2013). Gender and Well-Being Around the World. *International Journal of Happiness and Development*, 1(2), 212-232.
- Gujarati, D. N. (1995). *Basic Econometrics*. New York: McGraw-Hill.
- Gujarati, D. N. (2016). *Örneklerle Ekonometri* . (N. Bolatoğlu, Çev.) Ankara : BB101 Yayınları
- Gül, S. (2017). *Mutluluk ekonomisi ve Göç Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul : Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Güler, A., & Gül, S. (2021). Sosyoekonomik Faktörler, Sosyal ilişki, Mutluluk ve Yaşam Memnuniyeti Arasındaki İlişki: 2018 Avrupa Sosyal Anketi'nden Bulgular. *Sosyoekonomi* , 29(49), 293-306.
- Haller, M., & Hadler, M. (2006). How Social Relations and Structures Can Produce Happiness and Unhappiness: An International Comparative Analysis . *Social Indicators Research* , 169-216.
- Helliwell, J. F. (2019). Measuring and Using Happiness to Support Public Policies (Working paper no: 26529). National Bureau of Economic Research.
- İnce, M., & Şahin, K. (2011). Belediye Hizmetlerinde Vatandaş Memnuniyeti Ölçümü: Selçuklu Belediyesi Örneği. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 11(21), 1-22.
- Kahneman, D., & Deaton, A. (2010). High income improves evaluation of life but not emotional well-being. *Proceedings of The National Academy of Sciences*, 107(38), 16489-16493.

- Karaaslan, K. Ç., Çalmaşur, G., & Aysin, M. E. (2021). Bireylerin Yaşam Memnuniyetlerini Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(1), 263-290.
- Karagöz, Y. (2015). *SPSS 22 Uygulamalı Biyoistatistik* (Güncellenmiş 2. Baskı). Ankara : Nobel Akademik Yayıncılık .
- Korkmaz, M., Germir, H. N., Yücel, A. S., & Gürkan, A. (2015). Yaşam Memnuniyeti Üzerinde Etkili Olan Sosyodemografik Bileşenler Üzerine Bir Analiz . *Uluslararası Hakemli Psikiyatri ve Psikoloji Araştırmaları Dergisi* , 2(3), 78-111.
- Kristoffersen, I. (2018). Great Expectations: Education and Subjective Wellbeing. *Journal of Economic Psychology*, 66, 64-78.
- Light, H. K., Hertsgaard, D., & Martin, R. E. (1985). Education and Income: Significant Factors in Life Satisfaction of Farm Men and Women. *Research in Rural Education*, 3(1), 7-12.
- Makki, N., & Mohanty, M. S. (2019). Mental Health and Happiness: Evidence from The US Data. *The American Economist*, 64(2), 197-215.
- Mannell, R. C., & Dupuis, S. (2007). Life Satisfaction. J. Birren içinde, *Eyclopedia of Gerontology* (s. 73-79). New York: Elsevier.
- Moshgriz, M., Nademi, Y. ve Kamjoo, S. P. J. (2022). The Effects of Education on Happiness: Implications for the Easterlin Paradox. *Quarterly Journal*, Vol, 17(2), 129-150.
- Myers, D. G. (1999). Close Relationship and Quality of Life . D. Kahneman, E. Diener, & N. Schwarz içinde, *Well-being: The Foundations of Hedonic Psychology* (s. 374-391). New York : Russel Sage Foundations .
- Neugarten, B. L., Havighurts, R. J., & Tobin, S. S. (1961, April). The Measurement of Life Satisfaction. *Journal of Gerontology*, 134-143.
- Nikolaev, B. (2018). Does Higher Education Increase Hedonic and Eudaimonic Happiness? *Journal of Happiness Studies*, 19, 483-504.
- O'Connor, K. J. (2017). Happiness and Welfare State Policy Around the World. *Reviwe of Behavioral Economics* , 4(4), 397-420.
- Ortuzar, I., Renart, G., & Xabadia, A. (2021). Effects of Public Healthcare Budget Cuts on Life Satisfaction in Spain., *Social Indicators Research* , 1-27. doi:https://doi.org/10.1007/s11205-021-02624-8
- Pacek, A., Radcliff, B., & Brockway, M. (2019). Well-being and the Democratic State: How the Public Sector Promotes Human Happiness . *Social Indicators Research* (143), 1147-1159.
- Park, S. M. (2018). Social policy and late-life happiness: the impact of the basic old-age pension on the happiness of older people in South Korea. *Quality in Ageing and Older Adults*, 19(1), 3-13.
- Rodríguez-Pose, A., & Maslauskaitė, K. (2012). Can Policy Make Us Happier? Individual Characteristics, Socio-economic Factors and Life Satisfaction in Central and Eastern Europe. *Cambridge Journal of Regions, Economy and Society*, 5(1), 77-96.
- Roemer, M. K. (2010). Religion and Subjective Well-Being in Japan . *Review of Religious Research*, 51(4), 411-427.
- Şeker, M. (2009). Mutluluk Ekonomisi . *Sosyoloji Konferansları* (39), 115-140.
- Şeker, M. (2015). Quality of Life Index: A Case Study of Istanbul . *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*(23), 1-15.
- Şeker, M., & Bektaş, H. (2019). *Mutluluğu Etkileyen Demografik Faktörler* . (D. Akduman, & G. Karahan, Ed.) İstanbul : Çınaraltı Yayınları .
- Tella, R. D., MacCulloch, R. J., & Oswald, A. J. (2003). The Macroeconomics of Happiness. *The Review of Economics and Statistics*, 85(4), 809-827.
- TÜİK. (2019). *Yaşam Memnuniyeti Araştırması Mikro Veri Seti*. Ankara : Türkiye İstatistik Kurumu.
- Turan, E., Çevik, S., & Aktepe, E. (2017). Türkiye'de Yaşam Memnuniyetinin Boyutları ve Yerel Kamu Hizmetlerinden Tatmin Arasındaki İlişki. (Ed. M. Güler, & A. M. Turan) , *Belediyelerin Geleceği ve Yeni Yaklaşımlar* (s. 183-196). Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları .
- Uğur, Z. B., & Tırgil, A. (2018). Sağlıkta Dönüşüm Programı ve Kamunun Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyeti. *Ombudsman Akademik* (1), 295-327.

- Veenhoven, R. (2004). Happiness As An Aim In Public Policy . L. Alex, & J. Stephen içinde, *Positive Psychology in Practice* (s. 1-31). Hoboken: John Wiley and Sons.
- Yetim, B. (2018). *Yaşam Memnuniyeti ve Yaşam Kalitesinin Belirleyicileri: Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet ve Sağlık Statüsünün Rolü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

SUMMARY

Happiness, which is one of the important indicators of well-being, forms the basis of most of human actions and creation. The role of governments in determining the welfare and therefore happiness of individuals is a matter of historical debate. The concept of life satisfaction was first proposed by Neugarten in 1961. According to that; “The positive result that people achieve when they compare what they have with their expectations from life” can be explained as life satisfaction. Veenhoven (2004) happiness; When used in a broad sense, it is synonymous with “quality of life” or “well-being”. In this sense, happiness means that life is good; but it does not specify what is good about life. According to him, 4 elements are needed for a good life. These; environmental livability (livability of the environment), life-ability of the person, utility of life and satisfaction with life. Based on these, Veenhoven happiness; defines it as “the general enjoyment of your life as a whole”.

Happiness is the most important value that many people aim to achieve throughout life. Happiness is the process of perceiving the individual's life in a comfortable, meaningful and peaceful way according to his/her own benefit. This process may vary from person to person, as well as in different states and geographical regions.

Studies on happiness have started to gain importance nowadays. It's not just psychology, either; Studies on happiness and life satisfaction are also carried out in different disciplines such as economics, sociology and management. Managers have begun to benefit from statistical studies on happiness and their results while shaping public policies. In addition, governments have established units at national and international levels to collect these statistical data.

In this study, it is aimed to measure the level of happiness of individuals from the services of central and local governments. In this study, micro data values of individuals for 2019 were used from the TURKSTAT Life Satisfaction Survey data, which has been carried out regularly every year since 2003. While the dependent variable of the study is happiness, the independent variables are satisfaction with public services. In the study, satisfaction with the services of local and central government was measured separately. For this reason, individuals (8695 people) whose settlements are within the boundaries of the municipality or metropolitan municipality, among the people who participated in the survey, were included in the analysis offered by the central government; Satisfaction with education, health and social security agency services were included in the analysis as separate variables. In addition to these variables, the individual's satisfaction with the household income was included in the analysis. Demographic variables of

the study; Gender, age, marital status and education level data were included in the analysis as control variables.

Since most of the dependent and independent variables were categorical, logistic regression analysis was preferred in this study. When the regression results are examined, gender predicts happiness at a significant level. The probability of men being in the unhappy category instead of happy is 2.26 times that of women; The probability of being in the middle category instead of happy is 1.51 times higher. It is seen that there is a significant relationship between marital status and happiness.

As income satisfaction increases, happiness also increases. As a matter of fact, those with low income satisfaction are 4.38 times more likely to be in the unhappy category instead of happy. Social life satisfaction predicts happiness positively. Those with low social life satisfaction are 3.25 times more likely to be in the unhappy category instead of happy.

Health satisfaction is the most important positive predictor of happiness. Those with low health satisfaction are 4.71 times more likely to be in the unhappy category than happy. Those with moderate health satisfaction are 2.27 times more likely to be in the unhappy category than happy. In addition to these variables, health, social security and education services, which are among the prominent social policies of the central government, were also included in the analysis. Those with low health care satisfaction are 1.75 times more likely to be in the unhappy rather than happy category. Those who are less satisfied with SSI services are 1.53 times more likely to be in the unhappy category instead of happy. Satisfaction with education services is also significantly related to happiness. The probability of being in the unhappy category instead of happy is 1.87 times higher for those with low satisfaction with education services, and 1.33 times for those who are in the moderately happy category.

The results of the analysis show that health, income, satisfaction with social relationships and marital status variables are associated with happiness. The highest level of happiness belongs to married people. Individuals whose spouses are dead and divorced have a lower level of satisfaction. Marriage is a protective factor on happiness. People with low satisfaction with health, income, and social relationships also have low levels of happiness. Effective social policy implementations for the needs of individuals with health problems, low income and poor satisfaction with their social relationships will positively affect their happiness levels.

In addition to individual variables, satisfaction with social policies implemented at central and local scale also affects the happiness of individuals. It has been determined that satisfaction with health, social security and education services provided by the central government has a positive effect on happiness. Health and social security In addition to these, it has been found that disability services and courses run by municipalities at the local level have a positive effect on the happiness of the individual. The strengthening and development of these policies will contribute to the increase of happiness and prosperity in Turkey.

MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ YÖNETİM VE EKONOMİ DERGİSİ (YAZIM KURALLARI, ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI)

Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, kurulduğu 1995 yılından günümüze değin başta İktisat, İşletme ve Maliye olmak üzere Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler ile Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri gibi çeşitli bilim alanlarında yayın hayatını sürdürmektedir.

“*Uluslararası hakemli dergi*” niteliğine sahip MCBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanmaktadır.

Dergimiz, “*TRDizin*”, “*EconLit Veri Tabanı*”, “*EBSCO Veri Tabanı*”, “*Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)*”, “*DOAJ Veri Tabanı*”, “*ProQuest*” ve “*SOBİAD*” veri tabanlarına kayıtlıdır. Editörlüğümüze gelen makaleler, bir ön incelemeden sonra Hakem Kurulu içerisinde konunun uzmanı olan iki, gerektiğinde üç hakemin değerlendirmesinden geçmektedir.

•Dergiye ancak başka bir yerde yayınlanmamış veya halen yayınlanmak üzere değerlendirme sürecinde olmayan yazılar gönderilebilir.

•Dergi yönetim sistemi olan “**Dergipark**” üzerinden gerçekleştirilen değerlendirme süreci sonunda yazı yayına kabul edilirse, yazının tüm yayın hakları MCBÜ İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi’ne ait olacaktır.

•Dergimiz herhangi bir yayın ücreti talep etmemektedir.

•Derginin yayıncısı, editörü ve yayın kurulu yazarların belirtmiş olduğu görüş ve düşünceler ile doğabilecek yayın etiği ihlallerinin sorumluluğunu kabul etmekle yükümlü olmayıp dergide yer alan makale ve yazıların sorumluluğu yazar(lar)ına aittir (bknz: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/yonveek/policy>)

Dergimizin bundan sonraki sayılarında yayınlanması arzu edilen çalışmaların aşağıda belirtilen yazım kurallarına ve diğer koşullara uygun bir şekilde editörlüğümüze ulaştırılması gerekmektedir.

•Başlık makaleyi betimleyici olmalı, makalenin esas konularını teşkil etmelidir. Türkçe ve İngilizce başlıklar mümkünse 12 kelimeyi aşmamalıdır. Yazının başlığı büyük harflerle **15 punto ve koyu** olarak yazılmalı; Özet yerine “**Öz**” kavramı kullanılmalıdır. Öz makalenin ana bölümlerinin her birinin kısa özetini içermeli, okuyucunun makaleyi bütünüyle okumaya karar vermesini sağlayacak bilgileri içermelidir. Öz, özet dahil tüm ana başlıklar **11 punto büyük harflerle**, alt başlıklar ise **küçük harflerle, koyu ve 11 punto** olarak yazılmalıdır. Sayfanın altında makalenin türü, yazarların kurumları, iletişim bilgileri ve ORCID bilgileri yer almalıdır.

•Dergimize gönderilecek makaleler Türkçe veya yabancı dilde (İngilizce, Fransızca veya Almanca) olabilir. Makalenin Türkçe ve İngilizce dilleriyle hazırlanmış en çok 100-250 kelimelik özetinin de eklenmesi gerekir (İngilizce ve Türkçe başlık da yer almalıdır). Ayrıca bu özetin altında, çalışmanın alanını tanımlayacak Türkçe ve İngilizce “anahtar sözcükler” (Key Words)” bulunmalıdır.

•Özet, makalenin **sonunda (İngilizce)** yer almalı, minimum 500 kelimedenden oluşmalı ve verilen bilgiler öz'e oranla daha geniş kapsamlı ifade edilmelidir. Araştırma metninde yer almayan herhangi bir bulgu veya sonuca yer verilmemelidir. Metin içindeki bilgilere referansta bulunulmamalıdır.

•Dergimiz Yıl:2009 Cilt:16 Sayı:1 den itibaren **Journal of Economic Literature (JEL) Kodu** uygulamasına geçmiş bulunmaktadır. Gönderilecek çalışmalarda yazarın JEL Kodlarını da belirtmesi gerekmektedir. Türkçe ve İngilizce özetlerin altında, anahtar kelimeler (en az 3 en çok 5 kelime) ile (JEL) kodu bulunmalıdır. JEL Kodlarının belirlenmesi ile ilgili internet başvuru adresine aşağıdaki bağlantıdan ulaşılmaktadır:

<http://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php>

•Yazılar **en:17 cm boy:24 cm** ebatlı kağıda aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Makale kaynakça dahil; Sayfa sayısı olarak **25 sayfayı**, kelime sayısı olarak da **8000 kelimeyi** geçmemelidir.

Üst : 2,8 cm Sol : 2,1 cm Alt : 1,3 cm Sağ : 2,1 cm

Karakter: Times New Roman 11 punto, **Tablolar:** 8 punto (Tablo Başlığı: 9 punto)

Satır Aralığı : 1.0

•Makale, Dergipark üzerinden gönderilmelidir. Ayrıca yazar/lar tarafından imzalı "Yayın Devir Hakkı Formu" nun da taranarak Dergipark sistemine yüklenilmesi gerekmektedir.

•Yazıda yer alan konu başlıkları I,II,III, ... gibi Romen rakamlarıyla, alt başlıklar ise A,B,C, ...gibi büyük harflerle sıralanmalıdır. Makaleyi bölümlere ayırmada ondalık sistem kullanılmalıdır. Tablo ve şekillerin hazırlanmasında derginin boyutları ve genel dizayn dikkate alınmalıdır. Şekillere ve tablolara başlık ve sıra numarası verilmeli ve sayfaya ortalanmalıdır. Başlıklar tabloların üstünde şekillerin ise altında yer almalıdır. Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın en sağında bulunmalıdır.

•Tüm yazılar; Amerikan Psikologlar Derneği (American Psychological Association, **APA**) tarafından yayınlanan “ **The Publication manual of the American Psychological Association (6th edition), 2001** “ isimli kaynakta belirtilen yazım ilkelerine uygun bir biçimde yazılmalıdır. Apa'nın 6. Baskısı yazarların dikkate alacağı versiyon olmalıdır. Bahsedilen kaynağa ilişkin internet adresi ; <http://www.apastyle.org/> , http://www.muhenberg.edu/library/reshelp/apa_example.pdf Kaynaklar latin alfabesi ile yazılmış olmalıdır.

•Dergilerin varsa **DOI** numaraları kaynağın sonuna eklenmelidir. Örneğin; *Silverson, B. E. (2011). Fundamental of Personal Initiative. Journal Of Management and Economics: General, 224, 202 – 253. Doi: 10.1037/0056-3245.134.2.248* Yoksa makaleye dair URL numaraları yazılır , <http://www2.bayar.edu.tr/yonetimekonomi/dergi/pdf/C22S12015/1-%202014.pdf>

• Klasik eserlerin (Adam Smith , Marx , Locke vb) özgün tarihleri biliniyorsa kaynağın sonunda şu şekilde verilmektedir :(Özgün eser 1882 tarihlidir)

• Aynı soyadlı yazarlardan, yayını daha eski olsa bile adının ilk harfi alfabetik olarak önce gelen kaynakçada önce belirtilmektedir. Örneğin;

Vasfi, E. (1998). *Hukuki Terimler*, Ankara: Vadi. Vasfi, L. (2007). *Hukuk Reformları Sürecinde Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu. İnsan Hakları Haberciliği*, (derl.) Sevda Alankuş, İstanbul: STE Vakfı.

• Kitap ve Raporların kaynakçada gösteriminde önce yayımlandığı yer ve sonra kitabevi, yayınevi adı “ kitabevi” “yayınevi” “yay” vb. **ekler** belirtilmeksizin verilir. Örneğin;

Ankara: Dost İstanbul: Nesa İstanbul: Sabancı Vakfı New York, NY: McGreen – Hill

• **Tek Yazarlı Kitap**

Ansel, N. (2006). *Sessiz Gün*. İstanbul: Deki. Carlsen, S. (2009). *Matrix: Ya da Sapkınlığın İki Yüzü*. Bahadır Turan (Çev.). İstanbul: Encore.

• **Çok Yazarlı Kitap** Abisel, N., Arslan, U.T., Behçetoğulları, P., Karadoğan, A., Öztürk, S.R. & Ulusay, N. (2005). *Çok Tuhaf Çok Tanıdık*. İstanbul: Metis.

• **Editörlü Kitap**

Katip, M. (Ed.) (2007). *Kamusal Fayda*. Ankara: İmge.

• **Editörlü Kitapta Bölüm**

AKYOL, B. (2004). *Saha Çalışmalarında Kamusal Alan Kavramı*. Kemal Özbek (Ed.), *Kamusal Alan Dahilinde* (s. 689-713). Ankara: Dost.

• **Birden Çok Baskısı Olan Kitap**

Straight, W. Jr. & Walles, E. B. (2004). *The Elements of World*(7. Baskı). New York: Longman.

• **Sadece Elektronik Basılı Kitap** O'Keefe, E. (n.d.). *Egoism & the cnsts in Western values*. erişim <http://www.onlineoriginals.com/showitem .asp litem I 135>

• **Kitabın Elektronik Versiyonu**

Shelton, M. A (1989). *Magazine addiction? A study of Social Life [DX Reader version]*. Retrieved from <http://www.ebookstore.tandf.co.uk/html/index.asp>

• **Elektronik Adresten Yararlanılan Kaynakta**

Kaynağın erişilebileceği URL verilir ,
<http://www.antraktsinema.com/makale.php?id=729>

• **Elektronik Makaleler**

Bulunması durumunda digital object identifier (**DOI**) numarası belirtilmelidir. Rousseau, S. C. (2009). *What is Freedom ?*. *Knowledge Management Research & Practice*. Advance online publication. doi: **1 0.1 057/palgrave.kmrp.8500141**

• **Elektronik Gazate Makaleleri**

Seran, Ö. (2010, 21 Ocak). *Televizyon alışkanlıklarımız ve çocuklar*. www.hurriyet.com.tr

• **Daha Önceki Bir Baskının Yeni Basımı (Özellikle Klasik Eserlerde)**

Smith, A. (1976). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. E. Cannan (Ed.). Chicago: University of Chicago Press. (İlk baskı 1776). *Metin İçinde Kullanımı* :(Smith, 1776/1976)

•**Kitaptan Çevrilmiş Bölüm**

Kaynakçada: Hengel, M. (1958). The Best Quality. T. Prast (Çev.). Chicago: Charles Scribner's Son. (İlk baskı. 1912-1917).

•**Rapor ve Teknik Makaleler** Özer, H. (2008). *Mediscape Turkey 2000* (Report No. 2). Ankara: SERAUM

•**Dergi Tek Yazarlı Makale**

Cenah, Y. (2009). Geçmişin Sosyolojik Baskısı: Tarihsel ve Toplumsal Akla Doğru. *Toplum ve Bilim*, 12, 202-240.

•**Dergi Çok Yazarlı Makale**

Bilken, F. S., Çelik, P. (1998). Müzakere Yöntemleri. *Kültür ve İletişim*, 2 (1), 397-414.

•**Yazarı Belirsiz Editör Yazıları**

Editorial: "What is a Chaos" [Editorial]. (2006). *Journal of Management and Business*, 25, 8-10.

•**Yazarı Belirsiz Gazete Ve Dergi Yazıları İçin**

Kaynakçada: Türkiye ve Rusya İlişkileri Ne Yönde: Bir Tarih, İki Devlet. (2003, 13 Aralık). *Hürriyet*, 36. **Metin İçinde :** (Türkiye Rusya İlişkileri Ne Yönde, 2003)

•**Yazarı Belli Gazete ve Dergi Yazıları**

Öymen, F. (2013, 29 Aralık). *Siyaset ve Ekonomi*. Milliyet, s.21.

•**Basılmamış Tezler , Poster Yazılar , Tebliğler**

Eğer Yök'den indirilmiş ise Url adresi kaynağın sonuna yazılmalıdır. *Erkan, F. (2012). Politika ve Yansıması: Mardin'de Sosyolojik Altyapı. (Yayımlanmamış doktora tezi). Celal Bayar Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.*

•**Ansiklopediler**

Kaynakçada: Ottomans: History. (1997). *Encyclopaedia Britannica* içinde (12. Baskı. Cilt. 14, s. 1170- 1188). Chicago: *Encyclopaedia Britannica*. **Metin İçinde:** (Ottomans: History, 1987)

•**Sözlükler**

Kaynakçada: Hellmender. (208). *Political Dictionary* (11. Baskı). Los Angeles, Longman. **Metin İçinde:** (Hellmender, 2008)

•**Görüşme**

Şenay, YILDIZ. (2012).Rusya Ukrayna'ya Girerse Çekoslovakya Gibi Olur. Cengiz SAĞAN ile söyleşi. Akşam. 28 Temmuz 2003.Erişim Tarihi 13 Ocak 2004, <http://www.aksam.com.tr/roportaj/rusya-ukraynaya-girerse-cekoslovakya-gibi-olur/haber-289039>

•**Televizyon Programı**

Kaynakçada: Long, T. (Yazar), ve Moore, S. D. (Yönetmen). (2002). Bart vs. Lisa vs. 3. Sınıf [Televizyon Dizisi]. B. Oakley ve J. Weinstein (Yapımcı), Simpsonlar içinde. Bölüm: 1403 F55079. Fox. **Metin İçinde Gösterimi:** (Simpsonlar, 2002)

•**Film Kaynakçada:** Micheal, K. (Yönetmen/Senaryo Yazarı).(2001).

Economist[Film]. U.S.: Warner Bros. **Metin İçinde Gösterimi:**
(Economist, 2001)

•**Fotoğraf**

Kaynakçada: Ara, Güler. (1987). Ankara Milli Parkı [Fotoğraf]. Güzel Sanatlar Fakültesi, Ankara. **Metin İçinde Gösterimi :** (Ara, 1987)

Makale yayınlama süreci şöyledir: -Makale; “Hakem Kurulu” içerisinde belirlenecek hakemlerin değerlendirme sürecinden geçtikten sonra, eğer varsa, düzeltmeleri yapması için yazara geri gönderilecektir. Yazar, hakem tarafından istenen düzeltmeleri yaptıktan sonra, makaleyi, yazının düzeltme istenilen nüshası ile birlikte geri göndermelidir.

Bu duyuruda belirtilen kurallara uyulmamasının tüm sorumluluğu yazar(lar)a aittir. Böyle bir durumda hakem değerlendirme raporuna bakılmaksızın Dergi Yayın Komisyonu ilgili makaleyi yayınlamama hakkını saklı tutar.

YAZIŞMA ADRESİ Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ (Yönetim ve Ekonomi Dergisi Editörü) Manisa Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140 Yunusemre-MANİSA- TÜRKİYE

E-posta: iibf-dergi@cbu.edu.tr

MANİSA CELAL BAYAR UNIVERSITY
THE FACULTY OF ECONOMIC AND ADMINISTRATIVE
SCIENCES JOURNAL OF MANAGEMENT AND ECONOMICS

MCBU, Journal of Management and Economics (ISSN-1302-0064/E-ISSN- 2458-8253) is a bi-annual, international, multi-disciplinary and peer reviewed journal. Articles from a variety of social science disciplines like economics, business administration, international relations, political science and public administration have been published since 1995. Journal of Management and Economics is a referred international journal published four times a year, March, June, September and December. Manuscripts in Turkish, English, German, Russian and French are welcomed.

- Our journal does not charge any publication fee.
- The publisher, editor and editorial board of the journal don't accept the responsibility of the publication ethics violations that may arise with the opinions and thoughts expressed by the author/ authors. The responsibility of the articles in the journal belongs to the author/authors (For more information: <https://dergipark.org.tr/en/pub/yonveek/policy>)

Guidelines for Submitting Articles

- Manuscripts submitted to the journal will first be viewed by the Editorial Board then forwarded to the referees. In line with the evaluation of the referees, Editorial Board will make the final decision, either in favour or against publication, or return the manuscript back to the author for any revision required by the referees. Authors will be informed of the decision of the Editorial Board regarding publication in the shortest time possible. Manuscripts which are not published will not be returned back the authors.

- The article should begin with an indented and italicised summary (abstract) of around 100 words, which should describe the main arguments and conclusions of the article. Abstract should be accompanied by up to 5 key words or phrases that characterise the content of the article.

- **References should be in text in parenthesis and give the author's surname, year of publication and page number.** Footnotes should be preferred for any explanation. The required format is Microsoft Word for Windows. (at least version 6.0) Text should be typed single-spaced, in Times New Roman, font size 11. (Font size for Resources is 9). The whole article should not exceed 20 pages and the margins for a page should be as follows: Top 2,8 cm, Bottom 1,3 cm, Left 2,1 cm, Right 2,1 cm.

- At the end of the page, the type of the article, the institutions of the authors, contact information and ORCID information should be given. You can visit <https://dergipark.org.tr/tr/download/journal-file/23815> to review our publication ethics rules in more detail.

CONTACT INFORMATION Prof. Dr. A. Kemal ÇELEBİ (*Editor of Journal of Management and Economics*) Manisa Celal Bayar University The Faculty of Economic and Administrative Sciences Şehit Prof. Dr. İlhan Varank Kampüsü 45140 - Yunusemre MANİSA - TURKEY E-mail: iibf-dergi@cbu.edu.tr